

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**XIX. YÜZYILDA
BOLU ŞEHRİNİN
TARİHİ COĞRAFYASI**

**DİDEM SEVTAP KAYA
2502100036**

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR. MEHMET BAYARTAN**

İSTANBUL, 2019

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**XIX. YÜZYILDA
BOLU ŞEHRİNİN
TARİHİ COĞRAFYASI**

**DİDEM SEVTAP KAYA
2502100036**

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR. MEHMET BAYARTAN**

İSTANBUL, 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : Didem Sevtap KAYA Numarası : 2502100036
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : Coğrafya Danışmanı : Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN
Tez Savunma Tarihi : 04.03.2019 Saati : 15:30
Tez Başlığı : "XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 50. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Prof. Dr. Mahmut AK		KABUL
2- Prof. Dr. Süheyla BALCI AKOVA		KABUL
3- Prof. Dr. Nuran TAŞLIGİL		Kabul
4- Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN		Kabul.
5- Doç. Dr. Erol KAPLUHAN		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- Doç. Dr. Süheyla ÜÇİŞİK ERBİLEN		
2- Dr. Öğr. Üyesi Aylin YAMAN KOCADAĞLI		

ÖZ

XIX. YÜZYILDA BOLU ŞEHRİNİN TARİHİ COĞRAFYASI DİDEM SEVTAP KAYA

XIX. yüzyılda Bolu Şehri Tarihi Coğrafyası adlı doktora tezi, bir tarihi coğrafya çalışması olarak beşeri ve iktisadi coğrafya metodolojisine uygun bir biçimde hazırlanmıştır. Bolu şehrinin kurulduğu tarihten bugüne kadar gösterdiği coğrafi gelişimi ortaya koymayı amaçlayan bu tezde; şehrin tarihi, yer şekilleri ve iklimi, nüfus ve yerleşme durumu ile şehrin fonksiyonları ortaya konulmuştur. Bolu şehri bulunduğu konum nedeniyle Marmara, İç Anadolu ve Karadeniz bölgeleri arasında geçmişten günümüze kadar geçiş noktası olan önemli bir şehir olmuştur. Şehir önemli yollar üzerinde bulunduğu için hayati devamlılığını ve ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmesi için yeterli bir hayat sahasına da sahip olduğu için uzun süreden beri varlığını sürdürmektedir.

Şehrin fiziki ve beşeri gelişiminin tarihsel süreci çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler sayesinde ortaya konmaya çalışılmıştır. Tarihi kaynaklar ve arşiv belgeleriyle şehrin kurulduğu alan ile kurulma nedenleri, günümüze kadar öne çıkan fonksiyonları ve bu fonksiyonların mekan ile etkileşimi, tarihi süreç içinde değerlendirilmiştir. Coğrafya ve tarih bilimlerine ait veriler bir arada kullanılarak interdisipliner bir yaklaşımla hazırlanan bu tez bir şehrin tarihi süreç içerisinde geçirdiği beşeri ve ekonomik değişimlerin ortaya konduğu bir çalışmadır.

Anahtar Kelimeler: Tarihi Coğrafya, Bolu, Şehir Coğrafyası, 19. Yüzyıl

ABSTRACT

HISTORICAL GEOGRAPHY OF BOLU CITY IN THE 19TH CENTURY DİDEM SEVTAP KAYA

This thesis which is named as 'Historical Geography of Bolu City in the 19th century' was prepared according to human and economic geography methodology as a historical geography study. In this thesis which aims to reveal the geographical development of the city of Bolu since its establishment, the history, geographical features and climate, population, the settlement status and the functions of the city were examined. The city of Bolu has been an important city and a gateway due to its position between Marmara, Central Anatolia and Black Sea regions. Since the city is located on important roads, it has been living for a long time, since it has an adequate habitat to sustain its vital continuity and economic activities.

The historical process of the development of the city has been tried to be revealed through the information obtained from various sources. By historical sources and archival documents, the settlement area, the reasons for the establishment of the city, the city functions that stand out until today, and the interaction of these functions with the settlement area have been evaluated in the historical process. Human and economic changes that a city has undergone in the historical process has been revealed by this thesis which is prepared with an interdisciplinary approach by using geography and history sciences together.

Keywords: Historical Geography, Bolu, Urban Geography, 19th Century

ÖNSÖZ

Coğrafya çeşitli doğal ve beşeri etkenlerin sonucunda oluşan mekanları ve onların insan yaşamına etkisini konu alırken; tarih, geçmişte bir mekanda yaşayan insan topluluklarının hayatlarını etkileyen olayların neden ve sonuçlarını incelemektedir. Bütün tarihi olaylar bir coğrafi mekanda gerçekleşmektedir. Mekanın coğrafi özellikleri o mekan üzerinde yaşayan toplumun gelişimini, kültürünü ve tarihini etkilemektedir. Bu nedenle bir toplumun tarihini incelerken coğrafya bilimine ihtiyaç duyulmaktadır.

Fen ve sosyal bilimler arasında bir bağlantı noktası oluşturan coğrafyanın kapsamı, bütün yeryüzü olduğu için çalışma alanı oldukça geniştir. Belirli bir zamanda ve bir mekanda gerçekleşen coğrafi şartları ve bu şartların değişimini ise tarihi coğrafya sayesinde açıklayabilmekteyiz. Çeşitli tarihi belge ve kaynaklar ile geçmiş dönemlerde toplumların yaşamlarını sürdürdüğü şartları ve bu şartların etkilerini öğrenme imkanımız olmaktadır. Bir mekanın tarihin çeşitli dönemlerindeki coğrafi özelliklerini öğrendiğimizde o mekanın günümüzdeki özelliklerini daha iyi açıklayabileceğimiz gibi mekanın gelecekte sahip olacağı coğrafi özellikleri hakkında da fikir yürütebiliriz.

İnsanlar yeryüzünde yaşamaya başladığı dönemden itibaren yaşadığı mekanlardan etkilenmiş ve mekanı kendi ihtiyaç ve isteklerine göre şekillendirmişlerdir. Toplumlar sahip oldukları kültür ve yaşam biçimine göre coğrafi mekanı değiştirmektedir. Geçmişte insanların mekana yaptıkları etki mekanın insan yaşamındaki etkisine göre daha kısıtlıdır. Gelişen teknoloji insanların mekana etkilerinin artmasını sağlamıştır.

Coğrafya ve tarih birbirinden etkilenen, birbirine sıkı sıkıya bağlı iki bilimdir. Mekanın tarih, tarihi olayların da mekan üzerindeki etkilerini inceleyebildiğimiz tarihi coğrafya çalışmaları sayesinde daha doğru ve net bilgilere ulaşabilmemize imkan tanımaktadır. Bu nedenle tarihi coğrafya çalışmaları çok önemlidir.

Bir tarihi coğrafya çalışması olarak tez çalışmamız Bolu şehrinde 19. yüzyıl boyunca mevcut bulunan coğrafi şartları ve bu şartların zaman içerisindeki değişimini çeşitli kaynaklardan faydalanarak açıklamak, Bolu şehrinin XIX. yüzyılda sahip

olduğu coğrafi potansiyeli ortaya koymak ve Bolu şehri nerede ve nasıl kurulmuştur? Şehir kurulduğu günden itibaren günümüze kadar ne gibi değişimlere uğramıştır? Şehir hangi fonksiyonları karşılamıştır? gibi soruları cevaplamak kısaca Bolu'nun XIX. yüzyıldaki tarihi coğrafyasını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaçla tarihi kaynaklar, coğrafi metodolojiye uygun bir biçimde değerlendirilmiştir.

Bolu şehri kurulduğu dönemden itibaren sahip olduğu konum ve diğer coğrafi özellikler sayesinde çeşitli siyasi oluşumlara sahne olmuştur. Taşıdığı coğrafi potansiyel, eski dönemlerden itibaren Bolu'nun bir şehir yerleşmesi olduğunu göstermektedir. Şehir yerleşmesinin kurulmasına uygun özellikleri sayesinde hem kendi ihtiyaçlarını karşılamış; hem de çevresindeki yerleşmeleri etkilemiştir. Her ne kadar değişikliklere uğramış ve bugün kısmen bu özelliğini kaybetmiş olsa da Bolu, Osmanlı şehirlerine güzel bir örnek oluşturmaktadır.

Tez çalışmamız dört bölümden oluşmuştur. İlk bölümde Bolu şehrinin sahip olduğu fiziki şartlar incelenmiştir. Burada yer şekilleri, iklim şartları ve bu şartların şehrin gelişimine etkisi ortaya konulmuştur. İkinci bölümde Bolu şehrinin kurulduğu dönemden cumhuriyetin ilanına kadar ki zamanda gerçekleşen tarihi olaylar değerlendirilmiştir. Üçüncü bölüm Bolu şehrinin elimizdeki belgeler çerçevesinde çeşitli tarihi dönemlerden günümüze nüfus özelliklerinin, bu nüfusun dağılışının ve yerleşme - saha ilişkisinin ifade edildiği bir bölümdür. Çalışmanın son bölümü ise şehrin fonksiyonlarıyla ilgilidir. Burada şehrin tarihi dönemler içerisinde ve günümüzde sahip olduğu idari, ekonomik, kültürel ve sosyal fonksiyonları ele alınmış ve izah edilmeye çalışılmıştır.

Her tez çalışmasında olabileceği gibi “XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Tarihi Coğrafyası” adlı çalışmamda da yanlış veya eksikler bulunabilmektedir. Bu hata ve eksiklerin oluşmaması için gerekli destek ve yardımlarını gördüğüm, hem ders dönemimde hem de tezimin her aşamasında engin bilgileri ve desteği ile yanımda olan değerli hocam Doç. Dr. Mehmet BAYARTAN'a teşekkürlerimi sunarım.

Tarih biliminden faydalanabilmem için özellikle ders dönemimde Osmanlı Türkçesi dersleri aldığım değerli hocam Prof. Dr. Mahmut AK'a, alanda yetişmemi sağlayan Beşeri ve İktisadi Coğrafya Ana Bilim Dalında derslerini aldığım hocalarım

Prof.Dr. Süheyla AKOVA'ya, Prof.Dr. İsmet AKOVA'ya, Doç.Dr. Orhan GÜRBÜZ'e teşekkürü bir borç bilirim.

Tarihi belge ve bilgilerin değerlendirilmesinde bana yardımcı olan değerli arkadaşlarım Dr.Öğr.Üyesi Yakup AHBAB ve Dr.Öğr.Üyesi Salih KAYMAKÇI'ya teşekkürlerimi sunarım.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı ve çalışanlarına gerekli arşiv belgeleri ve defterlere ulaşmam konusunda yardımları için teşekkür ederim.

Bolu ile ilgili harita ve planların hazırlanması için gerekli verilere ulaşmamı sağlayan Bolu Belediyesi İmar ve Şehircilik Müdürü Mehmet ÖZEN'e, aynı birimde Şehir Planlama mühendisi olan Sinem HATİPOĞLU'na, yine şehirle ilgili gerekli verileri elde etmede yardım ve desteklerini gördüğüm Bolu Esnaf ve Sanatkarlar Odası çalışanlarına teşekkür ederim.

Son olarak yetişmem konusunda her zaman desteklerini gördüğüm annem, babam ve kardeşlerime, çalışmam boyunca destek ve anlayışını eksik etmeyen eşim Murat KAYA ve oğlum Rüzgar Yağız KAYA'ya teşekkürlerimi sunarım.

Didem Sevtap KAYA

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	xiii
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xvi
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xx
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ	xxi
HARİTALAR LİSTESİ.....	xxii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xxiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BOLU ŞEHİRİ VE ÇEVRESİNİN FİZİKİ ÖZELLİKLERİ

A. Yer Şekilleri.....	4
1. Bolu Şehri ve Çevresini Oluşturan Ana Morfolojik Üniteler	4
2. Depresyon Alanının ve Ovanın Gelişimi ve Jeolojik Durumu	8
a. Deprem Durumu.....	12
B. İklim	15
1. Sıcaklık Şartları.....	16
a. Yıllık ve Aylık Sıcaklık Ortalaması	17
b. Donlu Günler.....	19
2. Yağış Şartları	20
a. Yıllık ve Aylık Ortalama Yağışlar	20
b. Kar Yağışları	22
c. Bulutluluk.....	24
d. Bağıl Nem	24
3. Basınç ve Rüzgar Şartları	25
a. Basınç	25
b. Rüzgar	25
C. Hidrografik Durum.....	27

İKİNCİ BÖLÜM

BOLU ŞEHRİNİN TARİHİ

A. Bolu Adının Kökeni	28
B. Türk Hakimiyetinden Önce Bolu Şehri'nin Tarihi	29
1. Eskiçağ - Bithynia'lılar Dönemi	29
2. Roma ve Bizans Dönemi	32
C. Bolu'da Türk Hakimiyeti	33
1. Selçuklular Dönemi	33
2. Anadolu Beylikleri Dönemi.....	35
3. Osmanlılar Dönemi.....	37
a. Osmanlı Hakimiyetine Bağlanması.....	37
b. Tanzimat Dönemine Kadar Bolu	39
c. XIX. Yüzyılda Bolu	43
d. Milli Mücadele Döneminde Bolu	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜFUS VE YERLEŞME

A. Nüfus	52
1. Bolu Şehrinin Nüfusu	52
a. Nüfus Hareketleri ve Sebepleri	53
(1) İç Göçler.....	53
(2) Dış Göçler	56
b. Nüfus Artışı ve Sonuçları.....	58
2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yapılan Sayımlar ve Bolu Şehri.....	58
a. Klasik Dönem Tahrirleri	58
(1) XVI. Yüzyılda Bolu Şehrinin Nüfusu.....	60
(2) XIX. Yüzyıl Tahrirleri ve Diğer Kaynaklarda Bolu Şehrinin Nüfusu	70
(i) XIX. Yüzyılda Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfusu.....	75
3. Sosyal Tabakalaşma.....	102
4. Dini Gruplar	102
5. Cumhuriyetin İlanından Sonra Gerçekleştirilen Nüfus Sayımlarında Bolu Şehrinin Nüfus Durumu	104
a. Bolu Şehri Mahallelerinin Günümüzdeki Nüfusu.....	115
B. Yerleşme.....	121
1. Yerleşmenin Esasları	121

2.	Şehrin Kuruluşunu Etkileyen Şartlar -Yerleşme Saha İlişkisi.....	122
3.	Bolu Şehrinin Konumu ve Önemi	127
4.	Şehrin Kuruluş ve Gelişimi	128
a.	Şehrin İlk Yerleşme Alanı ve Hisar Tepesi.....	128
b.	Bolu Şehrinin Türk Devri İskanı.....	135
c.	Şehrin Gelişim Yönleri ve Bunları Etkileyen Faktörler.....	137
5.	Şehrin Bugünkü Kullanım Alanları	139
6.	Bir Osmanlı Şehri Bolu.....	155
a.	Şehrin Osmanlı Dönemi Yerleşim ve Gelişiminin Ana Hatları.....	155
b.	Bolu Şehri Mahallelerinin Gelişim Seyri	157
(1)	XVI. Yüzyılda Bolu Şehrinin Mahalleleri	157
(2)	XVII. Yüzyılda Bolu Şehrinin Mahalleleri.....	159
(3)	XVIII. Yüzyılda Bolu Şehrinin Mahalleleri.....	160
(4)	XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Mahalleleri	161
(5)	XX. Yüzyılın Başında Bolu Şehrinin Mahalleleri	162
(6)	Günümüzde Bolu Şehrinin Mahalleleri	162
7.	Şehrin Planı ve Yerleşim Düzeni.....	164
8.	Şehrin Merkezini Oluşturan Unsurlar.....	165
9.	Şehrin Cadde ve Sokak Sistemi	171
10.	Mahalleler	172
a.	Bolu Şehrinin Geleneksel Dokusunu Oluşturan Mahalleler	173
11.	Meskenler.....	179
a.	Mesken Özellikleri	179
b.	Yapım Teknikleri	182
c.	Geleneksel Konut Dokusu.....	186
d.	Malzeme.....	188
e.	Plan Özellikleri.....	190
f.	Bolu Şehrinde Meskenlerin Şekillenmesinde Etki Eden Etkenler.....	192
(1)	Fiziki Şartlar.....	192
(i)	İklim Şartları	192
(ii)	Topografya Şartları	193
(iii)	Bitki Örtüsü, Toprak ve Litolojik Şartlar	193
(2)	Beşeri Şartlar.....	195
(i)	Sosyal Şartlar	195
(ii)	Kültürel Şartlar.....	196

(iii) Ekonomik Şartlar	197
(iv) Tarihi Şartlar	197
g. Bolu Şehri Meskenlerini Koruma Sorunları ve Çözüm Önerileri.....	199
h. Çeşitli Tarihlerde Bolu Şehri Mahallelerinin Hane Sayıları	201
i. Bolu Şehrinde Günümüzde Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı ve Mahallelerin Hane Sayıları	207

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHİRSEL FONKSİYONLAR

A. Şehrsel Fonksiyonlar	210
B. Bolu'da Şehrsel Fonksiyonların Ortaya Konması	214
C. XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde Meslekler ve Şehir Fonksiyon İlişkisi.....	215
1. İktisadi Alanlarda Faaliyet Gösteren Meslekler	218
2. Kültürel ve Sosyal Alanlarda Faaliyet Gösteren Meslekler.....	219
3. İdari, Askeri ve Adli Alanlarda Faaliyet Gösteren Meslekler	220
D. Bolu Şehrinde İktisadi Fonksiyonlar.....	229
1. Sanayi Hizmetleri	230
2. Ticaret Hizmetleri	232
a. Geleneksel Bolu Şehrinde Ticari Fonksiyon Alanları	234
(1) Osmanlı Şehrinde Çarşı ve Bolu Şehri Çarşısı	234
(2) Bedestenler.....	235
(3) Hanlar.....	236
(4) Dükkanlar.....	238
(5) Pazar ve Panayırlar.....	239
(i) Pazar ve Panayırların Kuruluşunu Etkileyen Faktörler	242
b. Günümüzde Üretim ve Ticaret Faaliyetleri.....	243
3. Ulaşım Hizmetleri.....	245
a. Bolu Şehrinin Geçmişten Günümüze Ulaşım Sistemleri	246
(1) Büyük Ulaşım Sistemleri	246
(2) Şehir İçi Ulaşım Sistemleri	250
4. Temettüat Defterlerine Göre Bolu Şehrinde İktisadi Fonksiyonlar.....	253
a. Bolu Şehri Temettüat Defterlerinde Ziraat Sektörü	265
E. Şehrin Kültürel ve Sosyal Fonksiyonları	268
1. Kültürel ve Sosyal Etkinliklerin Gerçekleştirildiği Alanlar ve İşlevleri...269	
a. Dini Tesisler ve Külliyeler	270

b.	Eğitim Kurumları ve İşlevleri	274
c.	Tekke ve Zaviyeler.....	279
d.	Mezarlık ve Türbeler.....	279
e.	Hamam ve Çeşmeler	281
2.	Kültürel ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar	284
a.	Bolu Şehrinde Yer Alan Vakıflar.....	287
3.	Temettüat Defterlerine Göre Bolu Şehrinde Kültürel ve Sosyal Fonksiyonlar.....	290
4.	Bolu Şehrinin Günümüzde Kültürel ve Sosyal Fonksiyonları.....	295
a.	Eğitim Hizmetleri.....	295
b.	Sağlık Hizmetleri	296
c.	Dini Hizmetler.....	296
d.	Hukuki Hizmetler.....	297
e.	Kültürel Hizmetler	297
F.	Bolu Şehrinde İdari Fonksiyonlar	298
1.	Şehrin İdari Gelişimi.....	298
2.	Temettüat Defterlerine Göre Bolu Şehrinin İdari, Askeri ve Adli Fonksiyonları	308
SONUÇ		311
SÖZLÜK		317
BİBLİYOGRAFYA		318
ÖZGEÇMİŞ		337

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1. Bolu İlinde Aylara Göre ve Yıllık Ortalama Sıcaklık (°C).....	17
Tablo 2. Bolu'nun Aylık En Yüksek Ortalama Sıcaklığı.....	18
Tablo 3. Bolu'nun Aylık En Düşük Ortalama Sıcaklığı.....	19
Tablo 4. Bolu Aylık Ortalama Donlu Gün Sayısı	19
Tablo 5. Aylık ve Yıllık Ortalama Yağış Miktarı	20
Tablo 6. Aylık ve Yıllık Yağışlı Gün Sayısı Ortalaması.....	22
Tablo 7. Aylık ve Yıllık Ortalama Kar Yağışı ve Kalınlığı Miktarı	23
Tablo 8. Aylık ve Yıllık Sisli, Dolulu, Kırağılı Gün Sayısı Ortalaması.....	23
Tablo 9. Ortalama Bulutluluk, Bulutlu Gün, Açık ve Kapalı Günler	24
Tablo 10. Bağıl Nem	24
Tablo 11. Basınç.....	25
Tablo 12. 1519 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Durumu	61
Tablo 13. 1568 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Durumu	62
Tablo 14. Bolu Şehrinin 1519 ve 1568 Yılları Arasında Mahalle Bazında Nüfus Artışı ve Nüfus Artış Oranı	63
Tablo 15. 1881/82 Nüfus Sayımında Bolu Kazası Nüfusu	72
Tablo 16. Vital Cuinet'e Göre 1881/82 Nüfus Sayımında Bolu Kazasının Nüfusu	72
Tablo 17. Vital Cuinet'e göre XIX. yüzyılda Bolu Şehrinin Nüfusu	73
Tablo 18. 1906-1907 Nüfus Sayımına Göre Bolu Sancağının Nüfusu	74
Tablo 19. 1914 Nüfus Sayımına Göre Bolu Merkez Kazasının Nüfusu	74
Tablo 20. 1914 Nüfus Sayımına Göre Tüm Bolu Sancağının Nüfusu	74
Tablo 21. 1840 Tarihli Bolu Nüfus Defterine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfusu	80
Tablo 22. 1844 Tarihli Bolu Temettüat Defterlerine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfusu.....	81
Tablo 23. 1897 Tarihli Kastamonu Vilayeti Salnamesine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfusu	82
Tablo 24. 1840, 1844 ve 1897 Yılları Arasında Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Artışı	82
Tablo 25. 1840, 1844 ve 1897 Yılları Arasında Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Artış Oranı.....	83
Tablo 26. 1925 Tarihli Bolu Vilayeti Salnamesine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Durumu.....	101
Tablo 27. 1844 Tarihli Bolu Temettüat Defterlerine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Etnik Grupları.....	103
Tablo 28. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfusu	105

Tablo 29. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfus Artışı	107
Tablo 30. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfus Artış Oranı (%)	109
Tablo 31. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Yıllık Nüfus Artış Oranı (%)	111
Tablo 32. 1927-2017 Yılları Arasında Türkiye'nin Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)	113
Tablo 33. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)	114
Tablo 34. 2017 Yılında Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Yoğunluğu	117
Tablo 35. 2017 Yılında Bolu Şehri Mahalle Nüfuslarının Toplam Nüfusa Oranı	119
Tablo 36. 1519 Bolu Tapu Tahrir Defterine Göre Bolu Şehri Mahalleleri	158
Tablo 37. 1568 Bolu Tapu Tahrir Defterine Göre Bolu Şehri Mahalleleri	158
Tablo 38. 836 Numaralı Bolu Şer'ine Siciline Göre Bolu Şehri Mahalleleri	160
Tablo 39. XVIII. Yüzyılın Başında Bolu Şehri Mahalleleri	161
Tablo 40. Temettüat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Bolu Şehri Mahalleleri	161
Tablo 41. 1925 Yılı Bolu Vilayeti Salnamesine Göre Bolu Şehri Mahalleleri	162
Tablo 42. Günümüzde Bolu Şehri Mahalleleri	163
Tablo 43. 1519 Yılında Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı	201
Tablo 44. 1568 Yılında Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı	202
Tablo 45. Nüfus Defterlerine Göre Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle	203
Tablo 46. Temettüat Defterlerine Göre Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı	204
Tablo 47. 1897 Yılında Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı	205
Tablo 48. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı	206
Tablo 49. Günümüzde Meskenlerin Mahalle Bazında Dağılışı ve Mahallelerin Hane Sayıları	207
Tablo 50. XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde İkamet Edilen Mahalleye Göre Genel Fonksiyonların Dağılışı	216
Tablo 51. İktisadi Hizmetlerde Çalışan Nüfusun Mahallelere Dağılışı ve Bu Hizmetlerin Mahalledeki Vergi Nüfusuna Oranı	218
Tablo 52. Kültürel ve Sosyal Hizmetlerde Çalışan Nüfusun Mahallelere Dağılışı ve Bu Hizmetlerin Mahalledeki Vergi Nüfusuna Oranı	219
Tablo 53. İdari, Askeri ve Adli Hizmetlerde Çalışan Nüfusun Mahallelere Dağılışı ve Bu Hizmetlerin Mahalledeki Vergi Nüfusuna Oranı	220
Tablo 54. Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Bolu Sancağında Bulunan Han ve Dükkanların Sayısı	238
Tablo 55. Günümüzde Bolu Şehri Mahallelerinde Hafta Pazarları	242
Tablo 56. Bolu Şehrindeki İş Yerlerinin Üretim ve Ticaret Hizmetleri Sektörlerine	

Göre Dağılımı(2018).....	244
Tablo 57 Bolu Şehir Merkezi ile Bolu İlçeleri Arası Uzaklıkları	250
Tablo 58 Bolu Şehri Temettüat Defterlerine Göre İktisadi Faaliyetlerde Hizmet Veren Nüfusun Faaliyet Kollarına Dağılımı.....	254
Tablo 59 Temettüat Defterlerine Göre İktisadi Alanda Hizmet Veren Kişilerin İkamet Alanına Göre Sektörel Dağılımı.....	255
Tablo 60 Bolu Şehri Temettüat Defterlerine Göre Ziraat Sektöründe Hizmet Veren Kişilerin İkamet Ettiği Mahallelere Dağılımı	267
Tablo 61 Temettüat Defterlerine Göre Gelir Elde Edilen Hayvanların Dağılımı	268
Tablo 62 Temettüat Defterlerine Göre Bolu Şehrinde İmam ve Müezzinlerin İkamet Alanlarına Göre Dağılışı	271
Tablo 63 Bolu Şehrinde Bulunan Tarihi Camiler ve İnşa Edildikleri Tarihler	273
Tablo 64 XVI. Yüzyıl Tahrirlerine Göre Bolu Şehrinde Bulunan Mescitler ve Buldukları Mahalleler	273
Tablo 65 1925 Yılında Bolu Şehrinde Bulunan Mescitler	274
Tablo 66 1869 Kastamonu Vilayeti Salnamesine Göre Bolu Şehrinde Bulunan Medreseler.....	275
Tablo 67 1925 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesine Göre Bolu Şehrinde Yer Alan Medreseler.....	276
Tablo 68 Bolu Şehri Temettüat Defterlerinde Eğitim- Öğretim Faaliyetlerinde Yer Alan Kişilerin Dağılışı	278
Tablo 69 1925 Yılında Bolu Şehrinde Bulunan Tekkeler	279
Tablo 70 1925 Yılında Bolu Şehri ve Yakınlarında Bulunan Türbeler	279
Tablo 71 Bolu Sancağı 1925 Yılı Salnamesine Göre Bolu Şehri ve Yakın Çevresinde Bulunan Tarihi Çeşmeler	283
Tablo 72 Bolu Şehri Temettüat Defterlerine Göre Kültürel ve Sosyal Fonksiyonların Dağılımı	290
Tablo 73 XV. Yüzyıl Sonunda Anadolu Eyaleti'nde Yer Alan Sancaklar	300
Tablo 74 XVI. Yüzyıl Tahrirlerine Göre Bolu Sancağının Kazaları.....	301
Tablo 75 Voyvodalık Döneminde Bolu Sancağının Kazaları	302
Tablo 76 1831'de Anadolu Eyaletine Bağlı Livalar.....	303
Tablo 77 1850 Yılı Devlet Salnamesine Göre Bolu Sancağının İdari Durumu	304
Tablo 78 1856 Yılı Devlet Salnamesinde Kastamonu Eyaleti Bolu Sancağı Kazaları	304
Tablo 79 1876 yılı Devlet Salnamesine Göre Bolu Sancağının İdari Durumu	305
Tablo 80 1908 Yılında Kastamonu Vilayetine Bağlı İdari Birimlerin Sayısı	305
Tablo 81 Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Bolu Sancağının Kazaları.....	305
Tablo 82 1916 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesine Göre Bolu Sancağı Kazaları....	306
Tablo 83 1916 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesine Göre Bolu Sancağı Nahiyeleri.....	306
Tablo 84 XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde İdari Fonksiyonların İkamet Alanına Göre Dağılışı	308

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. Bolu İlinde Ortalama, En Yüksek Ortalama ve En Düşük Ortalama Sıcaklığın Dağılışı.....	17
Grafik 2. Bolu’da Yağış Miktarı ve Ortalama Sıcaklığın Dağılışı	21
Grafik 3. Bolu’da Yağışın Mevsimlere Göre Dağılışı	21
Grafik 4. XVI. Yüzyılda Bolu Şehrinde Nüfus Artışı Grafiği	61
Grafik 5. XVI. Yüzyılda Naib-i Emin (Karamanlı) Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı.....	64
Grafik 6. XVI. Yüzyılda Karaçayır Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı	65
Grafik 7. XVI. Yüzyılda Hatip Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı	65
Grafik 8. XVI. Yüzyılda Hocabey Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı.....	66
Grafik 9. XVI. Yüzyılda Veled-i Turşucu Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı	66
Grafik 10. XVI. Yüzyılda Cami Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı	67
Grafik 11. XVI. Yüzyılda Veled-i Solak Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı.....	67
Grafik 12. XVI. Yüzyılda Gölyüzü Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı	68
Grafik 13. XVI. Yüzyılda Asıl Hatun Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı	68
Grafik 14. XVI. Yüzyılda Debbağlar Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı	69
Grafik 15. XVI. Yüzyılda Akmescit Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı	69
Grafik 16. XVI. Yüzyılda Veled-i Hacı İlyas Mahallesi’nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı.....	70
Grafik 17. Vital Cuinet’e Göre Bolu Şehri Nüfusunun Dağılışı.....	73
Grafik 18. XIX. Yüzyılda Bolu Şehri’nin Nüfus Artışı.....	78
Grafik 19. XIX. Yüzyılda Bolu Şehri’nin Nüfus Artışı.....	79
Grafik 20. XIX. Yüzyılda Bolu Şehri’nin Nüfus Artışı Oranı.....	79
Grafik 21. XIX. Yüzyılda Bolu Şehri’nin Nüfus Artışı Oranı.....	80
Grafik 22. XIX. Yüzyılda Karamanlı Mahallesi’nin Nüfus Artışı	83
Grafik 23. XIX. Yüzyılda Karaçayır Mahallesi’nin Nüfus Artışı.....	84
Grafik 24. XIX. Yüzyılda Semerkand Mahallesi’nin Nüfus Artışı	84
Grafik 25. XIX. Yüzyılda Çukur Mahallesi’nin Nüfus Artışı	85
Grafik 26. XIX. Yüzyılda Hocabey Mahallesi’nin Nüfus Artışı	85
Grafik 27. XIX. Yüzyılda Akpınar Mahallesi’nin Nüfus Artışı	86
Grafik 28. XIX. Yüzyılda Eski Cami Mahallesi’nin Nüfus Artışı.....	86
Grafik 29. XIX. Yüzyılda Yeni Cami Mahallesi’nin Nüfus Artışı.....	87
Grafik 30. XIX. Yüzyılda Gölyüzü Mahallesi’nin Nüfus Artışı.....	87
Grafik 31. XIX. Yüzyılda Aslahaddin Mahallesi’nin Nüfus Artışı	88
Grafik 32. XIX. Yüzyılda Debbağlar Mahallesi’nin Nüfus Artışı.....	88
Grafik 33. XIX. Yüzyılda Akmescit Mahallesi’nin Nüfus Artışı.....	89

Grafik 34. XIX. Yüzyılda Ermeniyan-1 Atik Mahallesi'nin Nüfus Artışı	89
Grafik 35. XIX. Yüzyılda Ermeniyan-1 Cedid Mahallesi'nin Nüfus Artışı.....	90
Grafik 36. XIX. Yüzyılda Karamanlı Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı	90
Grafik 37. XIX. Yüzyılda Karaçayır Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı.....	91
Grafik 38. XIX. Yüzyılda Semerkand Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı	91
Grafik 39. XIX. Yüzyılda Çukur Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı	92
Grafik 40. XIX. Yüzyılda Hocabey Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı	92
Grafik 41. XIX. Yüzyılda Akpınar Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı	93
Grafik 42. XIX. Yüzyılda Eski Cami Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı.....	93
Grafik 43. XIX. Yüzyılda Yeni Cami Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı	94
Grafik 44. XIX. Yüzyılda Gölyüzü Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı.....	94
Grafik 45. XIX. Yüzyılda Aslahaddin Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı	95
Grafik 46. XIX. Yüzyılda Debbağlar Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı.....	95
Grafik 47. XIX. Yüzyılda Akmescit Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı	96
Grafik 48. XIX. Yüzyılda Ermeniyan-1 Atik Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı	96
Grafik 49. XIX. Yüzyılda Ermeniyan-1 Cedid Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı.....	97
Grafik 50. Bolu Şehrinde Nüfusun Dağılışı.....	98
Grafik 51. Bolu Şehrinde Hanelerin Dağılışı.....	98
Grafik 52. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfusu.....	106
Grafik 53. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfus Artışı.....	108
Grafik 54. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfus Artış Oranı (%).....	110
Grafik 55. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Yıllık Nüfus Artış Oranı	112
Grafik 56. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehri ve Türkiye'nin Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde).....	115
Grafik 57. 2017 Yılında Bolu Şehri Mahalle Nüfuslarının Toplam Nüfusa Oranı Grafiği	120
Grafik 59. XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde Şehrsel Fonksiyonların Dağılımı	217
Grafik 60. Akmescit Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	222
Grafik 61. Akpınar Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet.....	222
Grafik 62. Cami-i Kebir Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	223
Grafik 63. Debbağlar Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	223
Grafik 64. Ermeniyan-1 Atik Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	224
Grafik 65. Ermeniyan-1 Cedid Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı	224
Grafik 66. Gölyüzü Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	225
Grafik 67. Aslahaddin Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet	

Alanlarına Dağılımı.....	225
Grafik 68 Karaçayır Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	226
Grafik 69 Karamanlı Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	226
Grafik 70 Semerkand Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	227
Grafik 71 Yeni Cami Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı.....	227
Grafik 72 Çukur Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı	228
Grafik 73 Bolu Şehri Temettüat Defterlerine Göre İktisadi Faaliyetlerde Hizmet Veren Nüfusun Faaliyet Kollarına Dağılımı (%).....	254
Grafik 74 Bolu Şehri Temettüat Defterlerine Göre 1844 Yılında İktisadi Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı	255
Grafik 75 Akmescit Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	256
Grafik 76 Akpınar Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	257
Grafik 77 Cami-i Kebir Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	257
Grafik 78 Debbağlar Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	258
Grafik 79 Ermeniyan-1 Atik Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	258
Grafik 80 Ermeniyan-1 Cedid Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	259
Grafik 81 Gölyüzü Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	259
Grafik 82 Aslahaddin Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	260
Grafik 83 Karaçayır Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	260
Grafik 84 Karamanlı Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	261
Grafik 85 Semerkand Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	261
Grafik 86 Yeni Cami Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	262
Grafik 87 Çukur Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı	262

Grafik 88 Bolu Şehrinde Ziraat Sektöründe Hizmet Veren Kişilerin Dağılımı.....	267
Grafik 89 Bolu Şehri Temettuat Defterlerine Göre Ekili-Dikili ve Boş Arazi Alanının Oranı.....	268
Grafik 90 Bolu Şehri Temettuat Defterlerine Göre Kültürel ve Sosyal Fonksiyonların Dağılımı	291
Grafik 91 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Dini Hizmetler Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı	291
Grafik 92 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Eğitim Hizmetleri Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı	292
Grafik 93 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Kültürel Hizmetler Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı	292
Grafik 94 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Temizlik Hizmetleri Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı	293
Grafik 95 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Sağlık Hizmetleri Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı	293
Grafik 96 XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde İdari Fonksiyonların İkamet Alanına Göre Dağılışı	309

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Bolu Şehrinde Yönlere Göre Rüzgar	26
Şekil 2. Bolu Şehrinde Yönlere Göre Rüzgar ve Hızı	26

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1. Akkaya Travertenleri.....	12
Fotoğraf 2. İmparator Hadrian Döneminde Claudiopolis'te Antinous Adına Bastırılan Sikke.....	130
Fotoğraf 3. Stadion Kalıntısı ve İzzet Baysal Caddesi.....	133
Fotoğraf 4. Aşağı Taşhan.....	141
Fotoğraf 5. Yukarı Taşhan'ın İçten Görünümü	142
Fotoğraf 6. Yıldırım Bayezid Camisi.....	166
Fotoğraf 7. Orta Hamam	170
Fotoğraf 8. PTT Caddesi.....	176
Fotoğraf 9. Saraçhane Camisi	178
Fotoğraf 10. Geleneksel Bolu Evlerinden Bir Örnek.....	185
Fotoğraf 11. Geleneksel Bolu Evlerinden Bir Örnek.....	185
Fotoğraf 12. İzzet Baysal Caddesi	252
Fotoğraf 13. Kadı Camisi.....	272
Fotoğraf 14. Sultan Hamamı.....	282

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1 Bolu ve Çevresi Fiziki Haritası.....	5
Harita 2 Bolu ve Çevresinin Jeoloji Haritası	10
Harita 3 Bolu İli Deprem Tehlike Haritası	13
Harita 4 Kuzey Anadolu Fay Hattı	14
Harita 5 Osmanlı Döneminde Şehrin Yerleşme Alanı.....	136
Harita 6 Bolu Şehri Ticari Alanlar - Merkezi İş Sahası.....	140
Harita 7 Bolu Şehri Konut Yoğunluğu Alanları	144
Harita 8 Bolu Şehri Sanayi Alanları	146
Harita 9 Bolu Şehri İdari Alanlar Haritası	147
Harita 10 Bolu Şehri Askeri Alanlar.....	148
Harita 11 Bolu Şehri Sağlık Tesisleri	149
Harita 12 Bolu Şehri Yeşil Alanlar.....	150
Harita 13 Bolu Şehri Spor Alanları	151
Harita 14 Bolu Şehri Eğitim Kurumları.....	152
Harita 15 Bolu Şehri Kültürel Tesisler	153
Harita 16 Bolu Şehri Dini Tesisler	154

KISALTMALAR LİSTESİ

ADNKS:	Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
Bkz.:	Bakınız
B.O.A.:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C:	Cilt
Çev:	Çeviren
D.İ.A.:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.:	Editör
Haz.:	Hazırlayan
İ.A.:	İslam Ansiklopedisi
İSTEM:	İslam, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Musikisi Dergisi
m:	Metre
M.Ö.:	Milattan Önce
M.S.:	Milattan Sonra
M.T.A:	Maden Tetkik Arama
OTAM:	Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi
s. :	Sayfa
TALİD:	Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TTOK:	Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu
TÜİK:	Türkiye İstatistik Kurumu
v.d.:	Ve diğerleri

GİRİŞ

Coğrafyanın çalışma alanı bütün yeryüzü olduğu için, çalışma alanı oldukça geniştir. Bu nedenle çeşitli alt disiplinler çerçevesinde araştırma yapmak coğrafyacıyı zaman zaman daha iyi sonuçlara götürür. Coğrafya biliminin alt disiplinlerinden olan tarihi coğrafya Brittanica Academic Edition’da “Geçmişte belirli bir zaman ve periyotta bir yerin ya da bölgenin coğrafi araştırması, ya da bir yer ya da bölgede zamanın bir periyodu boyunca meydana gelen değişimi araştırmak” olarak tanımlanmıştır. Tarihi coğrafya çalışmalarında iki önemli disiplin olan coğrafya ve tarihin birlikte işleniyor olması çalışma yapmayı zor hale getirirse de ortaya çıkan çalışmalar oldukça özgün yapıda olmaktadır. Tarihi coğrafya çalışmalarlarıyla geçmiş dönemlerde belirli bir mekanın coğrafi şartlarını ve bu coğrafi şartların etkilerini öğrenme imkanımız olmaktadır.

Bolu şehrini, şehrin konumu ve tarihi önemi dışında, daha önce şehirle ilgili tarihi coğrafya çalışması yapılmadığı için ve şehirle ilgili çok sayıda tarihi kaynağın bulunmasından dolayı tercih ettik. Tez çalışmasının kapsamı olan XIX. yüzyılı tercih etmemizi sağlayan nedenler ise bu yüzyılda Osmanlı Devleti’nde gerçekleşen değişimler nedeniyle devletin sahip olduğu nicel ve nitel kaynakları daha iyi bilmeyi amaçlamasıdır. Diğer bir deyişle bu yüzyıla ait çok fazla arşiv belgesi ve tarihi kaynak bulunmaktadır. XIX. yüzyılda ilk nüfus sayımları yapılmış, temettüat defterlerinin tutulmuş ve salnameler yayınlanmaya başlamıştır. Tüm bu nedenlerle çalışmamızın adı “XIX. Yüzyılda Bolu Şehrini Tarihi Coğrafyası” olarak belirlenmiştir.

Tezimizin asıl odak noktası XIX. yüzyıl olsa da elde edilen kaynaklar ölçüsünde kurulduğu zamandan günümüze kadar geçen sürede şehrin geçirdiği hem tarihsel hem de mekansal değişimleri ortaya koymak olmuştur. Bolu şehrinin kuruluşu, şehrin geçirdiği gelişme ve değişimler, tarihi süreç içerisinde karşıladığı fonksiyonları ifade edebilmek amacıyla “XIX. Yüzyılda Bolu Şehrini Tarihi Coğrafyası” adlı bu tez çalışması yapılmıştır.

Tarihi coğrafya çalışmalarında iki farklı metoda sahip bilgi alanları olan coğrafya ve tarih birlikte kullanılmaktadır. Bilimsel çalışmalarda disiplinler arası

yaklaşımın kullanılması giderek yaygınlaşmaktadır. Tezimizin bir amacı da bilimsel alanda disiplinler arası yaklaşıma iyi bir örnek sunma çabasıdır.

Tez çalışmamız beşeri ve iktisadi coğrafya metodolojisine göre hazırlanmış bir tarihi coğrafya çalışmasıdır. Konu ile ilgili literatür araştırması yapılmasıyla konuya dair bilgi ve verilerin toplanmıştır. Çeşitli resmi kurum ve kuruluşlardan şehirle ilgili bilgi ve belgelerin toplanmıştır. Arazi çalışması yapılmıştır. Bütün bu çalışmalarla toplanan tarihi ve güncel veriler coğrafi bir bakış açısı ile değerlendirilmiş, yazılı anlatım dışında çeşitli harita, grafik ve tablolar oluşturulmuş ve fotoğraflardan faydalanılmıştır.

Tez çalışmamız dört bölüm olarak planlanmıştır. İlk bölüm Bolu Şehri ve Çevresinin Fiziki Özellikleri adını taşımaktadır. Burada araştırma sahamız ve çevresinin yer şekilleri ve iklim şartları ortaya konulmuştur. Bu bölümde M.T.A.'dan alınan jeoloji ve fay verileri bilgisayar ortamında tezimizde kullanılabilir şekle getirilmiştir. Şehirde arazi çalışmaları da yapılmıştır. İklim şartlarını ortaya koyarken Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü'nden şehirle ilgili elde edilen iklim bültenleri kullanılmıştır. İklim bültenlerinden elde edilen verilerle bilgisayar ortamında çeşitli grafik, tablo vb. üretilmiştir.

İkinci bölüm Bolu Şehrinin Tarihi adını taşımaktadır. Şehrin kurulduğu dönemden cumhuriyetin ilanına kadarki dönemde şehirde gerçekleşen tarihi olaylar değerlendirilmiştir. Bu bölümde şehirle ilgili arkeolojik kalıntılar, tarihi eserler ve çeşitli tarihi dönemlere ait kaynaklardan istifade edilmiştir. Mevcut yerleşme kalıntıları, dini yapılar değerlendirilmiştir. Osmanlı kronikleri ve kazı raporları değerlendirmeye alınmıştır.

Üçüncü bölüm, Nüfus ve Yerleşme adını taşımaktadır. Bolu şehrinin çeşitli tarihi dönemlerde ve günümüzde sahip olduğu nüfus özellikleri ve bu nüfusun dağılışının, yerleşme - saha ilişkisinin ifade edildiği bir bölümdür. Bu bölümde tahrir defterleri, temettuat defterleri, nüfus defterleri, vilayet salnameleri, şer'iyeye sicilleri, çeşitli dönemlere ait nüfus sayım sonuçları ve TÜİK tarafından yayınlanan istatistiklerle tezimizde kullandığımız grafik ve tablolar üretilmiştir. Böylece Bolu şehrinin nüfusunun XVI. yüzyıldan günümüze kadar olan dönemdeki seyri ortaya

konmuştur. Yerleşme kısmında şehirdeki yerleşme - saha ilişkisi, şehrin kuruluşu ve gelişimi, şehrin cadde ve sokak düzeni, şehir mahalleleri ve geleneksel konutlar incelenmiştir. Nüfus ve Yerleşme bölümünde en çok zorlanılan nokta Bolu şehrinin çeşitli dönemlerine ait mahalle bazında nüfus verilerini elde etmek olmuştur. Ayrıca günümüzde aynı adı taşımayan ve sonradan kurulan mahalleler içerisinde kaybolmuş/yok olmuş mahallelerin konumunun belirlenmesi de çalışmamızda karşılaştığımız diğer bir zorluktur. Geçmiş dönemlerde mahallelerin konumunu veya sınırlarını gösteren herhangi bir harita, plan vb. bulunamamıştır. Fakat tarihi kaynaklar vasıtasıyla, eskiden şehirde var olan mahallelerin konumları yaklaşık olarak belirlenmiştir.

Çalışmanın son bölümü ise, Şehrsel Fonksiyonlar adını taşımaktadır. Burada şehrin tarihi dönemler içerisinde ve günümüzde sahip olduğu fonksiyonları 1) idari askeri ve adli 2) ekonomik 3) kültürel ve sosyal fonksiyonlar olarak üç başlık altında inceledik. Bolu şehrinin fonksiyonlarının tespitinde en önemli kaynağımız temettüat defterleri olmuştur. Diğer bir önemli kaynağımız ise salnamelerdir. Şehrin günümüzdeki fonksiyon alanlarının tespiti için Esnaf ve Sanatkarlar Odasından alınan veriler, Bolu Belediyesinden alınan nazım imar planı ve diğer bilgiler bilgisayar ortamında kullanılabilir hale getirilen şehir kullanım alanlarını gösteren planlar oluşturulmuştur.

Beşeri ve İktisadi coğrafya prensiplerine göre hazırlanan bu tez çalışmasında geçmiş dönemlere ait tarihi kaynaklar, modern yöntemlerle kullanarak şehrin çeşitli tarihi dönemlerdeki özellikle de XIX. yüzyıldaki durumu ortaya konulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

BOLU ŞEHİRİ VE ÇEVRESİNİN FİZİKİ ÖZELLİKLERİ

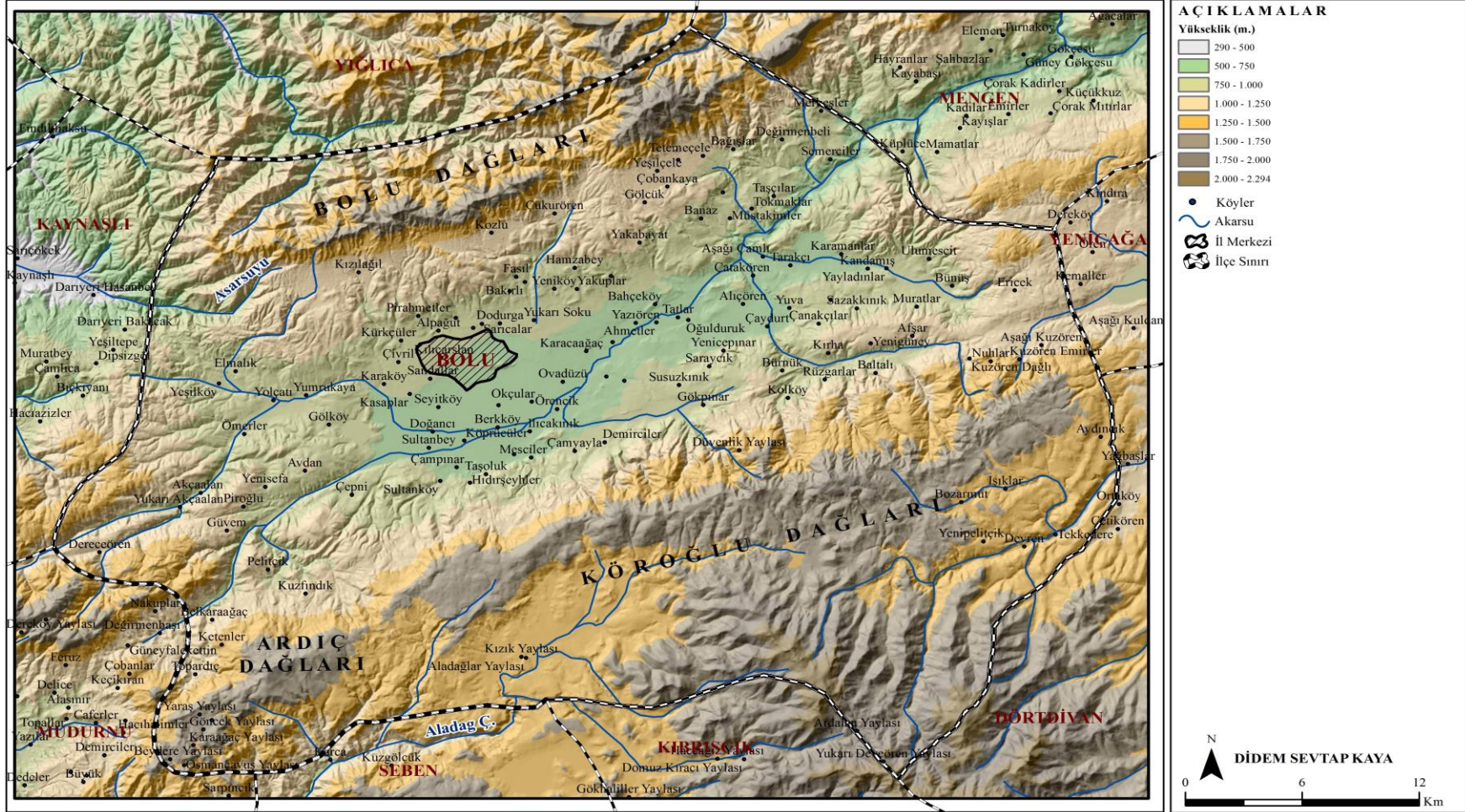
A. Yer Şekilleri

1. Bolu Şehri ve Çevresini Oluşturan Ana Morfolojik Üniteler

Bolu ili, Karadeniz Bölgesinin, Batı Karadeniz alt bölümünde, 30°32' ve 32°36' doğu boylamları ile 40°06' ve 41°01' kuzey enlemleri arasında yer almaktadır. Kuzeyde Zonguldak ve Karabük, doğuda Çankırı, güneydoğuda ve güneyde Ankara, güneybatıda Eskişehir ve Bilecik, batıda Düzce ve Sakarya illeri ile komşudur. Güneyinde yer alan İç Anadolu, batısında yer alan Marmara ile kuzeyinde yer alan Karadeniz Bölgesi arasında bir bağlantı noktası oluşturmaktadır. Bolu il alanının genişliği 827.600 hektar, yani 8276 km²'dir. Bu alan Türkiye alanının % 1,015'i kadardır. Ortalama rakım 1000m., merkez ilçe rakımı ise 725m. civarındadır (Tatar, 2003: 3).

Türkiye arazisinin dahil olduğu Alp - Himalaya kıvrım sistemi Avrasya ve Arap levhalarının sıkıştırması sonucunda kırılarak ve kırılarak yükselmiştir. Anadolu'yu baştan başa kateden Kuzey Anadolu Fay Hattı, araştırma sahamız olan Bolu şehrinin güney kesiminden geçmektedir (Harita 1).

Harita 1 Bolu ve Çevresi Fiziki Haritası

“Bingöl-Karlıova, Erzincan, Suşehri, Niksar, Ladik üzerinden Bolu’ya ulaşan fay kuşağı; Gerede – Yeniçağa – Karacasu - Abant hattı ile il arazisinin ortasından geçerek, Dokurcun yakınından Sakarya iline devam etmektedir. Batıya doğru Marmara üzerinden, Saros körfezine kadar uzanan bu ana fay kuşağının kollarından biri Akyazı’nın 5 km kadar güneyinde ana faydan ayrılıp doğuya doğru Karadere – Gölyaka - Efteni Gölü, Düzce - Beydibi Beldesi ve Kaynaşlı’dan geçerek, Bolu’nun 10 km kadar batısında Elmalık köyü yakınlarında sona erer. Ana fay gibi, bu kol da diri bir faydır ve 12 Kasım 1999 tarihinde 7,2 büyüklüğündeki Düzce depremini üretmiştir” (Bolu Valiliği, 2012: 8).

Tektoniğin bu derece etkili olması drenaj ağını da etkilemiştir. Havzanın suları güneybatıdan kuzeydoğuya depresyon boyunca Büyüksu tarafından Karadeniz’e boşaltılır (Gözenç, 1979: 8).

Bolu Ovası, kuzeyden Bolu Dağları, güneyden ise Köroğlu Dağları’nın batı ucu arasında kalan depresyon ve yakın çevresidir. Bolu şehrini çevreleyen dağlık alanlar, üç kuşak halinde kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda sıralanmaktadır. Bu dağlık alanlar ovalar tarafından parçalanmıştır. Kuşağın kuzeyinde batıdan doğuya Elmacık Dağı ve Bolu Dağları; güneyinde ise Abant Dağları, Ardıç Dağları ve Köroğlu Dağları yer almaktadır. Yükseltinin kuzeyden güneye ve batıdan doğuya gidildikçe arttığı gözlenmektedir. Bu durum kuzey - güney yönlü kesitlerde görülebilen iklim, hidrografya ve beşeri faaliyetler yönünden farklılaşmalara sebep olmaktadır (Emiroğlu, 1977: 31).

Bolu şehrinin çevresinde yer alan dağlar, Kuzey Anadolu orojenik kuşağının batı kısmında yer alırlar. Bu dağlar, Bolu şehrinde kuzeyden güneye doğru üç sıra halinde bulunurlar. En kuzeydeki sıra; Çele Tepesi (1950 m), Çal Tepesi (1640 m), ve Sünnice Tepesi’nden oluşur, İkinci sırada, ovanın batısında yer alan Abant Dağları (1748 m)’ndan oluşmaktadır. Ovanın güneyinde yer alan dağlar ise Ardıç Dağları (1443 m), Seben Dağları (1854 m), Köroğlu Dağları (2499m)’dır (Çetinkaya, 2015: 13). Arazinin en yüksek noktası 2.499 metre ile Köroğlu zirvesidir. Bolu’da en düşük rakıma sahip nokta ise 240 m ile Çatak ve Mudurnu Çayı vadileridir(Harita 1).

Araştırma sahamızın kuzey kısmındaki Bolu Dağları veya başka bir deyişle Bolu Masifi yer almaktadır. Masifte kristalen kayaçlar yaygındır. Bu masifin güney ve kuzeyinde; Mezozoikin, Kretase ve Eosen dönemlerine ait fliş fasiesli oluşumlar uzanmaktadır.

Paleozoik'e ait formasyonlar ise, genellikle yüksek kütleleri oluşturmaktadır. Buralardaki Paleozoik kayaçlar, genellikle Devon'a atfedilen kalkerlerden meydana gelmektedir. Kuzeyde bulunan Sünnice Dağları'nın yüksek zirvesi (Çele Tepe - 1950m) en eski kayaçlardan meydana gelmiştir.

Dağların arasında yüksekte yer alan ve boyun alanlarından oluşan genellikle 1000 - 1500 metre üstünde ve akarsular tarafından parçalanmış sahalar plato alanlarıdır. Bölgedeki platoları alçak ve yüksek olarak ikiye ayırmak mümkündür. Pliyosen sonlarında oluşmaya başlayan düzlük alanlar aşınım devresinde oluşmuştur. Bu aşınmış düzlük alanlar alçak platolardır. 1500 - 2000 metre civarı yükseltiyeye sahip olanlar ise yüksek platolardır (Çetinkaya, 2015: 8, 16).

Bolu ili 300 civarında yaylaya sahiptir. Ayrıca Bolu yaylaları doğal güzellik ve uygun iklim bakımından da, Türkiye'nin önde gelen yaylaları arasındadır. Bu durum yayla turizmi potansiyelinin artmasını sağlamaktadır (Bolu Valiliği, 2012: 3).

Aladağ Yaylaları, At Yaylası, Gerede Yaylaları, Kıbrıscık Yaylaları, Mengen Yaylalar, Mudurnu Yaylaları, Göynük Yaylaları, Seben Yaylaları ve Kızık Yaylası bunlardan bazılarıdır(Bolu Valiliği, 2012: 3-4)

Morfolojik yapı ile yaylacılık faaliyeti arasında ilişki bulunmaktadır. Göl, Sünnice ve Bolu Dağları'nın dorukları yaylacılığın sınırını çizmektedir. Bolu'nun güneyinde morfolojik yapıya bağlı olarak tarımsal olanakların azalması ile yaylacılığın arttığı görülür (Emiroğlu, 1977: 32).

İl alanının yaklaşık %12'lik bir kısmı ovalarla kaplıdır. Ovaların toplam alanları 102.000 ha kadar olup, en genişleri 46.000 ha ile Bolu Ovası'dır. Ovalar kuzeydoğudan güneybatıya doğru, dağlık araziye bölecek şekilde uzanırlar. En doğuda Gerede-Dörtdivan Ovası, batıya doğru Yeniçağa ve Bolu ovaları; Bolu Ovası'nın güneybatısında Mudurnu Ovası, onun da güneybatısında Himmetoğlu Ovası bulunmaktadır (Bolu Valiliği, 2012: 4).

Bolu şehrinin üzerinde yer aldığı Bolu Ovası bu ovaların en büyüğüdür. Burası aynı zamanda, Kuzey Anadolu Fayı üzerinde yer alan önemli ova veya depresyonlardan biridir. Bolu ovaları alüvyonlarla örtülü tarım alanlarıdır ve nüfusun çevrelerine göre daha yoğun olduğu bölgelerdir (Bayraktar, 2009: 18).

Gerede - Dörtdivan Ovası'nın ortalama rakımı 1300 m civarındadır. Ovanın uzunluğu doğu- batı yönünde 30 km, kuzey güney yönünde ise 15 km civarındadır. Alanı yaklaşık 450 km² olan ovanın Gerede tarafı aşınma yoluyla, Dörtdivan tarafı ise aşınma düzlüğünün volkanik örtü ile örtülmesi sonucu oluşmuştur. Yükselti, iklim koşulları ve toprak yapısı nedeniyle hayvancılığa daha uygun olup yayla görünümü oluşturmaktadır.

Yeniçağa Ovası, Kuzey Anadolu Fay Kuşağı tarafından oluşturulan depresyonun alüvyonlarla dolması sonucunda oluşmuştur. Alanı 25 km² civarındadır. Ortalama rakımı 1000m civarında olan bu ovada, Yeniçağa Gölü'de bulunmaktadır. Gölden Çağa Deresi adıyla çıkan akarsu Büyüksu Deresi'ne karışır.

Himmetoğlu Ovası; tortul arazinin aşınması sonucu oluşmuştur. Ortalama rakımı 600 m civarındadır. Alanı ise 85 km² civarındadır. Ova Bolu'nun Göynük ilçesinin güneyinde yer almaktadır.

Mudurnu Ovası ise yarı ova denilebilecek niteliktedir. Bu durumun nedenleri akarsu aşındırması sonucunda gerçekleşen vadi genişlemesi ile oluşması, küçük olması ve henüz tam bir düzlüğe sahip olmamasıdır (Tatar, 2003: 10-11).

2. Depresyon Alanının ve Ovanın Gelişimi ve Jeolojik Durumu

Bolu Ovası, Bolu ilinde yer alan en geniş ovadır ve yaklaşık 460 km² alana sahiptir. Kuzey Anadolu Fay Hattı bu ovanın güney sınırını belirlemiştir. Ovanın güney kısmı buradaki kırık hattından dolayı kademeli şekilde yükselmektedir. Kuzey kısmında eğim daha uzun mesafede artmaktadır. Ovanın kuzey kısmı ise, nispeten eski alüvyonlarla örtülüdür. Kuzey Anadolu Fay Hattı'nın etkisiyle oluşan ovanın geneli alüvyal malzemelerle kaplıdır.

Bolu Ovası'nın kuzey ve kuzeydoğu kesimleri engebelidir. Bu kesimde yaklaşık 2000m olan Bolu Dağları bulunmaktadır. Güney ve iç kesimleri daha sade yer şekillerine sahiptir ve boğaz niteliği taşımaktadır.

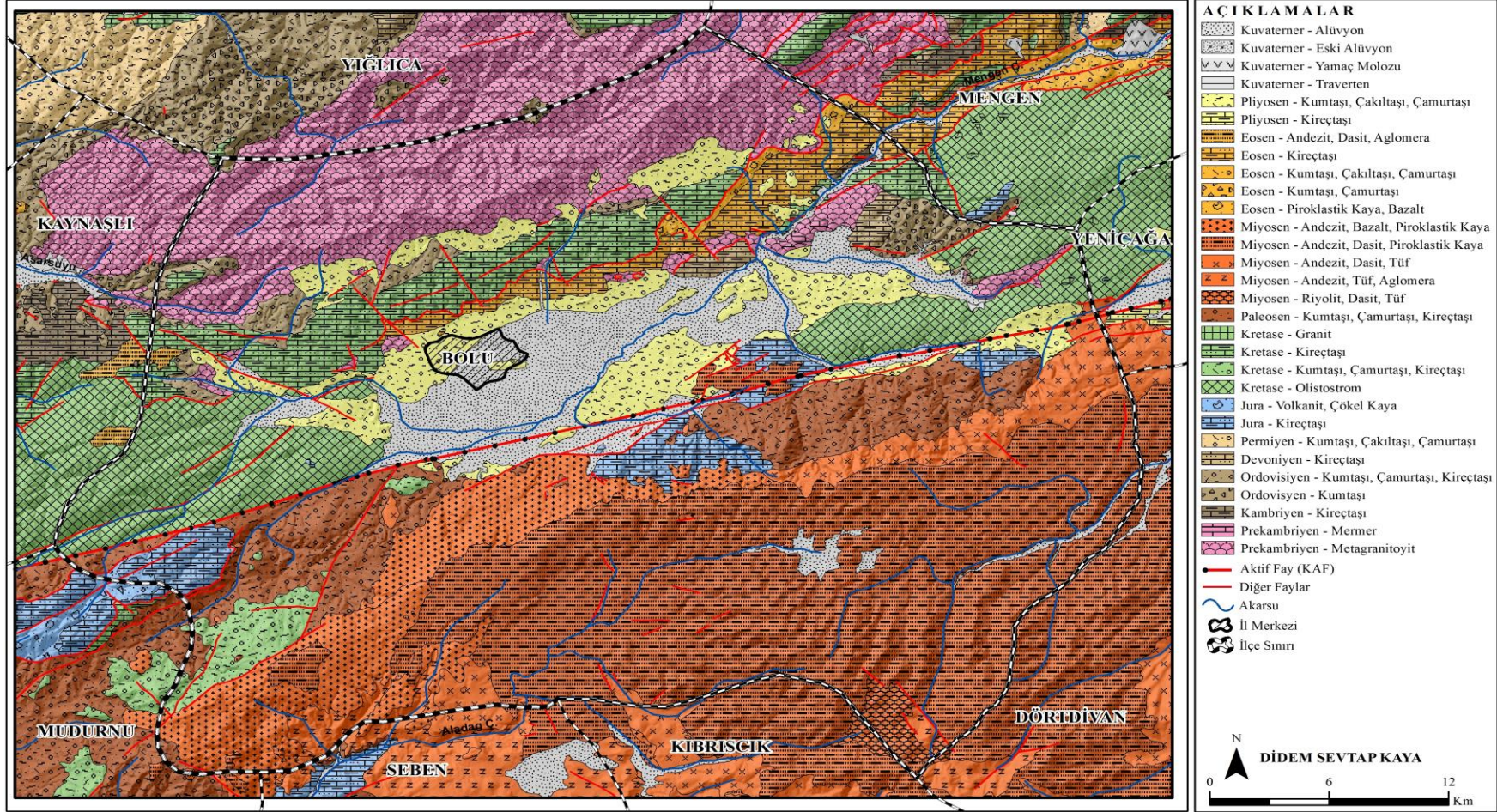
Abant ve Mudurnu suyunun birleşmesi sonucu oluşan Büyüksu, ovayı kat etmektedir. Ovanın yeraltı suyu rezervi yüksektir. Ovanın yaklaşık 8000 ha civarı sulama alanı içindedir (Tatar, 2003: 10-11).

Bolu Havzası ve yakın çevresi tektonik açıdan hareketli olan bir alanda olduğu için, henüz tamamen oturmuş bir arazi değildir. Konveksiyonel ve çökme hareketleri günümüzde de sık sık meydana gelmektedir. Bolu Ovası; Alp Orojenezi sırasında oluşmuştur. Ovanın güneyi Kuzey Anadolu Fay Hattı'yla sınırlanmış ve kuzeyinde Sünnice Dağlarının yer aldığı (Bolu Dağları Masifi) senklinal alanı oluşmuştur.

Ovanın temel yapısı üst kretase kalkerlerinden oluşmaktadır (Harita 2). Ovadaki bu üst kretase kalkerlerinin üzerine mezozoik-terziyer zamanından kalker çakıl ve çimentolaşmış konglomeralar oluşmuştur (Kotan, 2012: 3-4).

Bu durumdan Bolu Ovası'nın mezozoik-terziyer başlarında denizlerle kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü jeolojik zamanın birinci bölümü yani Eosen sonlarında bölgede olan yükselme bölgenin deniz yüzeyine çıkmasına neden olmuştur. Bu sırada gerçekleşen güçlü tektonik olaylar yatay duruşu bozmuş ve tortulların karışık bir hal almasına ve kırılmalarla birlikte yükselti farklılıklarının oluşmasına neden olmuştur.

Harita 2 Bolu ve Çevresinin Jeoloji Haritası

Kaynak: M. T. A. Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, 2002

Eosen sonunda yörenin çukur yerlerine neojen gölleri yerleşmiştir. Bu çukur kısımlar akarsuların biriktirmeleri ile alüvyonlarla örtülmüştür. Kvarterlerde neojen göllerin kuruması ile ova günümüzdeki morfolojik görünümünü kazanmıştır (Emiroğlu, 1977: 32-33).

Çalışma alanımız olan Bolu Ovası; yamaçlarla çevrili hafif eğimli bir ova niteliğindedir. Depresyon tabanında kuarternere ait alüvyonlar yaygındır. Eski alüvyonlar içerisinde fazla miktarda kuvarsit, diorit, kalker ve andezit çakılları barındıranlar güneydoğu kesiminde çimentolaşmış halde bulunmaktadırlar (Blumenthal, 1948: 26-31).

Depresyonun asıl taban ovasını oluşturan kısmı önce doğu- batı yönlü uzanıp Büyüksu'nun akış istikametini takip ederek Çatak Boğazı'nda son bulmaktadır.

Bolu depresyonunun batı bölümünde, yükselteleri fazla olmayan tepelerin ayırdığı Tatava depresyonu, ayrı bir bölüm oluşturmaktadır. Doğu bölümünde alçak kısımlar bulunmakta ise de bunlar da çok parçalanmış durumdadır (Gözenç, 1979: 7-10).

Bolu Havzası'nın kuzeyi Eosen flişleri ve nümilitik kalkerlerden oluşmuştur. Havzanın kuzeydoğusu; gabro, granit, siyenit gibi plutonizma sonucu oluşmuş taşlardan, güneybatı kesimi; Kratese ile Üst ve Orta kratese flişlerinden, kuzeybatı bölümleri ise; yer yer Eosen ve Paleosen flişleri numilitik kalkerlerden oluşur (Kotan, 2012: 4).

Bolu ilinde Kuzey Anadolu Fayı boyunca; gelişmiş ince katmanlı travertenler bulunmaktadır. Bölgedeki tek traverten olan Akkaya Travertenleri; Mudurnu, Çepni köyünde yer almaktadır. Bolu ve Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki tek örnek olması açısından önem taşımaktadır.

Fotoğraf 1. Akkaya Travertenleri

Kaynak: <http://www.bolukulturturizm.gov.tr/> Erişim Tarihi: 08/05/2017

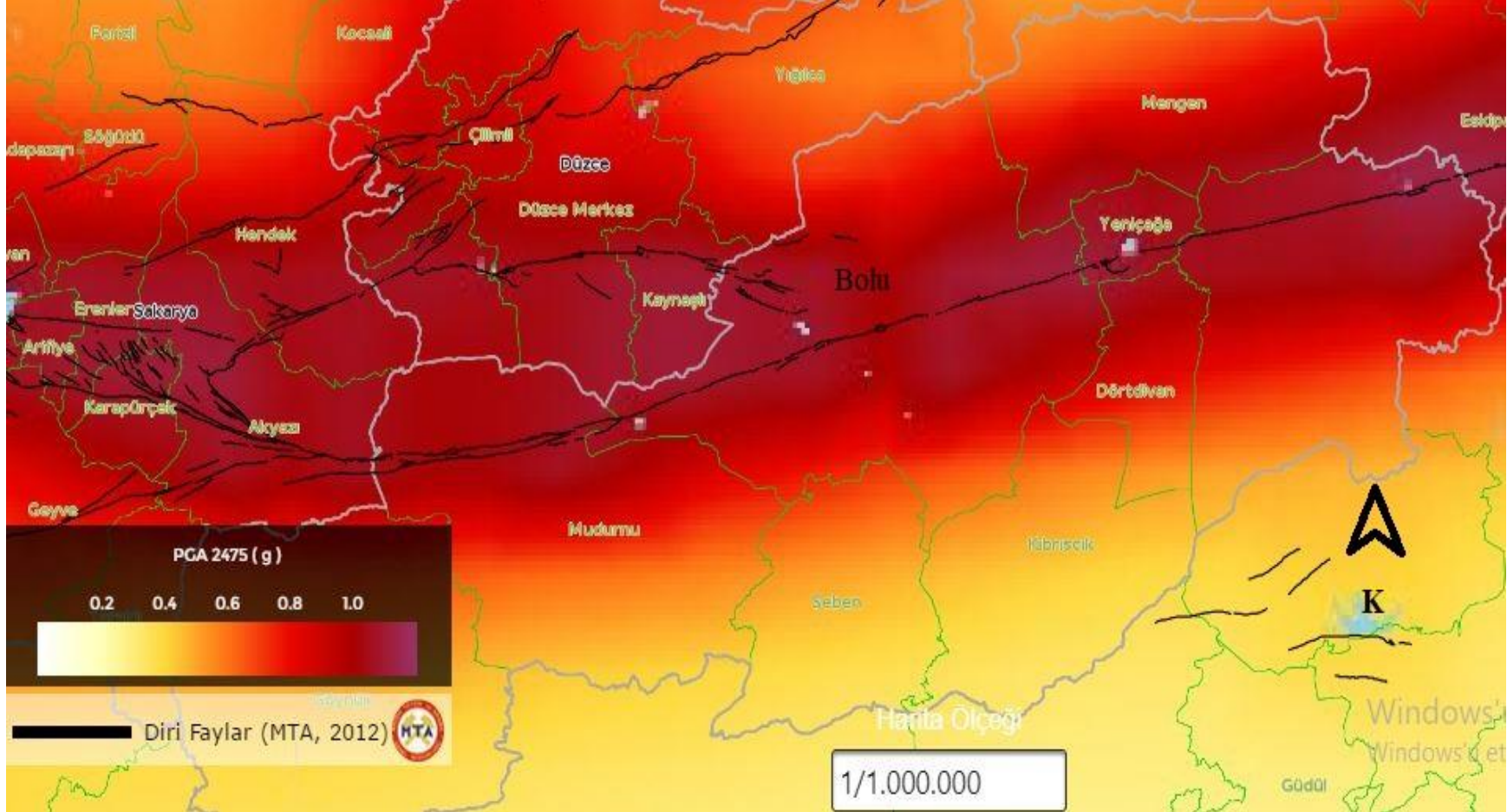
a. Deprem Durumu

Çalışma sahamız olan Bolu Şehri Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle Bolu Ovası 1. dereceden deprem bölgesinde yer almaktadır. Bugün hala büyük çapta depremleri oluşturabilecek etkinliktedir.

Bolu ilinin büyük bir kısmı 1. dereceden deprem bölgesindedir. Bolu ili topraklarının % 94'ü birinci dereceden ve % 6'sı ise ikinci dereceden deprem bölgesindedir (Özmen, 2009: 171). Kıbrıscık, Seben ve Göynük ilçelerinin güney kesimleri 2. dereceden deprem bölgesi içinde yer almaktadır (Harita 3).

Kuzey Anadolu Fay Hattı, Bolu'da ikiye ayrılır. Bu fayların güneyde olanı tekrar ikiye ayrılmaktadır. Bolu şehrinde bazı yerleşim yerleri yüksek deprem riski taşıyan jeolojik ortamlarda kurulmuşlardır (Harita 4).

Harita 3 Bolu İli Deprem Tehlike Haritası

Kaynak: <https://tdth.afad.gov.tr/> 25/01/2019

Harita 4 Kuzey Anadolu Fay Hattı

Bolu Havzasında bir çok fay takımı bulunmaktadır. Bunlardan en önemli faylar şöyledir. Havzanın güneyinde; Karalar Fayı, Çaygökpınar Fayı, Üçtepeler Fayı, Karacasu Fayı ve Sultanbey Fayı yer alır. Kuzeyinde ise; Caşlar Fayı, Çakmaklar Fayı, Alpagut Fayı ve Kürkçüler fayıdır. Doğu kesiminde, Bolu - Mengen Fay Takımları, Yenicepınar Fayı, Oculklar Fayı, Çalcatepe Fayı ve Çatakhan Fayı bulunur. Havzanın batısında Bolu Abant Fay Takımları olarak bilinen Yenice Fayı ve Dereceören Fayı yer alır (Kotan, 2012: 72-79; Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi, 2011).

Bolu'da son yüzyılda hasara yol açan depremlerin merkezüssü ve şiddeti şöyledir. 1944'te 7,2 şiddetinde Gerede Depremi, 1944'te 5,6 şiddetinde Mudurnu Depremi, 1957'de 7,1 şiddetinde Düzce Depremi, 1967'de 7,1 şiddetinde Mudurnu Depremi. 12 Kasım 1999 tarihinde meydana gelen 7,2 şiddetinde, merkez üssü Kaynaşlı olan Düzce Depremi Bolu'da önemli hasara yol açmıştır (<https://deprem.afad.gov.tr> Erişim Tarihi: 01/06/2017).

17 Ağustos ve 12 Kasım 1999 tarihlerinde meydana gelen Marmara ve Düzce depremlerinde Bolu ilinde ikamet eden 319 kişi yaşamını yitirmiş, 1519 kişi yaralanmış ve 6494 konut ve işyeri ağır hasara uğramıştır (Özmen, 2009: 171).

B. İklim

İklim bir bölgede uzun süre boyunca görülen hava koşullarının ortalaması olarak tanımlanabilir. Uzun süreli bu hava koşullarını elde etmek için meteoroloji istasyonları aracılığıyla bütün iklim elemanlarına dair elde edilen veriler istatistiklere dönüştürülerek iklim tanımlamaları yapılmaktadır.

Araştırma sahamız 40° 44' kuzey enlemi ve 31° 36' doğu boylamı içerisinde yer alır. Bolu şehri konum bakımından Batı Karadeniz Bölgesi'nin içerisinde bulunmaktadır. Fakat dağların uzanışı ve yükselti Karadeniz ikliminin Bolu'da farklı bir şekilde görülmesine neden olmaktadır (Emiroğlu, 1977: 39). Bolu şehrinin kuzey kesimlerinde, Yedigöller civarındaki dar bir alanda, Batı Karadeniz iklimi görülür. Şehrin güneye kesimlerine doğru Karadeniz ikliminin etkisi azalmaya başlar ve İç Anadolu ikliminin etkisi hissedilir. Şehrin en güney kesimlerinde İç Anadolu iklimi

etkisi ağır basar. Aradaki kısımda ise Karadeniz ardı iklimi olarak tanımlanan bir iklim tipi yaşanır (Bolu Valiliği, 2012: 29).

Batı Karadeniz sahilinde uzanan dağlar sahildeki ılıman iklim özelliklerinin iç kesimlere etki etmesini engeller. Bu nedenle bölgede İç Anadolu karasal iklimi ile Karadeniz ılıman ikliminin geçiş özellikleri görülür (İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi; 1971: 7). Bölge ikliminden Karadeniz ardı iklimi ya da karasal geçiş iklimi olarak bahsetmek doğru olacaktır.

Araştırma sahamız olan Bolu şehrinin, Karadeniz ve karasal iklim tipleri arasında bir geçiş özelliği göstermesinin nedenleri; yükseltinin kısa mesafelerde değişmesi, Akdeniz, Balkanlar ve Karadeniz üzerinden gelen hava kütlelerinin hemen hemen hepsinin etkisinde kalması gibi etmenlerdir. Bütün bu durumlar araştırma sahamızda iklimin, dolayısıyla bitki örtüsünün yer yer farklılaşmasına yol açmaktadır (Özcan, 2005: 60).

Bu iklim tipinde yağış miktarı Karadeniz kıyısında görüldüğü kadar çok değildir. Yağışlar, kış aylarında genellikle kar şeklinde düşmektedir. Kış mevsiminde sıcaklık değerlerinin 0°C civarında seyrettiği görülmektedir. Ayrıca yazları sıcak, kışları ise oldukça soğuk, mevsimler arasındaki sıcaklık farkının ise fazla olduğu bir iklim tipidir (Pektezel, 2010: 35).

Bolu'nun yıllık ortalama sıcaklığı, Zonguldak'tan daha düşüktür. Bu durum Bolu'nun daha yüksekte olmasıyla izah edilebilir. İç Anadolu'da Ankara ve Konya gibi illerden daha soğuk olması ise, Bolu'nun depresyon içinde yer almasıyla açıklanabilir (Gözenç, 1979: 16).

1. Sıcaklık Şartları

Sıcaklık, iklimi oluşturan etmenler içerisinde en başta yer almaktadır. Sıcaklığın bitki örtüsü, ziraat hayatı, nüfusun dağılışı gibi pek çok konu üzerinde etkileri açıkça görülmektedir. Bu nedenle ilk olarak sıcaklık şartlarını ele almak doğru olacaktır. Sıcaklık şartlarını ele alırken Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden alınan 1960 - 2016 yılları arasındaki sıcaklık şartları yıllık ve aylık olarak değerlendirilecektir.

a. Yıllık ve Aylık Sıcaklık Ortalaması

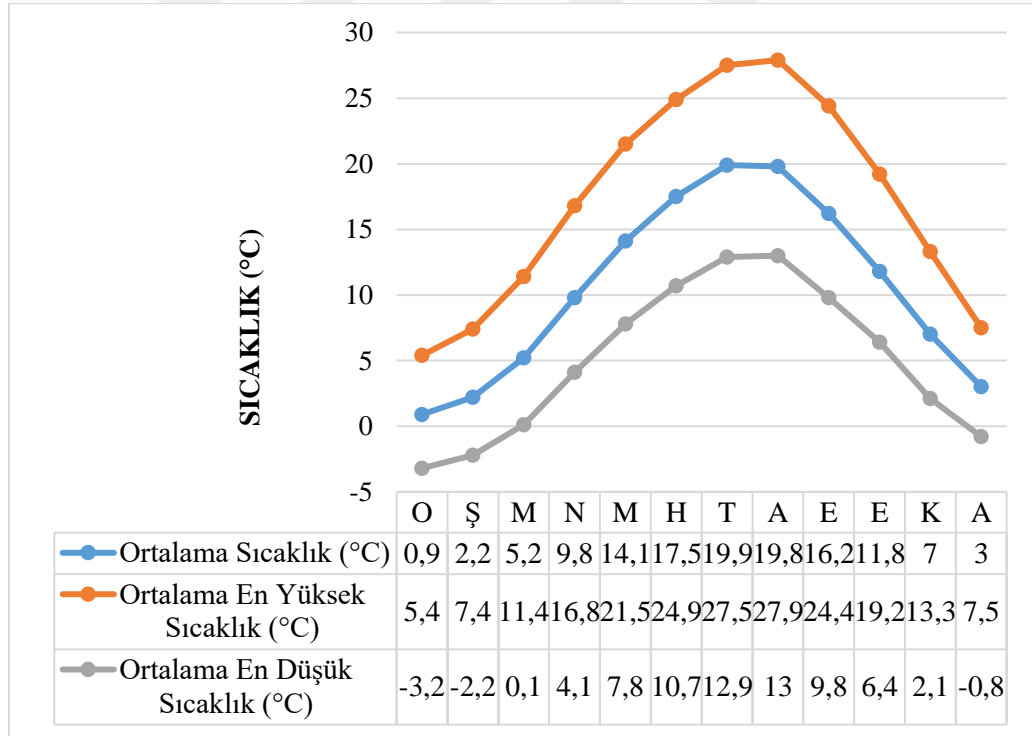
Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nden alınan verilere göre araştırma sahamıza ait 1960 - 2016 yılları arasındaki yıllık ortalama sıcaklık değerleri Tablo 1'den de görülebileceği gibi 10,6°C'dir.

Tablo 1. Bolu İlinde Aylara Göre ve Yıllık Ortalama Sıcaklık (°C)

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ortalama Sıcaklık	0,9	2,2	5,2	9,8	14,1	17,5	19,9	19,8	16,2	11,8	7,0	3,0	10,6

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

Grafik 1. Bolu İlinde Ortalama, En Yüksek Ortalama ve En Düşük Ortalama Sıcaklığın Dağılışı

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

Aylık sıcaklık ortalamaları sıcaklık değerlerini daha net anlayabilmemizi sağlamaktadır. Bolu ve çevresinde aylık ortalama sıcaklıklar 0°C'nin altına

düşmemekle beraber 20°C'nin üstüne de pek fazla çıkmamaktadır (Tablo 1 ve Grafik 1).

Bolu'da en yüksek aylık ortalama sıcaklık 19,9°C ile Temmuz ve 19,8°C ile Ağustos aylarında görülmektedir. En düşük aylık ortalama sıcaklık ise 0,9°C ile Ocak ve 2,2°C ile Şubat ayında görülmektedir.

Bolu ilinde en düşük sıcaklık değeri, 9 Şubat 1929 tarihinde, -34°C olarak kaydedilmiştir. En yüksek sıcaklık değeri ise, 6 Ağustos 2006 tarihinde, 39,8°C olarak ölçülmüştür (<https://www.mgm.gov.tr> Erişim Tarihi: 06/06/2017).

Bolu'da maksimum sıcaklık ortalamasının 27,9°C ile Ağustos ayında en yüksek değerlere ulaştığını görmekteyiz (Tablo 2 ve Grafik 1). Maksimum sıcaklık ortalamasının en düşük olduğu ay ise 5,4°C ile Ocak ayıdır.

Tablo 2. Bolu'nun Aylık En Yüksek Ortalama Sıcaklığı

Aylık En Yüksek Ortalama Sıcaklık	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A
Bolu	5,4	7,4	11,4	16,8	21,5	24,9	27,5	27,9	24,4	19,2	13,3	7,5

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

Bolu'da minimum sıcaklık ortalamasının -3,2°C ile Ocak ayında en düşük değerlere ulaştığını görmekteyiz (Tablo 3 ve Grafik 1). Minimum sıcaklık ortalamasının en yüksek olduğu ay ise 13°C ile Ağustostur.

Tablo 3. Bolu'nun Aylık En Düşük Ortalama Sıcaklığı

Aylık En Düşük Ortalama Sıcaklık	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A
Bolu	-3,2	-2,2	0,1	4,1	7,8	10,7	12,9	13,0	9,8	6,4	2,1	-0,8

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

b. Donlu Günler

Donlu günler hava sıcaklığının 0°C'nin altına düştüğü günler olarak kabul edilmektedir. Araştırma sahamızda ve çevresinde aylık ve yıllık ortalama donlu günler sayısı 86,8'dir (Tablo 4). Don olayı gerçekleşmesi ihtimalinin en yüksek olduğu aylar Aralık, Ocak, Şubat ve Mart'tır.

Donlu günlerin mevsimlerde görülme oranı; kış mevsiminde yaklaşık olarak %66, ilkbaharda %22 ve sonbaharda %12'dir. Kış mevsiminde don olayları sık gerçekleşse bile çok fazla etkili olmadığı görülmektedir. Çünkü bu aylarda toprak yüzeyi karla örtülüdür. Ancak ilkbaharda donun etkisi daha yüksektir. Nedeni ise kar örtüsünün kalkmış olmasıdır. Özellikle tarımsal faaliyetler bu don olaylarından çok etkilenmektedir.

Tablo 4. Bolu Aylık Ortalama Donlu Gün Sayısı

Aylar	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A
Ortalama Donlu Gün Sayısı	21,9	18,4	14,9	3,8	0,3	0	0	0	0	1,2	9,3	17,0

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

2. Yağış Şartları

Su, tüm canlılar için yaşam kaynağıdır ve bu kaynağın devamlılığını su döngüsü sağlar. Bu döngünün önemli adımlarından biri yağışlardır.

a. Yıllık ve Aylık Ortalama Yağışlar

Bolu Ovası, yağış miktarı ve yağış rejimi bakımından çevresinden farklıdır. Batı Karadeniz kıyılarında her mevsim yağışlıdır ve bu bölgede en yağışlı mevsim sonbahardır. Bolu depresyonunun en yağışlı mevsimi ise, kıştır (Gözenç, 1979: 16-17).

Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün verilerine göre 1960-2016 yılları arasında yıllık yağış miktarı ortalaması 558,4 mm. olarak hesaplanmıştır (Tablo 5). Aylara göre hesaplanmış yağış miktarı ortalamalarına göre yağış miktarının en fazla olduğu ay Aralık (62,8 mm) ayıdır. Aralık ayını 61,5 mm ile Mayıs, 58,4 mm ile Ocak ayları izlemektedir. Yağışın en düşük olduğu aylar ise Ağustos (24,4 mm) ve Eylül (28,1 mm) aylarıdır.

Bolu'da bugüne kadar ölçülmüş günlük toplam en yüksek yağış miktarı 7 Kasım 1938'de gerçekleşen 78,8 mm yağıştır (<https://www.mgm.gov.tr> Erişim Tarihi: 07/06/2017).

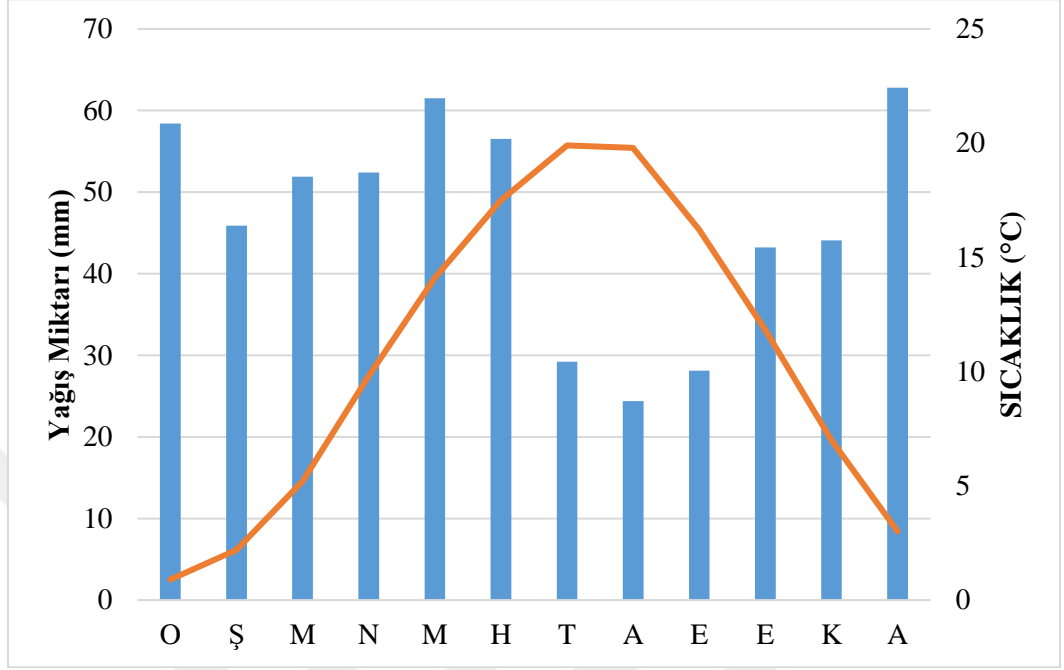
Tablo 5. Aylık ve Yıllık Ortalama Yağış Miktarı

Aylık Ortalama Yağış Miktarı (mm)	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık Yağış Miktarı
Bolu	58,4	45,9	51,9	52,4	61,5	56,5	29,2	24,4	28,1	43,2	44,1	62,8	558,4

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

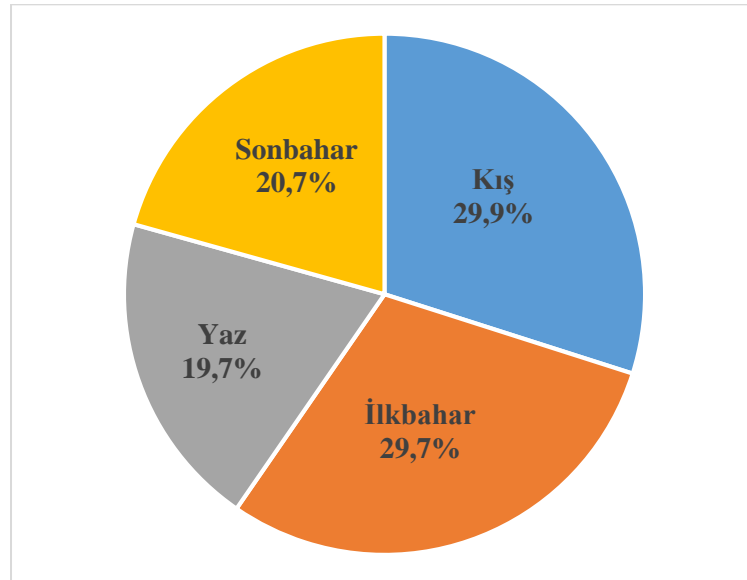
Sıcaklık ile yağış miktarı arasında genel olarak ters orantı bulunmaktadır. Bolu'da en çok yağışlı mevsimin %29,9 ile kış, en az yağışlı mevsimin ise %19,7 ile yazdır (Grafik 2 ve Grafik 3).

Grafik 2. Bolu'da Yağış Miktarı ve Ortalama Sıcaklığın Dağılışı

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

Grafik 3. Bolu'da Yağışın Mevsimlere Göre Dağılışı

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

“Karadeniz ardı oluklarda Karadeniz kıyı kuşağına göre kış mevsiminde sıcaklık düşmekte ve yağış miktarı da azalmaktadır. Bolu’nun ortalama yükseltisinin Karadeniz kıyı kuşağına göre, fazla olması nedeniyle de kışın sıcaklık düşmekte ve don olayları Karadeniz kıyılarına göre daha sık yaşanmaktadır. Sıcaklık yazın ise, Karadeniz kıyılarında olduğu gibi yükselmektedir. Ancak Bolu’da bütün aylar yağışlı olmasına karşın, yağmur gölgesinde kaldığı için yağış miktarı azalmaktadır”¹.

1960 - 2016 yılları arası yıllık ortalama yağışlı gün sayısı 140,5 gündür. Yılın %38,4’ü yağışlı geçmektedir. Kış dönemindeki yağışların büyük bölümünün kar şeklinde gerçekleştiği söylenebilir. Yağışlı gün ortalaması en yüksek 15,5 gün ile Ocak, en düşük ise 5,7 gün ile Ağustos ayıdır (Tablo 6).

Tablo 6. Aylık ve Yıllık Yağışlı Gün Sayısı Ortalaması

Aylık Yağışlı Gün Sayısı	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık Yağışlı Gün Sayısı
Bolu	15,5	14,4	15,0	13,8	13,8	11,9	6,2	5,7	7,2	10,2	11,5	15,3	140,5

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

b. Kar Yağışları

Bolu Ovası’nda önemli miktarda kar yağışları görülmektedir. Yıl içerisinde ortalama 36,5 gün kar yağmaktadır. En çok kar yağışlı gün sayısına sahip olan aylar; 9,6 gün ile Ocak, 8,9 gün ile Şubat’tır. En çok karla örtülü gün sayısına sahip olan aylar da yine 14,2 gün ile Ocak, 9,6 gün ile Şubat’tır. Kar, ortalama 38 gün yerde kalmaktadır. Yıl içerisindeki maksimum kar yağışı kalınlığı 64 cm’dir (Tablo 7).

¹ İbrahim Atalay, Kenan Mortan, **Türkiye Bölgesel Coğrafyası**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1997 s. 29

Tablo 7. Aylık ve Yıllık Ortalama Kar Yağışı ve Kalınlığı Miktarı

Bolu	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Kar Yağışlı Gün	9,6	8,9	6,7	1,4	0,1	0	0	0	0	0,2	2,9	6,7	36,5
Karla Örtülü Gün	14,2	9,6	4,0	0,6	0	0	0	0	0	0	2,0	7,6	38
Maksimum Kar Kalınlığı	62	64	36	41	0	0	0	0	0	6	52	60	64

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

Bolu'da yıl içerisinde ortalama 24,5 gün sisli, 40,5 gün ise kırılgılı geçmektedir. Dolulu gün sayısı ise 1,5'tir. Sisli gün sayısının en çok olduğu mevsim 12,1 gün ile kıştır. Dolulu gün sayısının en çok olduğu mevsim 0,9 gün ile ilkbahardır. Kırılgılı gün sayısının en çok olduğu mevsim ise 20,5 gün ile kıştır.(Tablo 8)

Tablo 8. Aylık ve Yıllık Sisli, Dolulu, Kırılgılı Gün Sayısı Ortalaması

Bolu	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Sisli Gün Sayısı	5,0	2,2	1,5	1,0	0,8	0,7	0,3	0,4	0,9	2,7	3,9	4,9	24,3
Dolulu Gün Sayısı	0	0	0,1	0,3	0,5	0,3	0,1	0,1	0,1	0	0	0	1,5
Kırılgılı Gün Sayısı	6,6	6,2	7,3	2,8	0,3	0	0	0	0,1	1,9	7,6	7,7	40,5

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

c. Bulutluluk

Bolu'da bulutluluğun yıllık ortalaması 5,3 gündür. Bulutluluğun en yüksek olduğu mevsim yaklaşık 6,7 ile kışdır. Hava yılın 66,3 günü açık, 211,2 günü bulutlu, 87,9 günü ise kapalıdır (Tablo 9).

Tablo 9. Ortalama Bulutluluk, Bulutlu Gün, Açık ve Kapalı Günler

Bolu	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl- lık
Ortalama Bulutluluk	6,7	6,6	6,2	5,9	5,2	4,3	3,7	3,6	4	5,2	5,6	6,7	5,3
Ortalama Açık Günler Sayısı	3,1	3	3,9	3,4	4,7	7,2	9,4	10	8,3	5,7	4,7	2,9	66,3
Ortalama Bulutlu Günler Sayısı	14,4	13,5	15,8	18,2	21	20,1	19,9	19,2	18,6	18,6	16,8	15,1	211,2
Ortalama Kapalı Günler Sayısı	13,5	11,7	11,4	8,4	5,3	2,7	1,7	1,8	3,1	6,8	8,5	13	87,9

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

d. Bağıl Nem

Bolu'da yıllık ortalama bağıl nem %72,69'dur. Ortalama nemin en düşük olduğu mevsim yaz, en yüksek olduğu mevsim ise kışdır. Ortalama nemin en düşük olduğu ay % 68,8 ile Ağustos, en yüksek olduğu aylar ise % 78,1 ile Aralık ve Ocaktır (Tablo 10).

Tablo 10. Bağıl Nem

Bolu	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıl- lık
Ortalama Nem %	78,1	75,1	71,9	69,5	71,0	70,8	68,9	68,8	70,6	74,5	75,0	78,1	72,69

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

3. Basınç ve Rüzgar Şartları

a. Basınç

Araştırma sahamız olan Bolu'da yıllık basınç ortalaması 930,01hPa'dır. En yüksek basınç ortalamasına sahip mevsimin 932,2hPa ile sonbahar, en düşük basınç ortalamasına sahip mevsimin ise 928,46hPa ile ilkbahar olduğu görülmektedir. En yüksek basınç ortalamasına sahip ay 932,9hPa ile Ekim, en düşük basınç ortalamasına sahip ay ise 927,7 hPa ile Nisan'dır (Tablo 11).

Tablo 11. Basınç

Bolu	O	Ş	M	N	M	H	T	A	E	E	K	A	Yıllık
Ortalama Basınç (hPa)	930,9	929,6	928,9	927,7	928,8	928,9	928,3	929	931,1	932,9	932,6	931,5	930,01

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

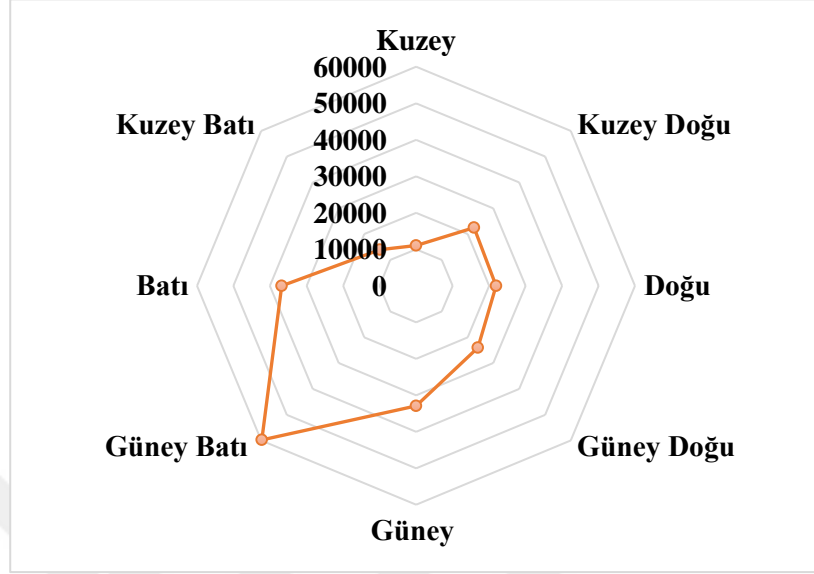
b. Rüzgar

Araştırma sahamız olan Bolu Havzası çok rüzgarlı değildir. Rüzgar esme sıklığı incelendiğinde rüzgarın her yönden estiği görülmektedir. Bolu'da rüzgar en az kuzey ve kuzeybatı yönünde, en fazla ise güneybatı, güney ve batı yönlerinden esmektedir. Bolu'da rüzgarın en sık estiği yön güneybatı, en seyrek estiği yön ise kuzeydir (

Şekil 1 ve Şekil 2).

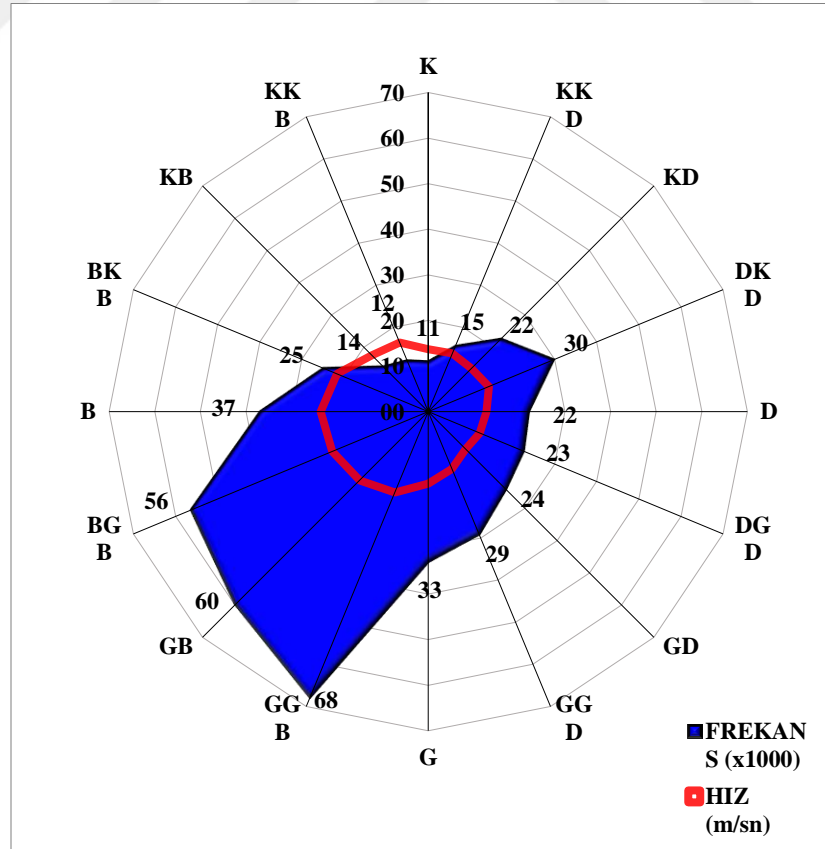
Bolu havzasında rüzgarlar depresyonun uzanış biçimine uygun güney ve batı yönlüdür. Rüzgarlar yine en çok bu yönde şiddetlenirler. Rüzgar hızı, güneygüneybatı ve güneybatı yönlerinde en fazla, kuzeykuzeybatı ve kuzeybatı yönlerinde en azdır (Şekil 2).

Şekil 1. Bolu Şehrinde Yönlere Göre Rüzgar

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

Şekil 2. Bolu Şehrinde Yönlere Göre Rüzgar ve Hızı

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2017

C. Hidrografik Durum

Araştırma sahamız ve çevresinde bulunan başlıca akarsular şunlardır:

- Filyos Havzası içinde bulunan; Büyüksu Çayı, Mudurnu Suyu, Gerede Çayı
- Sakarya Havzası içinde bulunan; Mudurnu Çayı, Aladağ Çayı, Göynük Çayı ve Çatak Çayı

Abant Gölü'nden çıkan Büyüksu yan derelerden beslenerek Bolu Ovası'nı aşmaktadır. Şehrin en büyük su kaynağı Büyüksu'dur.

Bolu'da genellikle küçük olan çok miktarda doğal göl bulunmaktadır. Bu göllerin isimleri şöyledir: Yeniçağa Gölü, Abant Gölü, Yedigöller (Büyükgöl, Seringöl, Deringöl, Nazlıgöl, Küçükgöl, Sazlıgöl ve İncegöl), Karamurat Gölü, Karagöl, Gerede Gölü, Sünnet Gölü, Çubuk Gölü, Sülük Gölü, Gölcük (Taşlıgil, 1999: 179-180). Doğal göller içerisinde en geniş alana sahip olan Yeniçağa Gölü'dür.

Bolu, yeraltı suları ve kaynak suları bakımından da zengin sayılabilecek niteliktedir. Bu zenginliği sayesinde Bolu'da merkez ilçe ve diğer ilçelerin içme ve kullanma suyunun büyük bir kısmı bu doğal kaynaklardan sağlanmaktadır. Ayrıca Bolu'da maden suyu kaynakları da bulunmaktadır.

Bolu'da, Kuzey Anadolu Fayı etkeniyle oluşmuş kaplıcalar da bulunmaktadır. Bolu Ovası'nın güneyinde Seben Dağı'nın eteklerinde Bolu Kaplıcaları bulunur. Bu kaplıca Roma döneminden itibaren kullanılmaktadır (Taşlıgil, 1999: 181). Burada bir adet termal otel ve Sağlık Bakanlığı'na bağlı fizik tedavi merkezi bulunmaktadır. Diğer kaplıcalara; Mudurnu civarındaki Babas ve Sarot Kaplıcaları, Seben'deki Bağlum Kaplıcaları, Göynük'te bulunan Çatak Kaplıcası örnek gösterilebilir (Tatar, 2003: 13-17).

İKİNCİ BÖLÜM

BOLU ŞEHRİNİN TARİHİ

A. Bolu Adının Kökeni

Bolu Şehri'nin kurulduğu civarda, Bithynia Krallığı tarafından hükmedilen Bithynia'ya bağlı şehirlerden (Bithynium, Pruisa, Nicomedia, Niceia, Chalcedonia ve Heraklea) Bithynium bulunmaktaydı. Bu nedenle şehrin ilk ismi Bithynium'dur.

Bithynia krallarından III. Nikomedes, vasiyetinde Bolu'yu Roma İmparatorluğu'na bırakmıştır. Roma imparatorlarından II. Claudius döneminde; Bolu Claudiopolis ismini almıştır (Darkot, 1993: 707-708). Claudiopolis isminin sonunda bulunan *polis* kelimesi Yunanca şehir anlamına gelmektedir (Birgören, 2008a: 152-154). Bolu isminin kökenine dair ilk fikirler *polis* kelimesinin zamanla değişime uğramasıyla oluştuğudur (Orhonlu, 1992: 276).

Claudiopolis ismi, ilk Türk akınlara kadar kullanılmaya devam etmiştir. XIV. yüzyıl başlarında Anadolu'da fetihlerin başlaması ile Türk hakimiyeti sağlanınca şehrin adındaki Claudio kısmı atılarak sadece polis kelimesinden evrilen Bolu-Bolu ismiyle anılmaya başlamıştır. Bu ismin eski Türkçede kullanılan Bor kelimesinden türetildiğini düşünen tarihçiler de bulunmaktadır (Bolu Valiliği, 1998: 53-54).

Bolu ismi ile ilgili diğer bir düşünce ise, Kıpçak boylarından Safranbolu'ya yerleşen Bar veya Borlular, Kastamonu ve Bolu arasındaki bölgeye Taraklı Borlu demişlerdir. Bolu isminin, Borlu kelimesinden türemiş olabileceği düşünülmektedir (Konukçu, 1998: 2).

Diğer bir düşünce ise Bolu adının Bithynia ve Paflagonya bölgelerinin sınırını oluşturan Filyos Nehri'nin eski isminden (Billaios, Billis, Billion, Billiem) gelmiş olabileceğidir (Bayraktar, 2009: 7).

B. Türk Hakimiyetinden Önce Bolu Şehri'nin Tarihi

1. Eskiçağ - Bithynia'lular Dönemi

M.Ö. II. binyılın ilk yarısında, Anadolu'da bir siyasi organizasyon kuran Hitit Devleti, Kızılırmak yayı içerisindeki, Hattuşaş (Boğazköy)'ü merkez olarak seçmişlerdir (Ünal, 2002: 86). Hititler, kısa sürede tüm Anadolu'yu hakimiyetleri altına almışlardır. Hitit Devleti'nden kalan belgelerde adı geçen "Pala" memleketinin, Bolu ve çevresinde bulunduğu söylenmektedir (Kınal, 1963: 13).

Bolu kent merkezindeki Hisartep'e'de, Bolu Belediyesi'nin yaptığı su deposu kazısı ile bazı arkeolojik kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunan pişmiş toprak eser (Bolu kabı) M.Ö. 3000 yılına tarihlenmektedir. Bolu'da şu ana kadar ortaya çıkarılmış en eski buluntudur (<http://www.bolu.gov.tr>, Erişim Tarihi: 05/08/2017).

Hititlerin Anadolu hakimiyeti, Dor istilası nedeniyle Balkanlardan kaçan Trak kavimlerinin Bithynia'ya gelmesine kadar devam etmiştir (Bayraktar, 2009: 8).

M.Ö. 1200'lerde Anadolu kuzeydoğudan Kafkaslar, batıdan da Boğazlar üzerinden gelen Ege göçlerinin etkisi altına girmeye başlamıştır. Doğudan gelenler Muşki adıyla anılıyorlardı. Elazığ yöresine yerleşmişlerdi. Balkanlar, Trakya ve Boğazlar üzerinden Anadolu'ya giren Thrak kökenliler ise Phryg (Frig) adını taşımaktaydılar. Zamanla Anadolu'da Bolu çevresine de, Trak-Phryg kollarının göçleri başlamıştır (İşcan, 2002: 77-92; Kaymakçı, 2017: 53).

Phrygler Anadolu'da Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar arasında kalan bölgede yaşamışlardır. Phrygler, buradan doğuya doğru ilerleyerek Bithynia'yı (Bolu) almışlardır. Bolu'da Phryglere ait en eski yerleşim Göynük'ün Soğukçam köyünde bulunmuştur. Bölgeye M.Ö.700'lerde diğer kavimlerin gelmesine kadar kadar Phryg hakimiyeti sürmüştür (Tekin, 1998: 65-66).

Phrygia'nın kuzeybatısındaki bir diğer kesimine *Küçük Phrygia* ya da *Phrygia Epiktetos* denilmekteydi. Mysia ve Bithynia'nın bir kısmının parçası durumundaki *Phrygia Epiktetos* için Strabon, bu yörenin Mysia dolaylarında olduğunu, fakat kıyıya hiçbir yerde ulaşmadan Askania (İznik) Gölü ve topraklarının doğu kısımlarına doğru

uzandığını; Sangarios'un (Sakarya nehri) en büyük bölümünün *Phrygia Epiktetos*'tan geçtiğini, hatta Modrene (Bolu-Mudurnu) kentinin de burada olduğunu ifade etmektedir (Strabon, Çev: Adnan Pekman, 1993: 44). Kısacası Bolu'nun batı kesimlerinin *Phrygia Epiktetos* içerisinde yer aldığı bilinmektedir.

Phryg Devleti üzerine yapılan Kimmer istilası ile Phryg Kralı Midas intihar etmiş ve bu intihardan sonra Kimmerler'in Phryg topraklarında yağma seferleri başlamıştır. Bu akınlar sonucunda bağımsızlığını kaybeden Phryg Devleti'nin bu durumu siyasi dengeyi büyük ölçüde etkilemiştir (Tekin, 1998: 66). Kimmer yağmaları karşısında ezilen Frigya halkı, Sakarya'nın batı kıyılarına doğru çekilmiş ve böylece bölgede Frigya egemenliği son bulmuştur.

Bithyn ve Lydia baskısı altında olan Kimmerler Bithynia'da uzun süre tutunamamışlardır. Zamanla iyice zayıflayan Kimmerler, Medlerin darbesiyle Suriye'ye doğru çekilmişlerdir (Tarhan, 1984: 111).

Lydialı'lar, önce Batı Anadolu'ya, daha sonra Kral Alyattes (M.Ö. 610-560) zamanında Medlerle savaşarak Kızılırmak'a kadar tüm Anadolu topraklarına egemen olmuşlardır (Herodotos, Çev: Müntekim Ökmen, 1983: 28). Bithynia bölgesi de böylece Lidyalıların eline geçmiştir.

M.Ö. 546'da Kroisos komutasında çeşitli topluluklardan oluşan paralı Lidya ordusu, doğuda gelişen Pers Devleti'nin kralı II. Kyros karşısında yenilgiye uğramıştır. Persler, Lidya başkenti Sardes'i de ele geçirerek Anadolu'ya hakim olmuşlardır (Umar, 1999: 244).

Persler'in teşkilat geleneği; çeşitli merkezlerin satraplık (askeri vali) ile yönetilmesi ve satraplara verilen geniş yetkilere dayanıyordu. Zamanla satrapların güçlenmesi ve ayaklanması; Pers İmparatorluğu'nda iç karışıklığa neden olmuştur. Bithynia'lılar bu sırada İzmit'i alarak, Perslere bağlı bir devlet kurmuşlardır.

M.Ö. 334 yılında Çanakkale Boğazı'ndan Anadolu'ya giren İskender, Persler'e karşı giriştiği ilk mücadele olan Granikos Nehri (Biga)'ni aştıktan sonra Anadolu sahillerini ve şehirlerini kendi tarafına geçirmeyi planlamıştır (Akşit, 1985: 123).

Büyük İskender ile Persler arasında M.Ö. 333'te yapılan Isus savaşında; Pers orduları yenilmiş, Büyük İskender Anadolu istilaya başlamıştır. Büyük İskender, Perslerin Anadolu hakimiyetine son verince; Bolu ve çevresi Büyük İskender'e bağlanmış oldu (Bayraktar, 2009: 8-9). Büyük İskender'in ölümü üzerine imparatorluk, komutanlar arasında paylaşılarak Bithynia'da Nikomedia merkezli bağımsız küçük bir devlet kurulmuştur.

M.Ö. 279-274 yılları arasında Bolu'nun ve Güney Marmara'nın (Bursa, Bilecik, Kocaeli) hakimi olan Bithynia'luların ilk kralı I. Nikomedes'tir. I. Nikomedes Nikomedia (İzmit) adlı şehri kurmuş ve devletin başkenti yapmıştır. Bolu (Bithynium) Nikomedia'daki yönetime bağlı bir şehir olarak tarihte yerini almıştır (Bolu Valiliği, 1998: 52-54)

Bithynia'nın kuzeyinde, Pontus Euxinos (Karadeniz); doğusunda Paflagonia; güneyinde Phrgia; batısında ise, Propontis (Marmara Denizi) bulunmaktaydı. Bithynia çevresinde bulunan nehirler; Sangarios (Sakarya), Billieus (Filyos), Hypios (Melen) ve Gallaus'tur (Ramsay,1960).

İkinci Bithynia Kralı Ziaelas (M.Ö. 255-235) Krateia (Gerede)'yı ve bir Bithyn üssü olarak Bithynium'u imar etmiştir. Sırayla hüküm süren krallardan I. ve II. Prusias Nikomedia-Herakleia (Ereğli) çevresinde fetihler yapmışlardır. II. Nikomedes Epiphanes (M.Ö.149-120) ise Galatların Orta Anadolu'da yerleşmesine izin vermiştir. Bunun sonucunda Galatlar, Bolu ve Herakleia çevrelerini yağmalamışlardır. II. Nikomedes döneminde Roma-Pontus meselelerinin sonucunda; doğu Bithyn toprakları Pontus ve Bithynia'lular arasında paylaşılmıştır.

III. Nikomedes Euergetes (M.Ö. 120-92) halkın desteğini alamadığından otoriteyi sağlamak için Pontuslardan destek almıştır. Değişen siyasi durumlar nedeniyle III. Nikomedes Euergetes Roma desteğine ihtiyaç duymuş ve Roma'ya sığınmıştır. III. Nikomedes Euergetes Roma'nın maddi taleplerini karşılayamayan hazinesini arttırmak için Pontus hakimiyetinde olan Amastris'e (Amasra) hücum etmiş ve Pontus Kralı Mithridates de Bithynia'yı işgal etmiştir. Kral III. Nikomedes Euergetes, tekrar Roma'ya sığınmış, bunun sonucunda Roma ordusu Pontus Kralı Mithridates'i yenilgiye uğratmıştır. Pontus ve Roma arasında barış anlaşması

yapıldıktan sonra Kral III. Nikomedes Euergetes M.Ö. 85'te Roma desteği ile tekrar tahta geçmiştir. Son Bithynia kralı IV. Nikomedes Philopator (M.Ö. 92-74) tarafından Bithynia toprakları vasiyetle Roma'ya bırakılmıştır (Bolu Valiliği, 1998: 57-58).

2. Roma ve Bizans Dönemi

IV. Nikomedes Philopator, vasiyetnamesinde Bithynia topraklarını Roma'ya bırakınca, Bithynium Roma'nın Anadolu'daki beş eyaletinden biri haline gelmiştir. Eyalet Bithynium'da oturan Roma valisi tarafından yönetiliyordu.

İmparator Claudius (41-54) döneminde Bithynium üzerinde imparatora ithafen Claudiopolis şehri kurulmuş ve Bolu böylece Claudiopolis adını almıştır. İmparator Konstantin zamanında, Hristiyanlık benimsenerek bu dönemde Claudiopolis kilisenin piskoposluk merkezi olmuştur. Bu durum Bolu'nun önemini artırsa da Bithynia'nın asıl önemi Pontus'a giden yolları barındırması olmuştur.

Sırayla tahta geçen imparatorlar Traianus ve Hadrian, Claudiopolise'e önem vermişlerdir. Hadrianus, gözdesi Claudiopolis/ Bithynion'lu Antinous nedeniyle şehrin imar edilmesine katkıda bulunmuştur. Bu dönemde basılan paralarda Antinous ve onun adına yaptırılan ve kalıntıları Bolu Hisar Tepesi'nde bulunan tapınak yer almaktadır (Bolu Valiliği, 1998: 61).

İmparator I. Theodos döneminde; Bithynia, Sakarya nehri sınır olarak doğu ve asıl Bithynia olarak ikiye bölünmüştür. Doğu Bithynia'nın merkezi Claudiopolis olmuştur.

İmparator I. Theodos, Paflagonya ve Bithynia şehirlerinden bazılarını alarak Honorias eyaletini kurmuştur. Bolu, Üskübü, Ereğli, Filyos, Gerede ve Viranşehir Honorias eyaletine bağlanmıştır. Bu eyaletin merkezi Claudiopolis'tir. Ayrıca Claudiopolis, kilisenin metropolitlik merkezi de olmuştur (Konrapa, 1960: 30).

I. Theodos, döneminde süregelen karışıklık ve isyanlar nedeniyle Roma İmparatorluğu'nu iki oğlu arasında paylaşmıştır. Bithynia, M.S. 395'te merkezi İstanbul olan Doğu Roma (Bizans) içerisinde kaldı.

Bizanslıların Claudiopolis hakimiyeti genellikle sakin geçmiştir. Claudiopolis bu dönem içerisinde hayvancılık, çeşitli gıda maddeleri ve ormancılık ürünleri yönünden Bizans'ın ileri gelen şehirlerden biri olmuştur.

Bolu, Türk akınlarına kadar Bizans için önemli bir din - yönetim - ticaret merkezi olmaya devam etmiştir. Kutalmış oğlu Süleyman Şah'ın Bithynia şehirlerini ele geçirmesiyle, Bithynia'daki Bizans hakimiyeti sona ermiştir.

C. Bolu'da Türk Hakimiyeti

1. Selçuklular Dönemi

Anadolu'ya ilk Türk akınları Bizans'ın son dönemlerine denk gelmektedir. Bizans, Doğu Anadolu ve Balkanlardan Türklerin baskısı altında kalmıştır. Oğuz akınları olarak adlandırabileceğimiz bu akınların ilkleri, Gazne topraklarından geçerek 1015, 1016 ve 1021 yıllarında gerçekleşen keşif akınlarıdır.

1019 - 1079 yılları arasında Anadolu'nun Oğuz akınlarına uğraması ile Anadolu Türkmenleri bölgede yerleşim alanları kurmuşlardır. Bu yerleşim alanlarındaki beyler; emir - melik unvanı ile görev almışlardır. Türkleşme dönemi adını verebileceğimiz bu dönemde Anadolu halkı ile iyi ilişkiler kurulmuş ve bazı yerleşim alanlarının adı değişmiştir. İşte bu dönemde Claudiopolis ismi; Bolu olmuştur (Konrpa, 1960: 93).

1040'lı yıllarda Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'a hakim olan Büyük Selçuklular böylece Bizans'a iyice yakınlaşmıştır. Dandanakan Zaferi ile iyice güçlenen Selçuklular, yüzlerini Batıya çevirdiler.

Alparslan döneminde Anadolu'da fetih hareketleri başlamıştır. 1071 yılı 26 Ağustos'ta Malazgirt Zaferi alınmıştır. Alparslan, savaşa katılan Türkmen gruplarına, Anadolu'nun çeşitli bölgelerini ikta (timar) olarak vermiştir.

Alparslan'ın oğlu Melikşah da Kutalmış oğlu Süleyman Şah'a Anadolu'nun fethi görevini vermiş ve fethedilen yerlere yerleşmelerini emretmiştir (Turan, 1969: 89-91). Süleyman Şah, 1078 yılında, İznik merkezli Anadolu Selçuklu devletini kurmuş ve fetihlere başlamıştır. 1086 yılında Halep'in fethi sırasında vefat etmiştir.

Büyük Selçuklu Sultanı Berkıaruk'un emriyle Süleyman Şah'ın oğlu I. Kılıçarslan tahta geçmiştir. Bu dönemde yapılan I. Haçlı Seferi (1097) sırasında İznik, Haçlılar'ın eline geçince devletin merkezi Konya olmuştur.

Daha sonra tahta geçen I. Mesut döneminde önce saltanat kavgaları ile uğraşmış ve Konya'da devleti güçlendirecek faaliyetlerde bulunulmuştur. Bu dönemde hem Danişmentliler, hem de Bizansla uğraşmıştır. Bizans akınları nedeniyle Konya'dan Kayseriye çekilen Türkler; Bizans'a Kayseri yakınlarında yapılan bozgun ile Sakarya'nın ötesine geçmiştir. Emir Artuk Bey komutasındaki Türk kuvvetleri Orta Anadolu'dan hareket ederek Bithynia bölgesine kadar gelerek Claudiopolis'in Bizansla iletişiminin kesilmesini sağlamıştır. Bizans yaklaşan tehlikeye karşı önlemler almak amacıyla çeşitli bölgeler ve Bolu'da yeni kaleler inşa ettirmiştir. 1177-1178 yıllarında Bolu kalesi, Selçuklu kuşatması altında kalmıştır (Bayraktar, 2009: 11). II. Rükneddin Süleyman zamanında Bolu Türk idaresine geçmiştir (Orhonlu, 1992: 276-277).

Babasının ölümü ile tahta oğlu II. Kılıçarslan geçmiştir. Bu dönemdeki en önemli olay, Bizans İmparatoru Manuel'in, Kılıç Arslan'ı ezmek ve Türk hakimiyetine kesin bir şekilde son vermek için hazırlıklara girişmesiyle 1176'da gerçekleşen Miryokefalon Savaşı'dır. Türklerin, Malazgirt'ten sonra Bizans'a vurdukları bu ikinci darbe sonucunda Bizans, Anadolu'daki üstünlüğünü kaybetmiştir. Kılıçarslan döneminde Selçuklular; Kastamonu, Çankırı ve Ankara'ya hakim olmuşlardır. Ölmeden önce toprakları oğulları arasında bölüştüren Kılıçarslan, Ankara'yı şehzade Muhyiddin Mesud'a bırakmıştır. Kuzeybatı Anadolu fetihlerine, Muhyiddin Mesud devam etmiştir (Bolu Valiliği, 1998: 65-66) .

Latinler, Kudüs'ü Selahaddin Eyyubi'den almak amacıyla 1204'te IV. Haçlı Seferi'ni gerçekleştirirken İstanbul'u yağmalamışlar ve 1204-1261 arasında İstanbul'da hüküm sürmüşlerdir. Bizans ise, ileri gelenler arasında paylaşılarak eyaletlere bölünmüştür. Böylece üç bölgede hükümet kurulmuştur. Bunlardan biri olan İznik İmparatorluğunun başında Theodor Lascaris bulunmaktaydı.

IV. Haçlı seferi ile hem Bizans, hem de Anadolu Selçukluları zayıflamıştı. Selçukluların zayıflamasını fırsat bilen Bizans, Bolu ve çevresini tekrar ele geçirmiş

ve böylece II. Rükneddin Süleyman döneminde ele geçirilen Bolu'da kısa bir süreli Türk hakimiyeti son bulmuştur. Bolu böylece Bizans'ın İznik hükümetine bağlanmıştır.

Anadolu Selçuklularının XIII. yüzyılın ortalarından itibaren sınırları: İç ve Batı Anadolu'da; Eskişehir, Kütahya ve Denizli; Karadeniz'de; Sinop'un batısından itibaren: Kastamonu, Devrek, Bolu; Akdeniz'de ise, Fethiye Körfezi'ne kadar uzanmaktaydı (Bayartan, 2003: 104).

1243'te gerçekleşen Köseadağ Savaşı ile devlet yıkılma sürecine girmiştir. Anadolu Selçuklularını önce Moğollar'ın hakimiyetini tanımış ve onlara vergi vermek zorunda kalmıştır. Sonra Moğol işgali altına girmiş, devlet gelirinin büyük bir kısmı İlhanlılara verilmiştir. Son olarak da toprakları İlhanlılarca harap edilmiştir.

Anadolu Selçuklu Devleti yıkılınca, hakim olduğu topraklarda birçok beylik kurulmuştur. Karamanlılar, Germiyanogulları, Eşrefogulları, Hamidoğulları, Menteşe, Karesi beylikleri, Candaroğulları ve Osmanlı beylikleri bu devirde meydana gelmişlerdir. Bu beylikler içerisinde çalışma alanımız için en önemlileri Osmanlı ve Candaroğulları beylikleridir.

XIV. yüzyıl başlarından XV. yüzyıla kadar, Bolu çevresinde Türkleşme hareketleri başlamıştır. Bolu ve çevresinde yerleşim alanlarına Kınık, Avşar, Karkın, Döver, Yapar, Yazır, Çepni gibi isimler verilmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Bolu'ya giren ilk Türk fatihinin, Aslahaddin hazretleri olduğu düşünülmektedir. Aslahaddin Camisi'nin kitabesinde Selçukluların Anadolu fethi döneminde, Bolu'nun fethine dair yazı olsa da bu bilgi kesin değildir.

Bölgede bulunan Selçuklu eserlerine Ağaççılar köyünde bulunan Dereköy Camisi, Karacaagaç ve Karaköy köylerinin camileri örnek verilebilir (Birgören, 2008 a: 155)

2. Anadolu Beylikleri Dönemi

Bolu'nun fethinden sonra bölgeye, konar - göçer gruplar gelmeye başlamıştır. Candaroğullarının hakimiyeti, Bolu'nun Türkleşmesinde etkili olmuştur.

Anadolu Selçukluları, 1243'te gerçekleşen Kösedag Savaşı'nda aldığı yenilgiyle İlhanlı hakimiyetine girmeye ve dağılmaya başlamıştır. İşgal bölgesi Ankara - Erzurum arasında olan İlhanlılar nedeniyle bu bölgelerde bulunan beyler devletle bağlarını koparmaya başlamıştır. İlhanlı baskısından uzak beylerin girişimleriyle; Batı Anadolu'da çok sayıda beylik kurulmuştur. Bu dönemde Kuzeybatı Anadolu'da kurulan beylikler şunlardır: Sinop'ta Pervaneoğulları, Kastamonu'da Candaroğulları, Gerede'de Şah Bey, Göynükte Göynük Beyi, Bolu'da ise Bolu Beyi. Bolu Beyi 1335'e kadar İlhanlılara olan bağlılığını sürdürmüştür. Uç beyleri İlhanlılara az bir miktar vergi vermişlerdi (Konrapa, 1960: 108-110).

Candaroğulları (İsfendiyar) Beyliği ile Osmanlı Devleti arasındaki sorunlar I. Murad döneminden başlamaktadır. Halefi Yıldırım Bayezid döneminde, Anadolu birliğini kurmak adına beylikler ele geçirilmiştir. Yıldırım Bayezid, Candaroğullarından, Kastamonu, Amasya, Osmancık ve Samsun'u almış ve böylece Candaroğulları'nı devlete bağlamıştır. 1402'de gerçekleşen Ankara Savaşı ile Yıldırım Bayezid'in esir düşmesi sonucu, Bolu ve çevresi tekrar Candaroğulları etkisi altına girmiştir (Orhonlu, 1975: 14). İsfendiyar Bey'in yeğeni ile Çelebi Mehmed, Ankara - Bolu arasında savaşmışlardır. Şehzade Mehmed galip gelerek Bolu'yu ele geçirmiştir.

II. Murad döneminde, yine Candaroğulları (İsfendiyar) beyliği ile Osmanlı Devleti arasında, Bolu üzerinde çatışmalar olmuş, Candaroğulları yine başarılı olamamıştır. Fatih Sultan Mehmed, sayıları iyice azalan Candaroğulları'ndan İsmail Beyzade Hasan Bey'i, Bolu'ya sancak beyi olarak atamıştır.

Candaroğulları ailesinden Osmanlı Devleti'ne hizmet eden bir çok vezir ve bey yetişmiştir. Bu aile, başta Bolu olmak üzere; İstanbul ve Çankırı'da eserler bırakmışlardır. Bolu il merkezinde bulunan Ilıca Camisi, İmaret ve İmaret Camisi, Sultan Hamamı, Karaköy Camisi Candaroğulları ailesi tarafından yaptırılmıştır (Birgören, 2008 a: 157).

3. Osmanlılar Dönemi

a. Osmanlı Hakimiyetine Bağlanması

Bizans Devleti, bazı dağlık bölgelerde yaşayan halktan vergi almayıp bunun yerine askerlik yapmalarını beklerdi. Bithynia bölgesi de bunlardan biriydi. Bozulan hazine nedeniyle devlet bu bölgede bulunan kumandanların maaşlarını kesmiş ve halkın vergilerini arttırmıştır. Bu durum halkı devletten uzaklaştırıp, toprakları da savunmasız hale getirmiştir. İmparatorluk, bu dönemde Anadolu topraklarını koruyabilecek güce sahip değildi.

Bu dönemde Bizans sınır bölgelerine en yakın olan beylikler; Söğüt ve Domaniç merkezli Osmanlılar, Kütahya merkezli Germiyanogulları ve Kastamonu - Sinop merkezli Candarogulları'ydı (Emecen, 2003: 40).

Uç beyleri, Bizans'ın sınır bölgelerini işgal etmeye başladılar. Bu işgaller nedeniyle Bizans ordusunun asker sayısı giderek azalmıştır. Paralı askerler de durumu fark ederek orduda görev almak istemediler. Böylece Bizans ordusu iyice zayıfladı.

Bizans'ın gündün güne güç ve toprak kaybettiği günlerde, Osmanlılar, toprak ve güç kazandılar. Osmanlılar Anadolu'da hüküm sürmeye başladıkları dönemde Bolu'da hüküm süren Bolu Beyi, İlhanlıların Anadolu valiliğine bağlıydı.

Oğuz boylarından biri olan Kayılar, Cengiz Han'ın istilasını nedeniyle Anadolu'ya göç etmişlerdi. Erzurum taraflarından çıkarak Bithynia bölgesine kadar ilerlemiş ve Söğüt taraflarını yurt tutarak Bizans'a karşı gaza hareketlerine başlamışlardı. Böylece Bithynia'da bulunan şehirler ve Bolu Osmanlıların fetih yapacakları alan içerisinde yer aldı .

Osmanlılar döneminde Bolu ve çevresine yapılan ilk akınlar Osman Gazi döneminde yapılmıştır. Osman Gazi'nin emriyle oğlu ve diğer komutanlar Bolu çevresinde fetih hareketlerine başlamıştır. Osman Gazi hayatının son senelerinde gaza ve cihat işlerini oğluna bırakmıştır (Ahmet Refik, 2005: 48). Orhan Gazi, yanındaki komutanlar yönetiminde çevrede fetih hareketlerine girişmiştir.

Orhan Gazi; Bolu, Düzce (Konurapa), Akyazı ve Mudurnu taraflarının fethine Konuralp'i göndermiştir. Akyazı, Mudurnu, Konurapa ve Bolu, Konur Alp tarafından 1317'de ele geçirilmiştir (Bayraktar, 2009: 13).

İlk Osmanlı tarihçilerinden Aşıkpaşazade, bu fetihden: “Konuralp Akyazı, Konurapa ili, Bolu ve Mudurnu ülkelerini yer edindi. Akça Kocayı Kandıra'ya yolladı. Maksatları Samandıra'ya varmaktı.” şeklinde bahsetmektedir (Aşıkpaşaoğlu, 1970: 36).

Müneccimbaşı Ahmed Dede ise, fethi şöyle anlatmaktadır. Osman Gazi, “Sonra Orhan Gazi'yi yanında Abdurrahman, Akça Koca ve Konuralp'i katarak, Sakarya Nehri kenarında bulunan Kocaili, Akyazı ve Karaceys'i (Karaçebiş) fethine gönderdi” (Müneccimbaşı Ahmed Dede, Çev: İsmail Erünsal, 1977: 76).

Orhan Gazi, Kandıra, Ermeni Pazarı ve Ayan Gölü çevresine yani Kocaeli çevresinin fethine ise, Akça Koca'yı göndermiştir. Böylece bu bölgelerin mülki ve askeri idaresi bu gazilere verilmiştir. Bolu'nun ilk yöneticisi Konuralp olmuş, Konuralp padişahın yanından ayrılmadığı için de idareyi Sungur Bay Şems'e bırakmıştır.

Adı geçen bölgeler artık fatihleri olan gazi kumandanların ismi (Konurapa-Konur Alp, Akça Koca-Kocaeli) ile anılmaya başlamıştır. Orhan Gazi döneminde bu komutanlar vefat edince Kocaili Şehzade Süleyman Paşa'ya, Konuralp ili ise Sultanönü Eyaleti'ne bağlanarak Şehzade Murad'a verilmiştir. Orhan Gazi devlet merkezini İznik'e taşıdığı için Bursa eyaleti yönetimi Şehzade Murad'a verince; Konuralp (Konurapa) ili amcası Gündüz Alp'e verilmiştir (Birgören, 2008 a: 155-156).

Müneccimbaşı Ahmed Dede, Müneccimbaşı Tarihi adlı eserinde; Mudurnu, Göynük ve Taraklı Yenicesi'nin fethinin Şehzade Süleyman tarafından 1332'de gerçekleştirildiğini hatta Süleyman Paşa'nın halka çok iyi davrandığını ve askerlerine yağmayı yasakladığını ifade etmektedir (Müneccimbaşı Ahmed Dede, Çev: İsmail Erünsal, 1977: 91). Süleyman Paşa'nın Mudurnu ve Göynük'teki adil tutumları nedeniyle, Rum halk Süleyman Paşa'dan oldukça memnundu. Süleyman Paşa, Mudurnu ve Göynük'te bıraktığı çok sayıda hayrat dışında Bolu, Üskübü ve Akyazı'da da bir çok hayrat bırakmıştır (Bolu Valiliği, 1998: 69).

İbni Battuta 1334'te Güney Anadolu'dan Sinop'a doğru giderken Mudurnu, Bolu ve Gerede'den geçerek Kastamonu istikametine devam etmiştir. Bu tarihte Bolu; bir Türk şehridir. Bolu'da bir zaviyede konakladıklarını ve ahilerin misafirperver olduğunu belirtmiştir (Eyice, 1975: 4). İbni Battuta buradan da Safranbolu'ya hareket etmiş ve Candaroğlu beyi ile görüşmüştür.

b. Tanzimat Dönemine Kadar Bolu

I. Murad 1362'de tahta geçince, babasının Balkan politikasını sürdürmüştür. Anadolu birliğini sağlamak adına ahilerin elinde bulunan Ankara'yı almıştır. Böylece I. Murad, Balkanlarda Bizans, Anadolu'da ise Karamanoğulları ile savaşmıştır. I. Murad, Kosova savaşında şehit düşünce yerine oğlu Şehzade Bayezid geçmiştir.

Yıldırım Bayezid tahta geçince, ilk amacı Anadolu'nun siyasi birliğini kurmak olmuş, bunun için de bir çok beyliği ele geçirmiştir. Ele geçirilen beyliklerin başındaki beyler, Candaroğulları beyi olan Kötürüm Beyazıt'a sığınmışlardır. Yıldırım Bayezid, bir ordu yollayarak Candaroğullarından (İsfendiyaroğulları) Kastamonu, Amasya, Osmancık ve Samsun'u almıştır (Konrapa, 1960: 136-137).

Yıldırım Bayezid dönemi, Bolu'nun imarı konusunda büyük önem taşımaktadır. Yıldırım Bayezit Bolu'da çifte minareli bir ulucami, hamam, medrese ve kütüphane inşa ettirmiştir.

Yıldırım Bayezid, II. İstanbul kuşatmasını kaldırması sonucunda Bizans'la yapılan anlaşmada İstanbul'da bir Türk mahallesi kurulması kararlaştırılmıştır. Yıldırım Bayezid, bahsedilen mahalleye yerleştirilecek halkı Bolu'dan göndermiştir.

1402'de Yıldırım Bayezid ile Timur arasında tarihe geçen en kanlı savaşlardan biri olan Ankara Savaşı yaşanmıştır. Ankara'da Çubuk Ovası'nda gerçekleşen bu savaşta Yıldırım Bayezid, Timur'a esir düşmüş ve 1403 tarihinde Akşehir'de vefat etmiştir (Konrapa, 1960: 146). Oğulları arasında başlayan taht kavgası nedeniyle devlette siyasi bir buhran oluşmuş ve Fetret Devri olarak adlandırılan döneme girilmiştir. Bu dönemde Timur şehzadeleri birbirine karşı kıskırtmış, Anadolu'yu yağmalamış ve toprakları eski Anadolu beylerine dağıtmıştır (Konrapa, 1960: 149).

Bolu, Timur ordularının görülmediği bir bölge olarak kalmıştır. Şehzade Mehmed Çelebi, Timur tehlikesine karşı, Bolu'ya sığınmış Kızık Yaylasında, Bolu Dağları ve Seben Dağları'nda kalmıştır (Bayraktar, 2009: 15). Süleyman Çelebi ise bu dönemde Göynük'te yaşamıştır.

II. Murad da, Bolu'nun önemini bilmekteydi. Bu nedenle Candaroğullarına karşı etkili seferler yapmıştır. 1425'te gerçekleşen Taraklıborlu Savaşı ile Bolu'nun önemi bir kez daha anlaşılmıştır (Bolu Valiliği, 1998: 70-72). II. Murad'ın Bolu'da basılmış sikkesi bulunmaktadır (Orhonlu, 1975:14).

Sultan II. Murad,1425 yılında İsfendiyaroğlu beyinin kızıyla evlenmesi nedeniyle bir ziyafet vermiş üç kız kardeşini de İsfendiyaroğullarının ileri gelen beyleriyle evlendirmiştir (Müneccimbaşı Ahmed Dede, Çev: İsmail Erünsal, 1974: 207-208). II. Murad'ın eşi Hatice Hatun, 1420'de Şehzade Mehmed'i dünyaya getirmiştir (Ahmet Refik, 2005: 234-235).

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra Candaroğulları sorunu ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu dönemde Amasra'da Cenevizliler; Sinop ve çevresinde ise Candaroğulları bulunmaktaydı. 1460'ta gerçekleştirilen Amasra'nın fethine; kara yolu ile Bolu - Akyazı üzerinden gidilmiştir. Fetih tamamlanınca Amasra'nın bazı kısımları Bolu'ya bağlanmıştır. Sinop'u ele geçirip, Candaroğullarına son verilince, bu bölgeler de Bolu Sancağı'na bağlanmıştır. Candaroğullarından Kızıl Ahmet Bey, Bolu'ya sancak beyi olarak atanmıştır (Orhonlu, 1992: 277).

Kızıl Ahmet Bolu'ya gelince Fatih'e isyan etmiş, başarısız olacağını anlayınca Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'a sığınmıştır. Uzun Hasan, Kızıl Ahmet birlikte hareket ettiği Otlukbeli Savaşında (1473) yenilgi almıştır. Fatih'ten sonra tahta geçen II. Bayezid, Kızıl Ahmet'i affetmiş, Kızıl Ahmet'in oğlunu Bolu'ya sancak beyi olarak atamıştır (Bayraktar, 2009: 15).

Fatih dönemine dair diğer bir önemli bilgi ise, Bolu'da yapılan tahrirdir. Bu tahrire göre Bolu Sancağı dahilinde ve sancak beyine bağlı olan, 36 kaza bulunmaktadır (Bolu Valiliği, 1998: 74-75).

II. Bayezid döneminde, kardeşi Selim'in oğlu Şehzade Süleyman, Bolu'da sancak beyliği yapmıştır. Şehzade Süleyman'ın Bolu sancak beyliği II. Bayezid'in

oğlu Amasya sancak beyi Şehzade Ahmed'in itirazı nedeniyle çok uzun sürmemiŐtir (Kaya, 2013: 2).

XVI. yüzyılın başlarında tahta geçen Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) en önemli mesele Şah İsmail ile giriŐilen mücadeledir. Yavuz Sultan Selim bu konuda Şah'a destek veren vatandaŐları öğrenmek için gizli soruŐtırmalar yaptırmıŐ, Şah İsmail ile haberleŐenler cezalandırılmıŐtır. Yavuz Sultan Selim'in, Şah İsmail'e karşı yaptığı Çaldıran Seferi'nde ordunun n kolları Bolu ve Kastamonu sipahilerinden oluşmuştur (Konrapa, 1960: 188-189).

Yavuz Sultan Selim döneminde de Bolu için tahrir yapılmıştır. Bu tahrir defterine göre Bolu'da yapılan ilk tahrir muhtemelen elebi Mehmet döneminde aittir. Fatih ve II. Bayezid dönemi tahrirleri ise günümüze ulaşmamıştır (Taş, 1996: 17).

Halefi Kanuni Sultan Süleyman döneminde; Bolu sancağına yollar açılmıştır. Bu dönemde imar ve ticaret faaliyetleri artmıştır. İŐlek bir yol haline gelen İstanbul - Ankara arasında bulunan Bağdat yolu Bolu'dan geçmektedir. Sırayla tahta geçen II. Selim ve III. Murad dönemlerinde de Bolu'da birçok han, hamam, cami, kervansaray ve eŐme yapılmıştır. Adı geçen üç padişaha da hizmet etmiş olan Sokullu Mehmet Paşa devletten altığı tahsisatı hayır iÇlerinde kullanmaktaydı. Sokullu, Bolu'da Gölyüzü Tekkesi ve Tabaklar Hamamı gibi vakıf eserler bırakmıştır (Konrapa, 1960: 207-208).

16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli Şehirlerinden biri olarak göze arpan Bolu, ana yollar üzerinde bulunmaktaydı. Şehrin merkezinde bulunan kale, Selçuklu döneminde oldukça tahkimli iken XVI. yüzyılda yıkılmaya başlamıştır. Bunun nedeni Şehrin artık u bölgelerinde yer almamasıydı.

1528 yılına ait 438 numaralı Tapu Tahrir defterine göre Bolu'da; Asıl Hatun (Aslahaddin), Gölyüzü, Cami, Turşucuoğlu, Hoca Bey, Hatip, Karaçayır, Hacı İlyas Oğlu, Akmescit, Debbağan (Tabaklar) ve Uğurlu Naib (Karamanlı) mahalleleri bulunmaktaydı (Bolu Valiliği, 1998: 76). Oniki mahalleden oluşan Bolu'da vergi mükellefi olarak 262 hane ve 28 bekar, bunların dışında vergi vermeyen 11 imam, 7 sermahfil, 9 müezzin, 4 sadat, 1 muarraf, 6 kethüda ve 9 pir-i fani bulunmaktaydı.

Toplam 339 haneye sahip olan Bolu'nun nüfusu, her bir aile beş kişi olarak kabul edilirse yaklaşık 1700 kişi etmektedir (Orhonlu, 1975: 14-15.).

1568 tahririnde Bolu sancağının, Bolu kazasında 131 köy ve 5 mezra bulunmaktadır. Altmış akçeli bir kadılıktır. Yine on iki mahallesi bulunmaktadır (Taş, 1993: 39). Aynı tahrire göre 394 hane bulunmaktadır.

XVI. yüzyılda yavaş yavaş Bolu'da idare bozulmaya başlamış, Anadolu'da oluşan karışıklıklar Bolu'ya da yansımıştır. Önce Kastamonu ve Bolu'da medrese isyanları ortaya çıkmış, bunu Levend ve Celali isyanları takip etmiştir. Ayrıca şehirde köyler basılmaya, yolcular soyulmaya başlanmıştır. Bu isyanlar nedeniyle göçler başlamış ve bazı köyler ortadan kalkmıştır.

Köroğlu, Bolu çevresinde halkı medrese isyanlarına karşı korumak niyetiyle başlayıp, Bolu Beyine karşı isyan etmişse de; celali olmaktan kendini kurtaramamıştır. Köroğlu lakabı ile anılan Ruşen Ali babasının gözlerinin kör edilmesi ile intikam almak amacıyla harekete geçmiştir. Hakkındaki şikayetler İstanbul'a bile ulaşmıştır. İstanbul'dan gelen emirle onu takibe zorlanan Bolu beyi ateşli silahlarla Köroğlu'nu takip etmiştir (Bolu Valiliği, 1998: 81-82). Köroğlu, kılıç, ok ve kalkan gibi savaş aletlerini kullandığı için şu dörtlüğü söyleyerek bu duruma tepkisini göstermiştir.

“... Düşman geldi tabur tabur dizildi.

Alnımıza kara yazı yazıldı.

Tüfek icad oldu mertlik bozuldu.

Eğri kılıç kında paslanmalıdır.“

Celali isyanlarının bir diğer örnekleri Sakarya Şeyhi Ahmed ve Bulanık Softa isimli isyancılar ile devlet uzun süre ilgilenmek zorunda kalmıştır. Abaza Mehmet Paşa, İzmit civarında devlete baş kaldırmıştır. Köleoğlu isimli bir şahıs da ona katılmış, daha sonra Köleoğlu yakalanarak idam edilmiştir (Bolu Valiliği, 1998: 82-83).

XVI. yüzyılda Bolu'da bir çok çete türemiştir. Bu çeteler hükümeti çok uğraştırmıştır. Bu nedenle atanan sancak beyleri de görevlerini gereğince yerine getirememişlerdir. Bunların sonucunda halkın devlete olan güveni azalmaya başlamış,

devam eden savaşlarda Bolu'nun gücünü giderek azalmıştır. Celali olayları nedeniyle Bolu'da düzen bozulmuştur. Halkın devlete olan inancını tazelemek adına; Sultan IV. Murad, Revan Seferi dönüşünde (1635) Bolu'dan geçerek Bolu'yu şereflendirmiştir. IV. Murad Mudurnu'da bulunan Dibek Hanı'nda konaklamıştır.

Evliya Çelebi 1645'te Bolu'ya gelerek "Osmancık fethidir... Bir topraklı yüksek tepe üzere dört köşe bir harabe içinde binadan eser yok bir kaleciiktir.... Bir topraklı dağ arasında kurulmuş 34 mahalle, 34 mihrap (cami) ve tamamı 3000 tahta örtülü güzel evleri olan güzel bir şehirdir..... 400 adet bakımlı ve donanımlı dükkanı vardır..... Halkı genellikle kara ve deniz tüccarlarıdır." demiştir (Dağlı; Kahraman, 2013: 201-202).

Yine bu dönemlerde Bolu'ya gelen gezginlerden İngiliz Richard Pococke Ankara'dan çıkıp Bolu'ya gelmiştir. Şehrin ortasındaki tepede eski şehrin duvar kalıntıları olduğundan bahsetmiştir. Fransız gezgin Chevalier M. Otter, Gerede ve Bolu'dan geçmiştir. Bolu şehrinde dört cami ve pek çok kervansaray olduğunu belirtmiştir (Eyice, 1975: 6).

Sancak beylerinin yaptığı haksızlık, zulüm gitgide artınca; II. Ahmed döneminde, sancak beyliği kaldırılarak yerine Voyvodalık kurulmuştur (1692-1811) (Kaya, 2013: 3-5). Bolu'da görev yapan son sancak beyi 1671'de göreve başlayan Mustafa Paşa'dır. Sancak beyliği sistemi kaldırılıp yerine voyvodalığın getirilmesinin nedenlerine sancak beylerinin fazla vergi toplamaları ve köylerin harap olmaları örnek gösterilebilir. Bolu'da görev yapan ilk voyvoda, Sarı Osman Ağa'dır (Birgören, 2008 b: 176-177). 122 sene voyvodalar eliyle yönetilen şehir 1811'de mutasarrıflık haline getirilmiştir. Voyvodalık idaresi istenilen başarıyı maalesef sağlayamamıştır. Çünkü voyvodalar da usülsüz vergiler toplamış, halkı ve devleti zor duruma sokmuşlardır (Özkaya, 1990: 115-116).

c. XIX. Yüzyılda Bolu

Bolu'da XIX. yüzyıl daha önceleri, silahşörlük, kapıcıbaşılık ve Viranşehir voyvodalığı yapmış olan İbrahim Ağa'nın voyvodalığı ile başlamıştır. Voyvodaların görevi Osmanlı Devleti'nde yüksek vergi gelirine sahip kimselerden aldığı yetkiyle,

onların yerine vergi gelirlerini toplamaktır (Özvar, 2013: 130). İbrahim Ağa, halkın desteğiyle III. Selim tarafından XVIII. yüzyıl sonuna doğru Bolu voyvodası ilan edilmiştir. Bolu'da Nizam-ı Cedid kışlasının kuruluşunda devlete yardımcı olmuştur. Sonradan sened-i ittifaka da katılmıştır (Özkaya, 1990: 115-116).

III. Selim'i başta destekleyen ulema, sonradan Nizam-ı Cedid'e karşı çıkmış, Yeniçeri ağaları kışkırtılmıştır. III. Selim, Nizam-ı Cedid askerlerini, asilerin üzerine sevk etmekte tereddüt etmiştir. Bu durum Kabakçı Mustafa İsyanı'nın büyümesine sebep olmakla kalmamış, aynı zamanda III. Selim'in hayatına da malolmuştur.

Kabakçı Mustafa İsyanı (1807) Bolu'nun siyasi durumu için de zararlı olmuştur. İsyanıdan kurtarılan Şehzade Mahmud tahta geçince, Bolu Voyvodası İbrahim Ağa, yeniden önem kazanmıştır. Devam eden isyanlar nedeniyle İbrahim Ağa da yeniliklerin kurbanı olarak katledilmiştir. İbrahim Ağa'dan sonraki dönemde Bolu'daki düzen sağlanana kadar, Bolu ayanların hakimiyeti altına girmiştir.

II. Mahmud dönemindeki diğer bir önemli olay ise 1808'de Ayanlar ile Sened-i İttifak'ın imzalanmasıdır. Bu senet ile devlet ayanları kontrol altına almaya çalışmıştır. Bolu'da ayanlar dönemi 1809-1813 yılları arasındadır. Midhat Kemal tarafından 1915'te yazılan "Ayanlar Devrinde Bolu" adlı eserde bu dönem şöyle özetlenmektedir. "Zulüm, cinayet, gasp ve sirketle yetişen bu beylerin parlak nümayişleri olur, halkın yedinden çekip alınan, toplanan servetler eski sahiplerinin mahzun nazarları önünde beylerin esbab-ı ihtişamını temsil ederdi... Senelerden beri tarlasının yanına varamamış, ve arazinin hakk-ı intifaından büsbütün mahrum bırakılmış mazlumine pek çok tesadüf olunuyordu....Nüfus-ı memleket zalim ve mazlum olarak ikiye ayrılıyordu" (Midhat Kemal; Haz.: Birgören, 2008: 14). Kolçakpaşazade Hacı Bey, Çorazoğlu Halil Ağa Bolu'da yaşayan ayanlara örnek verilebilir.

Voyvodalık, II. Mahmud'un 1811'de voyvodalığı kaldırmasına kadar devam etmiştir. Asayişin iyice bozulması nedeniyle voyvodalık kaldırılarak, yerine mutasarrıflık kurulmuştur. Bolu'da ilk mutasarrıf Hüsrev Paşa, Bolu'da bulunan hükümet binasını da yaptırmıştır (Bayraktar, 2009: 17).

Tanzimat Dönemi denilince akla gelen padişah olan Abdülmecid, II. Mahmud'dan sonra tahta geçmiştir. 1840'ta Bolu ve Kocaeli sancakları; Hüdavendigâr

Eyaleti'nden alınarak, Bolu Eyaleti kurulmuştur. Abdülmecid döneminde Bolu'da ılıca çevresine yeni Ermeni aileleri yerleştirilmiştir. Ermeniler zanaat ve ticaretle ilgilenerek zenginleşmişlerdir. Burada bahsedilen Ermeni aileleri muhtemelen şehre sonradan yerleşen küçük bir gruptur. Çünkü 1840 yılına ait nüfus defterlerinde halihazırda şehirde iki Ermeni Mahallesi bulunmaktaydı.

XIX. yüzyılda tahta geçen Abdülmecid, Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid daha çok dış problemlerle ilgilenmek zorunda kalmışlardır. Tanzimat ve Islahat fermanları bu dönemde ilan edilmiştir.

Abdülaziz Han döneminde 1864'te yayımlanan Vilayet Nizamnamesi ile süregelen eyalet – sancak - kaza hiyerarşisi yerine vilayet – mutasarrıflık – kaza - nahiye kabul edilmiştir. Böylece Bolu, 1871'de Kastamonu Vilayeti'ne bağlı bir mutasarrıflık olmuştur. Yeni düzenlemeler ile vilayetler vali, mutasarrıflıklar mutasarrıf, kazalar kaymakam, köyler ise muhtarların yönetimine bırakılmıştır. Ali Şefik Paşa, Bolu mutasarrıflığına atanmıştır.

Meşrutiyetin ilanı ile Bolu tekrar müstakil bir sancak olmuştur. Bolu müstakil bir sancak olduğunda Bolu'ya bağlı olan kazalar: Bolu merkez, Ereğli, Zonguldak, Bartın, Devrek, Gerede, Düzce, Mudurnu ve Göynük'tür. Sonradan Ereğli, Zonguldak, Bartın ve Devrek, Bolu sancağından alınarak; Zonguldak sancağı kurulmuştur. Böylece Bolu'nun kaza sayısı dokuzdan beşe düşmüştür (Birgören, 2008 b: 183).

II. Abdülhamid döneminde gerçekleşen 1877-78 Osmanlı - Rus Savaşı, Bolu ve çevresine Türkmen akını olmasına yol açmıştır. Bolu bu dönemde, Rumeli'den, Kafkasya'dan, Doğu Anadolu ve Doğu Karadeniz'den göçler almıştır (Bolu Valiliği, 1998: 91-94). Kastamonu vilayeti ile birlikte Bolu'nun da milletvekillerinin görev aldığı I. Meşrutiyet ile açılan meclis 1877-78 Rus Savaşı bahane edilerek kapatılmıştır. 1908-1912 yılları arasında faaliyet gösteren mecliste Hacı Abdülvahap Efendi, Habib Bey, Şerafettin Bey ve Mustafa Zeki Bey; Bolu mebusları olarak görev almışlardır (Kaya, 2013: 41). II. Abdülhamit, 31 Mart Ayaklanması'nda parmağı olduğu gerekçesiyle meclis kararıyla tahttan indirilmiştir (1909).

Bolu mutasarrıflarından İsmail Kemal Bey özellikle Bolu'nun imarı konusunda çok çaba göstermiştir. İsmail Kemal, II. Abdülhamid ve Meşrutiyet Dönemi'nin ünlü

devlet adamıdır. Bolu'da, modern yol olarak ifade edilen şose, İsmail Kemal Bey'in mutasarrıflığı devrinde yapılmıştır. İsmail Bey daha sonra Arnavutluk'un bağımsızlığını ilan etmesinde ön plana çıkmıştır.

1909'da padişah olan V. Mehmed Reşad döneminde İttihat ve Terakkiciler ile Hürriyet ve İtilafçılar, 1912 seçimleri için Bolu'da örgütlenmeye başlamışlardır. Balkan Harbi ve sonrasındaki savaflara Bolu'dan gençler katılmıştır.

Türk Ocakları'nın Anadolu'nun birçok yerinde şubelerinin açılmasından sonra, 1914 yılı civarında Bolu Türk Ocağı açılmıştır. Bolu Türk Ocağı halkı milli benlik ve yurt sevgisi konusunda bilinçlendirmek için çeşitli toplantılar, konferanslar, sinema gösterimleri ve yarışmalar düzenlemiştir. Bolu Türk Ocağı belli bir müddet çalışmalarına ara vermiştir. 1925 yılının başında ise çalışmalarına tekrar başlamıştır (Solak; Tarhan; Kılıç, 2016: 215-216).

I. Dünya Savaşı (1914-18) nedeniyle devlet genel seferberlik ilan ettiğinde Bolu'dan asker ve hayvan istenmiştir. Bu asker ve hayvanlar Temmuz - Ağustos 1914'te Bolu'dan ayrılarak İstanbul'a gönderilmişlerdir. Savaş nedeniyle Bolu'da adi suçlar artış göstermiştir. Hükümet bu suçlulara af çıkartarak onları Romanya'daki birliklere göndermiştir (Kaya, 2013: 39, 41).

XIX. yüzyılda Bolu'yu gezen çok sayıda yabancı seyyahlar vardır. Bunlardan J. Morier, Bolu'ya yaklaşırken Gerede'de bulunan verimli bir oavadan bahseder. Bolu'da eski kalıntılar, duvarlar, sütun parçaları ve Grekçe yazılı taşlar gördüğünden bahsetmektedir.

1808'de Bolu'ya gelen Adrien Dupre, Bolu nüfusunu çoğu Ermeni ve Rum olmak üzere 5000 olarak ifade etmiştir. Bu bilginin doğruluğu şüphelidir. Çünkü o dönemlerde Bolu şehrinde Rum halkı bulunmamaktadır. Ermenilerin ise sayısı o kadar fazla değildir. Tez çalışmam sırasında incelenen Bolu kazası Temettüat defterlerinden Ermeniyan-ı Atik Mahallesi defterinde 58 hane, Ermeniyan-ı Cedid Mahallesi'nde ise 76 hane bulunmaktadır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ML.VRD.TMT.d 3208, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ML.VRD.TMT.d 3094). Toplamda 134 hanenin nüfusu her bir aile beş kişi olarak kabul edilirse yaklaşık 670 kişi olarak hesaplanmaktadır. Bu

nedenle Ermeni nüfusu yaklaşık bu civarda olmalıdır. Bu dönemde Temettüat defterlerine göre Rumlara ait bir mahalle bulunmamaktadır.

İsmail Şakir Efendi, İran - İstanbul arası yolculuğunda Bolu'dan geçmiş şehirdeki cami, hamam ve saat kulesinden bahsetmiştir. 1814'te Bolu'ya John Macdonald Kinneir gelmiştir. Kinneir şehrin ortasındaki yıkık kaleden bahsederek, bin kadar ev vardır, halkın çoğu Türktür, az sayıda Ermeni vardır ve Rum yoktur demiştir. 1819'da Bolu'dan geçen Sir Robert Ker Porter isimli gezgin, Bolu nüfusu beşbin kadardır ve işlenmiş, Grekçe yazılı taşlar bulunmaktadır demiştir. İngiliz seyyah William Francis Ainsworth ise 1838'de Bolu'ya gelmiş, şehirle ilgili 1500 ev ve bir de Rum metropoliti vardır demiştir.

XIX. yüzyıl tarihi coğrafyası için önemli eserler veren yazarlara Charles Texier ile Carl Ritter, Vital Cuinet örnek verilebilir. Charles Texier, eserinde eski Bithynium'un Bolu'da değil, Eskihisar denilen yerde olduğunu belirtmiştir. Bolu'nun bu dönemde 25.000 kadar nüfusu olduğu belirtilmektedir. Bolu'yla ilgili bir bilgi kaynağı olarak nitelendirebileceğimiz bu eserde önemli kervansarayların bulunduğu ve yine Bolu'nun bir menzil yeri olduğuna dair bilgiler verilmektedir. Bunun yanısıra bir ılıcası bulunduğu bilgisi de yine bu eserde yer almaktadır.

Mordtmann 1856'da Bolu'ya gelmiş ve burada gördüğü karakol, kır kahvesi, Köroğlu Çeşmesi, şehrin batı ucundaki, saat kulesi ve güneydeki Ermeni Mahallesi'nden eserinde bahsetmiştir.

G. Perrot isimli seyyah, İstanbul - Ankara arası seyahatinde Bolu'dan geçmiş ve burada harap haldeki Bolu kalesini görmüştür. Eserinde Ermeni Mahallesi yangınından bahsetmiş ve şehirde Ermeni'den başka gayrimüslim yoktur demiştir.

Walter von Diest isimli Alman yüzbaşı, 1886 yılında harita çizmek amacıyla Anadolu'yu dolaşmıştır. Diest'in şehirle ilgili bahsettiği, önemli şeylerden biri tarihi eserlerden sökülen taşlarla höyük üstüne yapılan okul (idadi) binasıdır. Şehrin 10 bin kadar nüfusu olduğunu söylemektedir. Arkadaşı Yüzbaşı Anton, 1893'te Bolu'ya gelmiştir. Geniş caddeler, kaldırımlar ve ışıklandırma sistemini görmüş ve höyüğün üstündeki okul olan idadının çok modern bir mimariye sahip olduğunu söylemiştir.

Vital Cuinet de yine bu dönemde Duyun-u Umumiye adına Anadolu'yu dolaşarak istatistiki bilgiler vermiştir.

Richard Leonhard 1899'da şehri dolaşmış, Yeni Cami yanındaki hanı ve yanındaki hamamı çok beğenmiştir. Eserinde şehirde gerçekleşen yangından da bahsetmiştir (Eyice, 1975: 6-8).

d. Milli Mücadele Döneminde Bolu

I. Meşrutiyet ile açılan ilk mecliste Bolu'da seçilen milletvekilleri de görev almışlardır. Milli Mücadele Dönemi'nin başlarında Mustafa Kemal ile Salih Paşa arasında meclisin tekrar açılması kararlaştırılmış ve dahiliye nezaretinin emriyle Aralık 1919'da seçim yapılmıştır. Tunalı Hilmi, Müfti Ahmed Tayyar, Nuhzade Mehmed Vasfi, Cevad Abbas Bey Bolu'yu temsil etmek için seçilerek Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'da görev almışlardır.

İngilizlerin İstanbul'u işgali ve Malta'ya sürgünler sonrasında yeni seçimlerin gerekli olduğu düşünülmüştür. 23 Nisan 1920'de açılan meclisin I. döneminde Bolu'yu temsil edecek vekiller olarak Abdullah Sabri, Abdülvahhab, Fuad, Mehmed Cevad, Mehmed Şükrü, Tunalı Hilmi, Nuri ve Yusuf İzzed Paşa seçilmiştir.

Meclisin II. döneminde yani 1923-27 yılları arasında ise Bolu'yu Falih Rıfki Atay, Emin Cemal Suda, Cevad Abbas Gürer, Mehmed Vasfi Nuhoglu ve Şükrü Gülez temsil etmiştir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Bolu'da görev yapan mutasarrıflarından Ali Haydar Bey, Ankara'ya Bolu ve Adapazarı'nın bu dönemdeki durumu ile ilgili bilgiler vermiş ve seçimlerin uygun bir ortamda yapılmasına yardım etmiştir. Nisan 1920'de Adapazarı ve Düzce'yi kapsayan Ankara karşıtı bir ayaklanma gerçekleşmiştir.

Osman Nuri Bey göreve başlayınca, Ankara ile ilgili ağır ithamlarla dolu yazılar dağıttırmiştir. Sonradan İstanbul'a kaçması nedeniyle; Cumhuriyetin ilanı sonrasında 150'likler listesinde yer almıştır.

Halil Bey'in mürasarrıflığı döneminde İkinci Düzce Ayaklanması gerçekleşmiştir. O da Osman Nuri Bey gibi Bolu'dan ayrılmıştır. Görevi devralan

Fahreddin Bey 1921-23 yılları arasında görev yapmış ve cephelerdeki durumu sıkı bir şekilde takip etmiştir. Bolu'dan askerlere yardım gönderilmesi konusunda oldukça çaba sarfetmiştir.

Mayıs 1919'da İzmir Yunanlar tarafından işgal edilmiştir. Bunun üzerine yurdun dört bir yanında kurulan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinden biri de Bolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Cemiyetin başında, Midhat Kemal Bey bulunmaktaydı. Cemiyet ilk iş olarak; Yunanları ve İtilaf devletlerini kınamıştır. Cemiyet tarafından çeşitli mitingler düzenlenmiş ve işgallere karşı tepki gösterilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 28 Mayıs 1919 tarihinde şehirlere tebligatta bulunarak, İzmir, Manisa ve Aydın'ın işgallerinden bahsetmiş ve İtilaf Devletleri'ne karşı mücadelenin gerekliliğine değinmiştir. Ayrıca İstanbul'a etki edecek telgrafların göndermesini istemiştir. Bunun üzerine Bolu halkı tarafından padişaha telgraf çekilerek işgale karşı her türlü fedakarlığın gösterileceği bildirilmiştir (Evcin, 2011: 243).

Milli Mücadele Dönemi'nde Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin bir şubesi olarak Bolu Müdafaa-i Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet örgütlenmesini Temmuz 1920'de tamamlamıştır. Bölgenin askeri ve sivil bürokratlarının eşleri tarafından kurulan bu cemiyet dini törenler, konserler, müsamereler düzenleyerek halkın bilinçlenmesi için faaliyetler göstermişlerdir (Özdemir, 2011: 51-55).

Meclisin açılışıyla Ankara'nın milli mücadele merkezi haline gelmesi üzerine cephe için yardım toplama ve yaralılara bakma işini Hilal-i Ahmer Kadınlar Merkezi yapmaya başlamıştır. Bu gelişmeyi takiben Bolu'lu kadınlar, 2 Şubat 1920'de Bolu Hilal-i Ahmer Kadınlar şubesini kurarak Milli Mücadele'ye destek vermişlerdir (Özdemir, 2011: 59-60).

Mart 1920'de İngilizlerin İstanbul'u işgali ve Meclis-i Osmani'nin kapatılması Bolu'da üzüntüyle karşılanmıştır. Bolu Mutasarrıflığı'ndan yeni seçimler yapılması istenmiştir. Dönemin Düzce Kaymakamı ve Mutasarrıf Ali Haydar Bey Ankara'ya Düzce'deki karışıklıklar hakkında bilgi vermişlerdir. Düzce'de toplanan asiler, Padişahın fermanı ve şeyhülislamın fetvası ile ayaklanmıştır. Mutasarrıf Ali Haydar

Bey, asilerle görüşmek istemiştir. Mustafa Kemal Paşa tarafından ayaklanmalara karşı yollanan öğüt kurulu adlı grup Gerede asileri tarafından esir edilmiştir. Ayaklanma Hendek Adapazarı, Düzce, Bolu, Gerede ve Mudurnu'da yayılmıştır. Mutasarrıf Ali Haydar Bey'de Bolu Dağı'nda isyancılarla görüşmeye gidince esir edilmiştir. Ankara yönetimi Ali Fuad Paşa ve Çerkes Ethem'i bölgeye yollamış ve ayaklanma kontrol altına alınmıştır. Bu isyana karışanlar idam edilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ayaklanma sonrasında, Göynük, Mudurnu, Bartın, Devrek, Ereğli ve Zonguldak kazalarının yönetimini 20 Nisan 1920'de geçici bir süreliğine Kastamonu Valiliği'ne verilmesini istemiştir (Evcin, 2015: 140).

Bursa ve İzmit Yunanlar tarafından ele geçirildiğinde; Bolu, Düzce ve Hendek'te bulunan kumanda merkezlerinden yönetilen kuvvetlerin zafer kazanmaları neticesinde Bolu'da bir işgal yaşanmamıştır. Ayrıca Sakarya Meydan Muharebesi'ne, Kütahya'ya, Afyon'a ve İzmir'e de Bolu'dan askerler katılmıştır. Büyük Taarruz öncesinde Mustafa Kemal Paşa, Fransız yazar Claude Farrère ile milli mücadelenin haklılığı konusunda görüşmek için Göynük'ten geçerek İzmit'e ulaşmıştır. Bu seyahat sayesinde Bolu'ya bağlı Göynük kazasına kısa süreli bir ziyarette bulunmuştur. Birkaç kez Mustafa Kemal'e Bolu eşrafından oluşan heyetler giderek Bolu'nun durumu hakkında bilgi verilmiş ve kendisinden seyahat sözü alınmıştır (Evcin, 2015: 143). Bolu halkı milli mücadele konusunda elinden gelen desteği vermekten geri durmamıştır.

Bu dönemde Bolu işgale uğramasa da şehirde asayiş yönünden sıkıntılar yaşanmıştır. Mütareke maddelerinin uygulanmasıyla ilgili şehri denetlemek isteyen İngilizler şehre bir heyet göndermişlerdir. Görüşmeler sonunda Kuva-yı Milliye taraftarları tutuklanmaya başlanmıştır. Bölgeye işgal kuvvetleri tarafından gönderilen diğer bir heyet verdikleri raporda Bolu'daki çete faaliyetlerini gözardı ederek bölgede asayiş sorunu olmadığını bildirmişlerdir (Kaya, 2013: 51-52).

Savaşın başarıyla sona ermesi ve Mudanya Mütarekesi'ni takiben 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiş, Bolu da Türkiye Cumhuriyeti'nin güzide şehirlerinden biri olarak günümüze ulaşmıştır (Bolu Valiliği, 1998: 98-104).

Mustafa Kemal Paşa'nın Bolu'ya ikinci ziyareti Türk Dil Kurultayı'na katılmak için İstanbul'a seyahati sırasında olmuştur. 17 Temmuz 1934'te Bolu'ya gelen Mustafa Kemal Paşa bu ziyaret sırasında halk tarafından heyecan ve coşkuyla karşılanmıştır. Mustafa Kemal ziyaretinde kendisini ziyarete gelen heyetleri kabul etmiş ve halkın dilek ve isteklerini dinlemiştir (Evcin, 2015: 148-151).

Milli Mücadele Dönemi'nin Bolu'daki seyri konusunda destek veren gazeteler oldukça önemlidir. Bu konudaki en eski yayın organı Bolu Gazetesi'dir. Mondros Mütarekesi'ni takiben Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği emirler, yazılar, seçimler, Ankara karşıtı hareketlerin seyri konusunda Bolu'yu bilgilediren bir gazete olmuştur.

Ağustos 1916'da yayına başlayan Dardli gazetesi Mustafa Kemal Paşa'yı destekleyen yazıları ile ön plana çıkmıştır. Bir süre yayın yapması engellenen bu gazete Milli Mücadele konusunda önemli bilgiler içerir. Türkoğlu gazetesi, Dardli gazetesine paralel yazılar çıkararak Ankara'yı desteklemiştir.

Kürs-i Millet gazetesi de Mustafa Kemal Paşa ve Milli Mücadele'ye karşı olan bir gazete olarak yerini almıştır (Bolu Valiliği, 1998: 100).

Milli mücadele döneminde Bolu; düşman işgaline uğramasa da gerek cepheye asker ve malzeme göndererek, gerek cemiyetler ve gazeteler aracılığıyla halkı örgütleyerek milli mücadelenin önemli bir destekçisi olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

NÜFUS VE YERLEŞME

A. Nüfus

1. Bolu Şehrinin Nüfusu

Bir şehrin nüfusunun geçmişten günümüze seyri konusunda bilgi sahibi olabilmek için elimizde bu dönemlere ait verilerin olması gerekir. Uygun şekilde yapılmış nüfus sayımı sonuçları ve bu sonuçlara göre hazırlanmış olan istatistikler nüfus çalışmalarında temel oluşturmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk nüfus sayımları XIX. yüzyıldadır. XIX. yüzyıl sayımlarından bazıları ve XIX. yüzyıl öncesi sayımlar, askeri potansiyel ve vergi mükelleflerini tespit etmek gibi amaçlarla yapılmıştır. Her ne kadar direkt olarak nüfus sayımı amacıyla yapılmasalar bile elimizde bu tür önemli verilerin bulunması yüzyıllar öncesinin nüfusu hakkında bilgi sahibi olmamızı sağladığı için çok önemlidir.

Osmanlı Devleti'nde en eski tarihli tahrirler, diğer bir deyişle vergi tespiti amacıyla yapılan sayımlar, XV. yüzyılda yapılanlardır. Tımar sistemi için tutulan tahrir defterlerinin yaygınlaşması ve sıklaşması XVI. yüzyıldadır.

Devletin gelir kaynaklarını belirlemek amacıyla yapılan tahrirlerden şehirde yaşayan hane reisleri, hane reislerinin meslekleri, nüfusun yıllık geliri ve vergi miktarı görülebilmektedir. Çalışmamızda kullanılacak olan tahrir defterlerinden nüfus miktarı ve nüfusun mahallelere dağılışı değerlendirilecektir.

XIX. yüzyıla geldiğimizde zaman zaman askeri ve ekonomik potansiyeli tespit etmek; zaman zaman da demografik özellikleri tespit etmek için sayımlar yapılmıştır. Çalışma konumuzun kapsamı nedeniyle XIX. yüzyılda yapılan nüfus sayımları, Osmanlı Devleti'nin beşeri coğrafyasını ortaya koymak amacıyla değerlendirilecektir.

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1828-29 yıllarında yapılmak istenmiş ise de 1828'de Anadolu ve Rumeli kıyılarında Rus saldırıları başlamıştır. 14 Eylül 1829'da

imzalanan Edirne Barış Antlaşması ile savaş sona ermiştir (Kara, 2005: 122). İlk nüfus sayımı 1828-29 savaşı nedeniyle tamamlanamamıştır.

Yeniden 1830-31’de genel bir nüfus sayımı ile ülkede bulunan erkek nüfus miktarı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu iki önemli sayımdan sonra ülkede düzenli sayımlar yapılmaya başlanmıştır (Güneş, 2014: 1). Fakat 1830-31 sayımında sadece erkek nüfusun sayılması ve tüm devlet sınırlarını kapsamaması nedeniyle istenilen derecede sonuçlar elde edilememiştir (Doğan, 2014: 71-73).

a. Nüfus Hareketleri ve Sebepleri

Nüfus, dünyanın her yerinde ve her zaman değişkenlik içerisinde olan bir olgudur. Doğumlar, ölümler, göçler, nüfusun hem nitelik, hem nicelik bakımından dinamik olmasına neden olur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde gelişen koşullar da şehir nüfusunun yapısında değişime neden olmaktadır.

Osmanlı Devleti’nde merkezi sistemde gerçekleşen bozulmalar, gerçekleşen isyanlar, devletin içinde bulunduğu savaşlar, etnik unsurlarla devlet arasında yaşanan sorunlar, toprağın verimliliğini yitirmesi, miras yoluyla toprağın bölünmesi, geçim sıkıntıları, güvenlik problemleri, avarız ve diğer vergilerin ağırlaşması vb. nedenlerle şehir ve köy nüfusu arasında hareketlilik olmuştur. Bazen köy halkı şehre göç etmiş, bazen de şehir halkı başka şehirlere göç etmiştir. Diğer göç sebeplerine; askere gidenler, ticaret yapmak amacıyla göç edenler, toplum hayatına uygunsuz davranışlar nedeniyle zorunlu göç ettirilenler, eğitim görmek için başka şehirlere gidenler ve başka şehirlerden gelen öğrenciler, seyyahlar ve hacca giden kişiler örnek verilebilir. Örnekleri verilmeye çalışılan bu hususlar az miktarda da olsa şehir nüfusunda dinamizm yaratmaktaydı.

(1) İç Göçler

Osmanlı Devleti’nde gerçekleşen ilk göçlere fethedilen yerlerin iskana açılması sonucu Türkleştirilmesi örnek olarak verilebilir. Nitekim Bolu çevresinde, Türk boy ve oymak isimlerinden olan: Kayı, Kınık, Avşar, Bayındır, Salur, Çepni, Iğdır, Kızık, Peçenek, Döğer, Eynür, Alayurtlu, Yazır, Bayat, Dodurga, Büğdüzü, Yıva, Beğdili,

Karaevli, Alkabölük, Yaparlı gibi yerleşme isimleri bulunmaktadır (Bayraktar, 2009: 14, 22).

Osmanlı Devleti'nde iç göçler ele alındığında köylü göçlerinin her dönem gerçekleştiği görülür. Köylülerin topraklarını bırakma nedenleri arasında; toprağın verimsizleşmesi, kötü hava koşulları, savaşlar, salgın hastalıklar, kıtlık, eşkıyalık, vergilendirme için yapılan tahrirlerden kaçma çabası gösterilebilir. Köylüler hem yaşadıkları toprakların mülkiyetine sahip değillerdi hem de yerleşmeye alternatif başka topraklar her zaman bulunmaktaydı. Bütün bu nedenlerle köylüler göç etme konusunda rahat davranabiliyorlardı.

Osmanlı Devleti'nde en önemli göç olaylarına Celali İsyancıları neticesinde gerçekleşenler örnek verilebilir. Celali İsyancıları önce medrese öğrencileri (suhte) tarafından başlatılmıştır. Medreselerde öğrenci yığılmalarının olması, mezun olanların iş bulamamasından dolayı bunalıma giren medreseliler, köy ve kasabalardaki halkı taciz ederek halktan zorla para ve yiyecek almaya başlamışlardır. Bu hareketler sonucunda devlet önlem almaya çalışmıştır. Önlemlere karşılık medreseliler bazı bölgelerde levendlerle birleşerek isyan etmiştir (Akdağ, 1995: 21).

1553-1596 yılları arasında uzun yıllar süren savaşlar, ekonomiye ağır yük getirmiştir. Ekonomide ortaya çıkan bozulma sonucunda vergiler kat kat arttırılmak zorunda kalınmıştır. Vergileri ödeyemeyen halk çiftini bozarak göç etmeye başlamıştır (Akdağ, 1958: 53-57).

Asker ihtiyacının karşılanamaması nedeniyle vezirler, beylerbeyleri ve sancak beylerine tabi *sarıca* ve *sekban* (savaş dışında levent adını alıyorlardı.) adı verilen asker grupları oluşmaya başlamıştır. Bu askerler işsiz kalınca Anadolu halkının sırtından geçinmeye başlayan silahlı çeteler haline gelmişlerdir. Levendler gittikleri her yerde asayiş bozmuşlardır.

İsyanlarda etkin olan diğer bir grup ise Osmanlı Devleti'nin vilayet ve sancaklardaki görevlilerinden oluşan ehl-i örf zümresidir. Bu grup diğer isyancıların daha da örgütlü biçimde hareket etmesini sağlamıştır (Akdağ, 1995: 13-21).

Beylerbeyleri, sancak beyleri ve voyvodalar vergi toplayabilmek için halkı baskı altına almaya çalışmışlardır. Beylere tabi bulunan vergi toplama görevlileri

yanlarına sekban toplayarak halktan zorla vergi toplamaya çalışmışlardır (Akdağ, 1958: 57). Tüm bu nedenlerden dolayı halk ile devlet arasında bir hoşnutsuzluk durumu oluşunca Anadolu'nun birçok bölgesinde isyanlar çıkmıştır.

Anadolu kentlerinde gerçekleşen karışıklık sonucunda 1593-1610 yılları arasında Büyük Kaçgun adı verilen olay ile köylünün kitlesel biçimde çiftini bozarak toprağını terk ettiği görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin Anadolu Türkmen konar - göçer gruplarından daha yüksek vergi talebi ile bu grubun bir kısmı celalilere katılmıştır. Celalilerin neden olduğu göç üzerine bir de *Boz Ulus* adı verilen Türkmen grubu, Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'den otlak bulmak amacıyla yola çıkarak Orta ve Batı Anadolu'ya ilerlemişlerdir. İşte bu büyük iki göç tüm Anadolu kentleri ile birlikte Bolu'yu da etkilemiştir (İnalçık, 2004: 212-213).

Celali isyanları, Bolu'da tahrir defterlerinde görülen bazı köylerin, ortadan kalkmasına sebep olmuştur. İsyandar ile birlikte Bolu şehrine çevre köylerden göçler olduğu gibi, şehirden İstanbul içlerine de göçler gerçekleşmiştir. Göçlerin durdurulması için padişahlar tarafından sancak beylerine gönderilen fermanlar göçlerin durmasını sağlayamamıştır (Özkaya, 1963: 10-11). Bu durum Bolu şehri nüfusunun azalmasına neden olmuştur.

Bolu'ya gerçekleşen göçleri ifade etmeye çalışırken şehrin etnik yapısını etkileyen Ermeni göçlerinden de bahsetmek gerekir. XVII. yüzyılın başında Nahcivan, Erivan, Ağrı ve Van'dan, Bolu'ya Ermeni aileleri göç etmiştir (Süme; Sezer, 2015: 36). Bolu'ya ait temettüat defterleri incelendiğinde Bolu'da Ermeniyan-ı Atik (Eski Ermeni Mahallesi) ve Ermeniyan-ı Cedid (Yeni Ermeni Mahallesi) isimli iki adet Ermeni Mahallesi bulunduğu görülür. XVI. Yüzyılda bölgede yapılan tahrirlerde Ermeni mahallelerinin bulunmaması bölgeye Ermeni göçünün bir diğer kanıtıdır. Ayrıca mahalle isimlerinde eski ve yeni ibarelerinin bulunması Ermeni göçlerinin belirli bir süre devam ettiğini düşündürmektedir.

Her ne kadar Ermeni halk hoşgörölü bir ortamda yaşasa da XIX. yüzyılda yaygınlaşan milliyetçilik akımı nedeniyle; isyan hareketlerine kalkışmışlardır. Bunun sonucunda ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan Ermeniler, 1915'te tehciire diğeri bir

deyişle zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. Bolu'daki Ermeniler, Bolu'da herhangi bir isyan gerçekleşmediğinden, Geçici Sevk ve İskan Kanunu çıktığında hemen sevk edilmemişlerdir. Tabi ki bir süre sonra Bolu'da da göç zorunlu hale gelmiştir. 28 Eylül-25 Kasım 1915 tarihleri arasında Bolu'daki bazı Ermeniler, Deyr-i Zor (Suriye) gibi şehirlere sevk edilmişlerdir.

Osmanlı Devleti, 21 Kasım 1918 tarihinde Ermenilerin önceden yaşadıkları şehirlere geri dönmelerine izin vermiştir. Bolu Ermenilerinden bir kısmı ülkeye geri dönmüş bir kısmı ise başka şehir ve ülkeleri tercih etmişlerdir. Bolu'ya geri dönen Ermenilere mülkleri iade edilmiştir (Süme, Sezer, 2015: 35-54).

Düzce, Osmanlı Devleti döneminde Bolu sancağına bağlı kazalardan biriydi. Bu nedenle Düzce'ye yapılan göçlerden de kısaca bahsetmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti, Anadolu ve Suriye'deki aşiretlerin etkisini azaltmak amacıyla bazı aşiretleri farklı bölgelerde iskana zorlamıştır. Bunlardan biri de XVIII. yüzyılın sonunda, Düzce ve Akçakoca'ya iskan ettirilen Şeyh Bezenli aşiretidir.

Düzce ve civar kazalara Ordu'dan da göçler gerçekleşmiştir. Göçler; halkın topraksız kalması, devletten - vergiden kaçmaya çalışma, işsizlik gibi nedenlerle olmuştur. 1885-1897 yılları arasında; Ordu'dan Düzce'ye: Türk 2346 hane, Rum kökenli 139 hane göç etmiştir (Özlü, 2012: 211-212). Zekai Konrpa, Bolu Dağı civarına yerleşen çok sayıda Ordu'lu bulunduğunu söylemektedir.

1912-13 yıllarında gerçekleşen Balkan Savaşları nedeniyle Rumeli'den Anadolu'ya göçler gerçekleşmiştir. Boşnak göçmenlerden bir kısmı, Kastamonu ve Bolu sancaklarında geçici olarak iskan edilmişlerdir. Bir süre sonra asıl iskan alanları olan Eskişehir, Kütahya ve İzmit çevresine gönderilmişlerdir. Ayrıca, Drama ve Siroz'dan gelecek göçmenler için de Bolu'da iskan yeri istenmiştir (Kaya, 2013: 34). Bolu ve Düzce devlet tarafından da iskana müsait alanlar olarak görülmüştür.

(2) Dış Göçler

Osmanlı Devleti güç kaybetmeye başladığı dönemde özellikle XVIII. ve XIX. yüzyılda bir takım toprak kayıplarına uğramıştır. Osmanlı Devleti, kaybedilen

topraklardaki Müslümanları, diplomatik yönden korumaya çalışsa da istenilen sonuçlara ulaşamamıştır. Bunun sonucunda Balkanlar ve Kafkasya'dan milyonlarca insan Osmanlı Devleti'ne yönelmişlerdir.

Gayrimüslim yönetimler altında yaşamak istemeyen birçok insan Osmanlı Devleti'ne göç etmeye başlamıştır. Bunlara ilk örnek olarak Kırım'dan göç eden Müslümanlar örnek verilebilir. Kırım, 1783 yılında Rus Çarlığı tarafından işgal edilmiştir. İşgali takip eden demografik yapılanma döneminde; Müslüman Tatarlar, Ruslar tarafından göçe zorlanmıştır. Yerlerine ise başka etnik unsurlar göç ettirilerek Kırım'ın demografik yapısı değiştirilmiştir. Kırım Tatarları, Anadolu ve Rumeli'ye göç etmişlerdir (Başer, 2010: 29-31). Osmanlı Devleti, göçü özendiren tedbirler olarak göçmen Müslümanlara vergi ve askerlikten muafiyet sağlamıştır (Deringil, 1991: 435).

XIX. yüzyılda Bolu kazalarından olan Düzce'ye; Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan göçler olmuştur. Düzce'ye Çerkez, Abaza ve Gürcü muhacirler iskan ettirilmiştir. Düzce'nin iskana açılmasının nedenleri arasında o dönemde nüfus yoğunluğunun düşük olması ve verimli ovalara sahip olması gösterilebilir. Düzce o kadar göç almıştır ki kaza nüfusunun yaklaşık %45'i göçmenlerden oluşmuştur (Özlu, 2012: 201).

Bolu'da nüfusun sayı ve dağılımını etkileyen diğer faktörlere, frengi, humma, tifo, zatülcenb (bir akciğer hastalığı) gibi salgın hastalıklar; sel, kuraklık, çekirge istilaları, yangın, deprem gibi doğal afetler, savaşlar, asker ve vergi talebi ile yerel yöneticilerle yaşanan sorunlar örnek verilebilir. Bazen tüm bu olumsuzlukları çözmek için devlet halka para yardımında bulunmaktaydı. Fakat yine de Bolu'da bazı yerleşim yerleri ortadan kalkmıştır (Kaya, 2013: 35-37).

Bolu'ya dair 1519 ve 1568 tarihli tahrirler ve 1840 Nüfus Defteri incelendiğinde Bolu kazasında mahalle sayısında iki Ermeni Mahallesi dışında önemli bir değişiklik olmadığı gözlenmektedir. Fakat bu durum şehir nüfusunda artış olmadığını göstermemektedir. İleri bölümlerde nüfus konusunda daha detaylı bilgiler verildiğinde bu durumun haklılığı görülebilecektir.

b. Nüfus Artışı ve Sonuçları

Sanayileşme dönemi öncesinde şehirlerde gerçekleşen nüfus artışı, köylerden şehirlere doğru gerçekleşen nüfus hareketlerine bağlanmaktadır (Taş; Yiğit, 2011: 519-520). Daha önce bahsedildiği gibi Celali isyanları sonucunda gerçekleşen Büyük Kagçun nedeniyle şehirlerde nüfus artışı gerçekleşmiştir. Bu durum şehirlerdeki mahallelerin yapısında değişiklik olmasında da etkili olmuştur.

XVII. yüzyılda Bolu şehrine Ermeni aileleri göç etmeye başlamıştır. Bunun sonucunda şehirde iki Ermeni Mahallesi kurulmuştur. Şehrin etnik yapısı içerisine eklenen Ermeni - Hıristiyan grup şehrin etnik yapının değişmesine de yol açmıştır.

Bolu ve Bolu'ya bağlı kazalar; Kafkaslar, Rumeli ve Karadeniz çevresinden de göç aldığını görülmektedir. Tüm bu göçmenlerin iskanı için yer bulunmaya uğraşılması, ortaya çıkan diğer bir problem olmuştur.

XIX. yüzyılda Kafkaslar ve Rumeli'den gelen göçmenlerin iskanını sağlamak için devlet bir çok maddi yardımda bulunmuştur (Özlü, 2012: 205). Göçmenlerin masraflarının devlet tarafından karşılanması, kendi evlerini yapacak durumları olmayanların evlerinin devlet tarafından yapılması, ziraatle uğraşmak isteyen kişilere tohum ve çeşitli yardım desteği verilmesi, belirli bir süre göçmenlerden vergi talep edilmemesi, nüfus artışının ekonomiye de yük olabildiğini göstermektedir.

2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yapılan Sayımlar ve Bolu Şehri

a. Klasik Dönem Tahrirleri

Birçok devlet gibi Osmanlı Devleti de sahip olduğu toprakları tanımak ve demografik gücünü bilmek istemiştir. Bu amaçla Osmanlı Devleti'nde tahrir adı verilen kayıtlar tutulmuştur. Kadıların yardımı ile emin ve katip adı verilen devlet görevlileri tarafından yapılan tahrirlerden sonra tapu tahrir defterleri tutulurdu. Bu defterler içerdikleri bilgi türüne göre “mufassal”, “icmal”, “evkaf” şeklinde olabiliyordu (Elibüyük, 1990: 13).

Devlet tahrirlerin hakkıyla yapılması konusunda her zaman ciddi olmuştur. Bu konuda önlemler almış, tahriri yapan kişilere ödül ve ceza dahi verilmiştir (Barkan, 2000: 221-222, 227).

Vergi nüfusu ve askeri potansiyel tespiti amacıyla yapılan bu tahrirlerde, hane reisi üzerinden sayım yapılmaktaydı (Behar, 2000: 63). Bu defterler; hane reisinin ve babalarının isimleri, hane reisinin tasarrufunda bulunan toprak miktarı ve özellikleri, tarımsal üretim, vergi mükellefiyetleri gibi bilgileri içermektedir (Barkan, 1951: 9).

Osmanlı Devleti'nin klasik çağı olarak adlandırılan XV. ve XVI. yüzyıllarda, hane olarak verilen bilgilerden, genel olarak şehir ve mahalle nüfusu hakkında yorum yapılabilmesi açısından bu defterler büyük önem taşımaktadır.

Tahrirler, doğrudan nüfus sayımı amacıyla yapılmamıştır. Bu nedenle bu defterlerden nüfus tespiti yaparken defterlerdeki verileri bazı değerlendirmelere tabi tutmak gerekmektedir. Defterlerde kadınlar, çocuklar ve askerler, kayıt altına alınmadığı için; yetişkin erkek nüfusu, yani hane reisi ve hane sayısı üzerinden nüfus hesaplaması yapmak gerekmektedir. Hane halkı kişi sayısında farklı rakamlar kabul eden birçok araştırmacı mevcuttur (Göğünç, 1997: 552-553). Bunların içinde en çok kabul edileni Ömer Lütfi Barkan tarafından ortaya atılan hane sayısının beş ile çarpımı yöntemiyle nüfus tespiti yapılmasıdır (Öz, 2000: 17-20). Biz de birçok araştırmacı tarafından kullanılan bu esası kullanarak nüfusu tespit etme imkanı bulmaktayız.

Osmanlı Devleti'nden günümüze ulaşan en eski tahrir defteri II. Murad döneminden kalma, 1431 yılına ait Arvanid sancağı tahrir defteridir (Öz, 2010: 426). Bolu ile ilgili elimize ulaşan ilk defter ise, Fatih Sultan Mehmed devrine aittir. 1480 tarihli defter başı ve sonundan eksiklerle 16 sayfa olarak günümüze ulaşmıştır. Defterin ulaşan kısımları, Bolu'daki bazı köy ve mezralarla ilgilidir (Taş, 1996: 424-428). Bu nedenle şehir nüfusunu değerlendirmeye uygun bir içeriği olmadığı için tezimizde bu defteri değerlendirmeye almayı uygun bulmadık.

Bolu'ya ait elimize ulaşan diğer tahrir defterleri 1519 ve 1568 yıllarına aittir (Taş, 1993:). Bu defterlerdeki hane verilerini nüfus hesaplamalarında kullanırken verilen hane sayısını beş ile, mücerred (bekar erkek) sayısını bir ile, vergiden muaf

olanları bir hane olarak değerlendirip beş ile çarpacağız. Mahalle bazında nüfus miktarını ve gelişimini bu şekilde tespit etmiş olacağız.

(1) XVI. Yüzyılda Bolu Şehrının Nüfusu

Bolu'ya ait XVI. yüzyıl tahrirleri, Yavuz Sultan Selim (1519) ve II. Selim (1568) dönemlerine aittir (Taş, 1993). Defterlerdeki kayıtlara göre Bolu şehrinde; 1519 ve 1568 yıllarında 13 mahalle bulunmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere 49 yıllık süre içerisinde mahalle sayısında bir artış görülmemiştir.

XVI. yüzyılda var olan 13 mahallenin hepsi Müslüman mahallesidir. Şehirde gayrimüslimlere ait bir mahalle bulunmamaktadır.

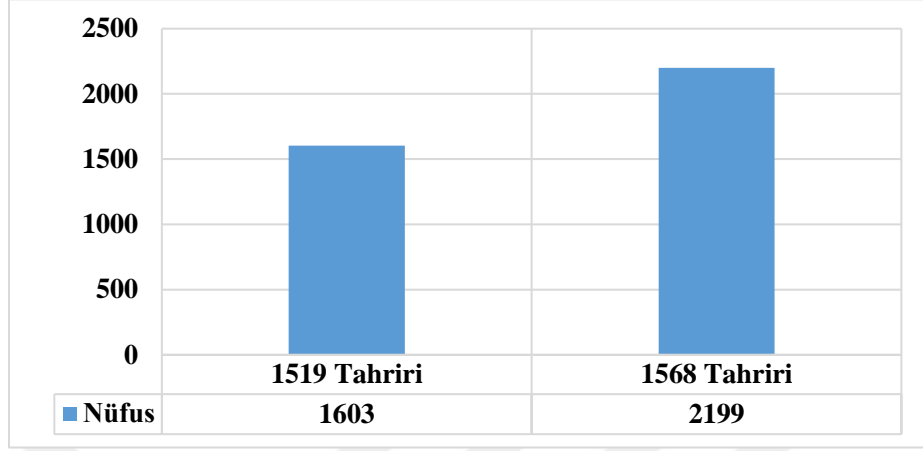
Şehir, 1519 tahririne göre hepsi Müslüman olmak üzere toplam 1603 nüfusa sahiptir. Bu tarihte en fazla nüfusa sahip olan mahalle 267 nüfusla Karaçayır Mahallesidir.

1568 tahririne baktığımızda mahalle sayısında değişme olmadığı görülmektedir. 1568 tahririne göre şehirde; 2199 Müslüman bulunmaktadır. Bu tahrire göre de şehirde gayrimüslim nüfus bulunmamaktadır.

Şehir nüfusu 1519 ile 1568 yılları arasındaki 49 yıllık süreç içerisinde, 596 kişi artarak % 37'lik bir artış kaydetmiştir. Bu gerçekten de azımsanmayacak derecede bir artıştır. Yine de diğer Anadolu şehirlerine göre yüksek bir artış olduğunu söylemek doğru olmaz.

Bolu şehrinde 49 yıl içerisinde mahalle ve nüfus sayısındaki artışın az olmasının nedenlerinin başında şehirde XVI. yüzyılda gerçekleşen kargaşa ortamı ve isyanlar yer almaktadır. Medrese isyanları ile başlayan süreç levend ve Celali İsyancıları ile devam etmiştir. Çeteler halka baskı yaparak ellerindeki malları zorla almaya çalışmıştır. İşte tüm bu olaylar, Bolu'dan daha güvenli şehirlere doğru göçler gerçekleşmesine sebebiyet vermiştir.

Grafik 4. XVI. Yüzyılda Bolu Şehrinde Nüfus Artışı Grafiği

Kaynak: Taş, 1993: 40-43

Tablo 12. 1519 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Durumu

Mahalle Adı	1519					Mahalle Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı (%)
	Hane	Mücerred	Muaf	Vergi Nüfusu	Toplam Nüfus	
Naib-i Emin (Karamanlı)	27	2	7	29	172	10,7%
Karaçayır	46	2	7	48	267	16,7%
Hatip	12	2	4	14	82	5,1%
Hocabey	15	2	3	17	92	5,7%
Veled-i Turşucu	13	2	2	15	77	4,8%
Cami	15	1	4	16	96	6,0%
Veled-i Solak	26	1	0	27	131	8,2%
Gölyüzü	26	1	7	27	166	10,4%
Asıl Hatun (Aslahaddin)	11	1	3	12	71	4,4%
Debbağlar	34	9	10	43	229	14,3%
Akmescit	18	3	1	21	98	6,1%
Veled-i Hacı İlyas	19	2	5	21	122	7,6%
Tataran				*		
Toplam	262	28	53	290	1.603	100%

Kaynak: Taş, 1993: 40-43

Tablo 13. 1568 Tarihli Tapu Tahrir Defterine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Durumu¹

Mahalle Adı	1568					Mahalle Nüfusunun Toplam Nüfusa Oranı (%)
	Hane	Mücerred	Muaf	Vergi Nüfusu	Toplam	
Naib-i Emin (Karamanlı)	43	18	3	61	248	11,3%
Karaçayır	50	0	5	50	275	12,5%
Hatip	13	3	0	16	68	3,1%
Hocabey	11	3	3	14	73	3,3%
Veled-i Turşucu	10	5	2	15	65	3,0%
Cami	21	1	0	22	106	4,8%
Veled-i Solak	48	1	6	49	271	12,3%
Gölyüzü	42	8	0	50	218	9,9%
Asıl Hatun (Aslahaddin)	34	2	4	36	192	8,7%
Debbağlar	69	14	4	83	379	17,2%
Akmescit	19	2	3	21	112	5,1%
Veled-i Hacı İlyas	34	2	4	36	192	8,7%
Tataran	*					
Toplam	394	59	34	453	2.199	100%

Kaynak: Taş, 1993: 40-43

¹ Tataran mahallesi mufassal defterlerde bulunmamaktadır. Kenan Ziya Taş, bu deftere ait bilgiyi, vakıf defterlerinden elde etmiştir. Mahalle halkı, Karaçayır Mahallesi Mescidi vakfının reyası olarak kaydedildiği için bilgileri ayrıca verilememiştir. **Hane**; vergi sisteminde esas olan başındaki hane reisinin vergi mükellefi olduğu ortalama beş kişilik aileye karşılık olarak kullanılmıştır. **Mücerred** ya da bekarlar henüz bir aile kuramamış ya da bir aileye sahip olmayan yalnız kişileri ifade eder. Bu nedenle mücerred kişi sayısını herhangi bir katsayı olmadan hesaplamaya dahil ettik. **Muaf**; olarak bahsedilen hane reisleri ise görevleri veya durumları nedeniyle vergi vermekten muaf olan kişilerdir. Muaf haneler yine beş kişilik bir aile olarak kabul edilmiştir. Formüle edecek olursak Toplam Nüfus= Hane x 5+ Mücerred + Muaf x 5 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 14. Bolu Şehrinin 1519 ve 1568 Yılları Arasında Mahalle Bazında Nüfus Artışı ve Nüfus Artış Oranı

Mahalle Adı	1519-1568			
	1519 Nüfusu	1568 Nüfusu	Nüfus Artış Miktarı	Nüfus Artış Oranı (%)
Naib-i Emin (Karamanlı)	172	248	76	44,2
Karaçayır	267	275	8	3,0
Hatip	82	68	-14	-17,1
Hocabey	92	73	-19	-20,7
Veled-i Turşucu	77	65	-12	-15,6
Cami	96	106	10	10,4
Veled-i Solak	131	271	140	106,9
Gölyüzü	166	218	52	31,3
Asıl Hatun (Aslahaddin)	71	192	121	170,4
Debbağlar	229	379	150	65,5
Akmescit	98	112	14	14,3
Veled-i Hacı İlyas	122	192	70	57,4
Tataran	-	-	-	-
Toplam	1.603	2.199	596	37,2

Kaynak: Taş, 1993: 40-43

Bolu şehrinin XVI. yüzyılda mahalle bazındaki nüfus verilerine baktığımızda 1519 ve 1568 yıllarındaki sayımlara göre en düşük nüfuslu mahalleler; 1519'da 71 nüfusla Asıl Hatun Mahallesi, 1568'de 65 nüfusla Veled-i Turşucu Mahallesi'dir. En yüksek nüfusa sahip mahalleler ise, 1519'da 267 nüfuslu Karaçayır Mahallesi ve 1568'de 379 nüfuslu Debbağlar Mahallesi'dir.

Bolu şehrinin mahalle bazındaki nüfusunu, nüfus artış miktarı açısından ele aldığımızda; 1519 - 1568 arasındaki dönem Tablo 14 ile gösterilmeye çalışılmıştır. Buna göre; Bolu'da XVI. yüzyılda nüfus artış miktarına baktığımızda toplamda 596 kişi ile % 37,2 artış görülmüştür.

1519-1568 yılları arasındaki 49 yıllık süreçte, en fazla artış kaydeden mahalle Debbağlar Mahallesi'dir. Debbağlar 1519'da 229 nüfuslu bir mahalleyken 150 nüfus

artarak 379 nüfuslu bir mahalle haline gelmiştir. Yine bu dönemde en fazla nüfus kaybeden mahalle, 1519'da 92 nüfuslu bir mahalleyken 1568'de, 19 nüfusluk bir azalma kaydederek 73 nüfuslu bir mahalle haline gelen Hocabey Mahallesi'dir.

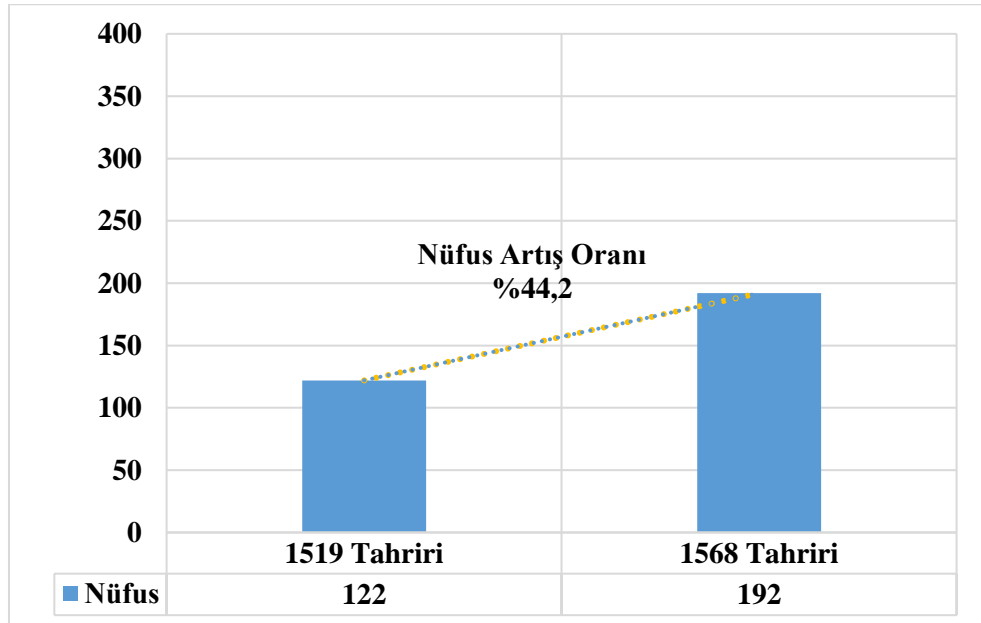
Bolu şehrinin mahalle bazındaki nüfus artışı ve nüfus artış oranlarıyla ilgili hususları izah etmeye çalışırken tek bir tablodan yararlanılmıştır (Tablo 14). Nüfus artış oranındaki büyüklük nüfus artışıyla birebir paralellik içerisinde olmayabilir. Bu durum mahallenin önceki dönemde nüfus miktarının az ya da çok olmasıyla ilgilidir.

1519 - 1568 yılları arasındaki 49 yıllık dönemde en fazla artış oranına sahip olan mahalle, %170'lik bir artışla Asıl Hatun (Aslahaddin) Mahallesi'dir. Mahallenin nüfusu, 1519 sayımında 71 iken 1568'de 192 olmuştur.

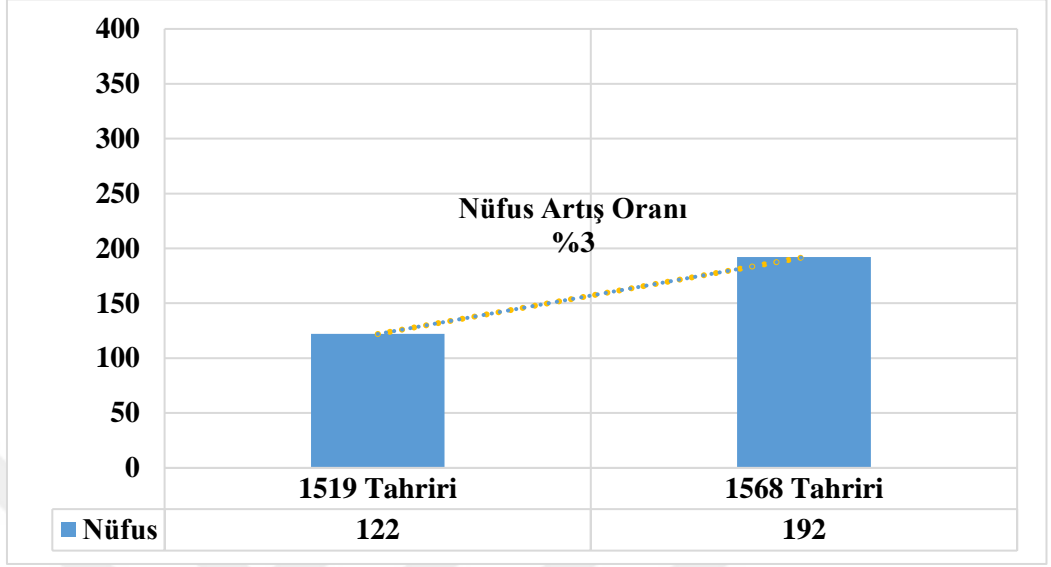
Bu dönemde nüfus artış oranı en az mahalle % -20,7'lik bir azalmayla Hocabey Mahallesi'dir. Hocabey Mahallesi'nin nüfusu, 1519'da 92 iken; 1568'de 73 olmuştur.

1519-1568 yılları arasında nüfusu azalan mahalleler: Hatip (-14,%-17,1), Hocabey (-19, %-20,7), Veled-i Turşucu (-12,%15,6) 'dur. 1519-1568 yılları arasında nüfusu artan mahalleler: Karamanlı (76, %44,2), Karaçayır (8, %3), Cami (10, %10,4), Veled-i Solak (140, %106,9), Gölyüzü (52, %31,3), Asıl Hatun (121, %170,4), Debbağlar (150, %65,5), Akmesic (14, %14,3), Veled-i Hacı İlyas (70, %57,4) 'tır.

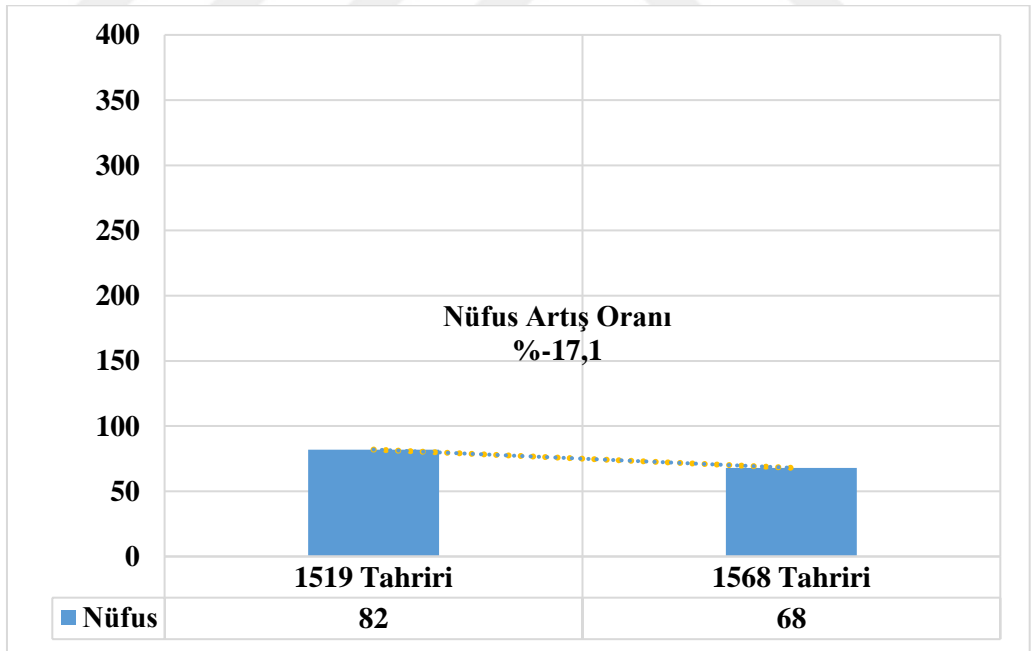
Grafik 5. XVI. Yüzyılda Naib-i Emin (Karamanlı) Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

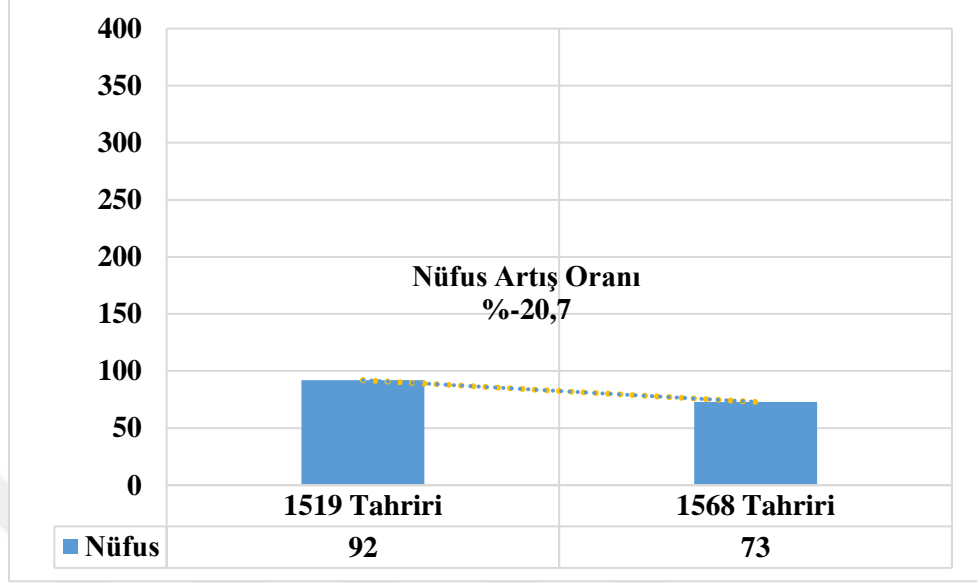
Grafik 6. XVI. Yüzyılda Karaçayır Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

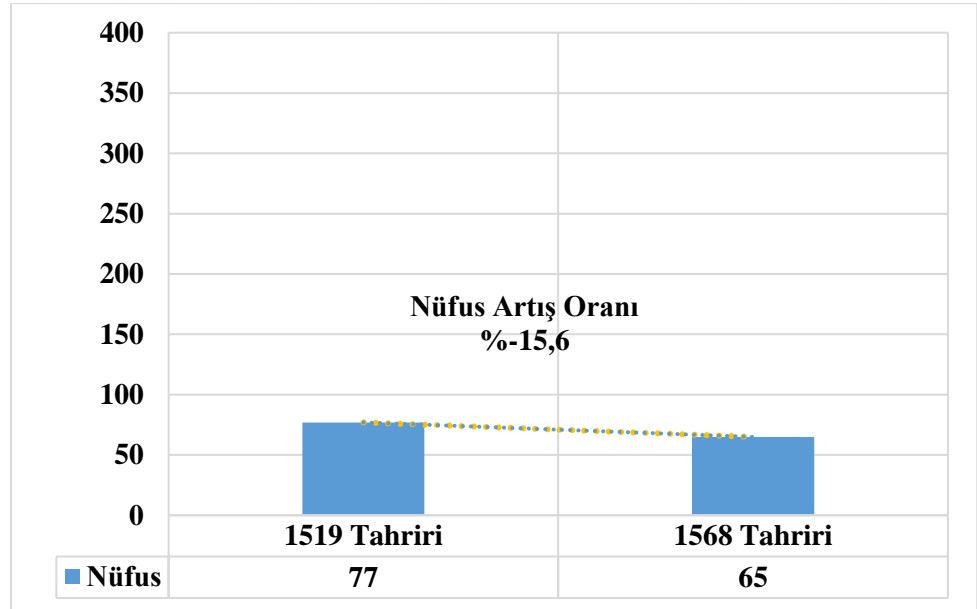
Grafik 7. XVI. Yüzyılda Hatip Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

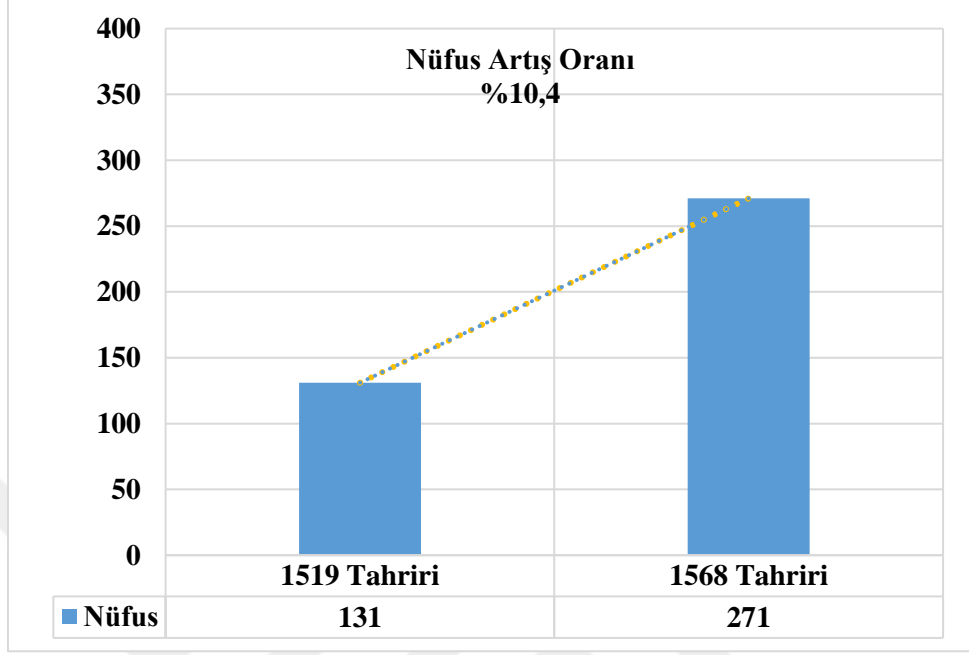
Grafik 8. XVI. Yüzyılda Hocabey Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

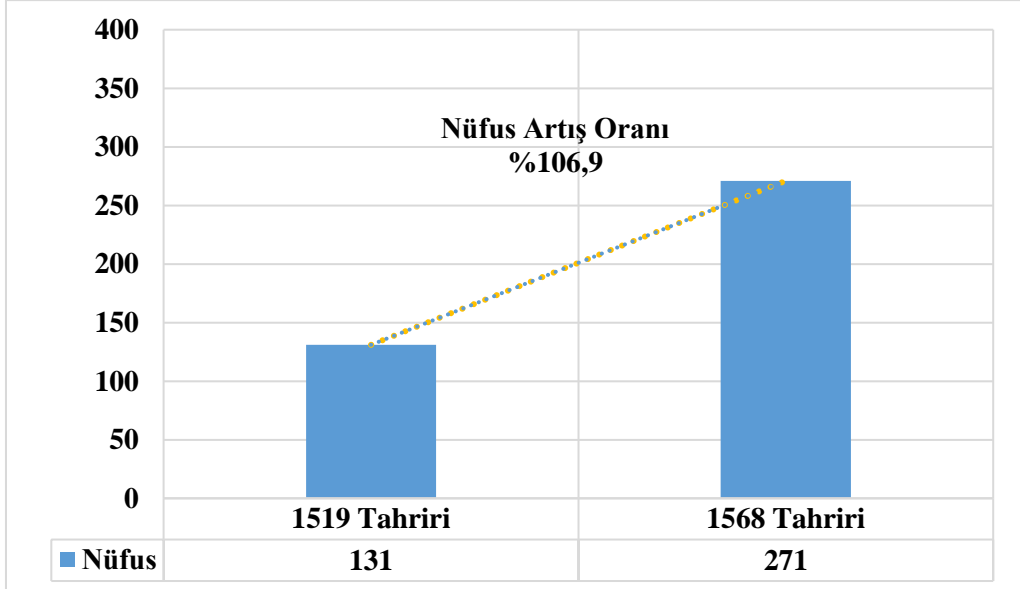
Grafik 9. XVI. Yüzyılda Veled-i Turşucu Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

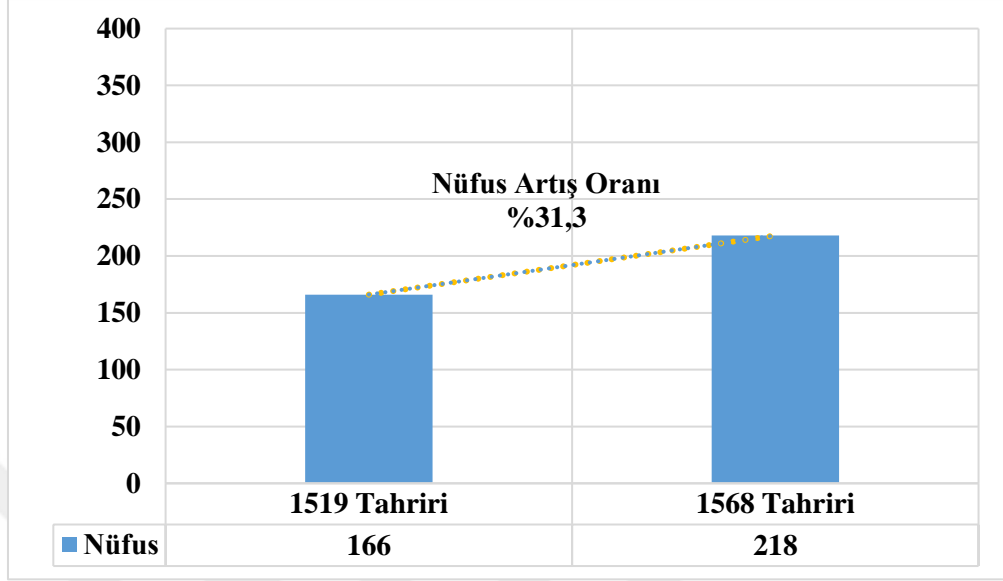
Grafik 10. XVI. Yüzyılda Cami Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

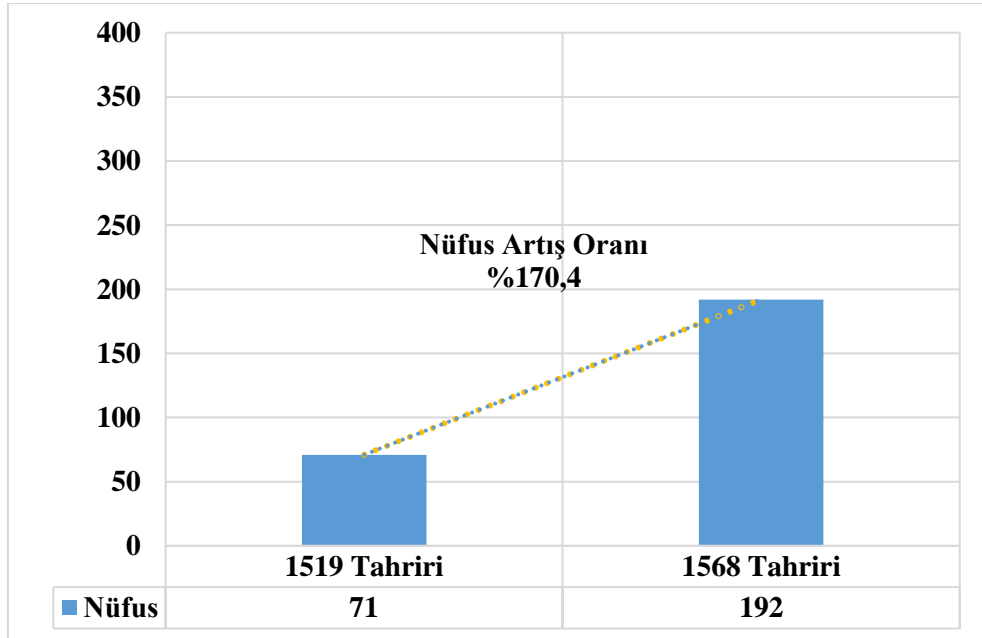
Grafik 11. XVI. Yüzyılda Veled-i Solak Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

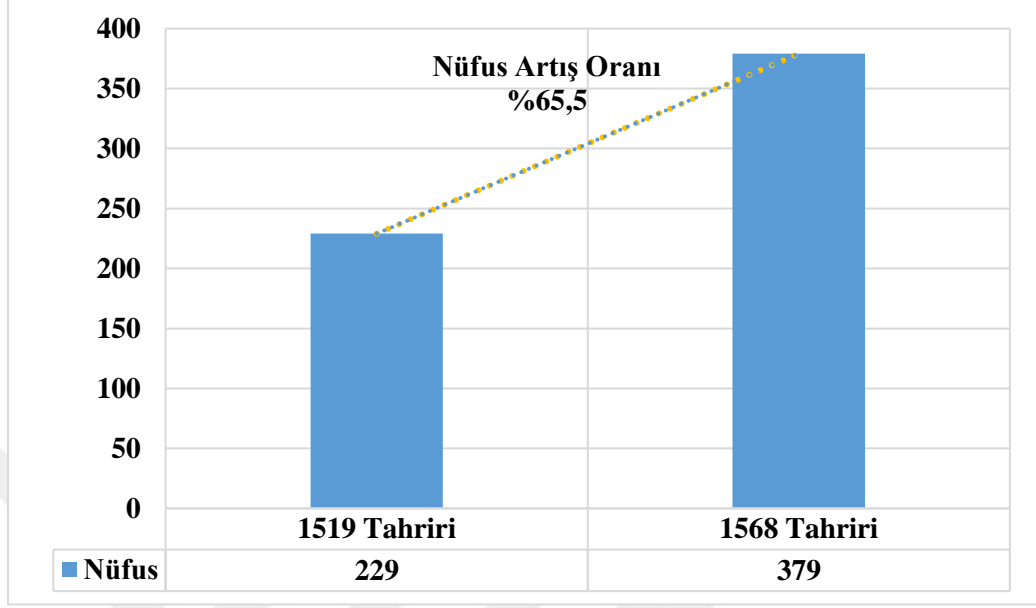
Grafik 12. XVI. Yüzyılda Gölyüzü Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

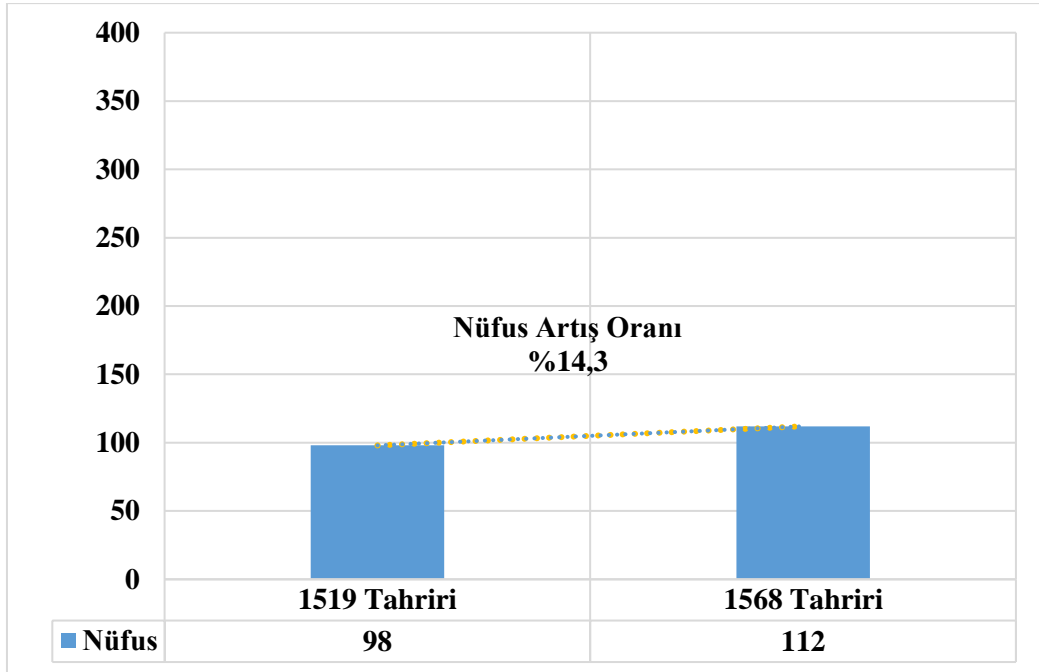
Grafik 13. XVI. Yüzyılda Asıl Hatun Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

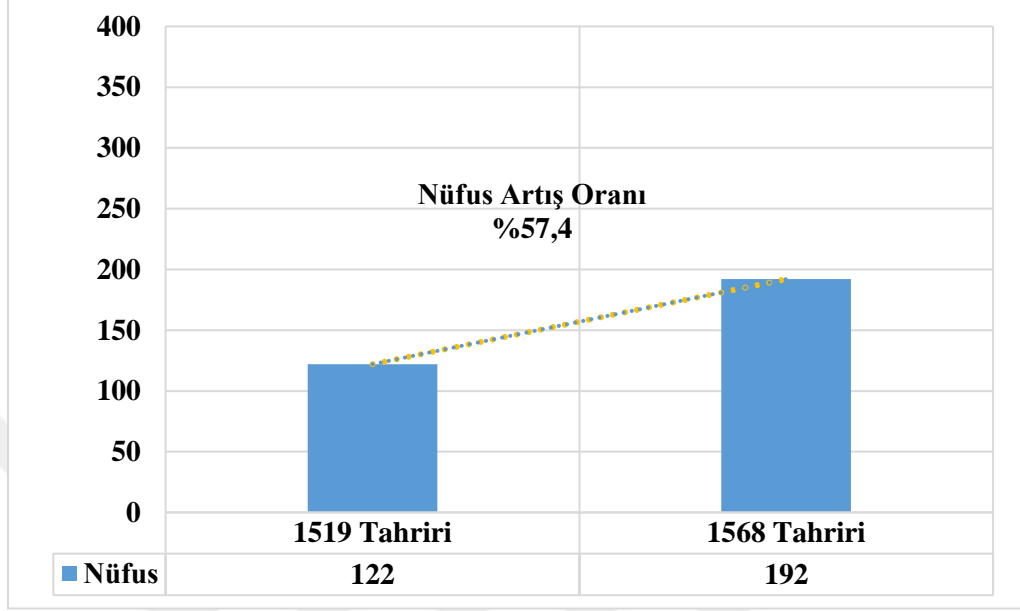
Grafik 14. XVI. Yüzyılda Debbaglar Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

Grafik 15. XVI. Yüzyılda Akmescit Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

Grafik 16. XVI. Yüzyılda Veled-i Hacı İlyas Mahallesi'nde Nüfus Artışı ve Artış Oranı

(2) XIX. Yüzyıl Tahrirleri ve Diğer Kaynaklarda Bolu Şehrinin Nüfusu

Osmanlı Devleti'nde XVII. ve XVIII. yüzyıla ait nüfus verilerini her yerleşim birimi için bulabilmek oldukça zordur. “Osmanlı’da XVII. yüzyılın ikinci yarısıyla XVIII. yüzyılın bütünü demografik bilgi kaynakları açısından gerçek bir karanlık dönem sayılmalıdır” (Behar, 2000: 68).

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyıla ait nüfus hakkında bilgi içeren birçok kaynak bulunmaktadır. Bu nedenle XIX. yüzyılda Bolu nüfusunun seyri birçok farklı kaynak incelenerek ifade edilecektir. Bu amaçla nüfusla ve sayımlarla ilgili bilgi içeren kitaplar, makaleler, Osmanlı nüfus defterleri, temettüat defterleri ve salnameler (devlet yıllıkları) incelenmiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki nüfus çalışmalarında, ilgili yüzyılın koşullarını da dikkate almak gerekmektedir. Yüzyılın başında ortaya çıkan veba, sarıhumma, kolera, tifüs, frengi gibi salgın hastalıklar; kıtlık, uzun süren ve hemen hemen yüzyılın yarısında süren savaşlar devleti ve halkı olumsuz etkilemiştir. Şüphesiz koşullar böyle olmasa nüfus artışı hem Anadolu’da hem de Bolu’da daha hızlı devam etmiş olurdu

(Quataert, 2004: 911-914). Nitekim Bolu halkı, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başında humma, frengi, tifo ve vebaya hatta hayvan sürülerini bile etkileyen bazı salgın hastalıklara maruz kalmıştır. Bunun dışında bu dönemde şiddetli yağış, sel baskınları, kuraklıklar, çekirge istilaları ve büyük yangınlar meydana gelmiştir. Bolu'nun nüfusunu, bütün bu olayları da düşünerek değerlendirmek gerekmektedir (Kaya, 2013: 35-38).

XIX. yüzyılda Bolu nüfusu hakkında yorumlar yapan birçok yabancı seyyah bulunmaktadır. Fransız bir seyyah olan Adrien Dupre, 1807-8 yıllarında Bolu'ya gelmiştir. Adrien Dupre'ye göre şehir nüfusu 5.000 civarındadır. Adrien Dupre, 3.000 kişinin Ermeni veya Rumlar olduğunu ifade etmişse de şehirde Rum nüfus bulunmadığı gibi Ermenilerin sayısı da o kadar değildir (Dupre, 1819: 13).

1812-13 yılları civarında John Mc Donald Kinneir, Bolu'da bin hane olduğunu, şehir nüfusunun ise 5.000 civarında olduğunu söylemektedir (Eyice, 1975: 3-5).

Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı 1829'da yapılmak istenmiştir. Fakat sayım Ruslarla yapılan savaş nedeniyle tamamlanamamıştır. 1831 yılında II. Mahmut'un döneminde yapılan yeni sayımda devletin amaçları gayrimüslim nüfusa şahsi vergi uygulamasını getirebilmek ve orduda yapılacak ıslahatlar nedeniyle nüfus bilgilerine ihtiyaç duyulmasıdır. Bu sayımda, sadece erkekler sayılmıştır. Kadınlar, yetimler, Hristiyan çocuklar, engelliler, vergi vermekle veya askerlik hizmeti ile yükümlü olmayan bireyler sayılmamıştır (Karpat, 2010: 43). Erkek nüfus dinlerine göre gruplara ayrılmıştır. 1831 sayımına göre Bolu şehrinde 256 Ermeni yaşamaktadır. Sayım defterinde Müslüman nüfus miktarının yazılmadığı görülmektedir (Karal, 1995: 8-13, 142, 208, 216). Başka bir kaynağa göre ise 1831 sayımında Bolu nüfusu 24.670'tir (Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003: 23).

1831'de gerçekleştirilen ilk sayım sonrasında, Osmanlı Devleti nüfus kayıtlarına daha fazla ağırlık vermeye başlamıştır. Her altı ayda bir nüfus bilgilerini güncellemek amacıyla nüfus yoklamaları yapılmıştır (Bilgi, 1999: 120). Her hanede bulunan erkek nüfusun; mesleği, yıllık kazancı ve bu kazanç nedeniyle mükellef bulunduğu vergi miktarı, çalışmıyorsa da bunun nedeni kayıtlarda belirtilmiştir (Yüksel, 2016: 79).

Yabancı seyyahlardan Charles Texier, 1834-1836 yılları arasında, şehri ziyaret etmiştir. Şehir nüfusunun 25.000 civarında olduğunu söylemektedir (Texier, Çev: Ali Suat, 2002: 256).

1886'da şehri gezen Walter Won Deist ise şehir nüfusunun 10.000 olduğunu iddia etmektedir (Kaya, 2013: 9-10).

1831'den sonraki sayım 1844'te yapılmıştır. Bu sayım, Redif-i Asakir-i Mansure isimli yeni bir ordu kurulması ve askere alma konusunda bilgiler elde etmek amacıyla yapılmıştır. Sayım gerektiğinden uzun sürmüştür (Çınar; Kıvrım, 2016: 16). Halk bazı bölgelerde bu sayımın yapılma amacı nedeniyle devletin kendilerinden büyük beklentileri olacağını düşünerek doğru bilgiler vermemişlerdir. Bu nedenle sayımın sonuçları çok doğru bilgiler içermemektedir (Karal, 1995: 9).

1874'te nüfus sayımlarını yapmak üzere Tahrir-i Nüfus Umum Müdürlüğü kurulmuştur. 1881'de yeni bir kayıt düzeni ile sayım yapılabilmesi için padişah tarafından Sicil-i Nüfus Nizamnamesi yürürlüğe konulmuştur. Nizamnameye uygun şekilde yapılmış sayımla ilgili ilk veriler 1893'te bir araya getirilmiştir. Bu sayımın en önemli özelliği sayıma kadın, çocuk ve yaşlıların da dahil edilmesidir (Güneş, 2014: 227-228). Kemal Karpat'a göre bu sayımda Bolu kazasının nüfusu 43.521, Vital Cuinet'e göre ise 52.369'dur.

Tablo 15. 1881/82 Nüfus Sayımında Bolu Kazası Nüfusu

Müslüman		Rum		Ermeni		Katolik		Toplam		Toplam Nüfus
Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	
21.632	21.034	0	17	397	428	0	13	22.029	21.492	43.521

Kaynak: Karpat, 1985: 140-141

Tablo 16. Vital Cuinet'e Göre 1881/82 Nüfus Sayımında Bolu Kazasının Nüfusu

Sünni Müslüman	Rum	Ermeni Gregoryen	Ermeni Katolik	Toplam
50.815	1.158	380	16	52.369

Osmanlı Devleti'nin 1881/82 nüfus sayımı sonuçları ile Vital Cuinet'in nüfus verileri arasında sayısal anlamda farklılıklar bulunması nedeniyle iyi değerlendirmek

gerekmektedir. Sayıma dair iki tabloyu karşılaştırdığımızda arada toplamda 8.848 kişilik fark bulunmaktadır. Vital Cuinet, Rum nüfusunu 1.141 kişi yüksek göstermiştir. Ermeni nüfusunu ise, 429 kişi eksik göstermiştir. Maalesef diğer bölgeler için de aynı durum söz konusu olduğundan yazarın taraflı olduğu düşünülebilir (Telliöglü, 1998: 99-102).

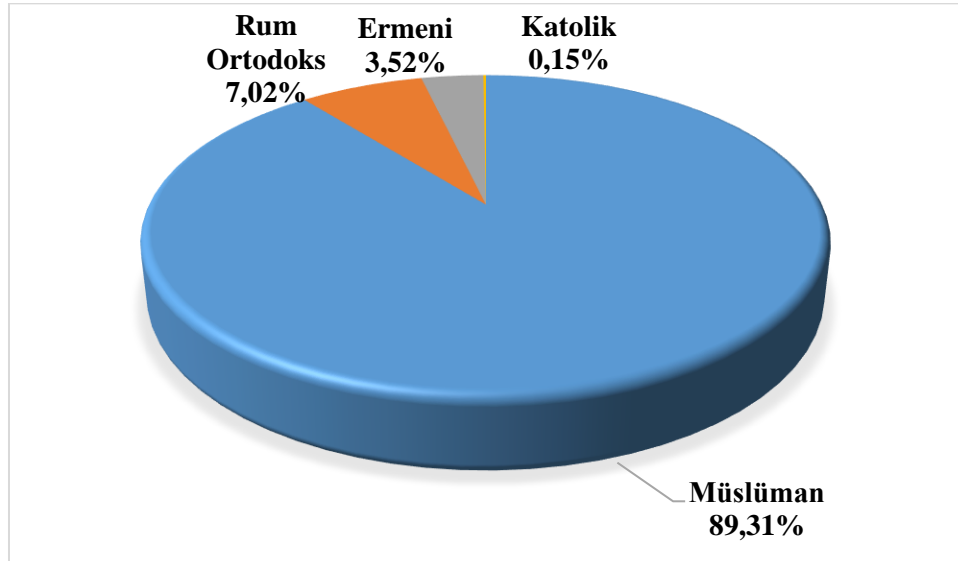
1892-94 yılları arasında Bolu şehri nüfusu, Vital Cuinet tarafından 10.796 olarak gösterilmiştir (Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2003: 44). Tablo 17 ve Grafik 17'ye göre Bolu şehri nüfusu Müslüman, Rum Ortodoks, Ermeni ve Katoliklerden oluşmaktadır. Şehirde 9.642 müslüman ve 1154 gayrimüslim bulunmaktadır. Bu grupların içerisinde Müslümanlar %89'luk bir payla birinci sırada yer almaktadır. Onu % 7 ile Rumlar takip etmektedir. En az yüzdeye sahip olan grup ise % 0,15 ile Katoliklerdir.

Tablo 17. Vital Cuinet'e göre XIX. yüzyılda Bolu Şehrinin Nüfusu

Müslüman	9.642
Rum Ortodoks	758
Ermeni	380
Katolik	16
Toplam Nüfus	10.796

Kaynak: Vital, 1891: 508

Grafik 17. Vital Cuinet'e Göre Bolu Şehri Nüfusunun Dağılışı

Kaynak: Vital, 1891: 508

Şemseddin Sami'nin 1893'te yayınlanan, Kamus-ul Alam adlı eserinin Bolu maddesinde; şehrin nüfusu 180.000 olarak verilmektedir. Bu bilgi bütün Bolu Sancağı nüfusunun toplamı için verilmiştir (Şemseddin Sami, 1316: 596-597, <http://www.kamusulalam.com> Erişim Tarihi: 10/12/2017).

1906-1907 yıllarındaki nüfus sayımı sonuçlarında verilen nüfus miktarları, kazanın tamamına aittir. 1914 yılına ait nüfus sayımında ise, hem Bolu kazası, hem de Bolu sancağının nüfusu verilmiştir. Bu sayımlara ait nüfus miktarları, aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 18. 1906-1907 Nüfus Sayımına Göre Bolu Sancağının Nüfusu

Müslüman		Rum		Ermeni		Bulgar		Rum Katolik	
Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
152.192	142.575	1.525	1.289	833	805	6	0	7	2

Ermeni Katolik		Latin		Yahudi		Çingene		Yabancı	
Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın	Erkek
8	0	1	0	33	20	30	23	27	20

Toplam		Toplam Nüfus
Kadın	Erkek	
154.662	144.734	299.396

Kaynak: Karpaz, 1985: 164-165

Tablo 19. 1914 Nüfus Sayımına Göre Bolu Merkez Kazasının Nüfusu

Müslüman	Rum	Ermeni	Ermeni Katolik	Toplam Nüfus
53.594	14	1.220	7	54.835

Kaynak: Karpaz, 1985: 184-185

Tablo 20. 1914 Nüfus Sayımına Göre Tüm Bolu Sancağının Nüfusu

Müslüman	Rum	Ermeni	Yahudi	Rum Katolik	Ermeni Katolik
399.281	5.146	2.961	20	5	9

Protestan	Latin	Süryani	Çingene	Bulgar	Toplam Nüfus
2	1	1	1.216	6	408.648

Kaynak: Karpaz, 1985: 188-189

(i) XIX. Yüzyılda Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfusu

XIX. yüzyıl Bolu şehri mahallelerinin nüfusunu ifade ederken üç önemli kaynağı değerlendireceğiz. Bu kaynaklardan birincisi 1840 tarihli Bolu nüfus defteri, ikincisi 1844 tarihli Bolu mahalleleri temettüat defterleri, üçüncüsü 1897 tarihli Kastamonu vilayeti salnamesidir.

Nüfus konusunda başvurabileceğimiz bilgi kaynaklarından birisi de “nüfus defterleri”dir. Nüfus sayımlarının sonuçlarını içeren bu defterlerde; hane reisi, oğulları, erkek kardeşleri ve hane reisinin yanında yaşayan diğer erkek nüfus sayılarak hakkında kısa bilgiler not edilmiştir. 1840 tarihli, 696 ve 697 numaralı, Bolu nüfus defterleri, çalışma alanımızla ilgili bilgileri içermektedir. Bolu şehri mahallelerinin nüfusu belirlenirken defterlerde sadece erkekler sayıldığı için, kadın ve erkek nüfusu eşit kabul edilmiştir. Buna göre erkek nüfusu iki ile çarpılarak toplam nüfus elde edilmiştir (Süme, 2017: 56-57). Bu defterlerdeki veriler, bize dört yıl sonraki nüfus verilerini içeren Temettüat defterleri ile kıyaslama imkanı da sunması açısından önemlidir.

Temettüat defterleri, Maliye Nezareti tarafından gönderilen görevlilerce, vergi mükelleflerini saymak ve vergi miktarını belirlemek yani kısaca devletin ekonomik potansiyelini ortaya koymak amacıyla tutulan defterlerdir (Adıyeke, 2000: 772). Osmanlı Devleti topraklarının her bölgesi için temettüat defterleri bulunmamaktadır. Bolu şehrine ait temettüat defterleri tek tek transkripsiyon ile değerlendirilmiştir. Hane bazında yapılan tahrirlerde her hanede bulunan vergiye tabi nüfusun adı, bazen lakabı, mesleği, sahip olduğu mülkler, araziler, hayvanlar ve bunların özellikleri hakkında bilgiler içermektedir (Kütükoğlu, 1995: 395-412). Ayrıca hanenin gelirleri ve vergi bilgisi de ayrıntılı olarak yazılmıştır (Öztürk, 2003: 288; Işık, 1999). Tahrirler hane bazında olduğu için bu defterleri nüfus hesaplamasında kullanırken özel bir hesap yöntemi kullanılarak hane ve mahalle nüfusları tespit edilmeye çalışılmıştır. Ömer Lütü Barkan'ın, hane katsayısı olarak benimsediği beş katsayısını kullanarak yaptığımız değerlendirmede; dul, yetim, ihtiyar, talebe gibi grupları tek kişi olarak kabul edilmiştir.

XIX. yüzyılda Bolu şehri mahalleleri nüfusu konusunda değerlendireceğimiz son kaynak ise salnamelerdir. Salname Osmanlı Devleti'nde kurumlar tarafından yayımlanan yıllıklara verilen genel isimdir. Osmanlı Devleti'nde ilk salname 1847 yılında çıkarılmıştır (Aydın, 2009: 51-52). Önceleri devlet yıllıkları şeklinde yayınlanmış, sonra vilayet yıllıklarına dönüşmüştür (Şahin, 2009: 5).

Vilayet salnamelerinde, şehirlere ilişkin birçok bilgi bulunmaktadır. Vilayet salnameleri diğer salnamelerle kıyaslandığında içeriği nedeniyle coğrafyacılara çok fazla yararlanabileceği kaynaklardır (Bayartan, 2006: 606).

Bolu sancağına ait bilgiler, bir müddet sancağın bağlı bulunduğu Kastamonu vilayetine ait salnameler içerisinde yer almıştır. Müstakil Bolu sancağı salnameleri de bulunmaktadır. Bolu'ya dair bilgi içeren Kastamonu vilayeti salnameleri (1868-1905) ve Bolu vilayeti salnameleri (1916, 1925) incelenmiştir. 1897 tarihli Kastamonu vilayeti salnamesi ile 1925 tarihli müstakil Bolu vilayeti salnamesi, Bolu şehrinin mahalle bazında nüfus verilerini barındıran salnameler olmaları nedeniyle çok ender bulunan bilgiler içeren kaynaklardır. Ayrıca 1897 tarihli Kastamonu vilayeti salnamesinde nüfus, cinsiyet ya da diğer bir ayrıma tabi tutulmaksızın sayılmıştır.

1840, 1844 ve 1897 tarihlerinde şehirde 14 mahalle bulunmaktadır. Dolayısıyla değerlendirilen 57 yıl içinde mahalle sayısında bir değişiklik olmamıştır.

Genel olarak ele aldığımızda şehirde; 1840 yılında 12 Müslüman mahalle ile birlikte 2 gayrimüslim (Ermeni) mahalle yer almaktadır (Tablo 21). Şehirde, 4.420 Müslüman nüfus ve 652 gayrimüslim nüfus olmak üzere toplam 5.072 nüfus bulunmaktadır. Bu tarihte en fazla nüfusa sahip olan mahalle 946 nüfusla Akpınar, en az nüfusa sahip olan mahalle ise 134 nüfusla Hocabey'dir.

1844 yılında şehrin 14 mahallesi içinde yine 2 gayrimüslim mahallesi bulunmaktadır (Tablo 22). Şehir, 1844 tarihli Temettüat defterlerine göre 4952 Müslüman nüfus ve 615 gayrimüslim nüfus olmak üzere toplam 5567 nüfusa sahiptir². Şehir nüfusu 4 yıllık süre içerisinde, 495 kişi artarak %9,8 oranında bir artış

² Şehre ait temettüat defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, ML.VRD.TMT.d kodlu ve 3083, 3088, 3094, 3097, 3102, 3105, 3110, 3155, 3166, 3174, 3207, 3208, 5020 numaralı defterlerdir. Hocabey Mahallesi'ne ait Temettüat defteri bulunamadığı için bu mahalleye ait 1840 nüfus defterindeki veriler kullanılmıştır.

kaydetmiştir. 1844 verilerine göre en fazla nüfusa sahip olan mahalle 1.011 nüfusla Karaçayır, en az nüfusa sahip olan mahalle ise 134 nüfusla Hocabey'dir.

1897 tarihli Kastamonu vilayeti salnamesine göre Bolu şehrinin mahalle sayısı 14'tür (Tablo 23). Daha önceki kaynaklarda Ermeniyan-ı Cedid ve Ermeniyan-ı Atik isimli iki Ermeni mahallesi bulunmaktadır. 1897 salnamesinde ise bir Ermeni mahallesi olduğunu görmekteyiz. Yeni kurulan ya da adı değişen İhsaniye Mahallesi sebebiyle mahalle sayısı eşit kalmıştır. Şehirde; 6.175 Müslüman ve 908 gayrimüslim olmak üzere toplam 7.083 kişi yaşamaktadır.

1897 tarihli Kastamonu vilayeti salnamesine göre en fazla nüfusa sahip mahalle 1.298 nüfusla Karaçayır, en az nüfusa sahip mahalle ise 121 nüfusla Hocabey'dir.

Bolu şehrinin 1844 ile 1897 yılları arasındaki 53 yıllık süre içerisinde, nüfusu 1.516 kişi artarak %27,3 oranında bir artış kaydetmiştir. Şehir nüfusu 1840 ile 1897 yılları arasındaki 57 yıl içerisinde, 2.011 kişi artarak % 39,6'lık bir artış kaydetmiştir. Yine bu dönemler arasında şehirde Müslüman nüfusu % 39,7'lik bir artış kaydederek 4.420'den 6.175'e yükselmiştir. 1840- 1844 arasındaki süreç içerisinde gayrimüslim nüfusu önce % 5,7 azalarak 652'den 615'e düşmüştür. 1844-1897 yılları arasında Ermeni nüfusu % 47,6'lık artışla 615'ten 908'e yükselmiştir. 1840-1897 yılları arasında 39,3 artış oranıyla Ermeni nüfus 256 kişi artmıştır.

XIX. yüzyılda Bolu şehri nüfusuna ait tablolar incelendiğinde, bazı mahallelerin nüfusu azalırken, bazı mahallelerin nüfusunun arttığı gözlenmiştir (Tablo 24, Tablo 25).

1840-1844 yılları arasında nüfusu artan mahalleler: Karamanlı Mahallesi (103, %20,2), Karaçayır Mahallesi (373, % 58,5), Çukur Mahallesi (12, %8,3), Eski Cami Mahallesi (64, 28,6), Yeni Cami Mahallesi (30, 19,5), Gölyüzü Mahallesi (117, %28,5), Aslahaddin Mahallesi (33, %22,9), Debbağlar Mahallesi (4, %0,8), Akmesic Mahallesi (29, %17,9), Ermeniyan-ı Cedid Mahallesi(7, %2)'dir.

1840-1844 yılları arasında nüfusu azalan mahalleler: Semerkand Mahallesi (-5, %-1,2), Akpınar Mahallesi (-228, %-24,1), Ermeniyan-ı Atik Mahallesi (-44, %-14,2)'dir.

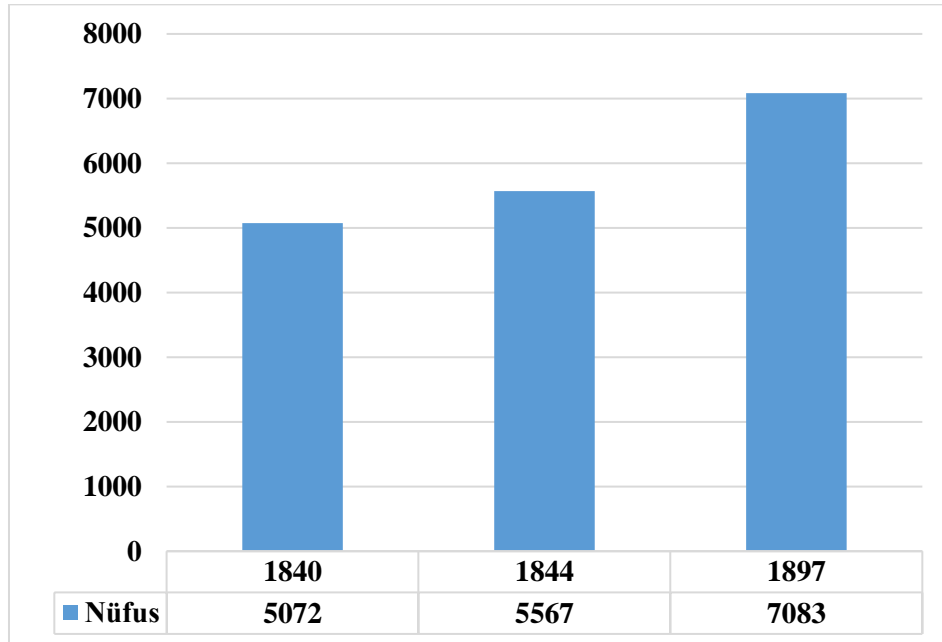
1844-1897 yılları arasında nüfusu artan mahalleler: Karaçayır Mahallesi (287, % 28,4), Semerkand Mahallesi (100, %24), Akpınar Mahallesi (78, %10,9), Yeni Cami Mahallesi (24, %13), Gölyüzü Mahallesi (327, %62), Aslahaddin Mahallesi (48, %27,1), Debbaglar Mahallesi (116, %21,6), Akmescit Mahallesi(13, %6,8)'dir.

1844-1897 yılları arasında nüfusu azalan mahalleler: Karamanlı Mahallesi (-42, %-6,9), Çukur Mahallesi (-4, %2,6), Hocabey Mahallesi (-13, %-9,7) Eski Cami Mahallesi (-68, %-23,6) 'dir.

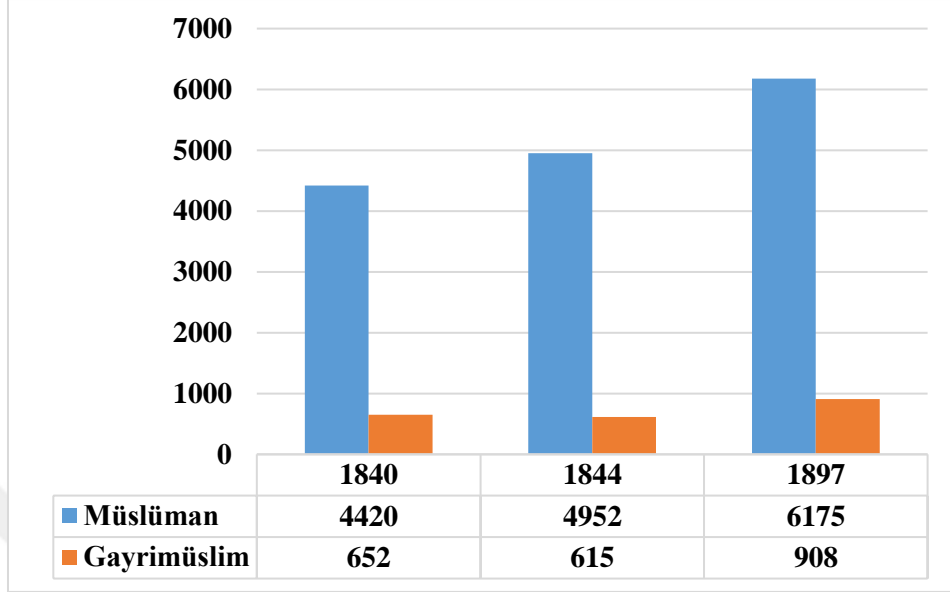
1840-1897 yılları arasında nüfusu artan mahalleler: Karamanlı Mahallesi (61, %12), Karaçayır Mahallesi (660, % 103,4), Semerkand Mahallesi (95, %22,5), Çukur Mahallesi (8, %5,6), Yenicami Mahallesi (54, %35,1), Gölyüzü Mahallesi (444, %108,3), Aslahaddin Mahallesi (81, %56,3), Debbaglar Mahallesi (120, %22,6), Akmescit Mahallesi (42, %25,9)'dir.

1840-1897 yılları arasında nüfusu azalan mahalleler: Hocabey Mahallesi (-13, %-9,7) Akpınar Mahallesi (-150, %-15,9), Eskicami Mahallesi (-4, %-1,8)'dir.

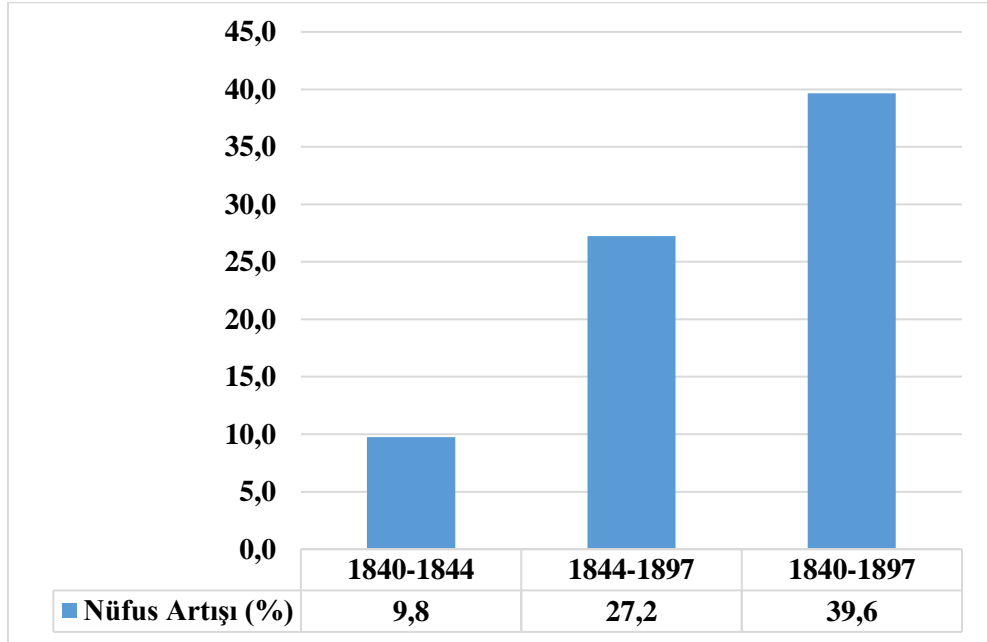
Grafik 18. XIX. Yüzyılda Bolu Şehri'nin Nüfus Artışı

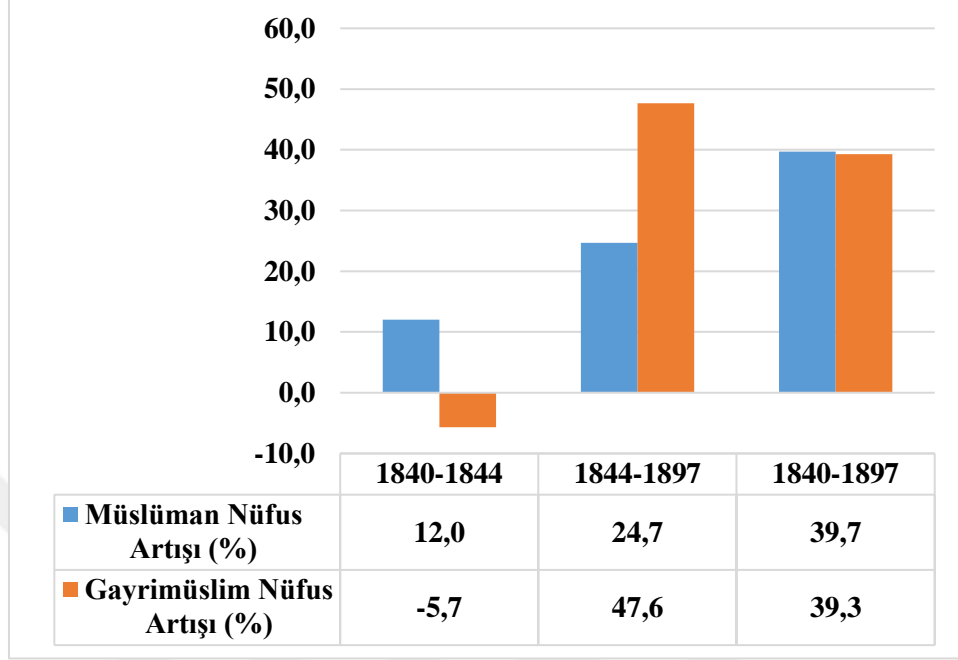
Grafik 19. XIX. Yüzyılda Bolu Şehri'nin Nüfus Artışı

Grafik 20. XIX. Yüzyılda Bolu Şehri'nin Nüfus Artışı Oranı

Grafik 21. XIX. Yüzyılda Bolu Şehri'nin Nüfus Artışı Oranı

Tablo 21. 1840 Tarihli Bolu Nüfus Defterine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfusu

Mahalle	Hane	Erkek Sayısı	Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı %
Karamanlı	123	255	510	10,1%
Karaçayır	141	319	638	12,6%
Semer kand	89	211	422	8,3%
Çukur	35	72	144	2,8%
Hocabey	26	67	134	2,6%
Akpınar	211	473	946	18,7%
Eski Cami	59	112	224	4,4%
Yeni Cami-İmaret	30	77	154	3,0%
Gölyüzü	110	205	410	8,1%
Aslahaddin	35	72	144	2,8%
Debbağlar	106	266	532	10,5%
Akmescit	34	81	162	3,2%
Ermeniyan-1 Atik	61	155	310	6,1%
Ermeniyan-1 Cedid	79	171	342	6,7%
Toplam	1.139	2.536	5.072	100%

Kaynak: Süme; Sezer, 2015: 38

Tablo 22. 1844 Tarihli Bolu Temettuat Defterlerine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfusu

Mahalle	Hane Sayısı	Temettuat Nüfus	Toplam Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı %
Karamanlı	139	138	613	11,0
Karaçayır	222	232	1011	18,2
Semer kand	94	101	417	7,5
Çukur	36	36	156	2,8
Hocabey	26	-	134	2,4
Akpınar	154	156	718	12,9
Eski Cami	60	60	288	5,2
Yeni Cami	40	38	184	3,3
Gölyüzü	126	113	527	9,5
Aslahaddin	41	36	177	3,2
Debbağlar	113	117	536	9,6
Akmescit	43	42	191	3,4
Ermeniyan-ı Atik	59	77	266	4,8
Ermeniyan-ı Cedid	76	83	349	6,3
Toplam	1.229	1.229	5.567	100,0

Tablo 23. 1897 Tarihli Kastamonu Vilayeti Salnamesine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfusu

Mahalle Adı	1897		
	Hane	Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı %
Karamanlı	162	571	8,1%
Karaçayır	304	1.298	18,3%
Semer kand	122	517	7,3%
Çukur	44	152	2,1%
Hocabey	35	121	1,7%
Akpınar	197	796	11,2%
Eski Cami	56	220	3,1%
Yeni Cami-İmaret	53	208	2,9%
Gölyüzü	199	854	12,1%
Aslahaddin	63	225	3,2%
Debbağlar	161	652	9,2%
Akmüstahdem (Akmescit)	57	204	2,9%
İhsaniye	188	357	5,0%
Ermeni	179	908	12,8%
Toplam	1.820	7.083	100%

Kaynak: Önal, 2011, C:II: 652-653

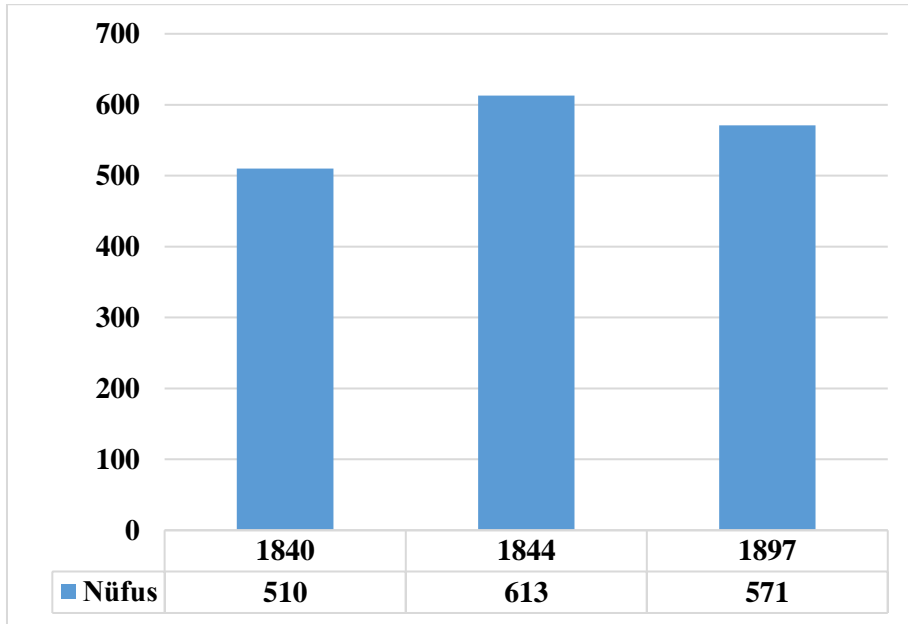
Tablo 24. 1840, 1844 ve 1897 Yılları Arasında Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Artışı

Mahalle Adı	1840-1844	1844-1897	1840-1897
Karamanlı	103	-42	61
Karaçayır	373	287	660
Semer kand	-5	100	95
Çukur	12	-4	8
Hocabey	0	-13	-13
Akpınar	-228	78	-150
Eski Cami	64	-68	-4
Yeni Cami-İmaret	30	24	54
Gölyüzü	117	327	444
Aslahaddin	33	48	81
Debbağlar	4	116	120
Akmescit	29	13	42
İhsaniye	*	*	*
Ermeniyan-1 Atik	-44	293	256
Ermeniyan-1 Cedid	7		

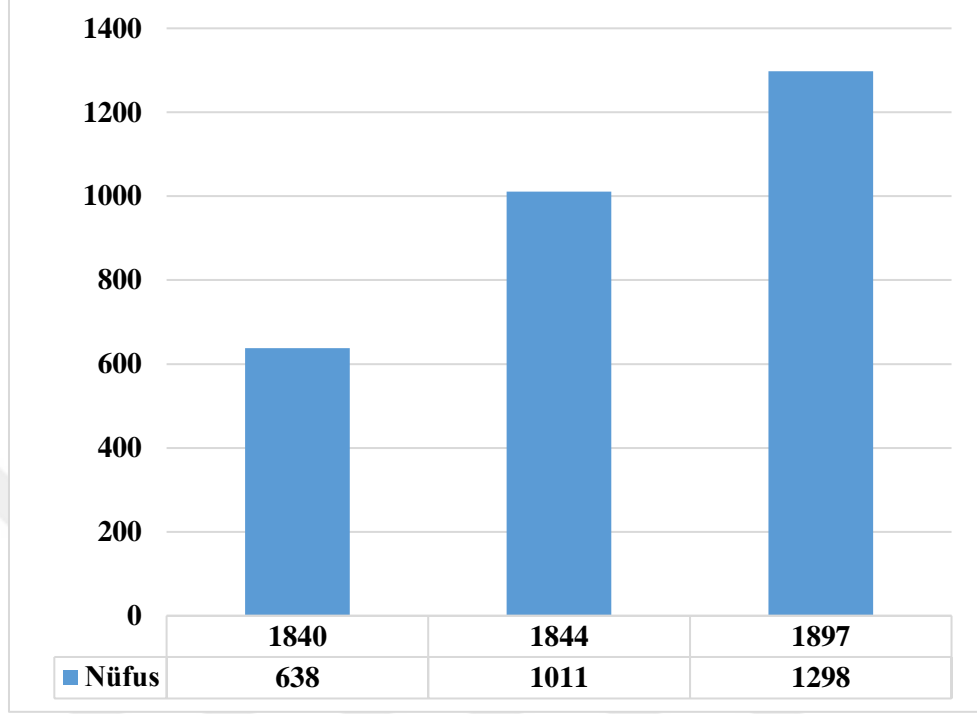
Tablo 25. 1840, 1844 ve 1897 Yılları Arasında Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Artış Oranı

Mahalle Adı	1840-1844	1844-1897	1840-1897
Karamanlı	20,2	-6,9	12,0
Karaçayır	58,5	28,4	103,4
Semerkand	-1,2	24,0	22,5
Çukur	8,3	-2,6	5,6
Hocabey	0,0	-9,7	-9,7
Akpınar	-24,1	10,9	-15,9
Eski Cami	28,6	-23,6	-1,8
Yeni Cami-İmaret	19,5	13,0	35,1
Gölyüzü	28,5	62,0	108,3
Aslahaddin	22,9	27,1	56,3
Debbağlar	0,8	21,6	22,6
Akmescit	17,9	6,8	25,9
İhsaniye	*	*	*
Ermeniyan-ı Atik	-14,2	47,6	39,3
Ermeniyan-ı Cedid	2,0		

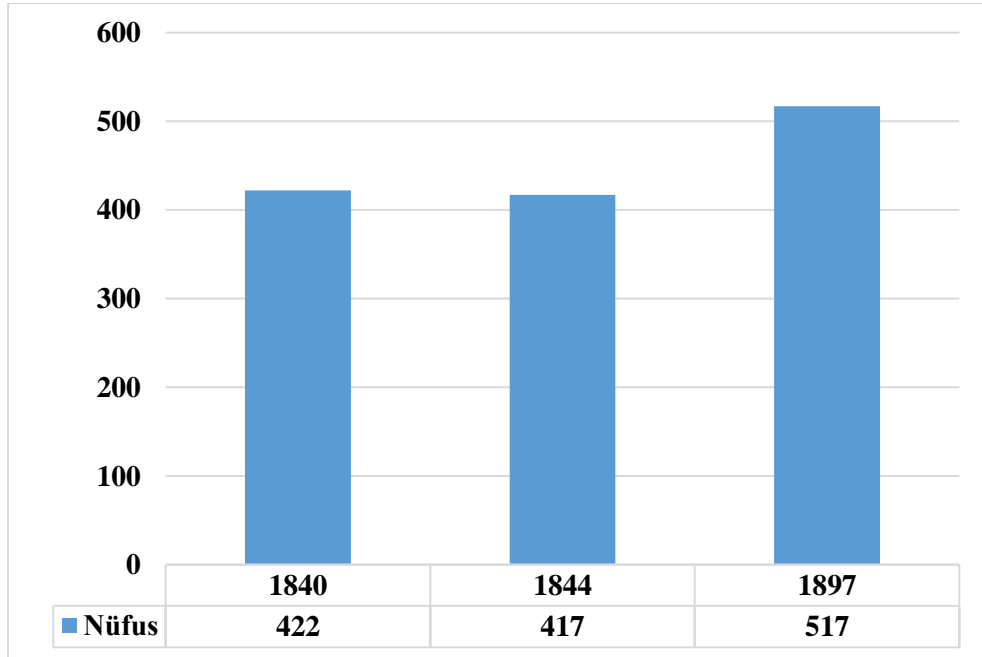
Grafik 22. XIX. Yüzyılda Karamanlı Mahallesi'nin Nüfus Artışı

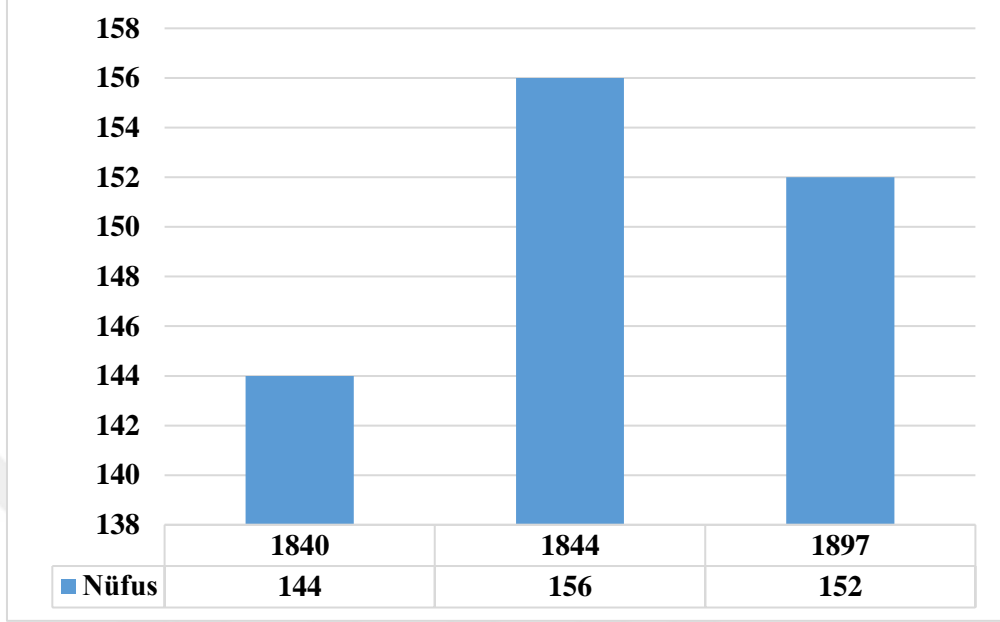
Grafik 23. XIX. Yüzyılda Karaçayır Mahallesi'nin Nüfus Artışı

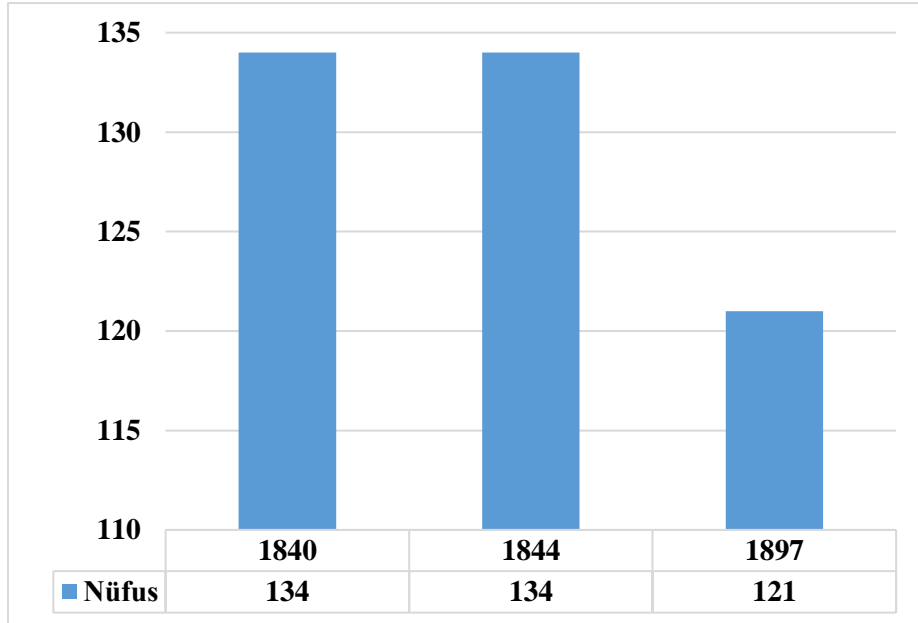
Grafik 24. XIX. Yüzyılda Semerkand Mahallesi'nin Nüfus Artışı

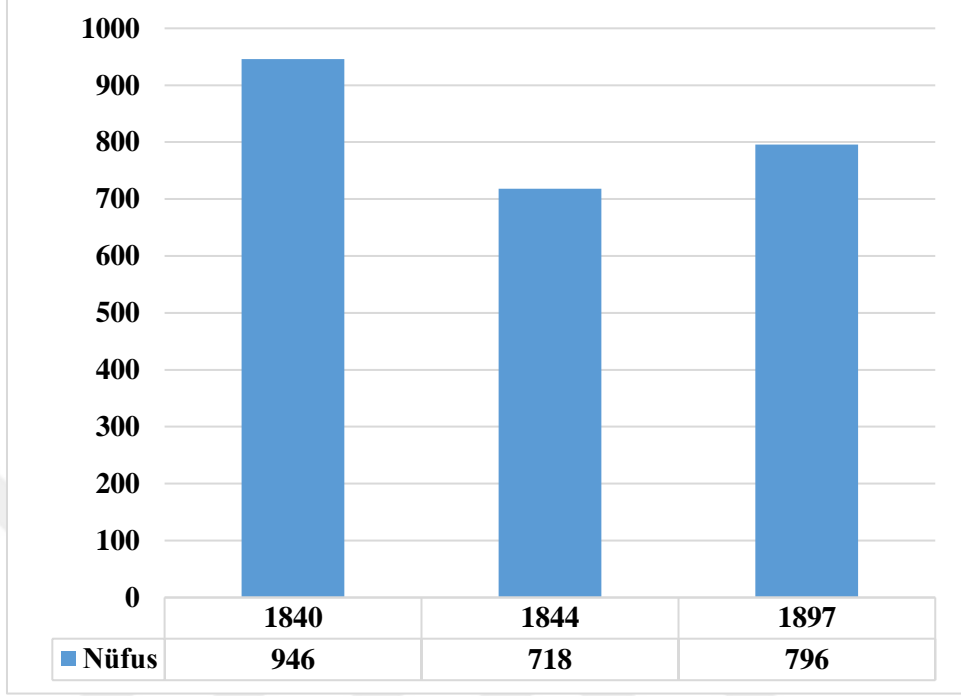
Grafik 25. XIX. Yüzyılda ukur Mahallesi'nin Nüfus Artışı

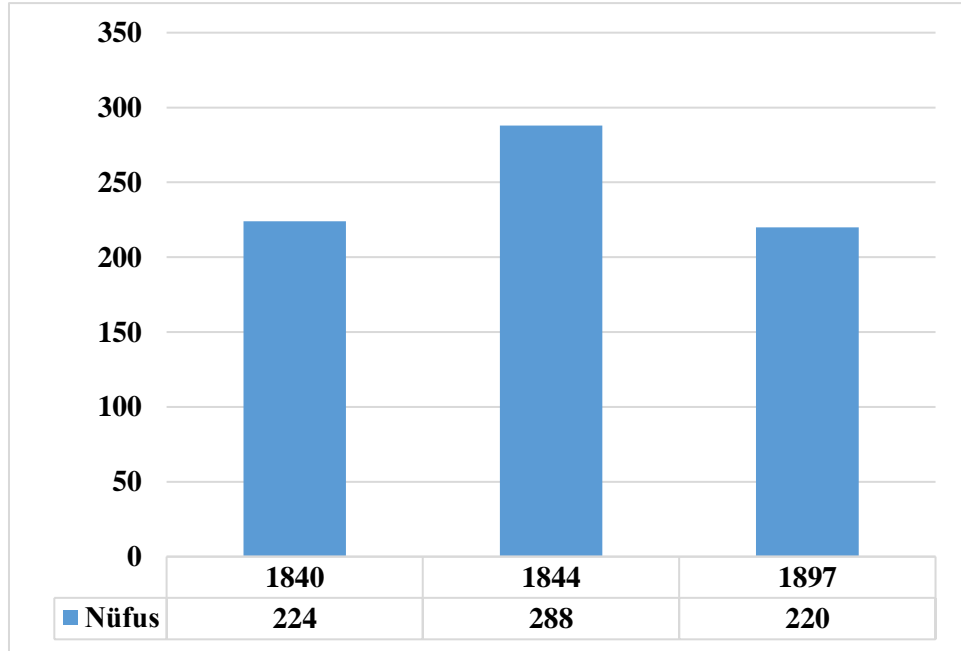
Grafik 26. XIX. Yüzyılda Hocabey Mahallesi'nin Nüfus Artışı

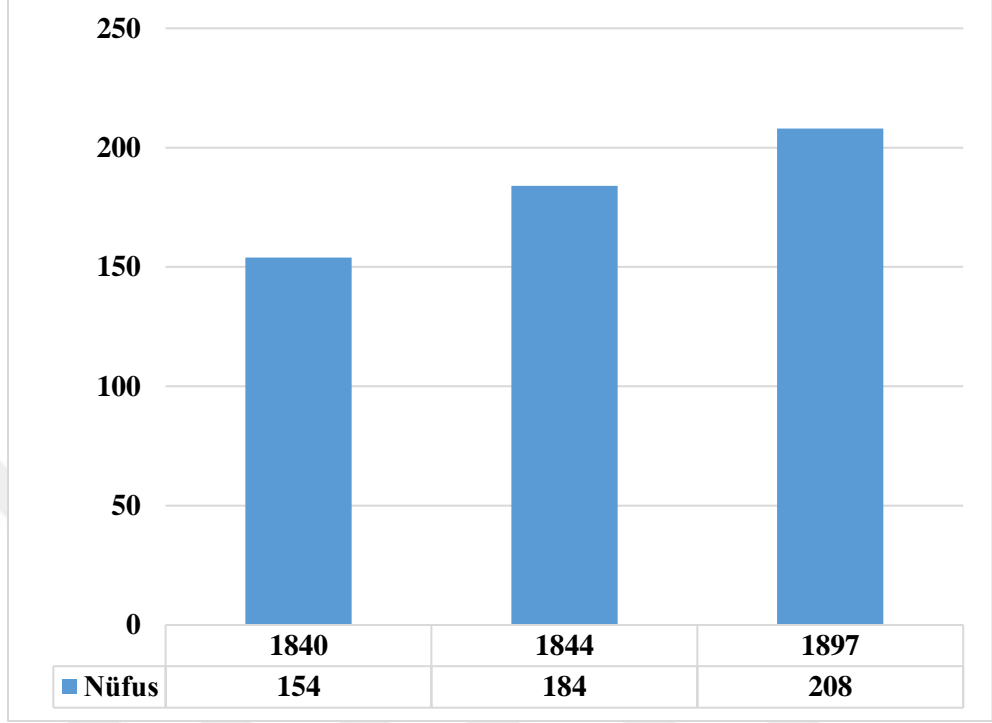
Grafik 27. XIX. Yüzyılda Akpınar Mahallesi'nin Nüfus Artışı

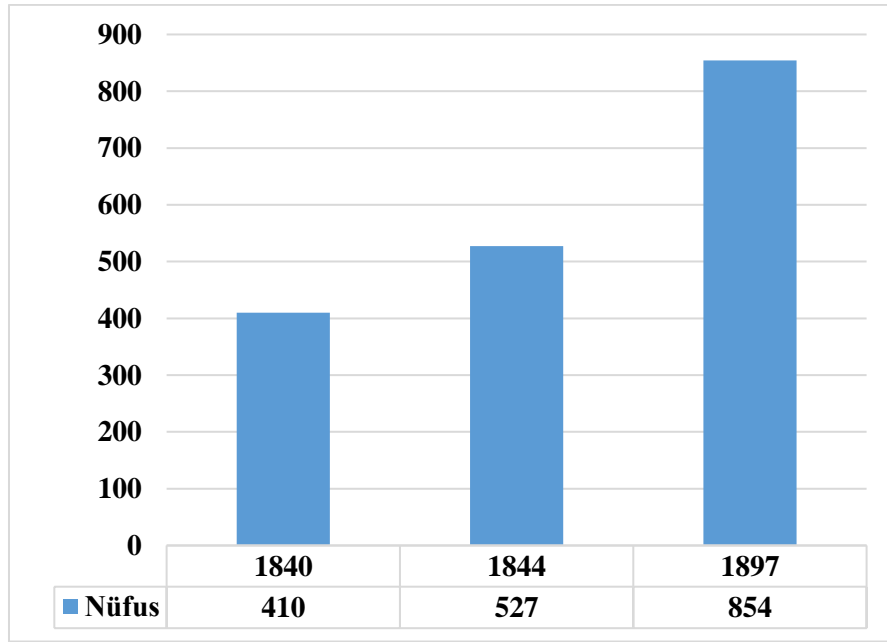
Grafik 28. XIX. Yüzyılda Eski Cami Mahallesi'nin Nüfus Artışı

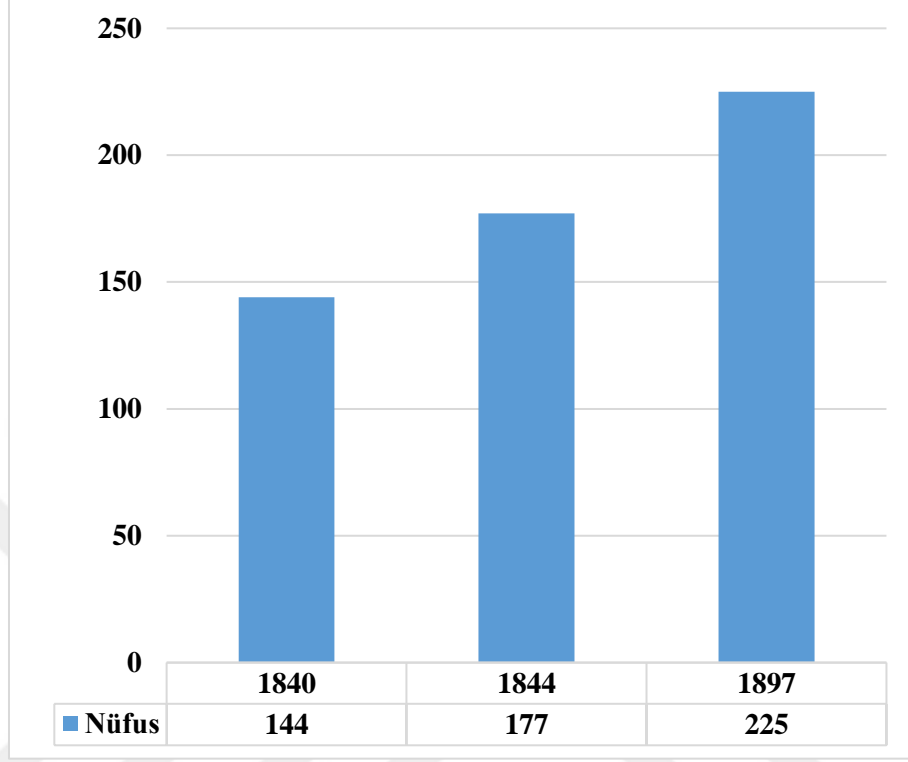
Grafik 29. XIX. Yüzyılda Yeni Cami Mahallesi'nin Nüfus Artışı

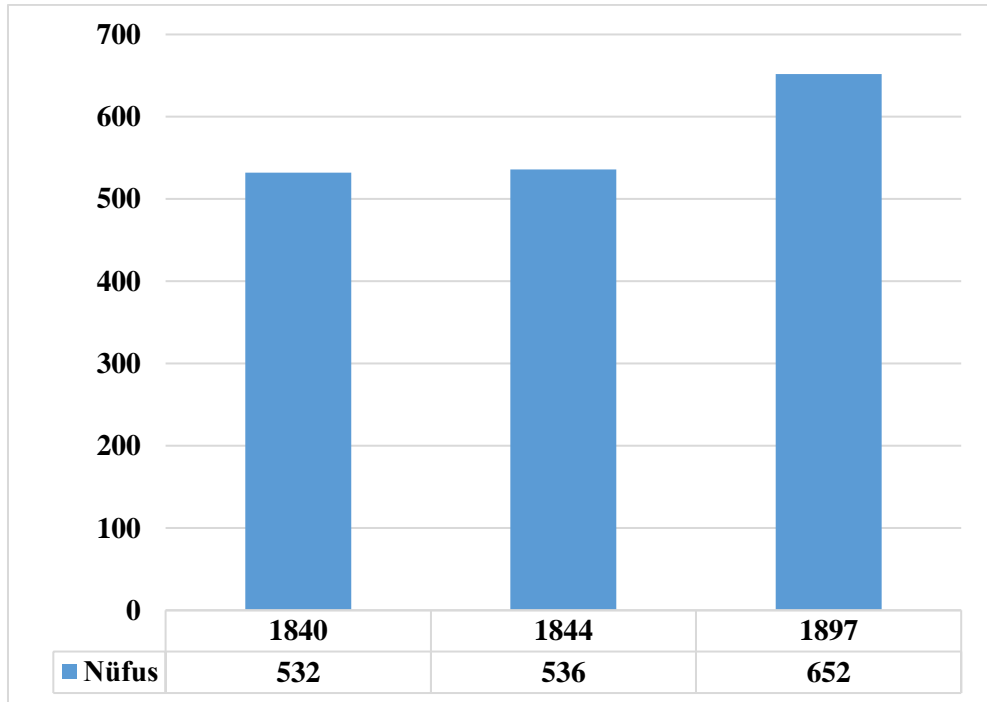
Grafik 30. XIX. Yüzyılda Gölyüzü Mahallesi'nin Nüfus Artışı

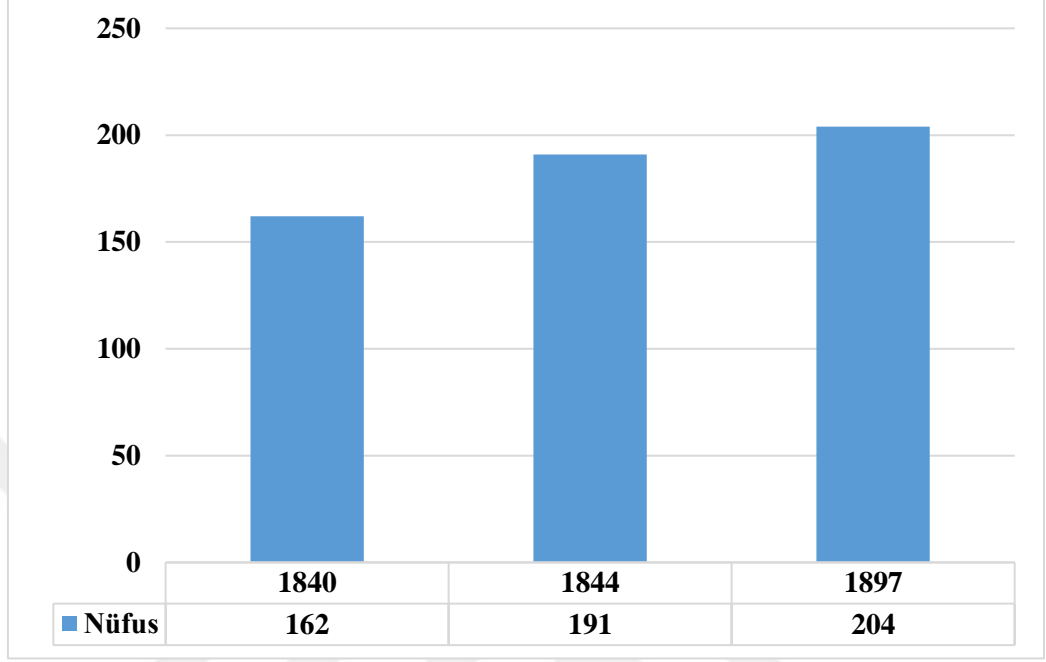
Grafik 31. XIX. Yüzyılda Aslahaddin Mahallesi'nin Nüfus Artışı

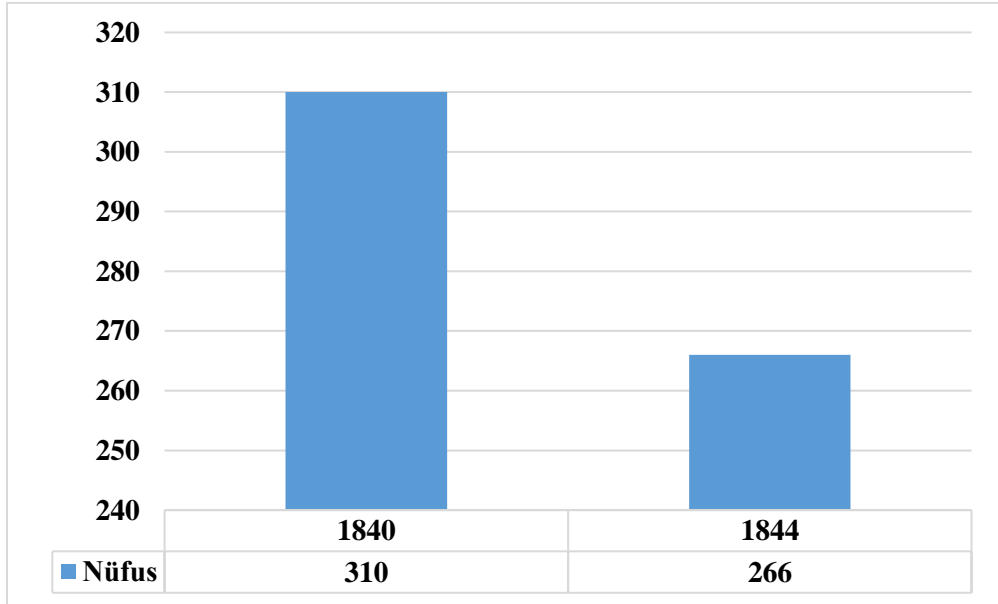
Grafik 32. XIX. Yüzyılda Debbaglar Mahallesi'nin Nüfus Artışı

Grafik 33. XIX. Yüzyılda Akmescit Mahallesi'nin Nüfus Artışı

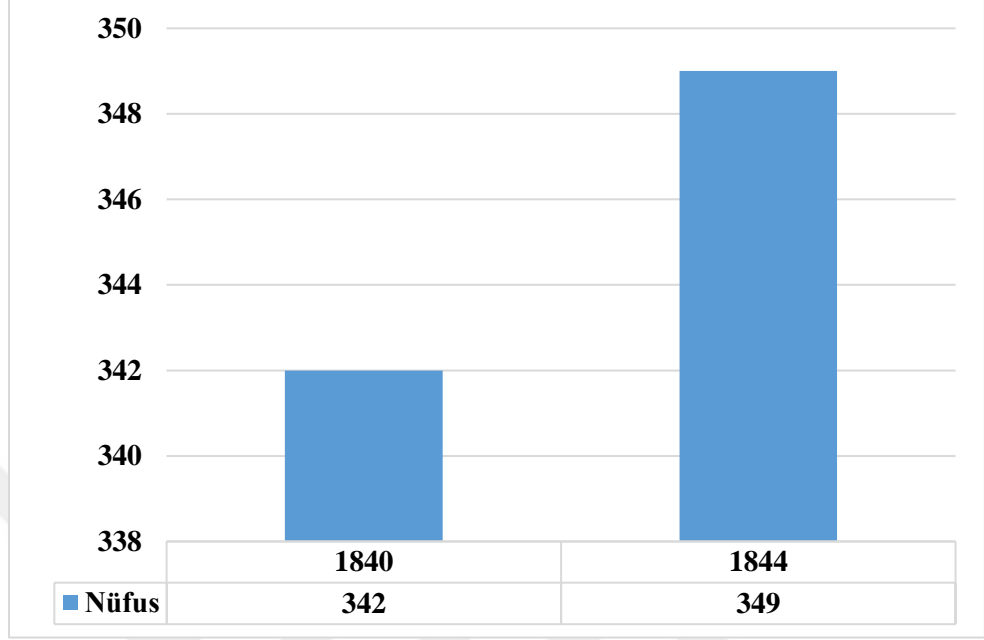

Grafik 34. XIX. Yüzyılda Ermeniyan-ı Atık Mahallesi'nin Nüfus Artışı³

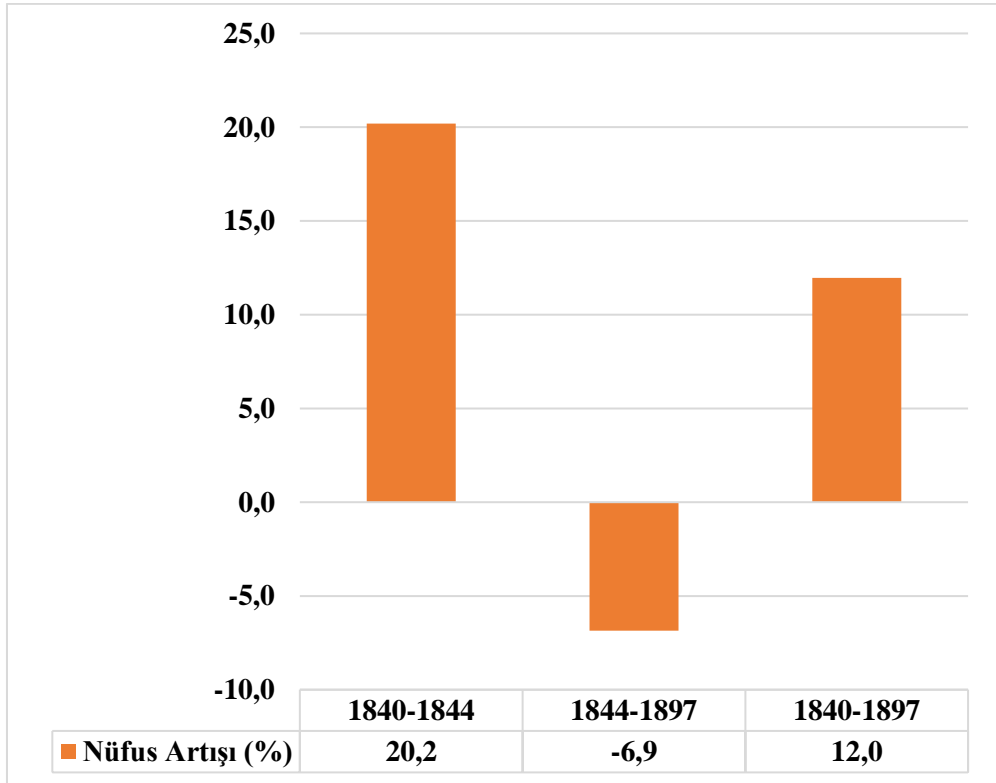

³ 1897 yılına ait salnamede Ermeni mahallelerinin nüfusuna dair bilgi Ermeni Mahallesi olarak birleşik şekilde verildiğinden sadece 1840 ve 1844 yılları arasındaki nüfus artışı ve artış oranı hesaplanabilmektedir.

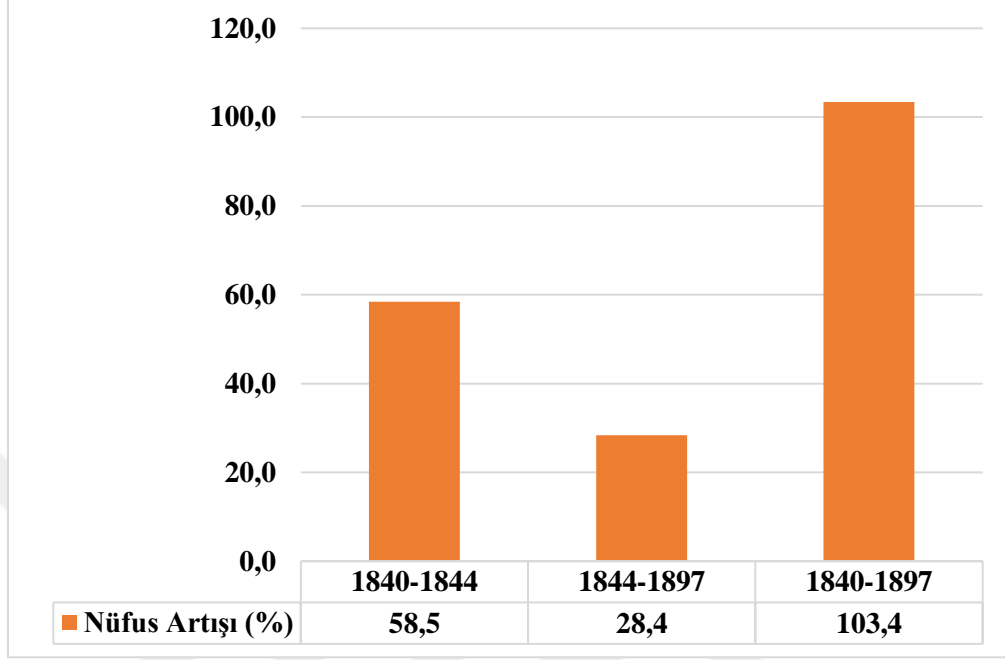
Grafik 35. XIX. Yüzyılda Ermeniyan-1 Cedid Mahallesi'nin Nüfus Artışı

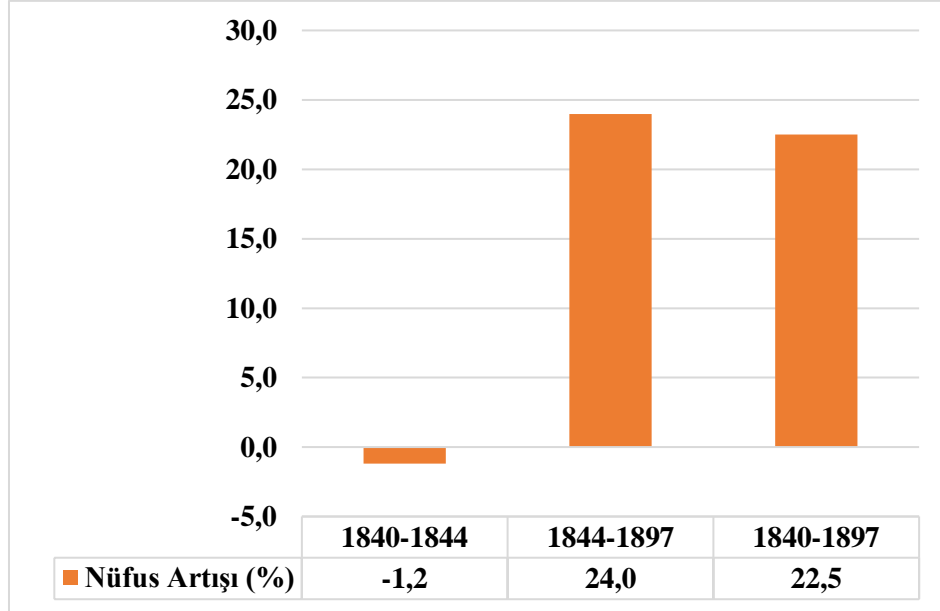
Grafik 36. XIX. Yüzyılda Karamanlı Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

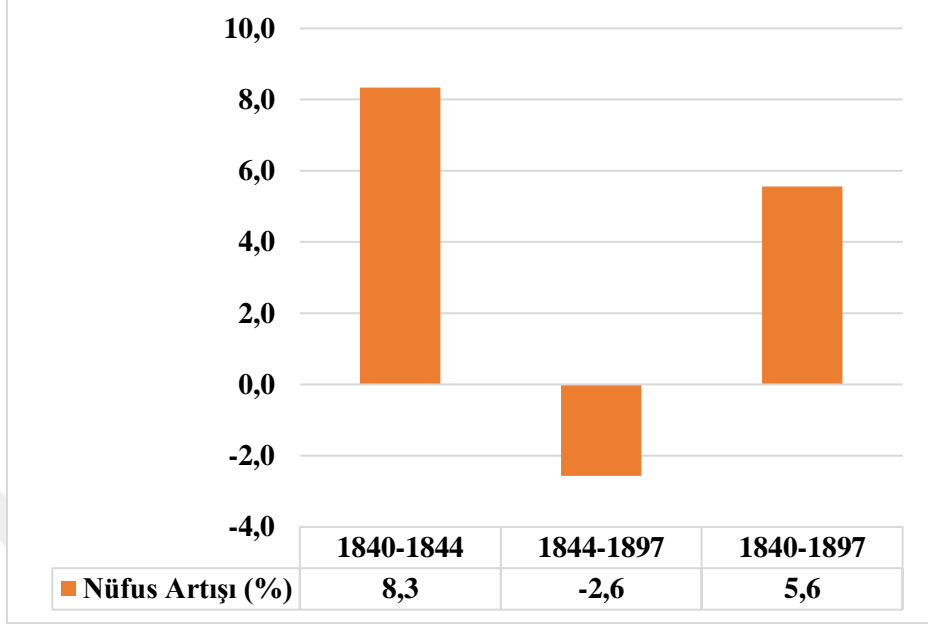
Grafik 37. XIX. Yüzyılda Karaçayır Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

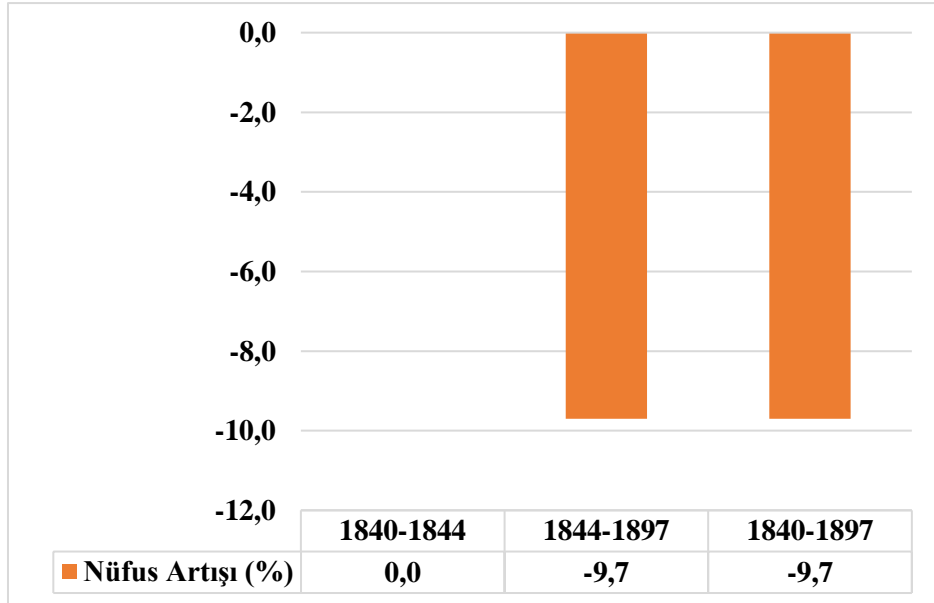
Grafik 38. XIX. Yüzyılda Semerkand Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

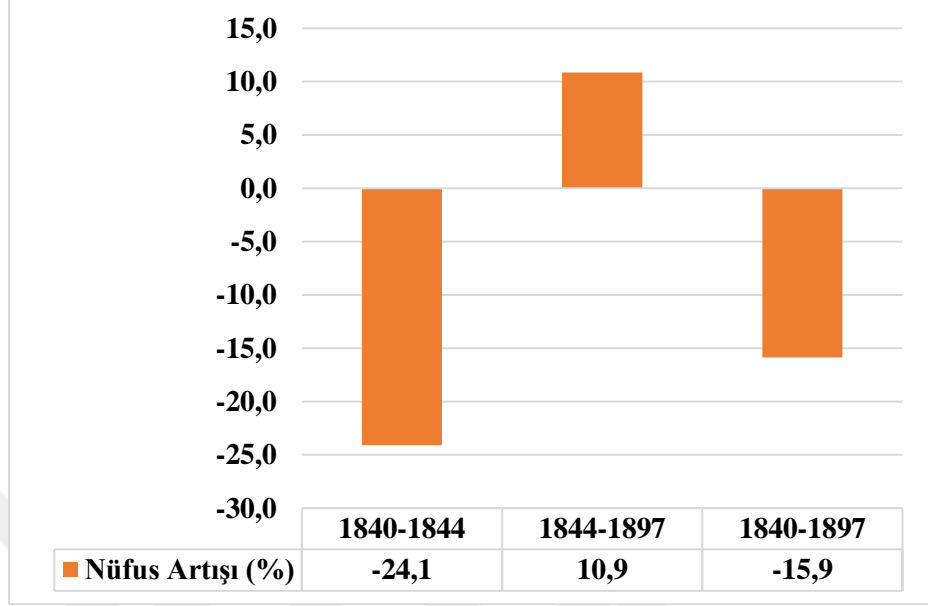
Grafik 39. XIX. Yüzyılda Çukur Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

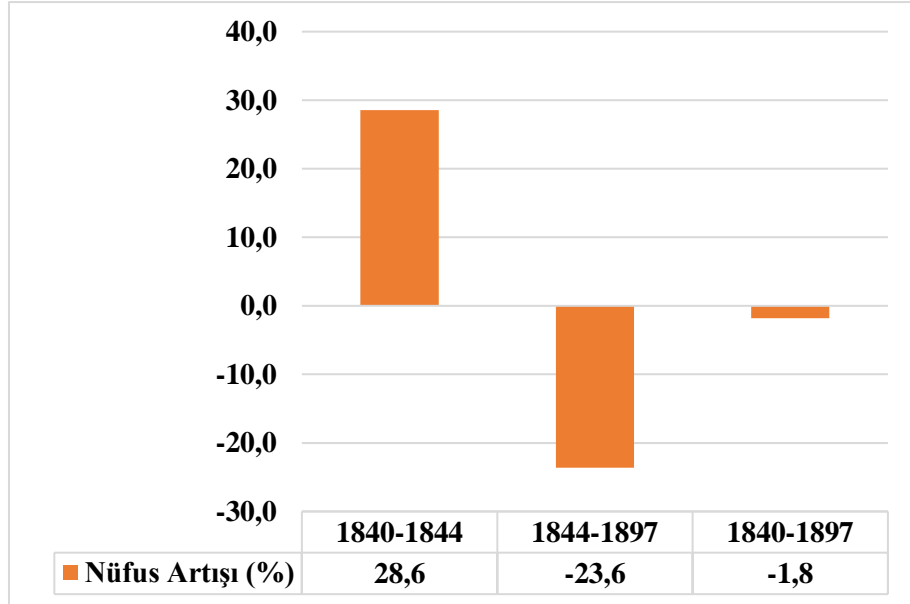
Grafik 40. XIX. Yüzyılda Hocabey Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

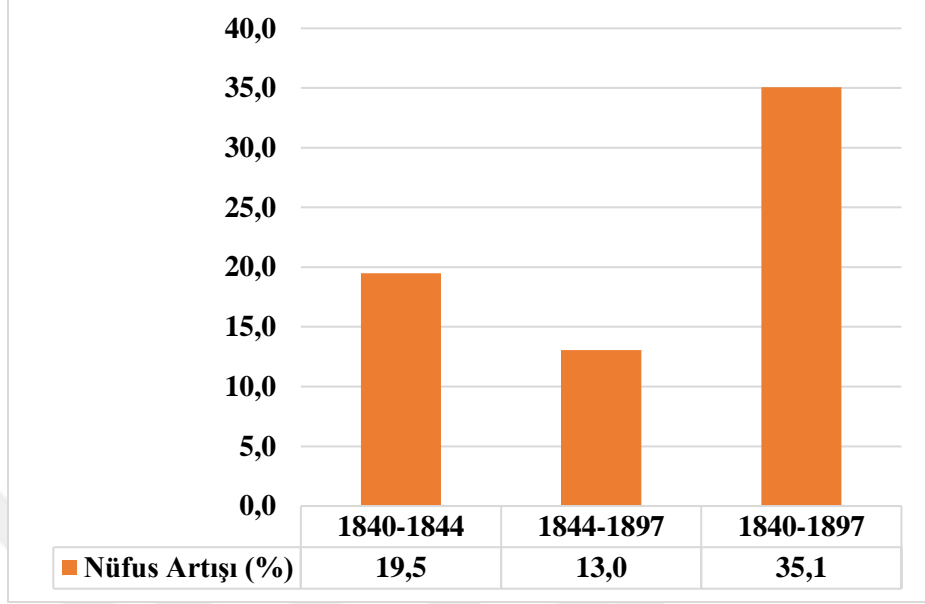
Grafik 41. XIX. Yüzyılda Akpınar Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

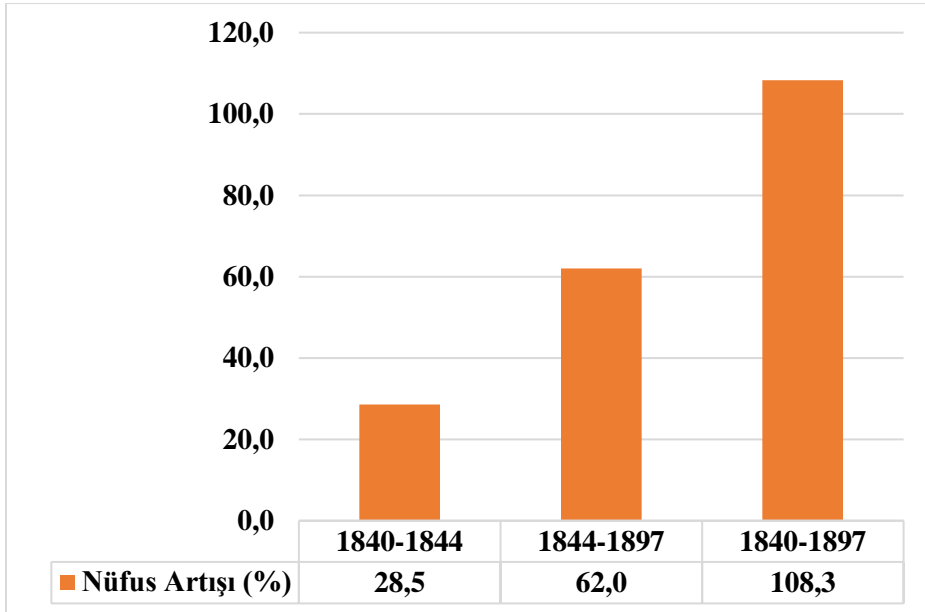
Grafik 42. XIX. Yüzyılda Eski Cami Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

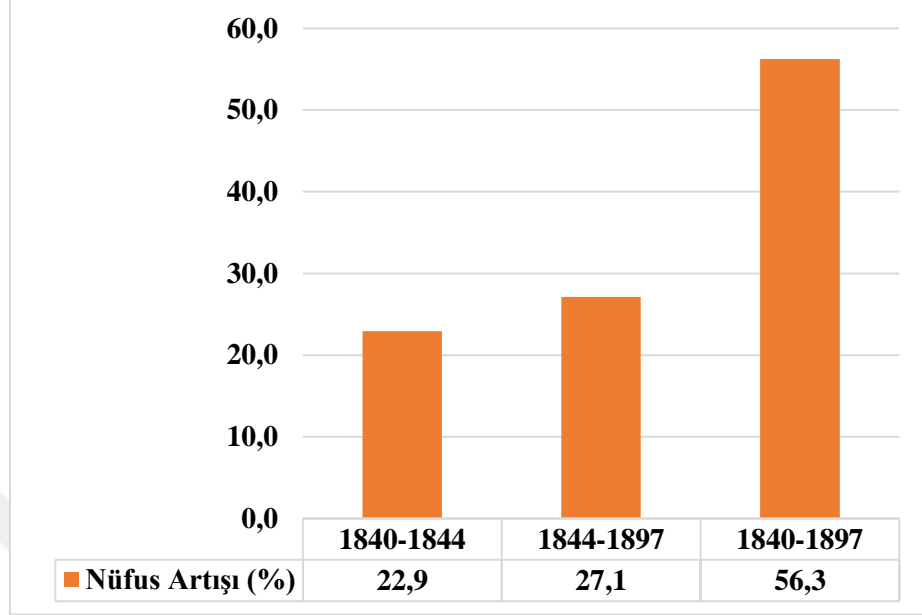
Grafik 43. XIX. Yüzyılda Yeni Cami Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

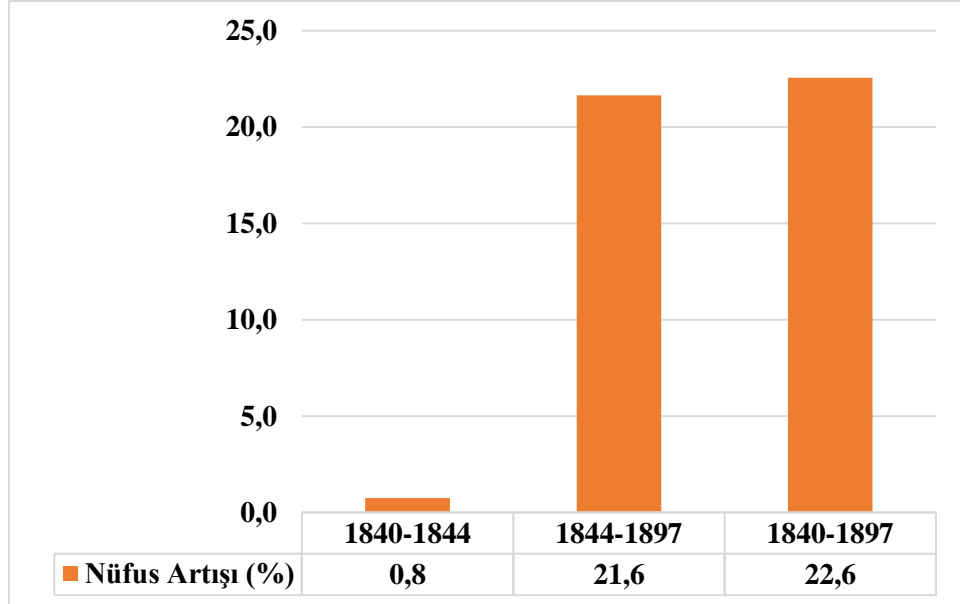
Grafik 44. XIX. Yüzyılda Gölyüzü Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

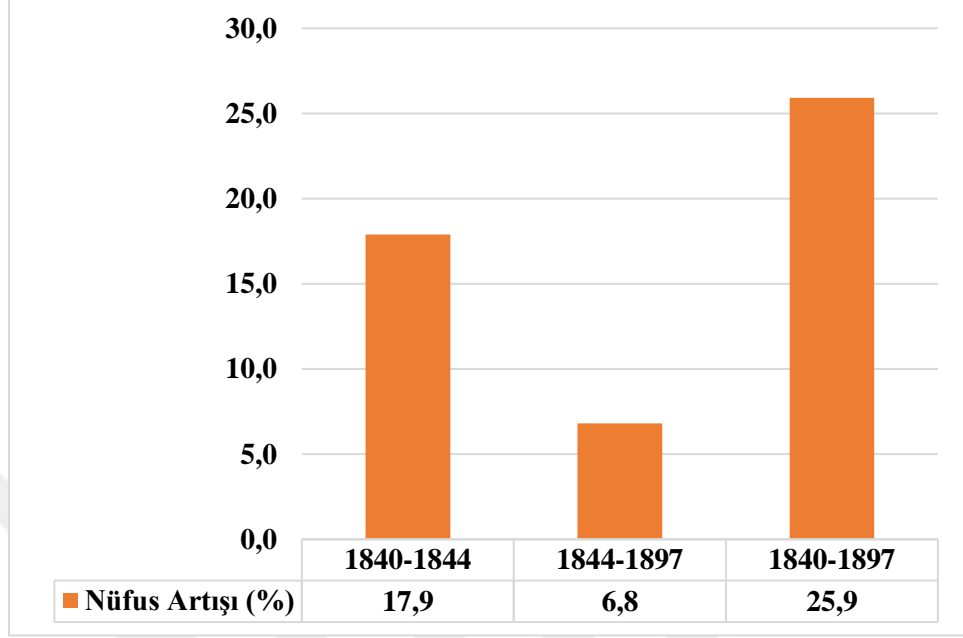
Grafik 45. XIX. Yüzyılda Aslahaddin Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

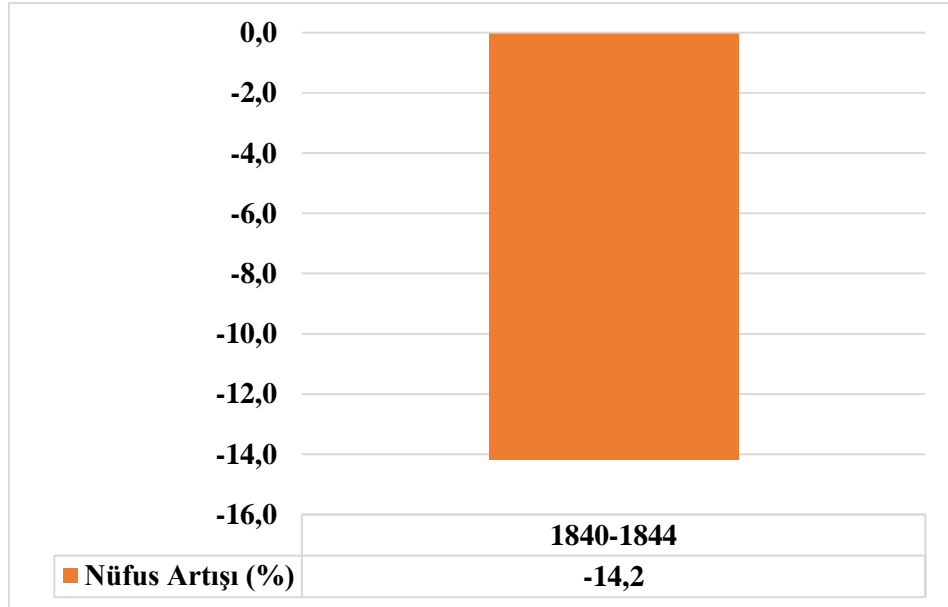
Grafik 46. XIX. Yüzyılda Debbağlar Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

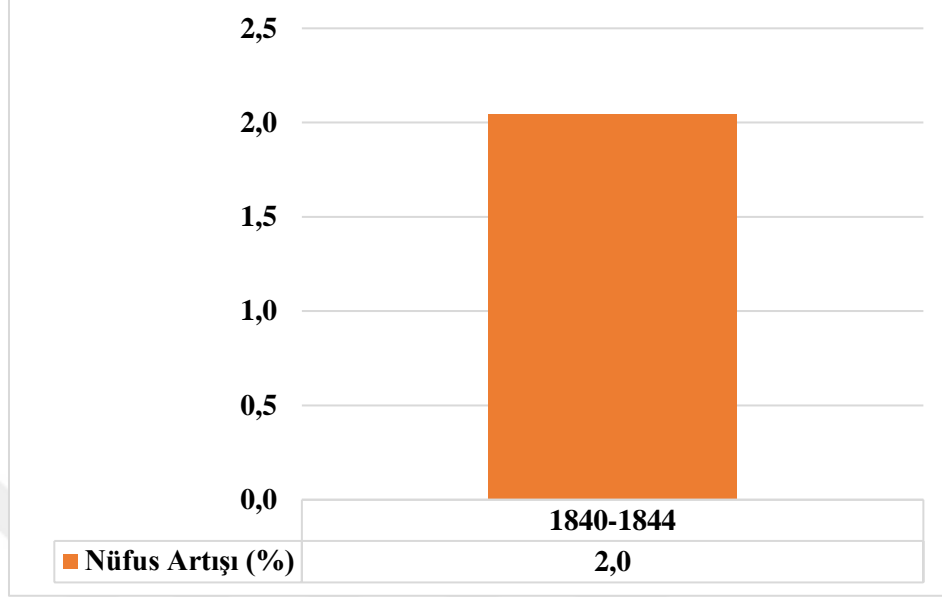
Grafik 47. XIX. Yüzyılda Akmescit Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

Grafik 48. XIX. Yüzyılda Ermeniyan-ı Atık Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

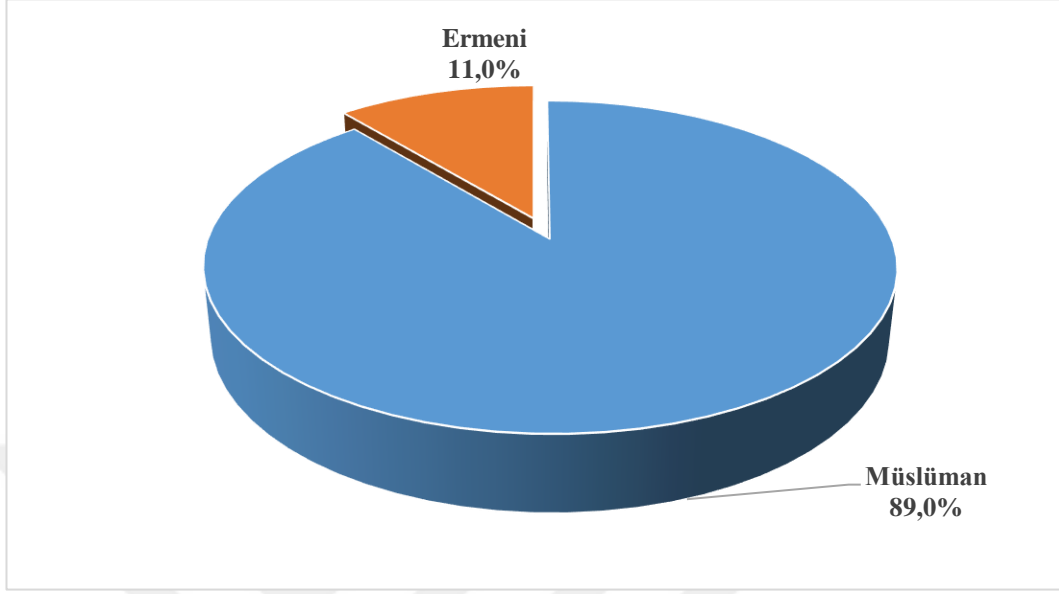
Grafik 49. XIX. Yüzyılda Ermeniyan-ı Cedid Mahallesi'nin Nüfus Artış Oranı

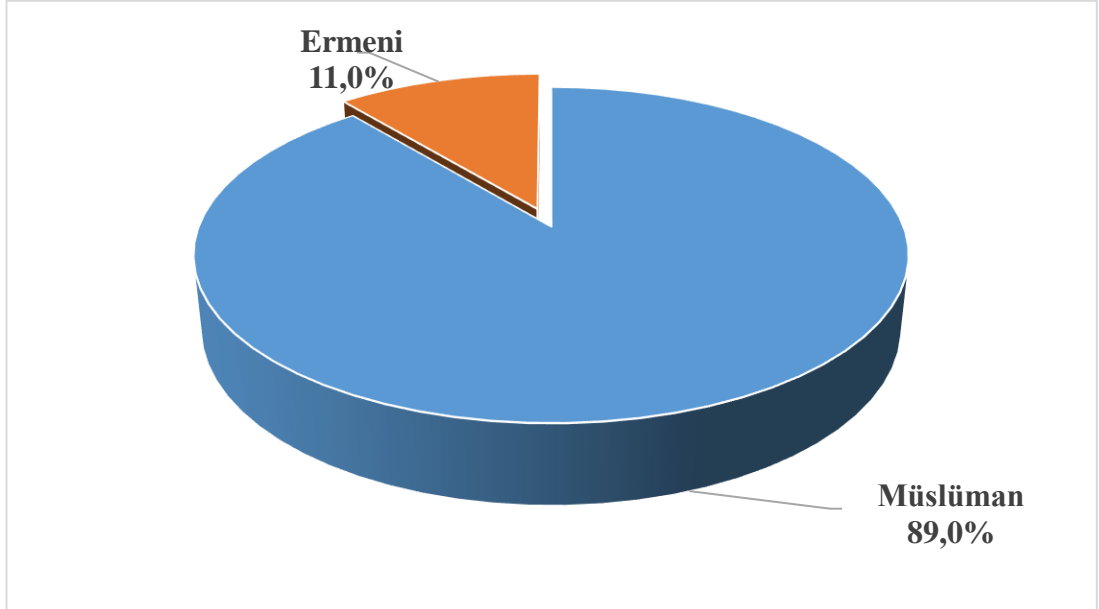
Çalışmamızın en önemli kaynağı olan temettüat defterleri bir çok bilgiler içermektedir. Hemen burada şunu belirtmekte fayda vardır. Temettüat defterlerinin tutulma amacı nüfus sayımı değildir. Bu durum dikkate alınarak mahallelerin nüfus durumundan bahsetmek gerekmektedir. şehrin 1844 tarihinde 14 mahallesi bulunmaktadır. Toplam nüfusu 1229 hanede 5567'dir (Tablo 22). Daha önce de bahsedildiği üzere Hocabey Mahallesi'ne ait Temettüat defteri bulunamamıştır. Bu nedenle nüfus defterindeki veriler kabul edilerek hesaplama yapılmıştır. En az nüfuslu mahalle 134 kişi ile Hocabey, en yüksek nüfuslu mahalle ise 1011 ile Karaçayır'dır. Bolu şehrinde nüfusun dağılışına baktığımızda şehirde Türk-Müslüman çoğunluğunun (% 89) olduğunu görmekteyiz. şehirde Ermenilere ait iki mahalle bulunmaktadır. Bu grubun mahalledeki oranı ise %11'dir (Grafik 50).

şehirde bulunan bu iki grubun kendilerine ait mahalleleri vardır. Diğer bir ifadeyle Ermeni mahallelerinde Türkler, Türk mahallelerinde Ermeniler yaşamamaktadır. Müslüman hane sayısı 1094, Ermeni hane sayısı ise, 135'tir. Hane dağılışına yüzde olarak baktığımızda hanelerin %89'u müslümanlara, %11'i gayrimüslimlere aittir (Grafik 51).

Grafik 50. Bolu Şehrinde Nüfusun Dağılışı

Grafik 51. Bolu Şehrinde Hanelerin Dağılışı

Bolu şehrine ait mahalleler konusunda XVI. yüzyıldan günümüze ulaşan, süreç içerisinde ortadan kalkan, adı değişen ve günümüze ulaşan mahallelerden de bahsetmek gerekmektedir.

Karaçayır Mahallesi, 1844 sayımına göre en yüksek nüfuslu mahalledir. 1568 tahririnde 50 hanede toplam 275 olan nüfus, 1844'te 222 hanede toplam 1011'di. Mahalle bugün 5793 kişiden oluşmaktadır.

Akpınar Mahallesi, 1844 sayımına göre en yüksek nüfuslu ikinci mahalledir. Mahallenin adı XVI. yüzyıl tahrirlerinde geçmemektedir. 1844'te 154 hane bulunan mahallenin nüfusu 718'dir. Mahalle nüfusu bugün 1581'dir.

Karamanlı Mahallesi XVI. yüzyılda Naib-i Emin adını taşıyordu. 1568 tahririnde 43 hanede toplam 248 kişi, 1844'te ise 139 hanede toplam 613 nüfus bulunmaktadır. Temettüat defterlerine göre nüfus olarak üçüncü büyük mahalledir. Mahalle nüfusu bugün 7088'dir.

Debbağlar Mahallesi, yine XVI. yüzyıldan günümüze ulaşan mahallelerdendir. 1568'de 14 hane ve 379 nüfusa sahip mahallede; 1844'te ise 113 hane ve 536 nüfus bulunmaktadır. Muhtemelen debbağlık mesleğinin yaygın olduğu bir mahalleydi. Mahallenin günümüzdeki adı ise Tabaklar Mahallesi olarak geçmektedir ve bugünkü nüfusu 8612'dir.

Gölyüzü Mahallesi, 1568 tahririnde 42 hane ve 218 nüfusa sahipken 1844'te 126 hane ve 527 nüfusa sahip olduğunu görmekteyiz. XVI. yüzyıldan günümüze ulaşan mahallelerden biridir. Mahalle nüfusu bugün 4126'dır.

Semer kand Mahallesi, XVI. yüzyıl tahrirlerinde bulunmayan bir mahalledir. 1844'te 94 hanede toplam 417 nüfus bulunmaktadır. Mahalle nüfusu bugün 2032'dir.

Ermeniyan-ı Cedid Mahallesi'nde 1844'te 76 hanede toplam 349 nüfus bulunmaktadır. XVI. yüzyılda şehirde Ermenilere ait herhangi bir mahalle bulunmamaktadır. Bolu'da günümüzde Ermenilere ait bir mahalle bulunmamaktadır.

Cami-i Kebir (Ulu Cami) Mahallesi, 1568 tahririnde 21 hanede toplam 106 nüfus bulunmaktadır. XVI. yüzyıldaki adı Cami Mahallesi'ydi. Cami-i Kebir Mahallesi'nde 1844'te 60 hanede toplam 288 nüfus yaşamaktadır. Mahalleye ismini veren Yıldırım Bayezid Camisi bugün Büyükcami adlı mahallede bulunmaktadır. Büyükcami Mahallesi'nin nüfusu bugün 478'dir.

Ermeniyan-ı Atik Mahallesi'nde 1844'te 59 hanede toplam 266 nüfus bulunmaktadır. Daha önce de bahsedildiği üzere XVI. yüzyılda şehirde Ermenilere ait herhangi bir mahalle bulunmamaktadır. Ermeni mahalleleri günümüze ulaşamamıştır.

Akmescit Mahallesi; 1568 tahririnde 19 hane ve 112 nüfusa sahipken 1844'te 43 hanede toplam 191 nüfus bulunmaktadır. Bugün Akmescit adında bir mahalle bulunmamaktadır. Akmescit Mahallesi, Tabaklar Mahallesi sınırlarında içerisinde kalmıştır.

Yeni Cami ya da İmaret Mahallesi XVI. yüzyılda bulunmamaktadır. Mahallede 1844 yılında ise 40 hanede 184 nüfus bulunmaktadır. Günümüzde Bolu'da Yeni Cami ya da İmaret adlı bir mahalle bulunmamaktadır. Aktaş Mahallesi içinde İmaret Camisi bulunmaktadır. Mahalle muhtemelen Aktaş Mahallesi'nin sınırları içinde kalmıştır.

Bolu fatihlerinden Aslahaddin Hazretlerinden adını alan Aslahaddin Mahallesi 1844'te en az nüfusa sahip olan üç mahalleden biridir. 1844 yılında 41 hanede 177 nüfus bulunmaktadır. Günümüzde Aslahaddin Hazretlerinin türbesi ve Aslahaddin Camisi Akpınar Mahallesi içerisinde kaldığından Aslahaddin Mahallesi'nin de Akpınar Mahallesi sınırları içerisinde kalmış olduğu düşünülebilir.

Çukur Mahallesi, XVI. yüzyılda bulunmayan mahallelerden biridir. 1844'te en az nüfuslu ikinci mahalledir. Bu dönemde 36 hanede toplam 156 nüfus bulunmaktadır. Günümüzde Bolu şehrinde Çukur isimli bir mahalle bulunmamaktadır. Mahalle bugün Büyükcami Mahallesi sınırları içerisinde kalmıştır.

Hocabey Mahallesi, 1568'de 11 hanede 73 nüfusa sahipken 1844 yılında mahallede 40 hanede 184 nüfus bulunmaktadır. Hocabey Mahallesi'nin Temettüat defteri bulunamadığı için nüfus defteri verileri kullanılmıştır. En az nüfusa sahip olan mahallede 1840'ta 26 hanede toplam 134 nüfus bulunmaktadır. Günümüzde Hocabey Mahallesi isimli bir mahalle bulunmamaktadır. Hocabey Mahallesi'nin günümüzde Karaçayır Mahallesi sınırlarında kaldığı tahmin edilmektedir.

XIX. ve XX. yüzyılın ilk çeyreğinde mahalle bazında şehir nüfusu hakkında bilgi içeren kaynaklar enderdir. 1925 yılı Bolu vilayeti salnamesine baktığımızda Bolu şehri nüfusunun durumunu görmekteyiz. Cumhuriyetin kuruluşundan iki sene sonraki

nüfus verilerinden nüfusun 7.083 kişi olduğu, 1897 yılına göre 277 kişi azaldığı görülmektedir.

1925 yılında basılan Bolu vilayeti salnamesine baktığımızda, 1897 tarihli Kastamonu vilayeti salnamesinde var olan Ermeni Mahallesi'nin ortadan kalktığını görmekteyiz (Tablo 26). 1915 senesinde gerçekleşen zorunlu göçten dolayı Ermeniler göç ettirilmiştir. Bunun dışında mahalle sayısı ve isimlerinde değişiklik olmamıştır. Bütün mahallelerde kadın nüfusunun erkek nüfusundan fazla olması milli mücadele döneminin önemli bir sonucu olarak göze çarpmaktadır.

Tablo 26. 1925 Tarihli Bolu Vilayeti Salnamesine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Durumu

Mahalle Adı	1925			
	Hane	Kadın	Erkek	Toplam
Karamanlı	132	301	244	545
Karaçayır	323	766	640	1.406
Semer kand	109	216	198	414
Çukur	38	76	71	147
Hocabey	32	81	78	166
Akpınar	223	519	482	1.001
Eski Cami	51	116	113	226
Yeni Cami-İmaret	43	102	95	197
Gölyüzü	224	521	516	1.037
Aslahaddin	62	131	125	256
Debbağlar	168	380	321	701
Akmescit	62	161	113	274
İhsaniye	105	225	211	436
Toplam	1.572	3.595	3.207	6.806

Kaynak: H. Birgören, 2008 b: 259

3. Sosyal Tabakalaşma

Diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Bolu halkı da farklı gruplardan oluşmaktadır. Bu grupları dört ana başlık altında inceleyebiliriz.

- a) Ehl-i Örf Zümresi: Bu grubun üyeleri geçimlerini devlet hazinesinden alan, padişahın atadığı görevlilerdi. Osmanlı Devleti'nin vilayet ve sancaklardaki temsilcilerinden oluşan ehl-i örf zümresi; vali, askerler, mutasarrıf, mütesellim gibi görevlilerdir. Bu grup savaş olmadığı zaman halkın güvenliğinden sorumluydu. Savaş zamanı ise orduya dahil olurlardı.
- b) Ehl-i İlm Zümresi: Diğer bir deyişle ehl-i şer'i zümresi ise ulemeden oluşmaktadır. Ehl-i ilm zümresinde: kadı ve naib ile birlikte diğer tüm mahkeme çalışanları; müderris ve hoca gibi eğitimciler; müftü, imam, derviş, tarikat mensupları, cami, tekke, zaviye hizmetlileri gibi din görevlileri bulunmaktadır.
- c) Ayan, Eşraf ya da Vücut Zümresi: İlk iki zümreye dahil olmayan şehrin ileri gelen ailelerine mensup insanlardır. Bu zümre, yönetici kesime sözü geçen toplumun fikirlerini önemseydiği, şehirde yaşayan, köklü aile mensuplarıdır. Bu insanların genellikle şehirlerde vakıfları bulunmaktadır. XVI. yüzyıl tahrirlerinden şehir eşrafına Hocabey, Turşucuoğlu ve Solakoğulları örnek verilebilir. Bu üç şahıs ve aileleri şehre bir takım eserler bırakmışlardır (Taş, 1993: 41-42).
- d) Diğer şehir halkı: Esnaf, sanatkar, hizmetli ya da rençber gibi toprakla uğraşan, kısacası üretimden sorumlu olup toplumda en geniş yer tutan gruptur. En kalabalık grup olduğu için tüketimde de en başta yer almaktadırlar.

4. Dini Gruplar

XIX. yüzyılda Bolu şehrinde Müslüman ve Gayrimüslimler birlikte yaşamaktadır. Gayrimüslim grubun içinde sadece Gregoryen Ermeniler bulunmaktaydı. Şehrin 14 mahallesi vardı. Bu mahallelerden 12'si Müslümanlara, 2'si ise, Ermeni gayrimüslimlere aitti (Tablo 27).

Tablo 27. 1844 Tarihli Bolu Temettuat Defterlerine Göre Bolu Şehri Mahallelerinin Etnik Grupları

Sıra No	Defter No	Mahalle	Nüfus Grupları
1	3207	Karamanlı	Müslüman
2	3166	Karaçayır	Müslüman
3	3102	Semerkend	Müslüman
4	5020	Çukur	Müslüman
5	-	Hocabey	Müslüman
6	3174	Akpınar	Müslüman
7	3105	Cami-i Kebir	Müslüman
8	3155	Yeni Cami	Müslüman
9	3097	Gölyüzü	Müslüman
10	3088	Aslahaddin	Müslüman
11	3083	Debbağlar	Müslüman
12	3110	Akmescit	Müslüman
13	3208	Ermeniyan-ı Atik	Ermeni-Gregoryen
14	3094	Ermeniyan-ı Cedid	Ermeni-Gregoryen

Şehri oluşturan gruplardan ilki Müslüman-Türkmenler'dir. Bolu, Türkmenlerin Türklüğü ve İslam'ı yaymak için yerleştiği alanlardan biridir. Halkın %89'luk kısmı Müslüman - Türklerden oluşmaktadır. Rençber, attar, bakkal ve kahveci gibi meslekleri yoğunlukla yapmakta olduklarını görmekteyiz.

Şehrin ikinci etnik ve dini grubu Ermeni gayrimüslimlerdir. XVII. yüzyılda Nahçıvan, Erivan ve Ağrı çevresinden şehre gelerek mahalle kurmaya başlamışlardır. Şehrin %11'i bu gruba dahildir. Genellikle tüccarlık, terzilik ve çerçilik yapmaktadırlar. İki grup devlet tarafından eşit muamele görmektedir. Ermenilerin millet sistemi içerisinde her türlü hukuki işlemi kendi tabi olduğu mahkemeye başvurarak ya da şer'i mahkemede yapabilirlerdi.

Ermeniler ile Türkler arasında uzun süre iyi ilişkiler devam etmiştir. Bu konuda Zekai Konrpa "Burada Ermenilerle Türkler çok iyi anlaşmış adeta kaynaşmış gibiydi. Hatta, Ermeni kadınları bile şehirdeki Türk kadınları gibi başları kapalı gezerlerdi. Birlikte Ilıcaya giderken yolda ahbablık ederlerdi.... Esasen Bolu şehri içinde iki unsurdan başka hiçbir kavim yok idi. Bu sebepten Bolu'ya yosunsuz Türk kaynağı adını verenler çok haklıydı" der (Konrpa, 1960: 593). Bu dönemde Bolu'da iki grubun ticari ortaklık yaptığını dahi görmekteyiz (Süme; Sezer, 2015: 44).

5. Cumhuriyetin İlanından Sonra Gerçekleştirilen Nüfus Sayımlarında Bolu Şehrinin Nüfus Durumu

Bolu şehrinin nüfus gelişimini incelemek için Cumhuriyetin ilanından sonra gerçekleştirilen ilk nüfus sayımından (1927) başlayarak son sayım olan 2000 yılına kadar bütün sayımların sonuçları değerlendirilmiştir. Bu süreçte TÜİK'in verilerine göre 15 sayım yapıldığını görmekteyiz. 2007 yılından sonra nüfus verileri Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) aracılığıyla yıllık olarak tespit edilmektedir (Balcı Akova, 2011: 65). 2007-2017 yılları arasındaki Bolu merkez ilçesi şehir nüfusu ADNKS üzerinden elde edilen verilerle izah edilecektir.

Milli Mücadele Dönemi'nin başarıyla sonuçlanması ve Cumhuriyetin İlanı'nı takip eden süreçte; her genç devlet gibi Türkiye Cumhuriyeti'nin de potansiyelini ve demografik durumunu ortaya koyması gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde nüfus sayımları yapılmış ise de savaşlarda kayıplar yaşanması, sınırların değişmesi ve mübadelelerle nüfus yapısı değişikliğe uğramıştı. Bu nedenle acilen bir sayım yapılması gerekmektedir. Öncelikle sayımı gerçekleştirmek amacıyla İstatistik Umum Müdürlüğü kuruldu. Kurumun başında konuda deneyimli istatistikçi Camille Jacquart görev aldı. Sayımla ilgili işleyişi içeren bir kanun çıkarıldı. Sayım konusunda memurlar ve halk bilinçlendirildi. Böylece olabilecek en doğru şekilde bilgiler elde edilmeye çalışıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk nüfus sayımı, uzun süren hazırlıklar neticesinde 28 Ekim 1927'de gerçekleştirilmiş oldu. İlk nüfus sayımının sonuçlarına göre Bolu şehrinin nüfusu 7.215'ti (Köse, 2010: 19-22, 139).

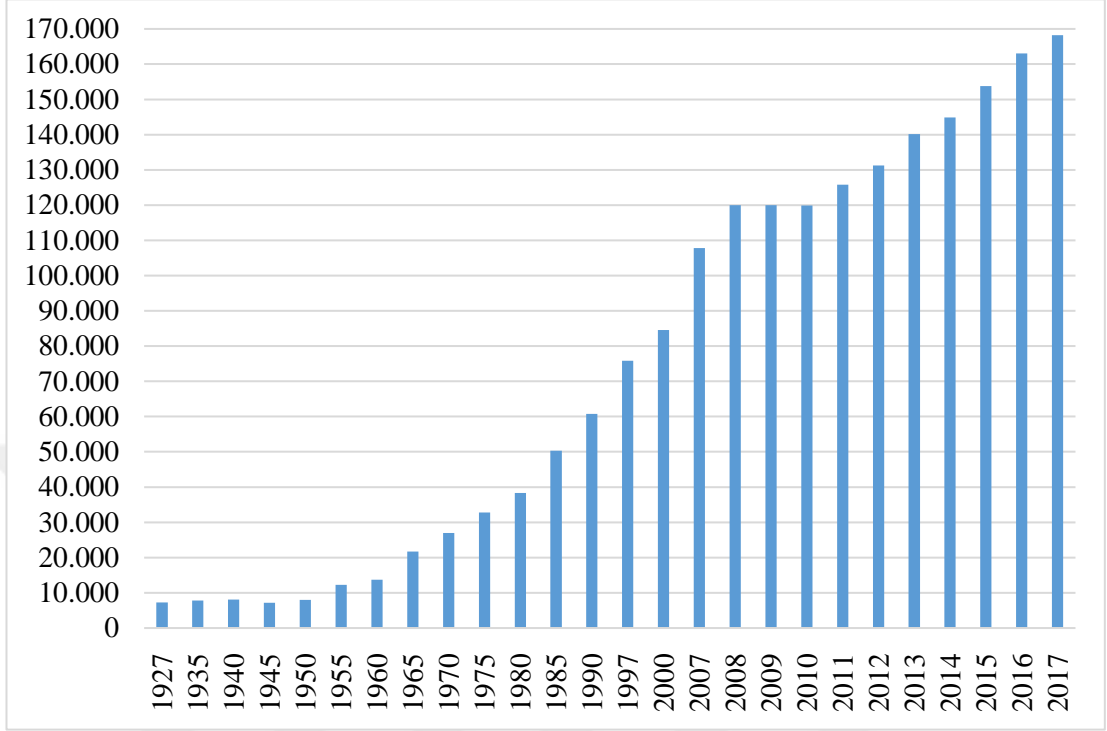
Bolu şehri nüfusunun 1927-2017 yılları arasındaki dönemde 1940-1945 ve 2009-2010 yılları arasındaki dönemler dışında hep artış gösterme eğiliminde olduğunu söyleyebiliriz. 1955 yılına kadar gerçekleşen süreçte nüfusta çok önemli bir artış olmamıştır (Tablo 28-Grafik 52). Bu dönemde Bolu'nun ülke ekonomik koşullarından etkilendiği bellidir. 1940-50 yıllarındaki nüfusta gerçekleşen azalmayı II. Dünya Savaşı'na bağlayabiliriz. Türkiye fiilen savaşa katılmasa da savaşın yarattığı askeri, ekonomik ve sosyal etkiler nüfus artışının bir müddet sekteye uğramasına neden olmuştur (Balcı Akova, 2004: 33).

Tablo 28. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfusu

Yıllar	Nüfus
1927	7.215
1935	7.835
1940	8.103
1945	7.214
1950	7.954
1955	12.271
1960	13.745
1965	21.700
1970	26.944
1975	32.812
1980	38.283
1985	50.288
1990	60.789
1997	75.797
2000	84.565
2007	107.857
2008	120.001
2009	120.021
2010	119.898
2011	125.842
2012	131.264
2013	140.131
2014	144.864
2015	153.783
2016	163.018
2017	168.187

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Grafik 52. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfusu

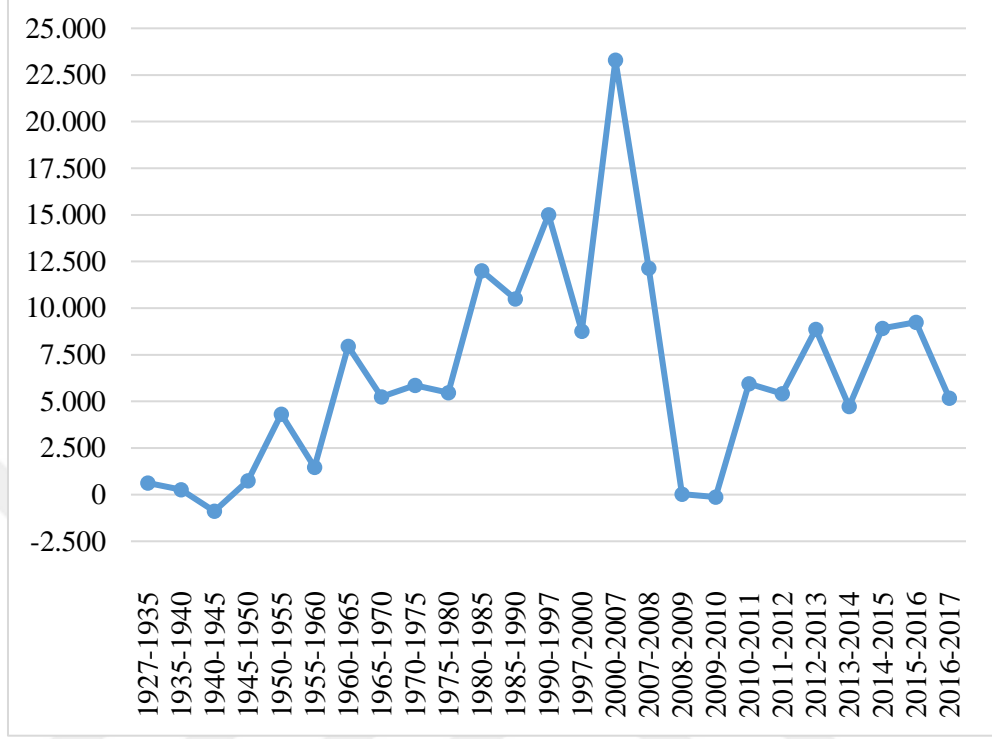
Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Tablo 29. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfus Artışı

Yıllar	Nüfus Artışı
1927-1935	620
1935-1940	268
1940-1945	-889
1945-1950	740
1950-1955	4.317
1955-1960	1.474
1960-1965	7.955
1965-1970	5.244
1970-1975	5.868
1975-1980	5.471
1980-1985	12.005
1985-1990	10.501
1990-1997	15.008
1997-2000	8.768
2000-2007	23.292
2007-2008	12.144
2008-2009	20
2009-2010	-123
2010-2011	5.944
2011-2012	5.422
2012-2013	8.867
2013-2014	4.733
2014-2015	8.919
2015-2016	9.235
2016-2017	5.169

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Grafik 53. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfus Artışı

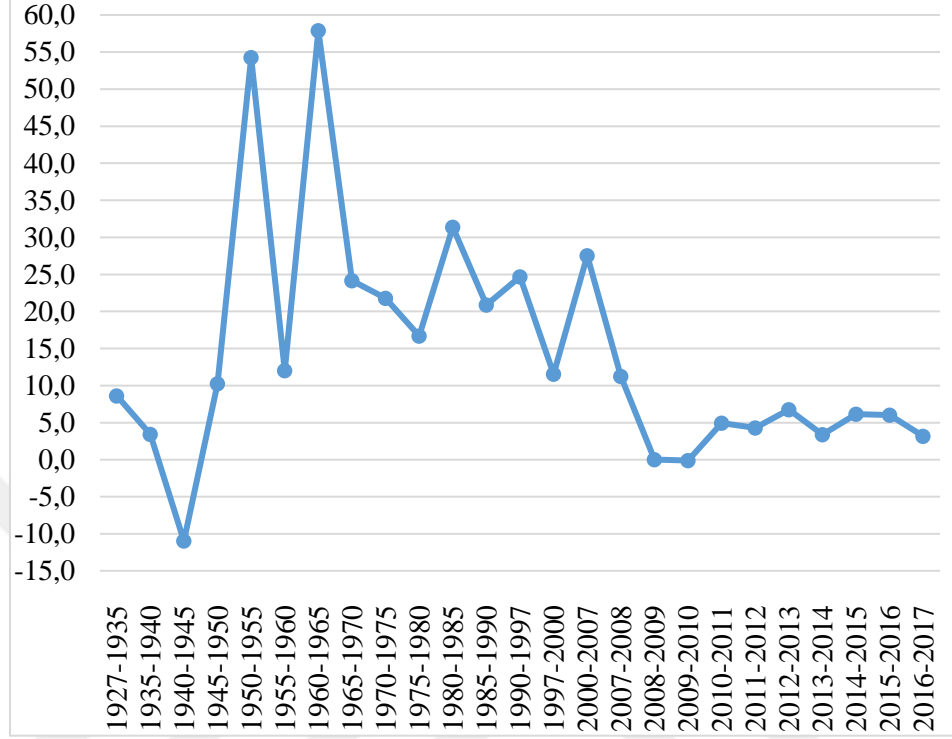
Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Tablo 30. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfus Artış Oranı (%)

Yıllar	Nüfus Artış Oranı %
1927-1935	8,6
1935-1940	3,4
1940-1945	-11,0
1945-1950	10,3
1950-1955	54,3
1955-1960	12,0
1960-1965	57,9
1965-1970	24,2
1970-1975	21,8
1975-1980	16,7
1980-1985	31,4
1985-1990	20,9
1990-1997	24,7
1997-2000	11,6
2000-2007	27,5
2007-2008	11,3
2008-2009	0,0
2009-2010	-0,1
2010-2011	5,0
2011-2012	4,3
2012-2013	6,8
2013-2014	3,4
2014-2015	6,2
2015-2016	6,0
2016-2017	3,2

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Grafik 54. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Nüfus Artış Oranı (%)

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Bolu şehrinin 1927-1950 yılları arasında nüfus artışı 739 kişidir (Tablo 29). Bu artışın çok az olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bolu şehri nüfusunun artış oranını (Grafik 54) incelediğimizde en düşük artış oranlarının 1940-45 (%-11) ve 2009-2010 (%-0,1) yılları arasında olduğu görülmektedir (Tablo 30).

1945 yılında II. Dünya Savaşı'nın sona ermesi, tıp alanındaki gelişmeler, yaşam standardının yükselmesi, nüfus artışını yükseltmiştir. Bu dönemde Türkiye iktidarında olan Demokrat Parti 1946 yılı programının 88. Maddesinde “Yurttaşların kemiyet ve keyfiyet (Kemiyet: Nicelik, Keyfiyet: Nitelik.) bakımından gelişmesine ait tedbirleri içine alacak geniş bir nüfus siyasetinin tespit ve takibini lüzumlu görüyoruz.” şeklinde nüfus artışına verdikleri önemi ifade etmişlerdir. Programın yürürlüğe konulmasıyla evlilik yaşı düşürülmüş, ücretsiz doğum evleri açılmış, yurtdışından gelen göçmenlere imkanlar tanınmış, altı çocuk sahibi olan kişilere altın verilmiş, beş çocuk sahibi kişiler yol vergisinden muaf tutulmuş ve gebeliği önlemeye karşı önlemler yasaklanmıştır (Aydoğan; Çoban, 2016: 121). Nüfus artışını

destekleyen bu politikadan sonra, Türkiye’de Cumhuriyet döneminin en yüksek nüfus artışı oranı 1955-1960 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bolu’da ise en yüksek nüfus artış oranını (%57,9) 1960-1965 yılları arasında görmekteyiz.

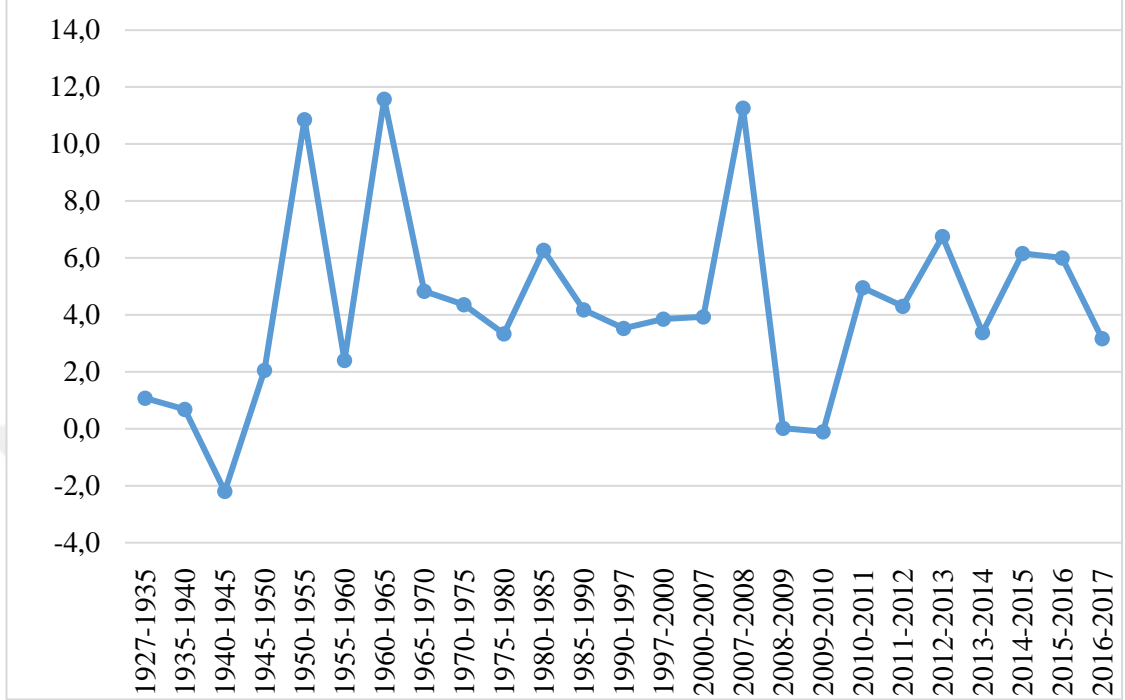
En fazla olduğunu nüfus artışının, (23.292) 2000-2007 yılları arası dönemde görmekteyiz. Bunun nedeni muhtemelen yedi yıllık süreyi kapsamaktadır. 2008-2009 yılları arasında ise nüfus miktarında çok az bir artış (20) olmuştur.

Tablo 31. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Yıllık Nüfus Artış Oranı (%)

Yıllar	Yıllık Artış Oranı %
1927-1935	1,1
1935-1940	0,7
1940-1945	-2,2
1945-1950	2,1
1950-1955	10,9
1955-1960	2,4
1960-1965	11,6
1965-1970	4,8
1970-1975	4,4
1975-1980	3,3
1980-1985	6,3
1985-1990	4,2
1990-1997	3,5
1997-2000	3,9
2000-2007	3,9
2007-2008	11,3
2008-2009	0,0
2009-2010	-0,1
2010-2011	5,0
2011-2012	4,3
2012-2013	6,8
2013-2014	3,4
2014-2015	6,2
2015-2016	6,0
2016-2017	3,2

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Grafik 55. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Yıllık Nüfus Artış Oranı

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Bolu şehrinin nüfus artış oranını yıllık olarak incelediğimizde (Tablo 31 - Grafik 55) en yüksek yıllık artış oranının; 1960-65 (%11,6), 2007-2008 (%11,3) ve 1950-55 (%10,9) dönemlerinde olduğu görülmektedir. En düşük yıllık nüfus artış oranı ise; 1940-1945 (%-2,2) ve 2009-2010 (%-0,1) dönemlerinde gerçekleşmiştir.

1927 ile 2017 yılları arasındaki 89 yılda nüfus verilerini incelediğimizde şehir nüfusunda 22 kat artış görülmektedir. Bu nedenle şehrin gelişimi fiziki koşullar çerçevesinde devam etmektedir.

Tablo 32. 1927-2017 Yılları Arasında Türkiye'nin Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)

Yıllar	Türkiye Nüfusu	Artış Hızı (Binde)
1927	13.648.270	*
1935	16.158.018	22,99
1940	17.820.950	20,58
1945	18.790.174	10,88
1950	20.947.188	22,96
1955	24.064.763	29,77
1960	27.754.820	30,67
1965	31.391.421	26,21
1970	35.605.176	26,85
1975	40.317.719	26,47
1980	44.736.957	21,92
1985	50.664.458	26,50
1990	56.473.035	22,93
2000	67.803.927	20,06
2007	70.586.256	5,86
2008	71.517.100	13,19
2009	72.561.312	14,60
2010	73.722.988	16,01
2011	74.724.269	13,58
2012	75.627.384	12,09
2013	76.667.864	13,76
2014	77.695.904	13,41
2015	78.741.053	13,45
2016	79.814.871	13,64
2017	80.810.525	12,47

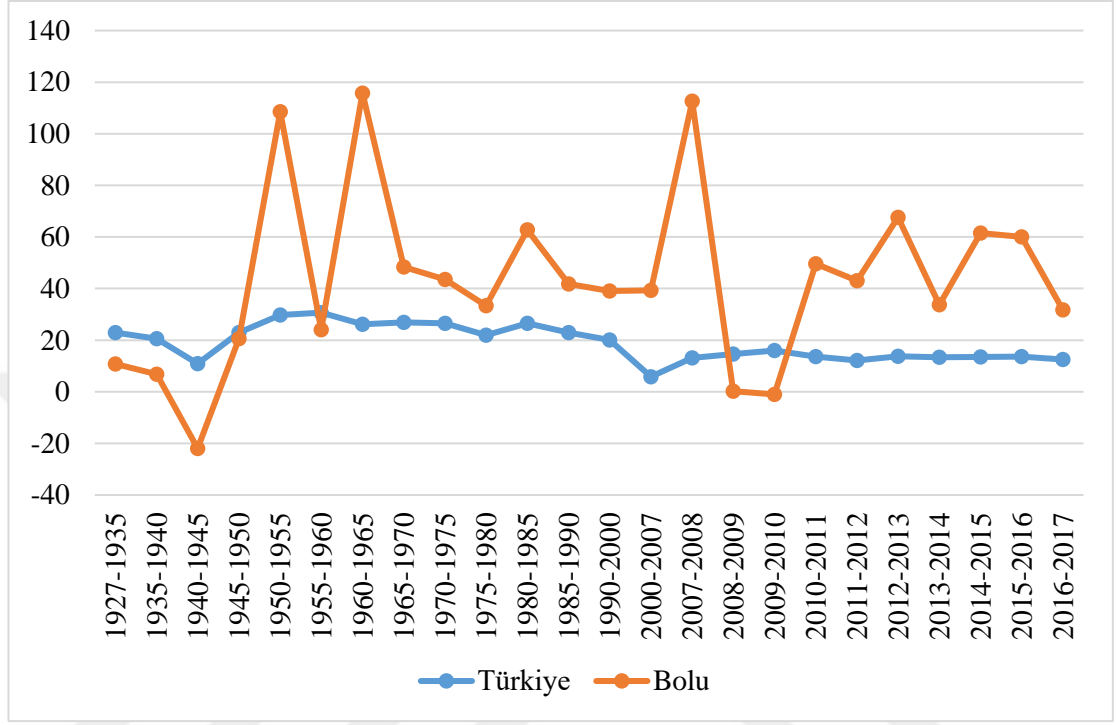
Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi

Tablo 33. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehrinin Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)

Yıllar	Nüfus	Artış Hızı (Binde)
1927	7.215	*
1935	7.835	10,74
1940	8.103	6,84
1945	7.214	-21,94
1950	7.954	20,52
1955	12.271	108,55
1960	13.745	24,02
1965	21.700	115,75
1970	26.944	48,33
1975	32.812	43,56
1980	38.283	33,35
1985	50.288	62,72
1990	60.789	41,76
2000	84.565	39,11
2007	107.857	39,35
2008	120.001	112,59
2009	120.021	0,17
2010	119.898	-1,02
2011	125.842	49,58
2012	131.264	43,09
2013	140.131	67,55
2014	144.864	33,78
2015	153.783	61,57
2016	163.018	60,05
2017	168.187	31,71

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2018

Grafik 56. 1927-2017 Yılları Arasında Bolu Şehri ve Türkiye'nin Yıllık Nüfus Artış Hızı (Binde)

Kaynak: TÜİK Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi 2018

Tablo 32, Tablo 33 ve Grafik 56'yı incelediğimizde özellikle Cumhuriyetin ilk 28 senesinde (1927-1955) Türkiye ve Bolu nüfus artış hızının birbirine yakın ilerlediğini görmekteyiz (Grafik 56). Ayrıca 1965-2000 yılları arasında Bolu ve Türkiye nüfusu artış hızının, artış ve azalışının da büyük paralellik gösterdiğini söylememiz mümkündür.

a. Bolu Şehri Mahallelerinin Günümüzdeki Nüfusu

Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) ile elde ettiğimiz 2017 yılı verilerine göre şehrin 43 mahallesi bulunmaktadır (<https://biruni.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 02/02/2018).

2017 yılına ait verilere göre en düşük nüfuslu mahalle 333 nüfusla Sarıcalar Mahallesi'dir. Buna karşılık en fazla nüfusa sahip olan mahalle, 20.538 nüfusla Sağlık Mahallesi'dir.

2017 yılı ADNKS verilerine göre 43 mahallenin toplam nüfusu 168.187'dir. Şehirde hektar başına 24 kişi düşmektedir. Şehrin tarihi çekirdeğini oluşturan Akpınar (1582), Gölyüzü (4016), İhsaniye (3755), Karaçayır (5698), Karamanlı (6849), Semerkant (2029) ve Tabaklar (8451) gibi mahalleler yüksek nüfusludur (Tablo 34).

Tablo 34'ü incelediğimizde şehrin tarihi çekirdeğini oluşturan mahallelerden Akpınar, Tabaklar, Gölyüzü, İhsaniye, Karamanlı gibi mahalleler nüfus yoğunluğu yüksek olan mahallelerdir. Bu durumun nedenlerinden biri bahsedilen mahallelerin kurulduğu yerleşme alanının dar olmasıdır. Nitekim şehrin tarihi çekirdeğini oluşturan mahallelerden Karamanlı (29,35 ha), Gölyüzü (26,53 ha), Tabaklar (57,60 ha), İhsaniye (24,01 ha), Akpınar (13,80 ha), Semerkant (20,54 ha), Büyükcami (7,70 ha) mahallelerinin yüzölçümü oldukça küçüktür. Ayrıca şehrin merkezi konumunda bulduklarından genel hizmet binalarının bu bölgelerde yer alması da nüfus yoğunluğunun artmasına neden olmuştur.

Yakın zamanda mahalle haline gelmiş olan eski köylerde ise nüfus yoğunluğu genellikle düşüktür. Geniş mahalle yerleşim alanlarına sahip olmalarına karşın nüfus miktarları düşüktür. Çünkü, gelişmekte olan yerlerdir. 6 Şubat 2008 tarihli Resmi Gazete'ye göre köy statüsündeyken, mahalle statüsü kazanmış nüfus yoğunluğu düşük mahallelere; Karaağaç, Çakmaklar, Alpagut, Dodurga, Kasaplar, Kılıçarslan, Küçükberk, Ovadüzü, Paşaköy, Salıbeyler, Sandallar, Sarıcalar, Seyit ve Yukarısoku'dur (Resmi Gazete: 6 Şubat 2008, Sayı: 26779). Aynı durum Belediye meclis kararlarıyla 05.04.2010 tarihinde mahalleye dönüşen Kürkçüler, 11.10 2010 tarihinde mahalleye dönüşen Karaköy ve 16.09.2011 tarihinde mahalleye dönüşen Okçular köyü başlısı Yenimahalle için de geçerlidir.

En yüksek nüfuslu olan Sağlık Mahallesi nüfus yoğunluğu (74,54) bakımından ise 28. sırada yer almaktadır. Sağlık Mahallesi yüzölçümü (275,53 ha) bakımından ise 8. sıradadır. En düşük nüfusa sahip mahallelerden Büyükcami (437) ise nüfus

yoğunluğu bakımından 26. sıradadır. Büyükcami Mahallesi en küçük yüzölçümüne sahip mahalledir (7,70ha).

Tablo 34. 2017 Yılında Bolu Şehri Mahallelerinin Nüfus Yoğunluğu

Mahalle	Nüfus (2017)	Yüzölçümü (Hektar)	Nüfus Yoğunluğu
Çivril	462	408,95	1,13
Karacaağaç	597	350,26	1,70
Kasaplar	558	301,68	1,85
Küçükberk	473	222,34	2,13
Çakmaklar	578	236,49	2,44
Salıbeyler	344	129,68	2,65
Yukarısoku	1.496	494,22	3,03
Ovadüzü	721	219,68	3,28
Sarıcalar	333	85,78	3,88
Sandallar	612	127,21	4,81
Karaköy	4.254	768,41	5,54
Seyit	2.381	248,28	9,59
Yenimahalle	669	69,31	9,65
Dodurga	707	72,67	9,73
Dağkent	3.122	304,94	10,24
Kuruçay	3.885	361,79	10,74
Kürkçüler	2.461	218,82	11,25
Paşaköy	1.623	140,57	11,55
Aşağısoku	3.021	195,41	15,46
Alpagut	3.458	192,56	17,96
Kılıçarslan	2.528	108,31	23,34
Çıkınlar	6.161	248,14	24,83
Alpagutbey	2.558	65,87	38,83
Tepecik	4.794	103,28	46,42
Aktaş	5.627	116,78	48,18
Büyükcami	437	7,70	56,77
Karaçayır	5.698	91,42	62,33
Sağlık	20.538	275,53	74,54
Sümer	9.238	113,73	81,23
Kültür	9.365	108,39	86,40
Yaşamkent	3.267	37,51	87,11
Umutkent	1.556	16,29	95,55
Beşkavaklar	8.225	84,54	97,29
Semerkant	2.029	20,54	98,77
İzzet Baysal	5.939	59,19	100,34
Köroğlu	4.622	42,68	108,29
Borazanlar	11.191	97,96	114,24
Akpınar	1.582	13,80	114,60
Tabaklar	8.451	57,60	146,71
Gölyüzü	4.016	26,53	151,36
İhsaniye	3.755	24,51	153,21
Karamanlı	6.849	29,35	233,37
Bahçelievler	8.006	33,87	236,35
Toplam	168.187	6.932,58	24,26

Şehirde hektar başına 0-50 kişi düşen mahalleler şehir içinde en geniş grubu oluşturur. Bu grupta yer alan mahalleler şunlardır: Çivril, Karaca ağaç, Kasaplar, Küçükberk, Çakmaklar, Salıbeyler, Yukarısoku, Ovadüzü, Sarıcalar, Sandallar, Karaköy, Seyit, Yenimahalle, Dodurga, Dağkent, Kuruçay, Kürkçüler, Paşaköy, Ağasısoku, Alpagut, Kılıçarslan, Çıkınlar, Alpagutbey, Tepecik ve Aktaş. 43 mahalleden 25'i bu grupta yer almaktadır.

Şehirde hektar başına 51-100 kişi düşen mahalleler şunlardır: Büyükcami, Karaçayır, Sağlık, Sümer, Kültür, Yaşamkent, Umutkent, Beşkavaklar, Semerkant ve İzzet Baysal. 10 mahalle ile ikinci büyük gruptur.

Şehirde hektar başına 101-150 kişi düşen mahalleler şunlardır: Köroğlu, Borazanlar, Akpınar ve Tabaklar.

Şehirde hektar başına 151-200 kişi düşen mahalleler ise, Gölyüzü ve İhsaniye mahalleleridir.

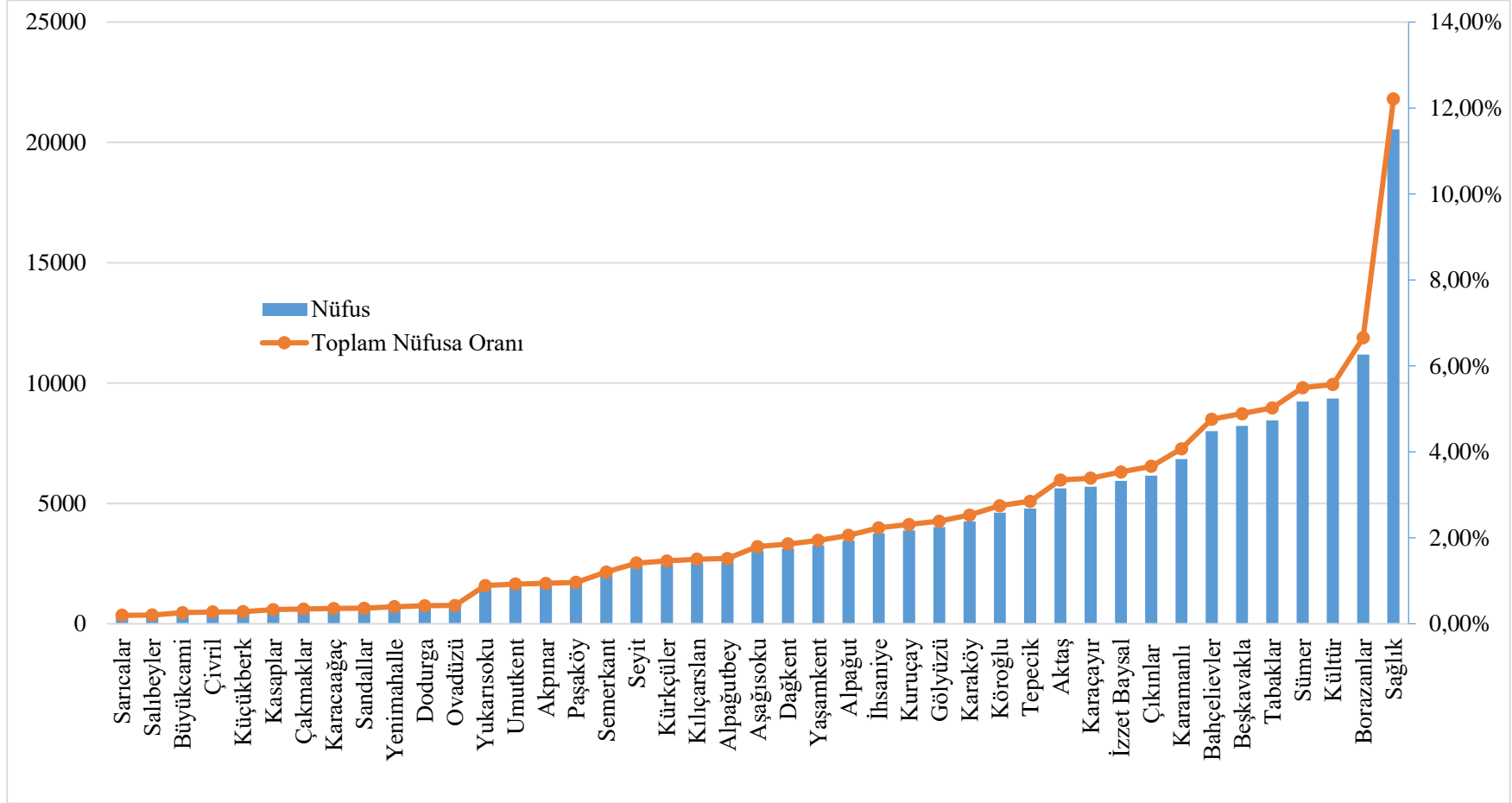
Şehirde hektar başına 200 kişiden fazla düşen mahalleler ise, Karamanlı (233,37) ve Bahçelievler (236,35) mahalleleridir.

Toplam nüfus içerisinde en çok payı bulunan mahalle 12,21% ile Sağlık Mahallesi'dir. En az payı bulunan mahalleler ise, %0,20 ile Salıbeyler ve Sarıcalar mahalleleridir (Tablo 35).

Tablo 35. 2017 Yılında Bolu Şehri Mahalle Nüfuslarının Toplam Nüfusa Oranı

Mahalle	Nüfus	Toplam Nüfusa Oranı
Akpınar	1.582	0,94%
Aktaş	5.627	3,35%
Alpağutbey	2.558	1,52%
Alpağut	3.458	2,06%
Aşağısoku	3.021	1,80%
Bahçelievler	8.006	4,76%
Beşkavaklar	8.225	4,89%
Borazanlar	11.191	6,65%
Büyükcami	437	0,26%
Çakmaklar	578	0,34%
Çıkınlar	6.161	3,66%
Çivril	462	0,27%
Dağkent	3.122	1,86%
Dodurga	707	0,42%
Gölyüzü	4.016	2,39%
İhsaniye	3.755	2,23%
İzzet Baysal	5.939	3,53%
Karacağağaç	597	0,35%
Karaçayır	5.698	3,39%
Karaköy	4.254	2,53%
Karamanlı	6.849	4,07%
Kasaplar	558	0,33%
Kılıçarslan	2.528	1,50%
Koroğlu	4.622	2,75%
Küçükberk	473	0,28%
Kültür	9.365	5,57%
Kürkçüler	2.461	1,46%
Kuruçay	3.885	2,31%
Ovadüzü	721	0,43%
Paşaköy	1.623	0,96%
Sağlık	20.538	12,21%
Salıbeyler	344	0,20%
Sandallar	612	0,36%
Sarıcalar	333	0,20%
Semerkant	2.029	1,21%
Seyit	2.381	1,42%
Sümer	9.238	5,49%
Tabaklar	8.451	5,02%
Tepecik	4.794	2,85%
Umutkent	1.556	0,93%
Yaşamkent	3.267	1,94%
Yenimahalle	669	0,40%
Yukarısoku	1.496	0,89%
Toplam	168.187	100,00%

Grafik 57. 2017 Yılında Bolu Şehri Mahalle Nüfuslarının Toplam Nüfusa Oranı Grafiği

B. Yerleşme

1. Yerleşmenin Esasları

İnsan yani beşerin zorunlu ihtiyaçlarını düzenli bir biçimde karşılayabilmek için bir mesken edinmesi ya da oluşturması; yerleşme olayının başlangıcı olarak kabul edilmektedir. İnsanlar yaşam ihtiyaçları nedeniyle meskenine ve çevresine bağlı olmak durumundadır (Tanoğlu, 1954: 1-3).

Yerleşmenin iki türü olan şehirsal ve kırsal yerleşmeler, dünyanın bütün bölgelerinde yer almaktadır. Şehirsal ve kırsal yerleşmeler, bir çok yönden birbirilerinden ayrılabilirlerdir. Öncelikle her yerleşme bir ekonomik faaliyet sahasıdır. Şehir yerleşmelerinin ekonomisi çok çeşitli sektörlerle dayanmaktadır. Şehirler; ticaret, sanayi, madencilik ve ulaşımın merkezi konumundadırlar. Kırsal yerleşmeler ise daha çok toprağa bağlı bir ekonomiye sahiptir. Kırsal yerleşmelerde tarım ve hayvancılığa dayalı faaliyetler yoğun olarak görülmektedir. Yerleşmenin geçiminin dayandığı temel sektör şehirsal ve kırsal yerleşmelerin birbirinden ayrılmasını sağlamaktadır (Tanoğlu, 1969: 193, 211-213).

Şehirler çevrelerini ekonomik, kültürel ve sosyal yönden etki altında bulundurmaktadırlar (Tanoğlu, 1969: 193, 211-213). Şehirler kırsal alanlara göre nüfusun daha yoğun olduğu, binaların yerleşim alanında geniş yer kapladığı, içerisinde parklar, spor alanları, ulaşım ve sanayi tesisleri alanlarının bulunduğu, az veya çok planlı bir şekilde kurulan yerleşmelerdir (Göney, 2017, C:I : 9-10).

Günümüzde yerleşmelerin şehir - kır ayırımına tabi tutulması, yerleşmelerin komplike yapılara (farklı ekonomik ve kültürel koşullar) sahip olması nedeniyle daha fazla kriter dikkate alınarak yapılmaktadır. Birbirine yakın ülkelerde bile farklı şehir - kır ayırımı kriterleri olabilmektedir.

Türkiye’de şehir - kır ayırımında kullanılan kriterlere şunları örnek verebiliriz:

- Nüfus miktarı: Türkiye için genellikle 10.000 kişi üzeri şehir olarak kabul edilmektedir. Bu miktar zamana ve mekana göre değişebilmektedir (Aliağaoğlu; Uğur, 2016: 205).
- Nüfus yoğunluğunun yüksek olduğu alanlardır.

- Ekonomik fonksiyonları kırsal yerleşmelere göre çeşitlidir. Şehirler; sanayi, ticari, idari, turistik, askeri ve kültürel gibi çeşitli şehirselsel fonksiyonlara sahiptir.
- İş gücü talebi ve arzının yüksek olduğu alanlardır (Avcı, 2004: 14-19) .
- Şehirlerde idari bir merkez olma durumu söz konusudur.

2. Şehrin Kuruluşunu Etkileyen Şartlar -Yerleşme Saha İlişkisi

Yerleşme olayı, diğer coğrafi olaylar gibi doğal koşullardan etkilenmekte ve şekillenmektedir. Burada en önemli etken şehirlerin jeomorfolojik durumudur. Şehirlerin jeomorfolojik özellikleri doğal ortam koşullarını etkilemektedir. Doğal ortam koşulları da yerleşmelerin kuruluş yerlerini, işlevlerini, gelişimlerini belirlemesi açısından önem taşımaktadır (Tanoğlu, 1969: 212).

Ortaçağdan itibaren şehirler savunma kolaylığı nedeniyle yüksek alanlara kurulmaya başlamıştır. Ayrıca ovalık alanlarda taşkınlar ve taşkınlar sonucunda çeşitli hastalıkların yayılması bu durumun ortaya çıkmasında etkili diğer bir nedendir. Tarımsal ürünlerin değer kazanması, makine kullanımının başlaması, ulaşım ağlarının genişlemesi ile şehirler kalelerden yamaçlara, yüksek alanların eteklerine ve son olarak da ovaya yayılmışlardır. Korunma ve güvenlik zorunluluğunun azalmasıyla surlarla çevrili kale şehirler önemini kaybetmiş ve ovalardaki şehirler yaygınlaşmıştır (Göney, 2017, C:I, 261). Yerleşim alanları potansiyeline göre değerlendirildiğinde insan yaşamına olumlu etkileri olmaktadır (Cürebal vd., 2008: 1). Bu nedenle yerleşim alanının doğal koşulları dikkate alınmak zorundadır.

Şehirlerin çevreye hakim ve savunmaya elverişli yüksek bir noktada, surlarla çevrili bir alanda kurulması tarihi devirler boyunca sık görülmüştür. Bolu şehrinde de aynı şekilde bir yerleşme görülmektedir. Bolu şehrinin ilk kuruluş alanı Hisar Tepesi / Karga Tepe/ Fırka Tepe adı verilen alanlardır. Claudiopolis'in üzerinde bulunduğu Hisartepe - Kargatepe çevresi Roma döneminde yerleşim yeri ve kent merkezi konumundadır. Nitekim şehre ait 1. dereceden sit alanının bulunduğu bölge burasıdır.

Şehrin hayati devamlığını ve ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmesi için, şehrin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir hayat sahasının varlığı gerekmektedir. Hayat sahasının yer şekilleri, iklimi, toprak yapısı ve su kaynakları çeşitli faaliyetlerin ortaya çıkması ve sürdürülmesinde etkili olmaktadır (Balcı Akova, 2008: 1). Bolu şehrinin üzerinde kurulduğu tepenin önünde uzanan, verimli topraklara sahip Bolu Ovası, şehrin gereksinimlerini geçmişten günümüze karşılayan bir alan olmuştur. Bunun yanında şehrin kurulmuş olduğu alanı kuzeyden ve güneyden sınırlayan Köroğlu ve Bolu Dağları'nın, ovanın su kaynağı olan Büyüksu'nun ve şehrin güneyindeki kırık hattı dolayısıyla oluşan Bolu kaplıcalarının şehrin devamlılığında önemli bir yeri bulunmaktadır.

Verimli alüvyal toprakları nedeniyle, çağlar boyunca önemli bir tarımsal alan olan Bolu Ovası ile savunmaya elverişli bir tepelik alanın varlığı, Bolu şehrine önem kazandırmıştır. Bolu'nun önemli ulaşım yolları üzerinde önemli bir konaklama alanı olduğu bilinmektedir. Bu nedenle bir çok seyyah tarafından da ziyaret edilmiştir.

Şehir halkının hem savunma hem de tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirmesinde gerekli olan bu önemli iki unsurun yanında önemli bir yol güzergahında bulunması gibi nedenlerden dolayı Bolu şehri kuruluşundan beri devamlılığını sürdürmüştür. Bu açıdan Bolu şehri konumu itibarıyla çevresiyle, coğrafi bir bütünlüğe sahiptir.

Coğrafi şartların etkilediği diğer bir unsur, yerleşmelerin merkezini oluşturan meskenlerdir. Meskenlerin yapıldığı malzemeler, iklim ve toprağa dayalı olarak ortaya çıkmaktadır. Meskenlerin yapıldığı malzemeler, genellikle çevrede bol olan ve kolay işlenebilen malzemelerden seçilmektedir.

Yerleşme - saha ilişkisinin diğer bir boyutu şehrin görünümüdür. Şehrin görünümü; sokak ve caddelerin yayılışı, şehrin mimari tarzı ve şehir alanı kullanımının ortak sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır (Göney, 2017, C:II, 41).

Şehrin görünümü bir takım etkenlerin sonucunda oluşmaktadır. Bu etkenler maddi ve manevi unsurlar olarak iki başlık altında incelenebilir. Maddi unsurlar şehrin bugünkü görünümünü kazanmasını sağlayan yeryüzü şartlarıdır. Diğer bir deyişle yer şekilleri olarak da adlandırılabilir. Maddi unsurlar içerisinde en önemlileri akarsular, deniz ve göl kıyıları, dağlık ve tepelik alanlar, tarihi anıtlar ve surlardır (Göney, 2017,

C:II, 43). Bazı şehirlerde bu etkenlerin biri daha etkili olduğu gibi, bazılarında birkaçı etkili olabilmektedir.

Şehrin görünümünü etkileyen maddi unsurlardan biri yüksek alanları oluşturan tepelik ve dağlık alanlardır. Yerleşmenin şeklini etkileyen yüksek alanlar genellikle böyle alanlarda kurulan şehirler için en önemli noktaldır. Yüksek alanlarda kurulan şehirlerde yol şebekesi genelde aşağı kesimlerden tepenin üst noktasına doğru, ışınsal bir şekilde uzanmaktadır.

Bolu şehri yaklaşık 725 metre yükseltide olan tepelik bir alanda kurulmuştur. Zamanla yerleşme tepe üzerinden ovaya doğru yayılış göstermiştir. Şehir nüfusunun iyice artış göstermesiyle XX. yüzyılın ortalarında güneyde yer alan alüvyal alana doğru ilerlemeye başlamıştır. Şehrin tekrar kuzeye doğru yayılmaya başlaması ise İstanbul - Ankara şehirlerini birbine bağlayan D-100 kara yolunun hizmete açılmasıyla gerçekleşmiştir (Özdemir, 1992: 5-6). Ayrıca 1944 yılında gerçekleşen deprem de yerleşmenin kuzeye doğru yönelmesinde önemli bir etki yapmıştır.

Bolu şehri, çevresinde bulunan morfolojik ünitelerin uzantısına büyük bir uyum göstermek suretiyle kabaca kuzeydoğu - güneybatı yönünde yayılmıştır. Dolayısıyla şehir yerleşmesinin oluşmasında topografyaya büyük ölçüde uygunluk sözkonusudur.

Şehirdeki cadde ve sokak sistemi de yine topografyaya uygun olarak şekillenmiştir. Çevreden şehrin kurulduğu merkeze doğru ışınsal yollar bulunmaktadır.

Sokak sistemleri, çevre sakinlerinin ikametgahının bulunduğu mahallelerle şehir merkezi arasındaki ulaşımı sağlamaktadır. Osmanlı şehirlerinde yayaların ulaşımını sağlayan, evlerin mahremiyetini koruyan, savunma konusunda avantaj sağlayan kıvrımlı bir sokak sistemi bulunmaktaydı. Yamaçlarda kurulan şehirlerde olduğu gibi ovalarda kurulan Osmanlı şehirlerinde de kıvrımlı sokak sistemleri bulunmaktaydı (Göney, 2017, C:II, 103-107).

Şehrin görünümünü oluşturan diğer bir maddi unsur ise surlardır. Özellikle yerleşme tarihi, ortaçağa veya daha eskiye dayanan birçok şehirde, eski şehirlerin planında ve yol şebekesinin uzanışında surların çok etkili oldukları görülmektedir. Surların şekline göre şehirlerin yerleşme planları da değişmektedir. Bunlar arasında

kare ve dikdörtgen şeklindeki şehir planları en çok görülenlerdir. Böyle şehir planlarına sahip olan yerlerde, şehrin cadde ve sokak sistemlerinin ana hatlarıyla surların uzanışına uygun olduğu bilinmektedir (Göney, 2017, C:II, 66-67). Surların arasında bulunan kapılar bazı şehirlerin yol şebekelerinin surlar kenarında toplanmasına neden olmaktadır.

Bolu şehrinde günümüze ulaşan kale ve surlar bulunmamaktadır. Hisar Tepesi adı verilen alanda eskiden kale olduğu düşünülmektedir. Karga Tepesi'nde eski Zübeyde Hanım Kız Meslek Lisesi'nin yakınında, eski sur duvarı kalıntısı bulunmaktadır. Bu nedenle kale ve surların şehrin günümüzdeki görünümü üzerinde nasıl bir etki yaptığı tam olarak bilinmemektedir.

Bolu şehri çevresini oluşturan morfolojik unsurlardan sonra asıl yerleşme alanını oluşturan ovanın daha ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir. Bolu şehrinin bulunduğu Bolu Ovası, kuzeyden Bolu Dağları, güneyden ise Köroğlu Dağları ile çevrili alandaki depresyon ve yakın çevresidir. Bolu Ovası'nın kuzeyinde batıdan doğuya doğru Sünnice Tepe (1800 m) oradan doğuya doğru Akgöynük Tepe (1500 m) ve Çele (Çile) Doruğu (1900 m) bulunmaktadır. Bolu Ovası'nın güneyinde batıdan doğuya doğru Ardıç Tepe (1800 m), Aladağlar, Kara Tepe (1600 m), Kızılcılık Tepe (1700 m) ve Karapınar Tepe (1800 m) bulunmaktadır (Kotan, 2012: 1).

Bolu'da dağların arasında konumlanmış tektonik bir ova ve depresyon bulunmaktadır. Bolu Ovası, depresyon alanında, kabaca kuzeydoğu - güneybatı yönünde uzanmaktadır. Bolu Ovası'nın yüzölçümü 12.175 hektar, ortalama yükseltisi ise 725 metre civarındadır. Bolu Ovası'nın etrafı yükseltileri 1000 - 2000 metre arasında değişen olan sıradağlarla çevrilidir. Ova, Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde yer almaktadır. Depresyon tabanında kuarternere ait alüvyonlar yaygındır. Ovanın güneyi nispeten daha genç alüvyonlarla örtülüdür. Bu kısımda eğim oldukça azdır. Ovanın güney kısmı buradaki kırık hattından dolayı kademeli şekilde yükselmektedir. Ovanın kuzey kısmı ise nispeten eski alüvyonlarla örtülüdür. Kuzey kısmında eğim daha uzun mesafede artmaktadır. Bahsedilen iki kısımda da sulamalı tarım yaygın olarak yapılmaktadır (Tatar, 2003:10-11).

Ovanın batısı Abant ve Mudurnu sularının aşındırdığı parçalanmış vadilerden oluşmaktadır. Ovanın doğusu ise sırtlar, parçalanmış vadiler ve taraçalardan oluşmaktadır.

Bolu Ovası'nın çevresinde birikinti yelpazeleri bulunmaktadır. Bugün Bolu şehri mahallelerinden olan Çivril ve Yukarısoku birikinti yelpazeleri üzerinde kurulmuştur (Kotan, 2012: 17-21). Yukarısoku, Çivril, Alpagutbey, Salıbeyler mahalleleri eğimin ovaya göre oldukça fazla olduğu alanlardır. Kürkçüler, Karaköy, Yukarısoku, Çivril, Alpagutbey, Salıbeyler, Sarıcalar, Dodurga gibi mahalleler ovanın yükseltisinin artmaya başladığı bir alanda kurulmuş mahallelerdir. Şehirdeki diğer mahalleler ise ovanın tabanında yer almaktadır.

Bolu Ovası hem sahip olduğu verimli topraklardan hem de havzayı sulayan Büyüksu'nun varlığı nedeniyle yüzyıllar boyunca önemli bir tarım alanı olmuştur. Bu durum yerleşmenin ova üzerinde gelişmesine neden olmuştur.

Şehrin kurulduğu alan olan, Hisar Tepesi'nin çevresinde yukarı mahalleler bulunmaktadır. Şehrin tarihi çekirdeğini oluşturan kısım Hisar Tepesi'nin batı ve güneye bakan yamaçlarında yer almaktadır. Başlıca eski binalar (ulu cami, diğer camiler, hamamlar) ve ticarethaneler (taşhanlar) bu kısımlarda bulunur. Şehrin sahip olduğu önemli caddeler (İzzet Baysal Caddesi, PTT Caddesi, Cumhuriyet Caddesi, İsmet Paşa Caddesi) şehri oluşturan tarihi çekirdek etrafında bulunmaktadır. Şehrin tarihi çekirdeğinde kıvrımlı ve dar sokaklar bulunmaktadır. Ara ara Bolu geleneksel konutları olan eski ahşap evler göze çarpmaktadır.

Bolu şehrinin, taraça üzerinde yer aldığı düşünülebilir. Ova ortasında, yüksek alanların bulunması tektonik faaliyetler sonucunda yükselmeleri ile de ilgili olabilir (Kotan, 2012: 8).

Büyüksu, Bolu Ovası'nın güney kesiminde, güneybatı - kuzeydoğu yönünde uzanmaktadır. Abant Deresi ve Mudurnu Suyu ayrıca diğer dereler birleşerek, Bolu Ovası'ndaki suların drene edilmesini sağlayan Büyüksu'yu oluşturmaktadır. Büyüksu'nun ovada sulamalı tarıma da katkısı olmaktadır.

3. Bolu Şehrinin Konumu ve Önemi

Bolu ili, Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz alt bölümünde yer almaktadır. Güneyindeki İç Anadolu, batısındaki Marmara, kuzeyindeki Karadeniz Bölgesi arasında geçiş ve bağlantı noktası konumundadır. Bolu Ovası'nı kuzeyden ve güneyden çeviren dağların kuzeydoğu - güneybatı kısmında yükseltinin düşük olması, bölgeye bir boğaz niteliği kazandırır. İstanbul - Ankara gibi Türkiye'nin en önemli iki şehrini birbirine bağlayan otoyol (D-100, TEM) bu boğaz üzerinden geçmektedir. Bolu'nun önemli bir güzergahta bulunma durumu adının Bithynium olduğu dönemlerden itibaren devam etmektedir.

Fatih Sultan Mehmed, Amasra'yı fethetmek için Bolu'dan geçmiştir. Amasra'yı ele geçirdikten sonra şehri Bolu'ya bağlamıştır. Kanuni Sultan Süleyman, şehzadelik döneminde, Bolu'da sancak beyliği yapmıştır. Bu dönemde yapılan yollar Bolu'nun menzil noktası konumunu güçlendirmiştir. Bağdat yolu bu dönemde Bolu'dan geçmektedir.

16. yüzyılda Bolu Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli şehirlerinden biri olarak göze çarpmaktaydı ve ana yollar üzerinde bulunmaktaydı. Şehrin merkezinde bulunan kale, şehrin artık uç bölgelerinde yer almaması nedeniyle yavaş yavaş yıkılmaya terk edilmişti.

Sultan IV. Murad, Revan Seferi dönüşünde (1635) Bolu'dan geçerek Bolu'yu şerefletirmiştir. IV. Murad Mudurnu'da bulunan Dibek Hanı'nda konaklamıştır.

Bolu, önemli bir menzil noktasında bulunduğundan Evliya Çelebi yaptığı çeşitli yolculuklarda Bolu'dan altı defa geçmiştir. Bunlardan ilki 1640 yılında sonuncusu ise 1656 yılındadır (Süme, 2013: 16). Evliya Çelebi'nin dışında bir çok gezgin Bolu'dan geçerek Bolu hakkında bilgi vermişlerdir.

Bolu, gür ormanları sayesinde yüzyıllarca Osmanlı Devleti'nin özellikle de İstanbul'un kereste ihtiyacını karşılamıştır. Bolu'da üretilen çam kerestesi İstanbul'da her dönem makbul bir ürün olmuştur. Bolu'dan gönderilen kereste; saraylar başta olmak üzere çeşitli inşaatlarda, gemi yapımında ve yakacak olarak kullanılmaktaydı. Bütün ahşap yapılarda kullanılan kereste önce şehrin yakındaki iskelelere gönderilmekte ve oradan deniz yolu ile İstanbul'a yollanmaktaydı. Tersane-i Amire

için gerekli olan kereste de yine Bolu'dan gönderilmekteydi. Bolu'da meşe ağacından üretilen kömürün de Bolu'dan İstanbul'da gönderildiği bilinmektedir (Bolu Valiliği, 1998: 87).

Verimli topraklara sahip olan Bolu Ovası'nda yetiştirilen tarımsal ürünler de İstanbul'a gönderilmiştir. Ayrıca Bolu, ordunun ihtiyacı olan zahirenin temininde de önemli bir merkez olmuştur (Orhonlu, 1975: 15-16).

Bolu yerleşmeye müsait toprakları nedeniyle göç eden insanlar için önemli bir merkez olmuştur. Tarih içerisinde Bolu, bir çok farklı bölgeden insanların, göçüne imkan tanımıştır.

Bolu şehri, geleneksel Osmanlı şehirlerinin güzel bir örneğini teşkil eder. Geleneksel Osmanlı şehirlerinde de bulunan ulucami, han, hamam, imaret, medrese, gibi yapılar şehirde de bulunmaktaydı.

Bolu'nun bir çok kez el değiştirerek, salgınlar, kıtlıklar, depremler, yangınlar, asayiş bozuklukları ve isyanları atılarak eski dönemlerden günümüze ulaşması şehrin hayati devamlılığını göstermektedir. Bir yerleşmenin uzun süreden beri varolması fiziki ve beşeri şartların uyumunu ya da kısaca coğrafi bütünlüğe sahip olduğunu göstermektedir (Bayartan, 2003: 221).

Sonuç olarak Bolu şehrinin uzun süredir var olmasının nedenleri; bulunduğu konumun menzil noktası olması, zengin orman varlığı ve verimli topraklara sahip bir ovada kurulmasıdır.

4. Şehrin Kuruluş ve Gelişimi

a. Şehrin İlk Yerleşme Alanı ve Hisar Tepesi

Bolu şehrinin tarihi çok eski dönemlere gitmektedir. Hisar Tepesi'nde Bolu Belediyesi tarafından yapılan su deposu kazısı ile bulunan pişmiş toprak eser M.Ö. 3000 yılına tarihlenmektedir. Bolu'ya dair en eski arkeolojik eserin Hisar Tepesi mevkinde bulunması şehrin en eski yerleşim alanının bu nokta olduğunu düşündürmektedir.

Anadolu'da Phrygler devri, M.Ö. 1200'de başlar. Asıl hakimiyet alanlarının doğusunda kalan Bolu o dönemdeki adıyla Bithynia bir süre sonra Phryg hakimiyetine girmiştir. Bolu'da Phryglere ait en eski yerleşim yeri, Göynük'ün Soğukçam köyünde ortaya çıkarılmıştır. İşte bu bilgiler ile Bolu'nun ne kadar eski yerleşme alanlarına sahip olduğu anlaşılabilir.

Bithynia Kralı Ziaelas'ın doğu seferi sonrasında, Bolu Bithynia'ya bağlanmıştır. Bu dönemde şehirde çeşitli imar çalışmaları yapılmıştır. Şehrin adı ise Bithynium haline gelmiştir. Bithynium, Nicomedia'dan (İzmit) başlayıp Paphlagonia (Zonguldak, Bartın, Kastamonu civarı) üzerinden Pontus'a giden anayolun üzerinde kurulmuştur. Şehir Salona (Bolu) Ovası'nın etrafındaki araziye kapsamaktaydı. Bu ova hayvanlar için çok elverişli bir otlaktı. Strabon ovada yetiştirilen hayvanların sütünden üretilen salonites peynirinin çok meşhur olduğunu belirtmiştir. Bu şehir alçak bir tepenin üzerine kurulmuştu ve sulak arazilere sahipti. Şehirde kaplıcalar da bulunmaktaydı. Özetle bir şehrin kurulması ve yaşaması için gerekli olan kaynaklara ve konuma sahipti. Buna rağmen geç Helenistik dönem olarak adlandırılan bu döneme ait günümüze ulaşan bir yapı bulunmamaktadır.

Bithyn kralı Nikomedes IV., Bithynia topraklarını vasiyetle Roma'ya bırakmıştır. Böylece şehir M. Ö. 74 yılında Roma eyaleti olmuştur. Şehir imparator Claudius döneminde şehirleşme adına gerçekleşen önemli gelişmelerden dolayı Claudiopolis adını almıştır. İmparator Augustus döneminde Bithynia Roma'ya bağlı eyaletlerdendi ve bir senato idaresindeydi.

İmparator Traianus döneminde, Bithynia imparator eyaleti statüsüne alınmış ve meşhur Plinius eyalete vali olarak gönderilmiştir. Bithynia'ya *civitas* adı verilen şehirler bağlı tutulmuştur. Plinius'un, M.S. 77'de yazdığı *Historia Naturalis* adlı eserine göre; Bithynia'da 12 tane *civitas* bulunmaktaydı ve bunlardan biri Bithynium - Claudiopolis'ti. Şehir Nicomedia'dan (İzmit) başlayıp Paphlagonia üzerinden Pontus'a giden yol üzerinde kurulmuştur. Şehir *civitas* (şehir) statüsü kazandığı dönemde sikke de basmıştır. Yine Plinius, imparator Traianus'a yazdığı mektupta Claudiopolis'in hamama ihtiyacı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bir yazıtta masraflarının kent meclisi üyeleri tarafından karşılanan bir hamam yapımından bahsedilmektedir (Doğancı, 2007: 139-140). Bolu'nun önemli yollar üzerinde bulunması durumu

binlerce yıldır sürmektedir (Doğancı, 2013: 170-177). İmparator Hadrian döneminde, Claudipolis’li gözdesi Antinous’un anısına şehirde yeni yapılar inşa edilmiştir. Antinous anısına basılan üzerinde kendi resminin olduğu bir sikke de bulunmaktadır(Fotoğraf 2). Ayrıca bu dönemde şehre Hadrian ünvanı verilmiştir.

Fotoğraf 2. İmparator Hadrian Döneminde Claudiopolis’te Antinous Adına Bastırılan Sikke

Kaynak: <https://www.asiaminorcoins.com> Erişim Tarihi: 20/12/2017

Roma ordusunun doğuya yaptığı seferlerde bir kent devleti olarak tanımlayabileceğimiz Bithynia - Claudiopolis bölgesinden geçen yol ağını kullandıkları bilinmektedir (Akıncı Kesim; Köylü; Girti, 2009: 6-10).

Claudiopolis’in gerçek anlamda bir şehir özelliği taşımaya başladığı dönem esas itibarıyla Roma dönemidir. Roma şehir yerleşimlerinin genel özelliklerini şöyle açıklayabiliriz. Öncelikle deniz kenarında olmayan şehirlerde; hem sağlık, hem de güvenlik ihtiyacı düşüncesiyle yüksek alanlar ve yüksek alanların etekleri tercih edilmiştir. Şehri besleyecek kaynakların olması gerekmektedir. Özellikle su kaynağının ve verimli bir ovanın varlığı şehirlerin ortaya çıkmasında çok önemlidir.

Roma şehirlerinde sütunlu caddeler, agora ya da forumlar, hipodromlar, stadyumlar, tiyatrolar, tapınaklar, mezar alanları, kütüphaneler, hamamlar, köprüler, su kemerleri, çeşmeler, kent kapıları, zafer takları, dikili taşlar, konutlar ve dükkanlar gibi yapılar bulunmaktadır.

Helenistik dönemde şehirler surlarla çevrilmiştir. Zamanla şehirler gelişerek Roma döneminde surların dışına taşmıştır. Bu dönemde surların dışında halkın işlediği araziler bulunmaktaydı. Ülkede iç kesimlerdeki kentlerde, forum kentin ortasında yer almıştır. Tapınaklar genellikle şehre hakim tepelerde inşa edilmiştir. Şehrin kurulduğu alanda topografyanın etkisi büyüktür.

Çok eski dönemlerden günümüze ulaşmış şehirlerde genellikle şehrin ilk nüvesini şehrin kalesi oluşturmaktadır. Kale ya da hisarlar genellikle şehre hakim olan yüksek bir konuma kurulmuş yüksek surlara sahip alanlardır. Surlar ya da yüksek duvarlar düşmanlardan ve istiladan korunma amacıyla yapılmışlardır.

Bolu şehrinin yerleşme tarihi olarak en eski noktasının Hisar Tepesi-Karga Tepe mevkiisi olduğu düşünülmektedir. Maalesef Bolu şehrinde bu döneme ait inceleyebileceğimiz ya da detaylarını anlatabileceğimiz bir kale günümüze ulaşmamıştır. Bolu'nun iç bölgelerde bulunan bir şehir olması nedeniyle kale önemsizleşmeye başlamış ve XVI. yüzyıldan itibaren yıkılmaya başlamıştır. Bölgenin hala Hisar Tepesi olarak anılması ise kalenin varlığının ve şehir yaşamına etkisinin önemli bir yansımasıdır. Karga Tepesi'nde eski Zübeyde Hanım Kız Meslek Lisesi'nin kenarında eski sur duvarı kalıntısı bulunmaktadır. Dış etkenlere açık ve restore edilmemiş bir haldedir.

Şehirde gerçekleşen depremler ve yangın gibi afetler, o döneme ait binaların tekrar yapı malzemesi kaynağı olarak kullanılması, ayrıca modern şehrin üzerine kurulması nedeniyle yapıların çoğu yok olmuş ya da tahrip olmuştur.

Kaleye dair kalıntılara tesadüf edilemese de Bolu'da yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan buluntuların bu bölgede yoğunlaşması Hisar Tepesi, Karga Tepesi ve Fırka Tepesi'nin Bolu şehrinde yerleşmenin ilk nüvesi olduğunu göstermektedir. Netice itibarıyla, Roma dönemi şehirlerinde olması beklenen yapılar Claudiopolis şehrinde de bulunmaktaydı.

Claudiopolis şehrinden günümüze bazı kalıntılar ulaşmıştır. Bunlar genellikle M.S. 2. ve 3. yüzyıla tarihlenmektedir. Şehirde Roma döneminden kalma kısa bir yol, hamam, kilise ve tapınak kalıntıları, mozaik taban döşemeleri bulunmuştur. Hisar Tepesi'nde yapılan kurtarma kazılarında bir kilise kalıntısı ve tepenin güney yamacında mozaik taban bulunmuştur. Ayrıca Hisar Tepesi'nde daha önceki kazılarda temelleri bulunarak tekrar üstü toprakla kapatılan Antinous Tapınağının varlığı bilinmektedir. Roma şehirlerinde tapınaklar için genellikle şehre hakim ve manzaralı kesimi tercih edilmekteydi. Antinous Tapınağı'nın yeri için seçilen Hisar Tepesi de bu özellikleri taşımaktaydı. Hisar Tepesi ve Fırka Tepesi arasında bugün Bolu Belediye Başkanlığı binasının bulunduğu alanda Roma dönemine ait tiyatro bulunduğu bilinmektedir. Tiyatro gibi basamaklı oturma planı olan yapılar genelde yamaçlara inşa edilmekteydi ve genelde güneşe dönük biçimde konumlandırılırdı. Bolu'daki tiyatronun yer seçiminde de muhtemelen bu özelliklere dikkat edilmiştir.

Claudiopolis antik kentinden günümüze ulaşan en iyi korunmuş yapı; Bolu müzesi tarafından yapılan kazıda ortaya çıkarılan Akpınar Mahallesi'ndeki Stadion kalıntısıdır. M. S. 117-138 yılları arasına tarihlenen yapı Hisar Tepesi'nin güney yamacındadır. Basamaklı yapıların inşasında yamaçtaki alanların destek olarak kullanılması Roma şehirlerinde yaygındır. Ayrıca Stadion yapısı Bolu çevresindeki antik kentlerden bir tek Bolu'da bulunmaktadır.

Fotoğraf 3. Stadion Kalıntısı ve İzzet Baysal Caddesi

Karga Tepesi'nde eski sur duvarı kalıntısının bulunduğu çevrede bir mozaik taban döşemesi de bulunmuştur. Mozaik tabanların varlıklı kişilerin evlerinin taban süslemesi olarak yapıldığı bilinmektedir. Karga Tepe günümüzde 1. dereceden arkeolojik sit alanıdır. Yine 1. dereceden arkeolojik sit alanı olan Halı hisarı kalesi de şehirde Roma döneminden kalma yapılardandır. Ayrıca Köprücüler köyünde yine Roma döneminden kalma köprü kalıntısı bulunmaktadır.

Tepecik, Çıkınlar, Paşaköyü, Tabaklar, Sümer ve Karaköy mahallelerindeki mezar buluntuları bu bölgelerin şehrin nekropol alanının bu bölgeler olduğunu göstermektedir (Karagülle, 2014: 1-10). Şehir nekropollerini surların dışında yer almaktadırlar. Bu mahallelerin merkez mahallelerle arasındaki mesafe o dönemdeki şehrin genişliğini anlamamızı sağlamaktadır.

Roma dönemi şehir yerleşmelerinin diğer bir unsuru konutlardır. Roma dönemindeki konutlar genellikle bir ya da iki katlıdır. İki katlı evlerde üst kata geçiş avludan yapılmakta ve odalar avluyla ilişkilendirilmiştir. Ayrıca ev halkı atriumda (avlu) çeşitli aktivitelerini yapmaktadırlar. Roma karakterinde, üstü açık atriumlu (iç avlulu), yapılar en yaygın olanlardır. Roma döneminde toplu konut olarak değerlendirilebilecek 'insulae'ler ve varlıklı ailelerin kent dışında yaptırdıkları villa

tipi konutlar da bulunmaktadır. Roma evlerinde duvar ve iç mekan süslemelerine oldukça önem verilmiştir. Heykeller, vazolar, havuzlar ve çeşmeler evlerin vazgeçilmezleridir (Karagülle, 2014: 1-10). Yine varlıklı ailelerin evlerinin tabanları mozaik ile kaplı olabilmektedir. Bolu'da günümüze ulaşan mozaik tabanlar büyük evlerin varlığına işaret etmektedir.

Şehrin konumlandığı alan olan kale günümüze ulaşmasa da kalenin genel özelliklerine dair bilgileri eski dönemlere ait kaynaklardan elde edebiliyoruz. Bu konuda ilk kaynak Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı eseridir. Evliya Çelebi 1645'teki ziyaretinde Bolu kalesinden “..... tarihinde Osmancık fethidir. Sungur Bay Şemsi eliyle feth edip kendine evlattan evlada hayat kaydıyla ocaklık olarak bağışlanmıştır. Hala soyları tükenmeyip Şemsi Paşa oğulları derler. Kaleyi, Bursa tekfuru yaptırmıştır. Bir topraklı yüksek tepe üzere dört köşe bir harabe içinde binadan eser yok bir kaleciiktir.” diyerek bahsetmiştir (Dağlı; Kahraman, 2013: 201). Kale bu dönemde yıkılmaya başlaması nedeniyle maalesef günümüze ulaşamamıştır. Kalenin dört köşe olması o dönemde kare ya da dikdörtgen planlı bir şehir olduğunu göstermektedir. Muhtemelen sokak ve caddeler de bu şekli takip etmekteydi.

Katip Çelebi, Hisar Tepesi ile Gölyüzü Mahallesi arasında bir göl olduğundan ve gölden yetişen bir bitkiden bahsetmektedir. Ayrıca Bolu için “Kaide-i vilayet sursuzdur.” ifadesini kullanmıştır. Evliya Çelebi'nin anlatımında yıkılmakta olan surlar bu dönemde iyice işlevini yitirmiş ve ortadan kalkmaya başlamıştır.

Eldeki kısıtlı bilgilere göre Bolu kalesi iç ve dış kale olarak iki kısımdan oluşmaktaydı. Kalenin çevresi su hendeği ile çevriliydi. Ayrıca kalenin kuzeydoğusunda bugün Gölyüzü olarak anılan mahallede bir göl bulunmaktaydı (Bolu Valiliği, 1998: 85).

1814'te Bolu'ya gelen John Macdonald Kinneir şehri gören tepede eski kalenin izlerini gördüğünü; Alman yüzbaşı Walter von Diest, 1886'da Bolu'yu gezerken höyükteki tarihi eserlerden sökülen taşlarla, höyüğün üstüne okul (idadi) yapıldığını söylemiştir (Eyice, 1975: 6-8). Bolu Valiliği'nin giriş kısmındaki sütunlarda da höyükteki tarihi eserler parçalarının kullanıldığı bilinmektedir. Muhtemelen kale ve surların parçaları çeşitli binaların yapımında kullanılmıştır.

Charles Texier Bolu için: “Bu şehir hiçbir zaman savaş yeri olmamıştır. Kaleye benzer bir yeri yoktur. Surları var idiyse bile bugün tamamen yok olmuştur.” Şeklinde şehrin kale ve surlarından bahsetmektedir (Texier, Çev: Ali Suat, 2002: 257).

Semavi Eyice: Hisar Tepesi için “Bugün şehrin ortasında yükselen büyük tepe ise herhalde ilk yerleşmenin izlerini taşıyan yer olmalıdır. Bunun üstü, insan eli ile düzleştirilmiş olup, buranın bir höyük olduğuna da pek şüphe edilmez.” ifadesini kullanmıştır (<http://www.basbayraktar.com/bolu/bithynion.htm> Erişim Tarihi 24/04/2018).

Bizans döneminden günümüze kalan diğer bir yapı ise Halı Hisarı’ndaki kale kalıntısıdır. Halı Hisarı, Bolu şehrinin beş kilometre kadar kuzeyinde yüksek bir tepededir. Gerçekleşen deprem sonrasında Claudiopolis’in Halı Hisarı’ndan bugünkü Hisar Tepesi’ne taşındığı düşünülmektedir (Birgören, 2008 b: 153).

Halı Hisarı kalesi kalıntıları günümüze ulaşmıştır. Kalenin Bithynia krallarından I. Nikomedes döneminde, yerleşme alanı olduğu düşünülmektedir. İki burç ve kalınlığı değişen surlara sahip olduğu ve daha kalın duvarları olan bir iç kalesi olduğu ifade edilmiştir (Kara, 2017: 16-17).

Hem Bithynia Krallığı’ndan; hem de Roma döneminden kalıntılara sahip olan şehrin eski bir tarihi olduğu, bu kalıntılar Hisar Tepesi, Karga Tepe ve Fırka Tepe’de yoğunlaştığı için de şehrin ilk kuruluş alanının bu çevre olduğu kanıtlanmaktadır.

b. Bolu Şehrinin Türk Devri İskanı

Bolu’nun Türk hakimiyetinden önce Roma İmparatorluğu’nun hakimiyetinde olduğu bilinmektedir. Şehrin yerleşme tarihine baktığımızda Türk şehri haline dönüşmeden önce, daha önce belirtildiği gibi şehrin adı Claudiopolis’ti. Claudiopolis’in yerleşim yeri ve kent merkezi (akropol) Hisar Tepe - Karga Tepe çevresiydi. Fırka Tepe ve Uğurlunaip Tepesi’nin bulunduğu sahalar ve Tabaklar, Çıkınlar, Paşaköy, Sümer, Tepecik mahalleleri ise, kentin nekropolünü (mezarlık kısmı) oluşturmaktaydı (Bolu Müzesi, 2017: 2).

c. Şehrin Gelişim Yönleri ve Bunları Etkileyen Faktörler

Bolu şehri kurulduğu tepe üzerinden ovaya doğru yayılış göstermiştir. Şehir nüfusunun iyice artış göstermesiyle XX. yüzyılda özellikle alüvyal alana doğru ilerlemeye başlamıştır.

Aslahaddin (Aslı Hatun), Akmesic, Çukur, Hocabey ve İmaret gibi mahalleler Cumhuriyetin İlanı'ndan sonra diğer mahallelerin sınırlarına dahil edilmiştir. Bolu 1955 imar planı yapıldığında şehirde Akpınar, İhsaniye, Karamanlı, Karaçayır, Gölyüzü, Büyükcami, Aktaş, Semerkant ve Tabaklar olmak üzere dokuz mahalle bulunmaktaydı. Seka Bolu fabrikasının kurulmasının etkisiyle 1959 yılında şehrin güneybatı yönünde Sümer Mahallesi kurulmuştur. 1963 yılında şehrin doğusunda Çıkınlar; batısında Borazanlar ve Aşağısoku mahalleleri kurulmuştur. 1965 yılında kurulan Köroğlu Mahallesi ve 1967'de kurulan Bahçelievler mahalleleri şehrin tarihi çekirdeğine yakın bir alanda kurulmuşlardır. 1970'lerden itibaren, E-5'in kuzeyinde yer alan; Beşkavaklar, Kültür ve Sağlık mahalleleri kurulmuşlardır. 1991 yılında Alpagutbey, 1991-1999 arası dönemde ise Tepecik ve İzzet Baysal mahalleleri şehrin güneybatı ve kuzeybatı yönlerinde kurulmuşlardır (Bolu Belediyesi, 2018: 52).

1999 yılındaki Bolu- Düzce depremi sonrasında yapılan arazi etüdlerinde şehrin kuzey ve batı kısımlarındaki zeminin sağlam bir yapıda olduğu belirlenmiştir. Konut alanlarının özellikle kuzey ve batı yönlerinde ilerlemesine karar verilmiştir.

Şehirdeki yerleşme alanının genel olarak kuzeye ve batıya ilerlemesi bazı nedenlerden dolayı gerçekleşmiştir. Kentin güney yönünde bulunan kırık hattının şehirde yarattığı olumsuz etki 1944 ve 1999 depremlerinden sonra daha da anlaşılır hale gelmiştir. 1985'te yürürlüğe konan imar planı üzerinde sık sık değişiklikler yapılmış ve şehir daha güvenli bir alana yönlendirmek istenmiştir. Bu amaçla sağlam zemine sahip alanlarda, şehrin kuzeybatısında kalıcı deprem konutları (Yaşamkent ve Umutkent Mahallesi) ; kuzey ve batı kesimlerinde toplu konut alanları (Çivril, Dağkent, Kürkçüler, Paşaköy Mahalleleri) imar planına uygun biçimde inşa edilmişlerdir. Şehrin batısında verimli tarım alanlarının olmayışı ve sağlam zemine sahip olması yerleşmenin doğal olarak bu yönde ilerlemesine neden olmuştur.

Bolu şehrinde bulunan 43 mahalleden 19'u, 2000'li yıllarda mahalle statüsü kazanmıştır. 2004 yılında kurulan Kuruçay Mahallesi, 2008 yılında Karacağaç, Çakmaklar, Alpağut, Dodurga, Kasaplar, Kılıçarslan, Küçükberk, Çivril, Ovadüzü, Paşaköy, Salıbeyler, Sandallar, Sarıcalar, Seyit ve Yukarısoku mahalle statüsü kazanmışlardır (Resmi Gazete: 6 Şubat 2008, Sayı: 26779). Belediye Meclisi kararlarıyla 05.04.2010 tarihinde Kürkçüler, 11.10.2010 tarihinde Karaköy ve 16.09.2011 tarihinde Okçular köyü bağlısı Yenimahalle mahalle statüsü kazanmışlardır.

Şehrin doğu yönünde ilerleyememesinin çeşitli sebepleri vardır. Şehrin doğusunda, Bolu Organize Sanayi Bölgesi, Yeni Küçük Sanayi Sitesi, cezaevi, askeri alan, beyaz et ve çimento üretim alanları gibi alanlar bulunmaktadır. Bu nedenle doğu yönünde yerleşmenin gelişebileceği bir alan bulunmamaktadır.

Günümüzde şehirdeki kentsel kullanım alanlarından sanayi alanları; şehrin doğusunda, turistik alanlar güney ve batı yönlerinde, konut alanları ise kuzey ve batı yönlerinde gelişmektedir. Kuzeydeki konut alanı, dağın eteklerine kadar ulaşmıştır. Şehrin kuzey ve batı yönlerinde boş kalan ya da seyrek yerleşme bulunan alanların giderek yoğunlaşması ve batıda Abant yol ayrımına kadar yerleşmenin ilerlemesi beklenmektedir (Taner, 2014: 384-389).

Şehrin bugünkü gelişme alanında irili ufaklı tarımsal araziler maalesef yerleşime açılmakta ve tarımsal arazi fonksiyonlarını kaybetmektedir. Yerleşme alanının gitgide ovayı kaplaması ve tarım alanlarının yok olma tehlikesi ile yüzyüze gelmesi muhtemeldir.

Gölyüzü, Büyükcami, Akpınar, Karaçayır, Karamanlı, Tabaklar, Semerkant ve İhsaniye Mahalleleri, Türk dönemi eski yerleşme alanlarını oluşturmaktadır (Harita 5). Saydığımız mahallelerin bir kısmı büyümeye ve gelişmeye devam etmiştir. Bunlar; Tabaklar ve Karamanlı Mahalleleri'dir. Muhtemelen şehrin nüvesinin batı kısmında yer aldıkları için gelişmeye devam etmişlerdir. Günümüzde ise bu iki mahallenin yakın çevresinde yer alanlardan Bahçelievler ve Beşkavaklar Mahalleleri gelişmiş mahalleler olarak nitelendirilebilir.

Beklenen gelişmeyi gösterememiş mahallelere ise; Büyükcami, Semerkant, Aktaş, Karaçayır ve Çıkınlar Mahalleleri örnek verilebilir (Taner, 2014: 391, 394, 397- 401). Eski mahallelerin gelişme gösterememe nedenleri; üzerinde sit alanlarının ve tarihi eserlerin bulunması, küçük parsellerde çok sayıda evin bitişik bir şekilde konumlanması dolayısıyla arsalarda çok sayıda hak sahibinin bulunmasıdır. Parsellerin durumu, yol şebekesi çalışmalarını ve planlı yapılaşmayı olumsuz etkilemektedir.

Bolu İli Çevre Düzeni Planına (2025) baktığımızda yerleşme alanıyla ilgili: doğal afet riski dikkate alınarak; nüfusun, farklı bölgelere dengeli bir şekilde dağılmasının sağlanması, mevcut ve gelişmekte olan konut alanlarının sağlıklı hale getirilmesi, kentsel gelişme alanlarına gerekli konut alanlarının etaplar halinde yapılması, tarihi kimliği olan yerleşmelerde kimliğin bozulmasına neden olacak kararların önlenmesi, koruma alanları içinde kalan tüm kentsel ve kırsal yerleşmelerin altyapıları öncelikle ele alınıp iyileştirilmesi ve imar planlaması yapılan ama henüz yerleşmenin olmadığı alanlarda jeolojik etütlere göre yerleşme alanlarının kurulması gibi kararlar bulunmaktadır (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2016: 1-19, 33).

5. Şehrin Bugünkü Kullanım Alanları

Merkezi İş Sahası: Kısaca şehir merkezindeki mağazalar, hizmet ofislerinden oluşan iş yerleri ve dükkanların kümelenmiş halidir. Finansal hizmetler ve büro hizmetleri de merkezi iş sahasında dahildir. Şehirlerin her noktasında iş yerleri ve dükkanlar bulunmaktadır. Fakat merkezi iş sahası bu faaliyetlerin şehirde en yoğun olduğu kısımdır. Çeşitli ürünlerin farklı değer ve kalitede olan çeşitlerini merkezi iş sahasında rahatlıkla temin edebiliriz. Şehrin ana caddeleri genel olarak merkezi iş sahasına açılır ve bu nedenle merkezi iş sahasının ulaşımı oldukça kolaydır. Merkezi iş sahası genel olarak şehir halkının en iyi bildiği alandır.

Osmanlı dönemindeki merkezi iş sahasını oluşturan yapılara; kapalı çarşı, hanlar, arastalar, bedestenler ve kapanlar örnek verilebilir. Günümüzde birçok şehrin merkezi iş sahası tarihi sit alanına denk gelmektedir. Bu nedenle merkezi iş sahası bir kısmında da olsa yapılaşmaya izin verilmemektedir.

Taşhan hala iş merkezi olarak kullanılmaktadır. İçerisinde maalesef geleneksel el sanatlarından ziyade kitapçılar yoğunluktadır. Ayrıca handa çeşitli hediyelik eşya dükkanları da bulunmaktadır. Yukarı Taşhan ve Yıldırım Bayezid Camisi civarındaki dükkanlar perakende ticaretin yoğun olduğu klasik Anadolu şehir çarşısı özelliği taşımaktadır.

Fotoğraf 4. Aşağı Taşhan

Fotoğraf 5. Yukarı Taşhan'ın İçten Görünümü

Yeni ticaret merkezi özellikle İzzet Baysal Caddesi, PTT Caddesi, İsmet Paşa Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi üzerindedir. Bahsettiğimiz caddelerin bir kısmı geleneksel ticaret alanına bağlanmaktadır. Şehrin yeni ticaret merkezi, geleneksel ticaret merkezinin bir uzantısı konumundadır. Geleneksel ticaret merkezine açılan caddeler genellikle yeni ticaret alanlarını kapsamaktadır.

Ulucami, Taşhan, Orta Hamam çevresindeki geleneksel iş merkezi sahası İzzet Baysal Caddesi ile devam etmektedir. Bolu Belediyesi'nin bulunduğu konumdan sonra İzzet Baysal Caddesi daha modern bir hal almaktadır. İzzet Baysal Caddesi üzerinde; belediye, çeşitli alışveriş mekanları, kafeler, lokantalar, çeşitli banka şubeleri, sigorta şubeleri vs. yer almaktadır. Caddenin sonu Bolu Valiliği'nin olduğu alana açılmaktadır. Cadde, bir şehir merkezinde olması gereken ticari canlılığa sahiptir. Kısacası şehrin en canlı caddesidir. Caddenin iki tarafı da yüksek katlı binalarla çevrilidir. Cadde 2014 yılında araç trafiğine kapatılarak bir alışveriş ve eğlence mekanı haline gelmesi amaçlanmıştır. Bu caddenin trafiğe kapatılması ulaşımı olumsuz etkilese de insanların ihtiyacı olan sosyal mekanlardan birini sağlamaktadır.

Ticari anlamda önemli diğer caddeler PTT, İsmet Paşa ve Cumhuriyet caddeleridir. Bu caddeler İzzet Baysal Caddesi kadar olmasa da ticari canlılığa sahiptir. Şehrin yeni ticaret alanlarında Bolu şehrinin jeolojik durumuna uygun olmayan dört-beş katlı binalar yaygındır.

Bahsedilen alanların yanında merkezi iş sahasının içinde olmayan ve konutların yoğunlaştığı alan içerisinde de tali iş alanları bulunmaktadır.

Konut Alanları: Şehrin konut alanlarının arasında şehrin ilk nüvesi kısmında geleneksel Bolu evlerine rastlanmaktadır. Geleneksel Bolu evleri Osmanlı geleneksel konut mimarisine uygun evlerdir. Genellikle iki- üç katlı ve ahşaptan yapılmış evlerdir. Bolu'daki orman varlığı nedeniyle ahşap temin etmek her zaman kolay olmuştur.

Bolu birinci dereceden deprem bölgesinde olduğu için yapılan jeolojik etütlere göre üç kattan fazla bina yapılması uygun değildir. Fakat yine de şehrin geleneksel yerleşme alanına bağlanan İzzet Baysal, Cumhuriyet, PTT ve diğer önemli caddeler üzerinde yüksek katlı binalar bulunmaktadır.

1999 yılında gerçekleşen deprem sonrasında çok hasar gören mahallelerden, yeni kurulan ve daha sağlam zeminlere sahip olan mahallelere doğru göçler olmuştur. Kısmen boşalan mahallelere de şehri yakından tanımaya fırsatı olmayan, şehir dışından gelen öğrenci ya da işçiler yerleşmiştir. Bunlara; Akpınar, Kültür ve Bahçelievler Mahalleleri örnek verilebilir.

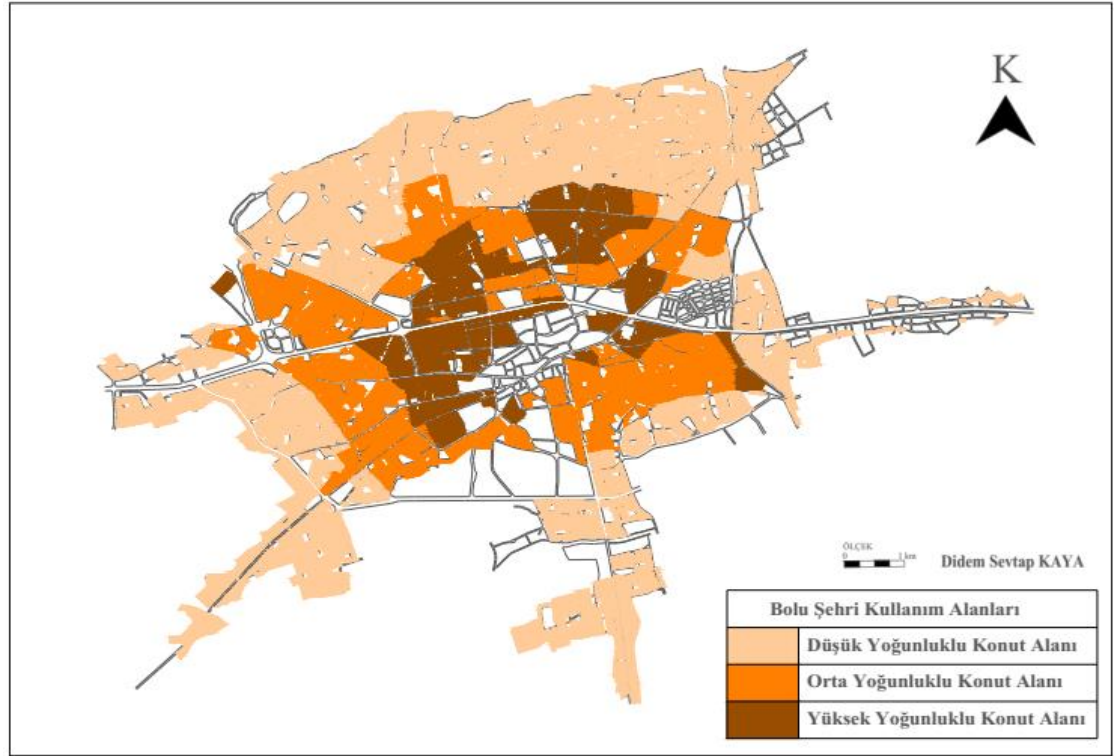
Paşaköy, Alpagut, Çakmaklar, Yaşamkent ve Umutkent mahallelerine depremden sonra, yüksek gelir sahibi aileler villa tipi konutlar inşa ettirmişlerdir. Düşük gelire sahip aileler ise, gün geçtikçe tahrip olan eski mahalleler kısmında yaşamaya devam etmektedirler (Taner, 2014: 399-401). Orta ve yüksek gelirli ailelerin bir kısmı da güney ve batı yönünde yapılan çok katlı yapılarda oturmaktadır.

Nüfus artışının ortaya çıkardığı konut ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Halen yürürlükte olan imar planı 1985'te 300.000 kişiye uygun bir biçimde hazırlanmıştır. Şehir nüfusu günümüzde 170.000 civarındadır. Fakat sürekli olarak imar planına eklemeler yapılmakta ve planın dışında gelişmeler görülmektedir. Bu durum imar

planının yetersiz kaldığını göstermektedir. Planda güncellemeler yapılması bu açığı kapatmaya yöneliktir.

Günümüzde şehirdeki yerleşme kuzeyde hemen hemen orman sınırına yaklaşmıştır. Şehirdeki tarımsal alan üzerinde az da olsa konutlar inşa edilmektedir. Şehir kuzey ve batı yönlerinde ilerleyecek alanı kalmadığında, güneydeki kırık hattına doğru ilerlemek durumunda kalabileceği tahmin edilmektedir. Şehrin batıda Abant yol ayrımına kadar; kuzeyde ise D-100 yoluna kadar genişleyeceği düşünülmektedir.

Harita 7 Bolu Şehri Konut Yoğunluğu Alanları

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

Harita 7'yi incelediğimizde genel olarak şehrin eski yerleşme kısmındaki mahallelerden nispeten yeni yerleşim olan mahallelere doğru konut yoğunluğunun azaldığı görülmektedir. Dış kısımdaki mahalleler yakın dönemlerde kurulduğu veya yapılaştığı için bu bölgelerde konut yoğunluğu azdır. Eski mahallelerin yaygın olduğu iç kısım, şehir merkezinde bulunduğundan, arazinin dış mahallelere göre daha

değerlidir. Bu nedenle iç kesimde evler birbirine bitişik durumda ve plansız yapıdadır. Genellikle konutların parselleri küçüktür. Bu nedenle de yüksek yoğunlukta konut alanlarıdır.

Sanayi Alanları: Bolu'da sanayi 1950'li yıllardan itibaren gelişmeye başlamıştır. Bolu 1970'li yıllarda kalkınmada öncelikli şehirler arasına dahil edilince şehir sanayisinde canlanma meydana gelmiştir. Bu durum 1999 yılındaki Bolu- Düzce Depremi nedeniyle sekteye uğramıştır (Çetinkaya, 2015: 61).

Günümüzde Bolu ilinde sanayi maalesef istenilen düzeye erişememiştir. Depremlerin etkisi, teşvik ve girişimci azlığı bahsedilen durumun nedenleri arasında yer almaktadır.

Bolu'da bir organize sanayi bölgesi ve iki adet küçük sanayi bölgesi bulunmaktadır. (Harita 8) Günümüzde şehrin iç kısmında kalmış küçük sanayi sitesi daha çok oto sanayi haline dönüşmüştür. Küçük sanayi sitesinde orman ürünlerinin işlendiği kerestecilik ve doğramacılık yapılan dükkanlar da bulunmaktadır. Daha sonra kentin dışına yapılmış bir sanayi sitesi de bulunmaktadır. Yeni yapılan sanayi sitesiyle küçük sanayi sitesinin de şehrin doğu bölgesine taşınması amaçlanmıştır. Çünkü şehirde yer alan sanayi tesislerinin büyük bölümü şehrin doğu kesiminde yer almaktadır.

Yine şehrin doğusunda D-100 karayolu ile TEM otoyolunun bağlantı kısmı yakınında Organize Sanayi Bölgesi bulunmaktadır. Bolu'nun zengin orman varlığı nedeniyle Organize Sanayi Bölgesi'ndeki kuruluşlar içinde orman ürünleri sanayi ağırlıktadır. Ayrıca organize sanayide imalat, tekstil, deri, kimya, gıda ve cam sektörlerinde de üretim yapılmaktadır.

Yine kentin doğu bölgesinde organize sanayi bölgesinin dışında kanatlı hayvan ve yumurta üretimine dair tesisler (Erpiliç, Beypi, Köytür) ile Arçelik, Filiz Makarna, Bolu Çimento gibi büyük sanayi tesisleri de bulunmaktadır. Türkiye'de beyaz et üretiminin %30 civarı Bolu'da üretilmektedir. Şehir ekonomisinde kanatlı hayvan ve yumurta üretimi oldukça önemli bir paya sahiptir.

Sonuç olarak il genelinde farklı sektörlerle dair 400'e yakın işletme bulunsa da Bolu'da sanayi istenilen düzeye erişememiştir.

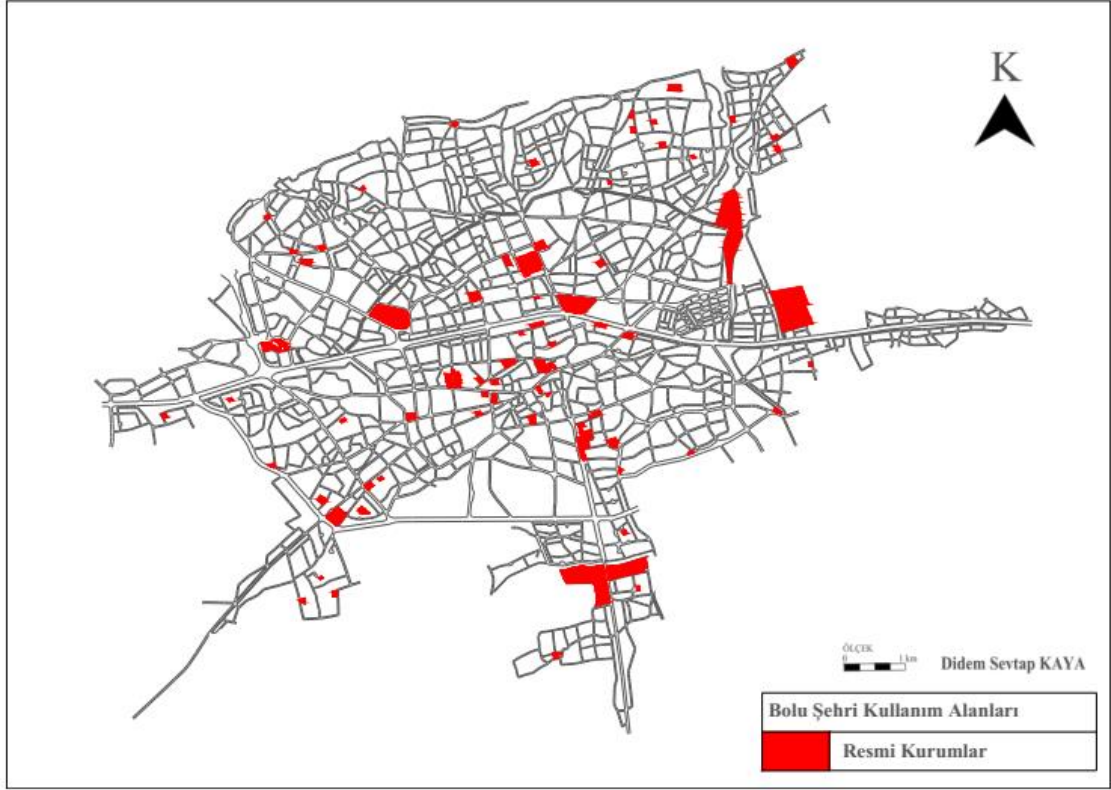
Harita 8 Bolu Şehri Sanayi Alanları

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

İdari Alanlar: Bolu şehrinde idari alanlar genel olarak belirli bir alanda yoğunlaşmamıştır. İdari alanlar mahallelere dağılmış durumdadır. (Harita 9) Bolu Belediyesi, şehir merkezinde şehrin geleneksel yerleşme alanında İzzet Baysal Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Bolu Valiliği, Tabaklar Mahallesi'nde Atatürk Bulvarı üzerindedir. Bolu Emniyet Müdürlüğü, Sağlık Mahallesi'ndedir. Şehirde bahsettiğimiz idari alanlar dışında, birçok kurumun il müdürlükleri de bulunmaktadır.

Harita 9 Bolu Şehri İdari Alanlar Haritası

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

Askeri Alanlar: Bolu'daki en büyük askeri alan şehrin doğusunda D-100 kenarında yer alan Komando Tugay Komutanlığı tarım alanları içerisinde yer almaktadır (Harita 10). Şehirdeki başlıca askeri alan burasıdır. Şehrin doğusu askeri alan ve sanayi alanları nedeniyle yerleşme konusunda sınırlanmıştır.

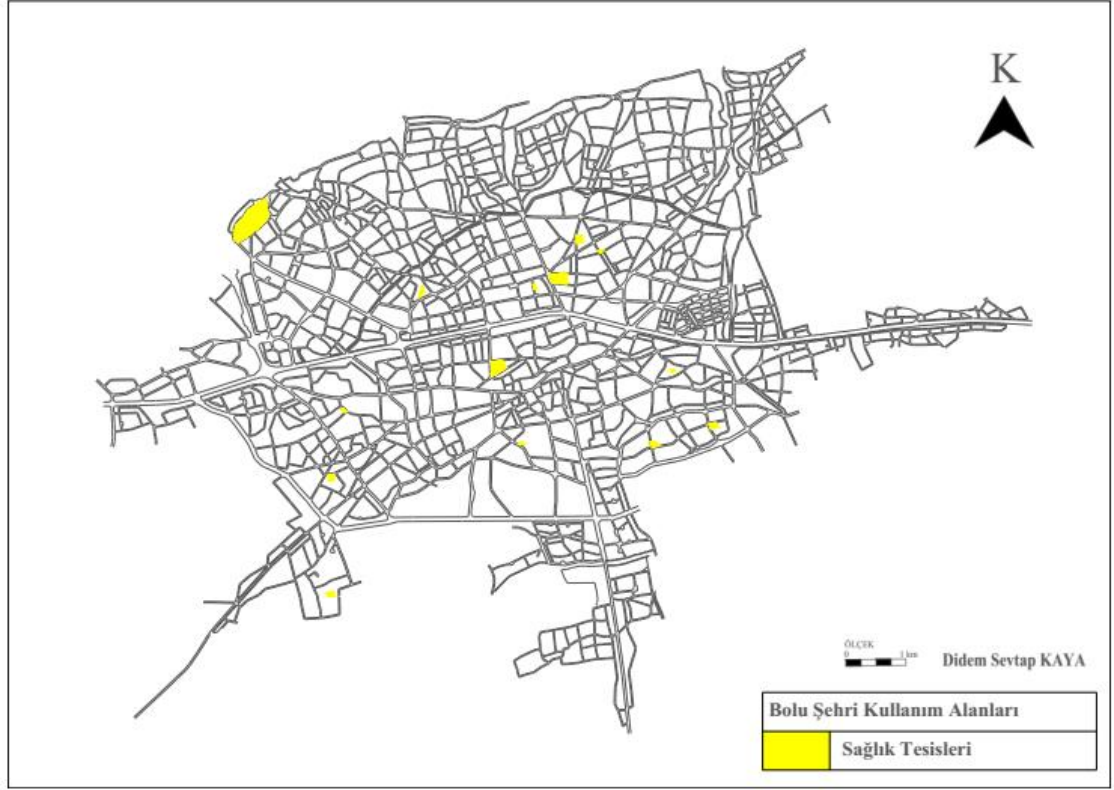
Harita 10 Bolu Şehri Askeri Alanlar

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

Sağlık Tesisleri: Bolu merkez ilçesinde; 1 Devlet Hastanesi, 2 Eğitim ve Araştırma Hastanesi, 1 Diş Hekimliği Fakültesi ile İzzet Baysal Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, AİBÜ İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile 2 Özel Hastane bulunmaktadır. Ayrıca şehirde 18 aile sağlığı merkezi de bulunmaktadır (Harita 11) Şehirdeki sağlık tesisleri genel olarak mahallelere dağılmış durumdadır.

Harita 11 Bolu Şehri Sağlık Tesisleri

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

Yeşil Alanlar: Bolu şehrinde çok sayıda yeşil alan bulunmaktadır. Bolu merkez ilçesinde 140 civarında park bulunmaktadır. Şehirdeki park alanlarının özellikle güneyde yapılaşmaya uygun olmayan alanda daha geniş yer kapladığı görülmektedir (Harita 12).

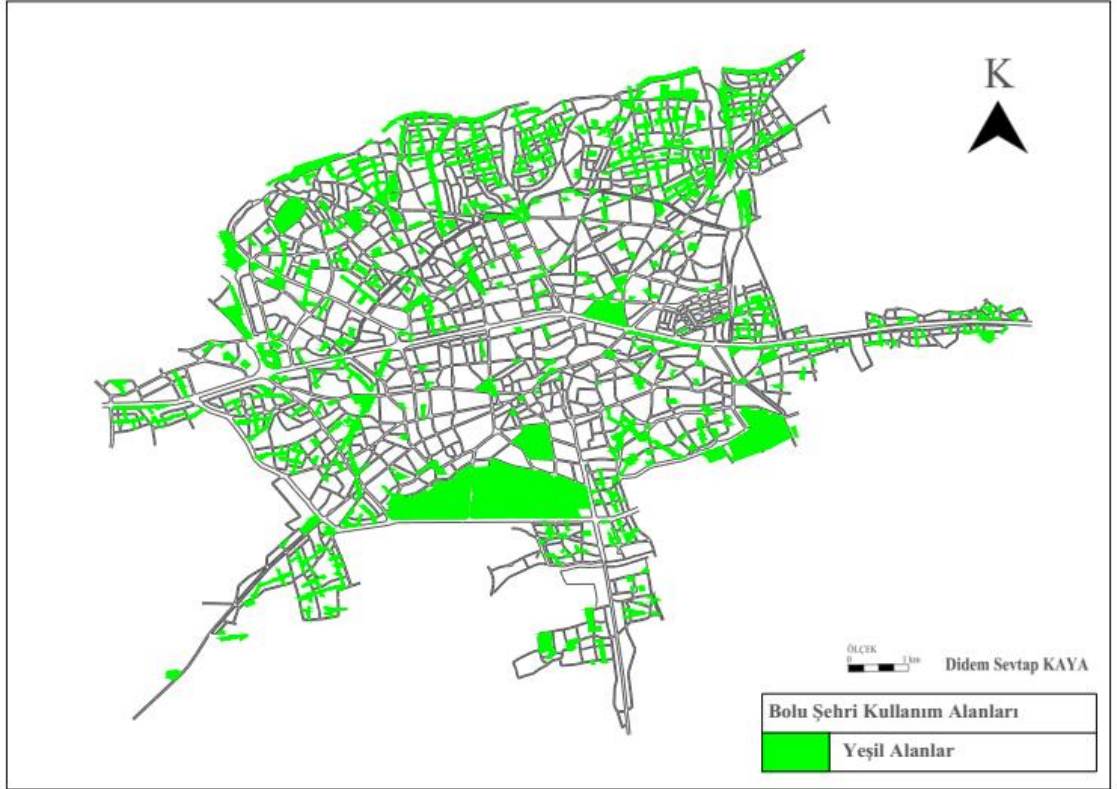
Bolu Belediyesi tarafından Alpagutbey Mahallesi'nde kurulan Nilüfer Sanat Parkı Türkiye'deki tek nilüfer sanat parkıdır. Parkta çeşitli türlere ait nilüfer havuzları, bonsai ağacı üretim serası, balık havuzları, yürüyüş yolları, sanat evi, kütüphane, kuş yuvaları ve oyun parkı bulunmaktadır.

Bolu Belediyesinin henüz inşaat aşamasında olan Yeşilyol Projesi kente yeni bir soluk kazandırmayı amaçlamaktadır. Dünyanın en uzun yeşil yolu olması amacıyla planlanan Yeşil Yol Projesi ile D-100 karayolu kenarından kentin dışına doğru istikamette, yeşil bir kuşak oluşturulması planlanmaktadır.

Belediye tarafından yürütülen, eğlence alanı olarak tasarlanan Masalpark adlı bir proje de bulunmaktadır. Diğer önemli bir proje ise Uluslararası Köroğlu Parkı'dır. Köroğlu vasıtası ile Bolu'yu tanıtmak için yapılması planlanan bir projedir.

Bolu merkez ilçesine bağlı birçok tabiat parkı da bulunmaktadır. Bunlar: Beşpınarlar Tabiat Parkı, Gölcük Tabiat Parkı ve Aladağ-Göksu Tabiat Parkı'dır. Bolu yeşil alanlar açısından zengin bir şehirdir.

Harita 12 Bolu Şehri Yeşil Alanlar

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

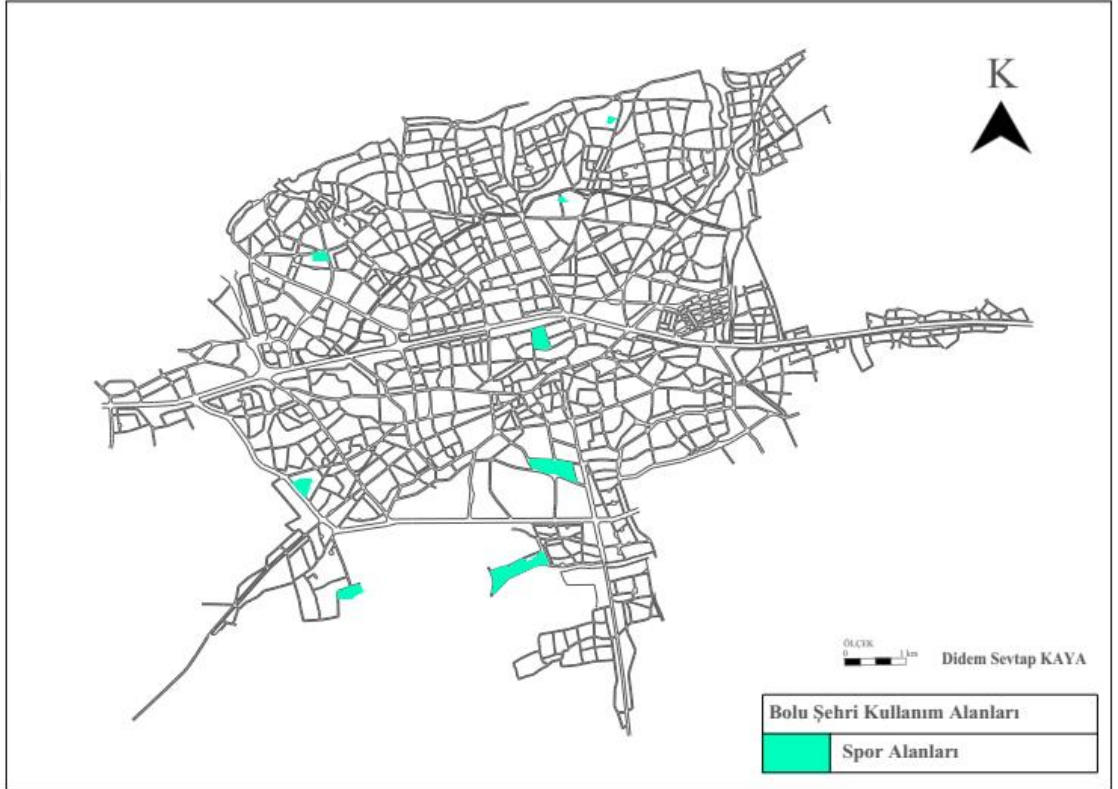
Spor Alanları: Bolu'da Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Başkanlığı bünyesinde, çeşitli sportif faaliyetlerin yürütüldüğü 2 adet spor kompleksi ve 1 adet spor kampüsü bulunmaktadır. Bolu merkez ilçesinde bulunan spor alanları şunlardır:

- 1- Atatürk Spor Kompleksi
- 2- Karaçayır Spor Kompleksi

3- Gölköy Trap-Skeet Atış Poligonu

4- Aladağ Gençlik – İzcilik ve Spor Kampüsü (<http://bolu.gov.tr> Erişim Tarihi: 22/04/2018)

Harita 13 Bolu Şehri Spor Alanları

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

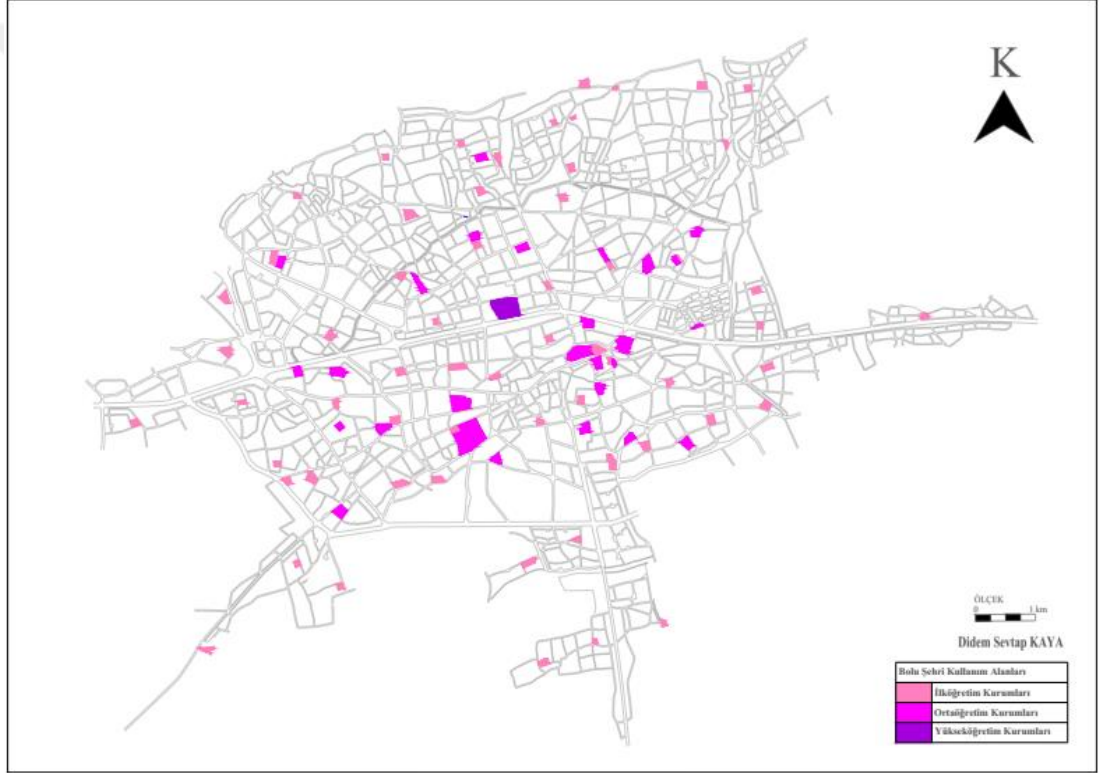
Eğitim Alanları: Şehirde çok sayıda eğitim kurumu bulunmaktadır. Genel olarak her mahallede ilkokul ve ortaokul bulunmaktadır. (Harita 14) Şehirdeki tek niversite, 3 Temmuz 1992 tarihinde kurulan Abant İzzet Baysal niversitesi'dir.

Bolu İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün verilerine göre, Bolu merkez ilçesinde 2018 yılında devlete ait ya da özel, 11 anaokulu, 35 ilkokul, 31 ortaokul, 17 lise ve bir niversite bulunmaktadır (<http://www.meb.gov.tr> Erişim Tarihi: 27/04/2018).

Abant İzzet Baysal niversitesi 2018 yılında 11 fakülte, 4 enstitü, 6 yüksekokul, 7 meslek yüksekokulu ile eğitime devam etmektedir. Üniversitede görev

yapan 1358 öğretim elemanı ve 789 idari personel ile, yaklaşık 33.000 öğrenciyi eğitilmektedir. Yumrukaya köyü ve Gölköy arasında Bolu şehir merkezinin 8 km batısında kurulan üniversite İstanbul yoluna da oldukça yakındır (<http://www.ibu.edu.tr> Erişim Tarihi: 27/04/2018). Üniversite yerleşkesi şehir içinde yer almadığından Harita 12’de görülememektedir. Haritada görünen yükseköğretim kurumu Bolu Meslek Yüksek Okulu’dur.

Harita 14 Bolu Şehri Eğitim Kurumları

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

Kültürel Alanlar: Şehirde kültürel alanlar genel olarak mahallelere dağılmış vaziyettedir. Bolu şehrinde Üniversite, Bolu Belediyesi ve İl Kültür Turizm Müdürlüğü’ne ait dört adet kültür merkezi bulunmaktadır. İl Kültür Turizm Müdürlüğü’ne ait olan kültür merkezinde; arkeoloji müzesi, kütüphane, çeşitli salonlar, atölyeler bulunmaktadır.

Harita 15 Bolu Şehri Kültürel Tesisler

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

Dini Tesisler: Bolu şehrinde dini hizmetlerin karşılandığı 100 cami ve 11 mecit bulunmaktadır. Cami ve mecitler genel olarak yeterli sayıda ve mahallelere dengeli biçimde dağılmış durumdadır (Harita 16).

Harita 16 Bolu Şehri Dini Tesisler

Kaynak: Bolu Belediyesi 1/5000 Nazım İmar Planı

6. Bir Osmanlı Şehri Bolu

Bolu şehri geleneksel Osmanlı şehirlerine güzel bir örnektir. Osmanlı şehirlerinde bulunması beklenen yapılara; ulu cami, diğer cami ve mescitler, han, hamam, imaret, kervansaray, medrese örnek verilebilir. Bu yapıların çoğu Bolu şehrinin ilk kurulduğu alan ve çevresinde hala bulunmaktadır. Bazen doğrudan bazen de dolaylı olarak Osmanlı şehirlerinin kuruluşunda, gelişmesinde ve süreklilik sağlamasında önemli olan bir unsur da vakıflardır. Osmanlı döneminde, Bolu şehrinin bugünkü görünümünü almasını sağlayan birçok vakıf bulunmaktaydı.

Geleneksel Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Bolu'da da insan ve doğal çevre arasında güzel bir ilişki bulunmaktadır. Şehir halk için, halkın ihtiyacını karşılamaya yönelik kurulmuştur.

a. Şehrin Osmanlı Dönemi Yerleşim ve Gelişiminin Ana Hatları

Şehirler kuruldukları ilk dönemden itibaren var oldukları sürece dinamik bir yapı arz ederler. Çünkü şehirlerde hem alansal büyümede hem de nüfus miktarında artış olmaktadır. Geleneksel Osmanlı şehirlerinde, şehirlerin gelişmesi mahallelerin kuruluşu ile gerçekleşmektedir. Bolu şehrinde de durum aynı şekilde seyretmiştir.

Geleneksel Osmanlı şehirleri; en az 400 vergi nüfusu bulunan, idari yönden sancak beyine ya da kadı ile subaşına bağlı ticaret ve sanat erbabına sahip yerlerdir. Osmanlı belgelerinde şehir “cuma kılınır ve pazar durur yer” şeklinde tanımlanmaktadır. Cuma camiyi, pazar da pazarın kurulduğu alanların varlığını ifade etmektedir. Osmanlı şehirlerinde şehri tamamlayan; ulu cami, imaret, han, hamam, çeşme, bedesten, kervansaray, pazar yeri, medrese ve mektepler, darüşşifa gibi tesisler bulunmaktadır.

Ayrıca Osmanlı şehirlerinde, toplumsal bir tabakalaşma ve esnaf zümresinin bulunması, çeşitli hizmetleri karşılaması, çeşitli eşyaların üretilmesi ve pazarlanması, şehir sakinlerini besleyebilecek kapasitede kırsal alanı olması ve halkın oturduğu mahallelere bölünmesi gibi özellikler bulunmaktadır.

Osmanlı şehri, Osmanlı kültürel değerlerinin mekanda cisimleşmiş halidir (Aliağaoğlu; Uğur, 2016: 204). Osmanlı şehirlerinde cami ya da daha küçük ibadethaneler etrafında mahallelerin kurulması oldukça yaygın bir gelenektir. Genelde Osmanlı mahalleleri; yirmi ile kırk hane arasında, bir cami, mescid, imaret, tekke, zaviye gibi tesislerin çevresinde yer almaktaydı (Şahin, 2010: 448).

Mahalle "bir yere inmek, konmak, yerleşmek" anlamına gelen hall kökünden türetilmiş bir kelimedir. Geleneksel Osmanlı şehirlerindeki en küçük yönetim birimi olan mahalleler; sınıf ve statü farklarının bulunmadığı fiziki mekanlardır. Osmanlı şehirlerinde bazen aynı etnik köken ya da dine mensup kişilerin, bazen de aynı meslek gruplarından olan kişilerin oturduğu mahalleler görülmüştür (Yel; Küçüktaşçı, 2003: 323-326).

Mahalle; birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerdir. Diğer bir tabirle genellikle aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir (Yel; Küçüktaşçı, 2003: 323-326).

Mahalleler konut ve sokak sistemlerinin ve çeşitli faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanların bir araya geldiği en küçük birimdir. Bina ve sokaklar mahalleleri dolayısıyla şehirleri meydana getirmektedirler (Bayartan, 2005a: 96).

Mahallelerin iki önemli işlevi bulunmaktadır. İlki en küçük idari, sosyal ve ekonomik birim olması; ikincisi ise şehirlerin fiziksel gelişimini mahalle vasıtasıyla sağlamasıdır (Bayartan, 2005a: 96).

Mahalleler fiziki mekana, mekanın fiziki özelliklerine göre kurulsun da mahallenin görünümü beşeri faaliyetler ile şekillenmektedir. Mahallelerde beşeri ve doğal ortamın birbiriyle bütünleşmektedir. Çeşitli yapılarda, cadde ve sokak sistemlerinde hem beşeri hem de doğal şartlara uyum her zaman önemli olmuştur (Göney, 2011: 284). Ayrıca mahalleler şehrin ekonomik, sosyal ve kültürel görünümünün küçük örnekleridir.

Mahalle isimleri, mahallenin kuruluşu konusunda bilgiler içerebilmektedir. Mahallenin ismi etrafında kurulduğu mescit ya da camiden, mahallenin kuruluşuna

vesile olan önemli kişilerden (Düzbakar, 2003: 99), mahallede yaygın olan meslek grubundan ya da mahallede yaşayan etnik gruptan dolayı seçilmiş olabilmektedir.

Bolu şehri temettüat defterlerine göre şehirde yer alan mahallelerden cami veya mescitten dolayı kullanılan mahalle isimlerine, Büyükcami, Yeni Cami, Akmescit, Aslahaddin, Semerkand, ve Karamanlı gibi mahalleler örnek verilebilir. Aslahaddin, Semerkand ve Karamanlı Mahallelerinde, mahalleye isim veren camilerin yanında, aynı isimde kişilerin türbesi de bulunmaktadır. Mahalledeki meslek grubundan dolayı kullanılan mahalle ismine, Debağlar Mahallesi örnek verilebilir. Etnik unsurdan dolayı kullanılan mahalle ismine ise Ermeniyan-ı Atik ve Ermeniyan-ı Cedit Mahalleleri örnek verilebilir. Bolu şehrinde mahallenin kurulduğu alanın coğrafi özelliklerine göre kullanılan iki isim de vardır. Bunlar Çukur ve Gölyüzü Mahalleleridir.

b. Bolu Şehri Mahallelerinin Gelişim Seyri

(1) XVI. Yüzyılda Bolu Şehrinin Mahalleleri

Bolu, Orhan Gazi'nin komutanlarından olan Konur Alp tarafından, 1317'de ele geçirilmiştir. Maalesef Osmanlı Devleti kuruluş döneminden XVI. yüzyıla kadar şehrin mahalleleri hakkında bilgi veren bir kaynak bulunmamaktadır. Bu nedenle Bolu şehri mahalleleri hakkında ilk bilgi XVI. yüzyıla aittir.

XVI. yüzyıldan günümüze, 1519 ve 1568 yıllarına ait Bolu Tapu Tahrir Defterleri ulaşmıştır. XVI. yüzyılda yazılan bu defterlerden Bolu şehri mahalleleri hakkında bilgi alabilmekteyiz.

1519 ve 1568 yıllarına ait Bolu Tapu Tahrir Defterlerine göre Bolu şehrinde hepsi Müslümanlara ait olan 13 mahalle bulunmaktaydı.(Tablo 36- Tablo 37) Ayrıca 49 sene içerisinde mahalle sayısında ve isimlerinde bir değişiklik olmadığı görülmektedir.

Bolu şehrinde XVI. yüzyılda mahalle sayısında artış olmamasının birtakım nedenleri vardır. Nedenlerden en önemlisi Celali İsyanları sonucunda gerçekleşen Büyük Kaçgun ile köylünün toprağını terk etmesidir. Büyük Kaçgun, Bolu'da bazı

yerleşmelerin ortadan kalkmasına sebep olmuştur. İsyânların sonucunda hem Bolu şehrine çevre köylerden göçler olmuş hem de şehirden de İstanbul'a göçler olmuştur.

Tablo 36. 1519 Bolu Tapu Tahrir Defterine Göre Bolu Şehri Mahalleleri

1519 Yılı Bolu Şehri Mahalleleri	
Mahalle No	Mahalle Adı
1	Akmescit
2	Asıl Hatun
3	Cami
4	Debbağlar
5	Gölyüzü
6	Hatip
7	Hocabey
8	Karaçayır
9	Naib-i Emin (Karamanlı)
10	Tatarlar
11	Veled-i Hacı İlyas
12	Veled-i Solak
13	Veled-i Turşucu

Tablo 37. 1568 Bolu Tapu Tahrir Defterine Göre Bolu Şehri Mahalleleri

1568 Yılı Bolu Şehri Mahalleleri	
Mahalle No	Mahalle Adı
1	Akmescit
2	Asıl Hatun
3	Cami
4	Debbağlar
5	Gölyüzü
6	Hatip
7	Hocabey
8	Karaçayır
9	Naib-i Emin (Karamanlı)
10	Tatarlar
11	Veled-i Hacı İlyas
12	Veled-i Solak
13	Veled-i Turşucu

XVI. yüzyıl tahrirlerinde Hatip, Hocabey, Veled-i Solak, Veled-i Turşucu, Veled-i Hacı İlyas ve Tatarlar isimlerinde mahalleler bulunmaktadır. Hoca Bey, Hocabeg Mahallesi'nin teşekkül etmesini sağlayan vakfın kurucusudur. Mahallenin kurulmasına sebep olan kişi ya da aile isimlerinden hareketle kullanılan mahalle isimlerine Veled-i Turşucu, Veled-i Solak mahalleleri örnek verilebilir. Veled-i Hacı İlyas Mahallesi ise adını mahalledeki mescitten almıştır.

Bolu mahallelerindeki ilk değişim XVII. yüzyılın başında Nahcivan, Erivan, Ağrı ve Van'dan Bolu'ya Ermeni aileleri göç etmesi ile gerçekleşmiştir.

(2) XVII. Yüzyılda Bolu Şehrının Mahalleleri

XVII. yüzyılda Bolu şehrının mahalleleri şehre ait şer'ıye sicillerinden incelenmiştir. 836 Numaralı Bolu şer'ıye siciline (1687-1688) göre Bolu şehrinde 12 mahalle bulunmaktadır. (Tablo 38) Bu yüzyılda şehirdeki mahallelerde bir takım değişimler gerçekleşmiştir.

Akpınar, Çukur ve Semerkand isimli mahalleler ilk defa XVII. yüzyılda karşımıza çıkmaktadır. Hatip, Tatarlar, Veled-i Hacı İlyas, Veled-i Solak, Veled-i Turşucu gibi mahalleler XVII. yüzyılda ortadan kalkmıştır. Naib-i Emin Mahallesi'nin adı ise Karamanlı olarak anılmaya başlamıştır.

Tablo 38. 836 Numaralı Bolu Şer'ıye Siciline Göre Bolu Şehri Mahalleleri

1687-1688 Yıllarında Bolu Şehri Mahalleleri	
Mahalle No	Mahalle Adı
1	Akmescit
2	Akpınar
3	Aslı Hatun (Aslahaddin)
4	Cami-i Cedid
5	Çukur
6	Debbağlar
7	Eski Cami
8	Gölyüzü
9	Hocabeg
10	Karaçayır
11	Karamanlı
12	Semerkand

Kaynak: Çöpoğlu, 2008: 30

Ermeni mahallelerinin bu dönemde şehirde kurulmuş olduğu düşünülmektedir. Şeriye sicillerinde Ermeni mahallelerinden bahsedilmemiş olması doğaldır.

(3) XVIII. Yüzyılda Bolu Şehrının Mahalleleri

842-846 numaralı Bolu şer'ıye sicillerine göre, XVIII. yüzyılın başında (1700-1718) Bolu şehrının 12 mahallesi bulunmaktadır. Bir önceki yüzyıla göre mahalle sayısı ve mahalle adlarında değişiklik olmadığı görülmektedir. (Tablo 39)

Tablo 39. XVIII. Yüzyılın Başında Bolu Şehri Mahalleleri

XVIII. Yüzyılın Başında Bolu Şehri Mahalleleri	
Mahalle No	Mahalle Adı
1	Akmescit
2	Akpınar
3	Aslı Hatun
4	Cami-i Cedid
5	Çukur
6	Debbağlar
7	Eski Cami
8	Gölyüzü
9	Hocabeg
10	Karaçayır
11	Karamanlı
12	Semer kand

Kaynak: Metin, 2012 b: 103-108

(4) XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinin Mahalleleri

1844 tarihli Bolu şehri temettüat defterlerine göre Bolu şehrinde 14 mahalle bulunmaktaydı. Ermenilere ait mahallelerin eklenmesi nedeniyle mahalle sayısında artış olmuştur. (Tablo 40)

Tablo 40. Temettüat Defterlerine Göre XIX. Yüzyılda Bolu Şehri Mahalleleri

1844 Yılında Bolu Şehri Mahalleleri	
Mahalle No	Mahalle Adı
1	Akmescit
2	Akpınar
3	Aslahaddin
4	Cami-i Kebir
5	Çukur
6	Debbağlar
7	Ermeniyan-ı Atik
8	Ermeniyan-ı Cedid
9	Gölyüzü
10	Hocabey
11	Karaçayır
12	Karamanlı
13	Semer kand
14	Yeni Cami

(5) XX. Yüzyılın Başında Bolu Şehrinin Mahalleleri

1925 yılına ait olan Bolu vilayeti salnamesi, cumhuriyetin ilk yıllarında şehrin mahalleleri hakkında bilgi vermektedir. Salnameye göre şehirde 13 mahalle bulunmaktaydı (Birgören, 2008 b: 259). Şehirde yer alan Ermenilere ait mahalleler ortadan kalmıştır. İhsaniye Mahallesi şehir mahallelerine bu dönemde eklenmiştir.

1925 Yılında Bolu Şehri Mahalleleri	
Mahalle No	Mahalle Adı
1	Akmescit
2	Akpınar
3	Aslahaddin
4	Çukur
5	Debbağlar
6	Eskicami
7	Gölyüzü
8	Hocabey
9	İhsaniye
10	Karaçayır
11	Karamanlı
12	Semerkand
13	Yeni Cami- İmaret

Tablo 41 1925 Yılı Bolu Vilayeti Salnamesine Göre Bolu Şehri Mahalleleri

(6) Günümüzde Bolu Şehrinin Mahalleleri

Günümüzde Bolu şehrinde 43 mahalle bulunmaktadır. (Tablo 42) Temetüat tahrirlerinin yapıldığı 1844 senesinden, 2018'e kadar geçen 174 senede ya da 1925'ten 2018'e geçen 93 senede mahalle sayısı yaklaşık üç kat artmıştır. Osmanlı dönemi kayıtlarında etraf-ı şehir olarak anılan yerleşmeler şehrin genişlemesi ile birlikte günümüzde şehrin mahalleleri haline gelmişlerdir. Günümüzde Bolu şehrinde mahalle olan birçok yerleşme daha önceleri köydür.

Tablo 42. Günümüzde Bolu Şehri Mahalleleri

2018 Yılı Bolu Şehri Mahalleleri			
Mahalle No	Mahalle Adı	Mahalle No	Mahalle Adı
1	Akpınar	23	Kılıçarslan
2	Aktaş	24	Köroğlu
3	Alpağut	25	Kuruçay
4	Alpağutbey	26	Küçükberk
5	Aşağısoku	27	Kültür
6	Bahçelievler	28	Kürkçüler
7	Beşkavaklar	29	Ovadüzü
8	Borazanlar	30	Paşaköy
9	Büyükcami	31	Sağlık
10	Çakmaklar	32	Salıbeyler
11	Çıkınlar	33	Sandallar
12	Çivril	34	Sarıcalar
13	Dağkent	35	Semerkant
14	Dodurga	36	Seyit
15	Gölyüzü	37	Sümer
16	İhsaniye	38	Tabaklar
17	İzzet Baysal	39	Tepecik
18	Karaca ağaç	40	Umutkent
19	Karaçayır	41	Yaşamkent
20	Karaköy	42	Yenimahalle
21	Karamanlı	43	Yukarısoku
22	Kasaplar		

Kaynak: TÜİK ADNKS

XVI. yüzyıldan günümüze kadar olan döneme ait bilgiler içeren tablolara baktığımızda mahallelerin isim ve sayılarında bazı değişimlerin olduğu görülmektedir. Bahsedilen mahallelerden bazıları XVI. yüzyıldan günümüze ulaşmıştır. Bazı mahalleler ise sadece belirli bir dönemde yer almıştır.

a) Sadece XVI. yüzyılda bulunan mahalleler: Hatip, Tatarlar, Veled-i Turşucu, Veled-i Hacı İlyas, Veled-i Solak'tır.

b) XVI, XVII, XVIII, XIX. yüzyılda ve XX. yüzyılın başında bulunan mahalleler: Akmescit, Aslahaddin (Asıl Hatun), Hocabey mahalleleridir.

c) XVI. yüzyıldan günümüze kadar aynı ya da benzer bir isimle gelen mahalleler: Büyükcami Mahallesi (Cami-i Kebir ya da Eskicami), Tabaklar Mahallesi (Debbağlar), Gölyüzü Mahallesi, Karaçayır Mahallesi, Karamanlı Mahallesi (Karamani) dir.

ç) XVII. yüzyıl ile XX. yüzyılın başı arasında bulunan mahalleler: Cami-i Cedid (İmaret), Çukur, Ermeniyan-ı Atik ve Ermeniyan-i Cedid mahalleleridir.

d) XVII. yüzyıldan günümüze ulaşan mahalleler: Akpınar ve Semerkant mahalleleridir.

e) XIX. yüzyılın sonundan günümüze ulaşan mahalle ise İhsaniye'dir.

f) Daha önceki dönemlerde adı geçmeyip günümüzde şehirde bulunan mahalleler: Aktaş, Alpağut, Alpağutbey, Aşağısoku, Bahçelievler, Beşkavaklar, Borazanlar, Çakmaklar, Çıkınlar, Çivril, Dağkent, Dodurga, İzzet Baysal, Karacaagaç, Karaköy, Kasaplar, Kılıçarslan, Köroğlu, Kuruçay, Küçükberk, Kültür, Kürkçüler, Ovadüzü, Paşaköy, Sağlık, Salıbeyler, Sandallar, Sarıcalar, Seyit, Sümer, Tepecik, Umutkent, Yaşamkent, Yenimahalle ve Yukarısoku'dur. Toplam 35 mahallen 1925 ve daha önceki dönemlerde şehir mahallelerine dahil değildir.

7. Şehrin Planı ve Yerleşim Düzeni

Bolu şehri bugünkü görünümünü çok çeşitli etkenler sonucunda almıştır. Bu etkenler içerisinde en önemlisi Türk-İslam şehri olması nedeniyle ortaya çıkanlardır. Geleneksel Osmanlı şehirlerinin sahip olduğu özellikler Bolu şehrinde de belirgin şekilde görülmektedir. Biz de bu özellikler çerçevesinde Bolu şehrini açıklamaya gayret edeceğiz. Osmanlı şehirlerinin kültürel ve sosyal yapısına ait unsurlar Bolu şehrinde de bulunmaktadır.

8. Şehrin Merkezini Oluşturan Unsurlar

Şehrin meydanı da diyebileceğimiz merkez kısmı, farklı amaçları gerçekleştirmek için inşa edilmiş binalardan oluşmaktadır. Şehir merkezi, şehrin içinde ya da çevresinde yaşayan halka idari, ekonomik ve sosyal alanlarda çeşitli hizmetlerin sunulduğu bir alandır. Bu nedenle nüfusun toplandığı ve halkın gerçekleştirdiği çeşitli faaliyetlerin yoğunlaştığı görülmektedir.

Osmanlı şehirlerinde şehrin kuruluşundan önce bir şehir planlaması yapılmamaktaydı. Ulucami, çarşı, han, bedesten, hamam ve imaret gibi unsurların bulunduğu alan şehrin merkezini oluşturmaktaydı. Toplum ihtiyaçlarının bu alanda karşılanması nedeniyle şehir çarşı çevresinde gelişmekteydi. Osmanlı şehirlerinde en önemli cami olan Ulucami ve çarşı birbirine yakın olarak konumlanmıştır. Şehirde yaşayanların gündelik uğrakları olan bu iki alan, sokaklar vasıtasıyla şehrin yaşam alanına bağlanmaktadır. Cami-çarşı ve konut arasındaki sürekli hareketlilik bu açıdan Osmanlı şehirlerine bir dinamizm kazandırmaktadır.

Osmanlı şehirlerinde şehrin merkezini oluşturan unsurlar şunlardır:

a) Ulucami: Osmanlı şehir merkezlerindeki binaların en önemlisi Ulucami'dir. Ulucamiler gün içerisinde mahalle camilerinde ibadet eden halkı Cuma namazı vakitlerinde birleştiren Cuma Camisi olma özelliğine de sahiptir (Gül, 2001: 84). Bolu şehrindeki Ulucami, Büyük Cami olarak ya da Yıldırım Bayezid Camisi olarak anılmaktadır. Büyük Cami 1382'de Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılmıştır.

Fotoğraf 6. Yıldırım Bayezid Camisi

Ulucamiler şehirde yaşayanların ibadet etmek için geldiği şehrin en önemli unsuru olarak nitelendirilebilir. Diğer unsurların Ulucami çevresinde bulunması nedeniyle ibadetini yerine getiren halk, Ulucami çevresinde çeşitli ihtiyaçlarını giderebilmekteydi. Namaz vakitlerinde çok sayıda insanın toplandığı bir alan olmaları nedeniyle üreticiler çok sayıda insana ulaşabilmek amacıyla Ulucami çevresinde satış yapmayı tercih etmişlerdir. Çarşılar ve pazarlar, Ulucami çevresinde konumlanmaktaydı. Bolu şehrinde de aşağı-yukarı hanlar, çarşığı oluşturan tarihi dükkanlar Büyük Caminin hemen yanındadır. Osmanlı şehirlerinde Ulucamiler ulaşımın kolay olduğu bir alana inşa edilmeye çalışılmaktaydı. Osmanlı şehirlerinde ulucamiler şehre hakim, yüksek bir alana inşa edilmekteydi ve Büyük Cami de benzer bir konuma inşa edilmiştir.

b) Çarşı, han ve bedesten: Osmanlı şehirlerinde ticari faaliyetlerin merkezi olan çarşı ve diğer unsurlar büyük önem taşımaktadır (Cerasi: 1999: 115-127). Çarşı, Osmanlı Türkçesinde oldukça yaygın kullanılan bir kelimedir. Zamanla arasta, pazar,

bedesten, han gibi diğer ticari ve üretim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanlar da arşı olarak anılmıştır (Din, <https://www.academia.edu/3861379> Erişim Tarihi: 10/10/2018). Şehirde ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği alanların durumu aynı zamanda Şehrin ekonomik durumunu da ortaya koymaktadır.

arşılar, Osmanlı Şehir kùltürünün etkisiyle Şehirlerin belirli alanlarında konumlanmışlardır. Şehirdeki ikinci önemli merkez arşılarıdır. Genellikle ulucami yakınında konumlanmışlardır. İslam toplumunda öđle ve ikindi namazı vakitlerinin çalışma saatleri arasında bulunması nedeniyle namazın çarşıya yakın bir alanda kılınması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle cami ve arşı birbirine yakındır.

Osmanlı Şehirlerindeki arşılar sadece ticaret yapılan bir alan değildir. arşılarda aynı zamanda çeşitli alanlarda üretim yapılan birimler de bulunmaktadır. Bütün bu nedenlerden dolayı Şehir halkının yaşam alanları ile arşı arasında önemli bir ticaret ve üretim ilişkisi bulunmaktaydı.

arşı toplumun farklı kesimlerinden üyelerinin bir araya geldiği bir alandır. Müslüman ve gayrimüslim mahalleleri ayrı ayrı olsa da çarşıdaki dükkanlarda bu durum söz konusu değildir (Bayartan, 2013: 249-250). Bazı meslek dallarında toplumun belirli unsurlarının ustalaşması nedeniyle, etnik ya da dini unsur yoğunlaşması bulunuyor gibi görünse de genel bir ayırım söz konusu değildir. Özetle arşıda yürütölen hiçbir meslek herhangi bir zümreye ait değildir.

Osmanlı Őehirlerinde arşıların güvenli bir alanda bulunması ve ulaşım kolaylığı nedeniyle, Őehirlerin i kalesine yakın bir kesimde kuruldukları dűřünölmektedir (Őahinalp; Günal, 2012: 155).

Osmanlı Şehirlerinde arşıının merkezi bedesten ya da kapalı arşıdır. En eski Osmanlı bedestenlerinden biri olan Bolu bedesteni maalesef günümüze ulaşmamıştır (Cezar, 1985: 295). Bolu Şehrinde arşı Büyükcami Mahallesi'nde Bolu Belediyesi'nin doğusunda bulunan alandadır.

Daha net sınırlar verecek olursak İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve İzzet Baysal caddeleri ile Bakırcılar Sokağı'nın arasında kalan kesim Bolu Şehrinde Osmanlı dönemi Şehir arşısı olarak nitelendirilebilir. Bahsedilen alanda çeşitli loncalara ait esnaf isimleri olan, boyacılar, pamukular, yemeniciler, helvacılar, bakırcılar ve

çilingir gibi sokak isimleri düşüncemizi doğrular niteliktedir. Büyük Cami bu alanın merkezidir. Büyük Cami'nin batı yönünde Aşağı ve Yukarı Taşhan bulunmaktadır. Aşağı Taşhan bugün bir kafe olarak işletilmektedir. Yukarı Taşhan ise kitapçıların yoğunlukta olduğu ve geleneksel sanatlara dair izlerin bulunmadığı bir han olarak hizmet vermektedir. İçerisinde kırka yakın dükkan bulunmaktadır. Çarşı bugün hala aktif olarak kullanılan bir ticari alandır.

1803 yılında Bolu'da çıkan yangında çarşıdaki 19 han ve 250 dükkan harap olmuştur. 1804'te Yukarı Taşhan inşa edilerek şehirde ortaya çıkan dükkan ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır. 1803'te gerçekleşen yangında yanan dükkanlardan bir kısmının bedesteni oluşturan dükkanlar olması muhtemeldir.

c) Diğer unsurlar: Bolu şehrinde bulunan kültürel ve sosyal yapıların zenginliği şehrin önemini ortaya koymaktadır. Cami, mescit ve türbeler, külliye, hamam ve çeşmeler son olarak da imaretler Osmanlı şehirlerinin kültürel ve sosyal yapısını oluşturan zenginliklerdir.

Medrese: Osmanlı Devleti'nde önemli bir eğitim kurumu olarak genellikle şehir merkezlerinde yer almışlardır. Bir Osmanlı şehri olan Bolu'da da medreseler bulunmaktaydı. 1916 senesinde Bolu'da on iki medrese bulunmaktaydı (Birgören, 2008 a: 160). Bunlara Yıldırım Bayezid Medresesi ve Şemsi Mustafa Paşa Medresesi örnek verilebilir.

Şemsi Mustafa Paşa Medresesi; XVIII. yüzyılda oldukça tanınmış bir medreseydi ve Yeni Cami (İmaret Cami) yakınında yer almaktaydı. Diğer bir medrese ise Debbağlar Mahallesi'nde bulunan Müftüzade Hasan ve Fatma Hanım'ın medresesiydi (Özkaya, 1990: 117).

Cami ve Mescitler: Klasik Osmanlı şehirlerinde camiler adeta merkez görevini üstlenerek Müslüman mahallelileri bir araya getirme görevini üstlenmişlerdir. Camilerin etrafında genellikle cami ile aynı ada sahip mahalleler kurulmuştur. Osmanlı şehirlerinde her mahallede bir cami ya da mescit bulunmaktaydı. Camiler, Müslüman halkın namaz vakitlerinde buluşup ibadet ettiği, hükümetin emir ve yasakları hakkında bilgi sahibi oldukları, sosyalleştikleri bir mekandı (Bayartan, 2005 a: 99).

Bolu şehrinde Osmanlı döneminden kalma çok sayıda cami ve mescit bulunmaktadır. Başta Büyük Cami- Yıldırım Bayezid Camisi olmak üzere, Kadı Camisi, İmaret Camisi, Saraçhane Camisi, Ilıca Camisi, Karaçayır Camisi, Aslahaddin Camisi, Tabaklar Camisi, Ağda Camisi, Semerkant Camisi, Gölyüzü Camisi ve Aktaş Camisi bunlara örnek verilebilir (Çakan, 1994: 161-165). Akmescit, Karaçayır Mescidi, Uğurlu Naib Tekkesi ve Türbesi, Aslahaddin Tekkesi ve Türbesi, Semerkand-ı Buhari Türbesi, Gölyüzü Tekkesi, Aktaş Tekkesi, Kabadayı Tekkesi, Diyarbakırlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi Türbesi; Osmanlı dönemindeki mescit, tekke ve türbelerden bazılarıdır. Önemli şahıslara ait olan bu türbeler genel olarak aynı isimde bir cami ya da mescidin yanında bulunmaktaydı. Şehirde yer almış bazı tekke, mescit ve türbeler ortadan kalmıştır. Bazı mescitler ise cami haline getirilmiştir.

Osmanlı dönemine ait Bolu şehrinde bulunan en önemli mezarlıklar; Taş mektep Mezarlığı, Uğurlu Naib Mezarlığı, Hıdırlık Mezarlığı, Akhocazade Medresesi Mezarlığı'ydı. Bu mezarlıklar şehir geliştikçe tahrip edilmiş ve içlerinde yer alan mezarlar taşınmıştır. Bu nedenle tarihi mezarlıklar günümüze ulaşamamıştır (Yasa Aktaş, Yazar, Kaya Yiğit: 2015: 174).

Külliyeler: Külliye Osmanlı şehirlerinde cami, imaret, hamam, medrese ve kütüphane gibi yapıların bir arada bulunduğu ve birçok fonksiyona sahip komplekslerdir. Şehirde Yıldırım Bayezid döneminde yapılan cami, hamam, medrese, kütüphane ve dükkanlardan oluşan yapılar grubu külliye kompleksi olarak nitelendirilebilir. Bu yapılardan cami ve hamam dışındaki yapılar günümüze ulaşamamıştır

Hamam ve Çeşmeler: Osmanlı şehirlerinde halkın temizlik ihtiyacına cevap veren hamamlar ile su ihtiyacını karşılayan çeşmeler bulunmaktadır. Temizlik, İslam dininin önemli gerekliliklerinden biridir. Ayrıca insanların suya ulaşmasını sağlamak da dinen çok önemli bir vazifedir.

Hamamlar, çeşmeler ve cami şadırvanlarının çalışması için ihtiyaç duyulan suyun her zaman hazır bulunması Osmanlı şehirlerinde halkın suya ulaşmasının ne kadar önemsendiğini göstermektedir.

Bolu şehrinde Osmanlı döneminden günümüze ulaşan üç hamam bulunmaktadır. Bunlar: Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Orta Hamam (1388), Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırılan Sultan Hamamı (XVI. yüzyıl) Tabaklar Hamamı (Yılmaz, Çüçen, 2010: 35-45) ve Kızılay Hamamı'dır.

Fotoğraf 7. Orta Hamam

Ayrıca şehrin güneyinde ılıca adı verilen sıcak su kaynağı da halkın sıhhat bulmak için sıklıkla uğradığı bir yerdi.

Tüm Osmanlı şehirlerinde suya ulaşmak önemli bir konu olmuştur. Bu nedenle çeşmeler mahalle meydanlarında yer alarak halkın ihtiyacını karşılamışlardır. Bolu merkez ilçesinde koruma altına alınmış 10'dan fazla çeşme bulunmakta ve bunların büyük çoğunluğu XIX. yüzyıla tarihlenmektedir. Şüphesiz ki bu sayı eski dönemlerde daha fazladır. Tarihi dönemler içerisinde şehirdeki en önemli çeşmelerden biri Çarşıbaşı Çeşmesi'dir. Çeşme 1776 'da Hacı Ahmed Ağa tarafından yaptırılmıştır. Cumhuriyet dönemindeki imar faaliyetleri sırasında çarşı meydanının genişletilmesi amacıyla yıkılmıştır (Orhonlu, <https://islamansiklopedisi.org.tr> Erişim Tarihi: 06/10/2018).

İmaret: “Osmanlı döneminde fakirlere ve medrese talebesine sıcak yiyecek dağıtmak amacıyla kurulmuş hayır müessesesi” olarak tanımlayabileceğimiz imaretler sosyal devlet anlayışına sahip Osmanlı Devleti’nde yaygın olarak bulunmaktaydı (Tarım, 2000, s. 219-220).

Osmanlı döneminde Bolu şehrinde Şemsi Ahmed Paşa tarafından yaptırılan bir imaret bulunmaktaydı. İmaret Camisi’nin bulunduğu alanın yakınında bir bulunmaktaydı. Hatta bu imaretin varlığı nedeniyle Osmanlı döneminde, Yeni Cami Mahallesi, İmaret Mahallesi adıyla da anılmıştır. Günümüzde Aktaş Mahallesi’nde yer alan bu alan içerisinde İmaret Cami karşısında Bolu Belediyesi’ne ait olan İmarethane Sosyal Tesisi bulunmaktadır.

Bolu’da yine Osmanlı dönemi şehir unsurlarından sayabileceğimiz bir kütüphane ve bir de saat kulesi bulunmaktaydı. Bu iki yapı günümüze ulaşmamıştır.

9. Şehrin Cadde ve Sokak Sistemi

Osmanlı şehirlerindeki cadde ve sokak sistemi, genelde merkez olarak adlandırılan çarşı ve ulucamiden çevreye doğru ışınsal bir şekilde uzanarak mahallelere bağlanan ana caddeler ile onları kesen dar ve dolambaçlı, bazen de çıkmaz sokaklardan oluşmaktadır (Tarım, 2000, s. 219-220).

Osmanlı şehirlerinin cadde ve sokaklarında, hem halkın kolayca kullanabilecek olmasına hem de doğal koşullara uyumlu olmasına dikkat edilmekteydi. Halkın kolayca yürüyebileceği ve gideceği yere rahatça ulaşmasına imkan veren cadde ve sokak sistemleri bulunmaktaydı. Bu nedenle cadde ve sokaklar sık sık yön değiştirebilmekteydi. Kıvrımlı ve dar sokak sistemi çoğu Osmanlı şehirlerinde görülmektedir. Sokaklar araçlara göre değil de insanlara göre yapıldığı için genellikle dardır. Ayrıca eğimden dolayı insanların yürümesi kolaylaştırmak amacıyla da sokakların kıvrılarak uzatıldığı bilinmektedir (Göney, 2011: 285).

Osmanlı şehirlerinde bulunan diğer bir sokak sistemi ise çıkmaz sokaklardır. Önceleri plansız yerleşme sonucu olduğu düşünülen çıkmaz sokakların ortaya çıkmasının bir çok nedeni bulunmaktadır. Halkın mahremiyetini, güvenliğini sağlama

zaman zaman da belirli gruplara ait kapalı alanlar oluşturma fikrinin sonucunda çıkmaz sokaklar ortaya çıkmıştır (Bayartan, 2005 b: 88-89). Böylece yabancıların geçişine kapanmış çıkmaz sokaklara “mahallenin ana yolundan, evlere uzanan özel yollar olarak bakmak daha doğrudur (Kuban, 1968: 69).”

Bolu şehrinde de bahsedilen Osmanlı şehri özelliklerine uygun kıvrımlı ve dar olan cadde ve sokak sistemi görülmektedir. Şehirdeki çıkmaz sokaklar ise büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

10.Mahalleler

Mahalleler Osmanlı şehirlerinin oluşturan en küçük, idari, sosyal ve ekonomik yapılardır. Şehirlerin gelişimi mahalleler vasıtasıyla olmaktadır (Bayartan, 2003: 253).

Osmanlı şehirlerinin klasik döneminden beri mahalleler şehri oluşturan en alt birimdir. Mahalleler, işlevsel ve sosyal bütünlüğün olduğu, halkının belirli bir dini tesiste ibadet ettiği ve yaklaşık 1000 kişiden oluşan yerleşim birimleridir. Çeşitli sınıflar ve çevreden insanların sosyal bağlarla bir arada yaşadığı günümüze kadar varlığını ve işlevini sürdüren yapılardır.

Osmanlı mahalleleri genelde içe dönük yapılar olma özelliği taşır. Mahalle halkı davranışlarında birbirlerine ve devlete karşı sorumludur. Osmanlı şehirlerinde klasik dönemde mahalleler genelde aynı dine ve kökene mensup ailelerden meydana gelmektedir. Bir mahalle birbirine komşu olan ailelerden veya akrabalardan oluşabilmektedir (İ. Şahin, 2010: 449). Bu durum Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında ortadan kalkmaya başlamış; mahalleler daha çok farklı grupların bir arada yaşadığı bir hal almıştır.

Şehirler yeni mahallelerin kurulmasıyla gelişmekteydi. Mahalleler öncelikle inşa edilen cami veya mescit etrafında kurulmaya başlamakta, diğer yapıların inşasıyla gelişmekteydi (Kuban, 1968: 63). Sonuçta bir mahallede bazı hizmetlerin gelişmesi günümüzde bile insanların bu mahalleye yerleşmesinde çekici nedenler oluşturmaktadır.

Osmanlı mahallelerinde cami ya da mescit, mahalle mektebi, çeşme, kahvehane ve evler gibi yapılar bulunmaktaydı. Bazen mahallenin büyüklüğüne göre han, dükkanlar ve hamam gibi yapılar da mahallelerde yerini almaktaydı.

a. Bolu Şehrinin Geleneksel Dokusunu Oluşturan Mahalleler

Bugünkü Bolu şehrini tarihi çekirdeğini oluşturan mahallelerden bir kısmı geleneksel yapısını kısmen korumuş bir kısmı da değişime uğrayarak günümüze ulaşmıştır. Şehrini geleneksel dokusunu oluşturan mahallelerin kuruluş yeri ve günümüzdeki durumlarını ortaya koymak tez çalışmamız için oldukça önemlidir. Şehrini geleneksel dokusunda bulunan mahallelerin özellikleri şöyledir.

Gölyüzü Mahallesi: Şehrini en eski mahallelerinden birisi olan Gölyüzü Mahallesi, Hisartepesi adı verilen şehrini Roma dönemi kalıntılarında İmparator Hadrianus döneminde inşa edildiği bilinen Antinous Tapınağı kalıntılarının gömülü bulunduğu, eskiden kalenin bulunduğu mahalledir. Kaleye ait kalıntılar günümüze ulaşmamıştır.

Gölyüzü Mahallesi çevresine göre yükseltisi biraz daha fazla olan Hisar Tepesinde ve kuzeyinde yer alan yükseltinin nispeten daha az olduğu alanda kurulmuştur. Katip Çelebi'ye göre Hisar Tepesi'ndeki kalenin etrafında hendek bulunmaktaydı. Kalenin kuzey doğusunda ise mahalleye adını veren bir göl bulunmaktaydı.

Mahalle Ankara-İstanbul yolu olarak da bilinen D-100 ve İzzet Baysal Caddesi gibi önemli yollar tarafından çevrelenmektedir. Mahallenin batısında İhsaniye ve Büyükcami gibi eski mahalleler bulunmaktadır. Bolu'nun tarihi simgelerinden olan Bolu Anadolu Lisesi eski dönemdeki adıyla Bolu İdadisi, Gölyüzü Mahallesi'nde bulunmaktaydı. Günümüzde mahallede lise seviyesinde bir okul daha bulunmaktadır.

Akpınar Mahallesi: Gölyüzü Mahallesi'nin güneyinde bulunmaktadır. Roma İmparatoru Hadrinaus (M.S.117-138) döneminden kalma ve I. derece arkeolojik sit alanı kabul edilerek koruma altına alınmış olan Stadion kalıntısı İzzet Baysal Caddesi'nin mahalle sınırlarındaki kesimindedir. Ayrıca mahalleye dahil olan Şehit

Muhtar Caddesi'nde 2012 yılında yapılan kazıda Roma dönemine ait mezarlar ve kilise olması muhtemel yapılar bulunmuştur.

Mahalle düz bir alanda kurulmuştur. Fakat yine de sokak sistemini düzgün ya da birbirine paralel olarak nitelendirmek zordur. Mahallede geneli iki katlı olan geleneksel Bolu evleri az sayıda bulunmaktadır. Özellikle İzzet Baysal Caddesi'nin bulunduğu kısımda geneli beş kat ve üzerinde yükseklikte olan binalar yaygındır.

XVI. yüzyıl Bolu şehri mahallelerinden olan Aslahaddin Mahallesi'ndeki Aslahaddin Camisi bugün Akpınar Mahallesi'ndedir. Bu nedenle Aslahaddin Mahallesi Akpınar Mahallesi sınırlarında kalmıştır. Mahallede iki ilkokul ve bir ortaokul da bulunmaktadır.

Büyükcami Mahallesi: Bolu şehrinin en eski mahallelerinden biri olan Büyükcami Mahallesi, Yıldırım Bayezid döneminde yaptırılan Büyükcami (Ulucami) etrafında kurulmaya başlanmıştır. İsmet Paşa Caddesi ile İzzet Baysal Caddesi arasında, tarihi çekirdeği oluşturan mahallelerin ortasında yer almaktadır. Günümüzde şehirde yer alan en küçük yüzölçümüne sahip mahalledir. Bolu Belediyesi, Bolu Müzesi, Bolu İl Kültür Turizm Müdürlüğü ve Taşhanlar mahallede bulunmaktadır.

Tipik Osmanlı sokak sistemindeki dar ve dolambaçlı sokaklar Büyükcami Mahallesi'nde görülmektedir. Mahallenin kurulduğu alanın hafif yüksek ve arızalı yapısı sokakların görünümünü etkilemiştir. Şehrin eski ticaret merkezi Büyük Cami çevresinde bulunmaktadır. Büyük Cami kapısının olduğu kısımda özellikle giyim, çeyiz, hac malzemeleri satışı yapan genelde tek katlı olan dükkanlar bulunmaktadır.

Mahallenin genellikle ticari alanlardan oluşması ve yüzölçümünün küçüklüğü nedeniyle mahallede konut alanı azdır. İsmet Paşa Caddesi üzerinde geneli dört katlı olan binalar yaygındır. İzzet Baysal Caddesi'nde ise daha yüksek binalar bulunmaktadır. Mahallede yer yer iki katlı eski Bolu evlerine de rastlanmaktadır.

XIX. yüzyılda şehirde yer alan Çukur adlı mahalenin bir kısmı günümüzde bu mahallenin sınırları içerisinde kalmıştır.

Karamanlı Mahallesi: XVI. yüzyıldan günümüze ulaşmış olan Karamanlı Mahallesi o dönemlerde daha çok Naib-i Emin adıyla anılmaktaydı. Bu ismin yanında

Karamanlı ya da Karamani Mahallesi de denilmekteydi. Mahalle adını Halveti tarikatından Şeyh Karamani'den almıştır (Taş, 1993: 40).

Mahallenin kuzey kısmı D-100 ile sınırlanmıştır. Diğer yönlerinde İhsaniye, Büyükcami, Tabaklar ve Bahçelievler Mahalleleri yer almaktadır. Karamanlı Mahallesi'nde sokaklar diğer mahallelere nazaran daha düz ve birbirine paraleldir.

Mahalle içerisinde iki hastane, Karamanlı Cami ve Bolu Orman Bölge Müdürlüğü yer almaktadır.

XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren, aynı isimli mescit etrafında kurulan Akmescit Mahallesi, Tabaklar ve Karamanlı Mahalleleri sınırları içerisinde kalmıştır.

Tabaklar Mahallesi: Karamanlı ve Karaçayır Mahallelerinin arasında, Tabaklar Cami ve Tabaklar Hamamı çevresinde kurulan bir mahalledir. XVI. yüzyıl tahrirlerinde adı geçmektedir. Debbağ esnafının çokluğu nedeniyle bu adı aldığı düşünülmektedir.

İzzet Baysal ve Cumhuriyet Caddeleri mahallenin içerisinden geçmektedir. Mahallenin bu kesimlerinde yüksek katlı betonarme binalar bulunmaktadır. Mahallenin ana caddelere yakın kesiminde sokakların daha düz ve birbirini dik açığa yakın şekilde kestikleri görülmektedir.

Akmescit Mahallesi'nin bir kısmı Tabaklar Mahallesi sınırları içerisinde kalmıştır. Tabaklar Mahallesi içerisinde Bolu Valiliği, bir ilkokul, iki lise ve bir hastane bulunmaktadır.

Karaçayır Mahallesi: XVI. yüzyıldan günümüze ulaşan bir mahalledir. Tabaklar ve Aktaş mahalleleri arasında yer almaktadır. Mahalle düz bir alan üzerine kurulmuştur.

Mahallenin sokak sistemini incelediğimizde sonradan gelişen güney kesimlerinin daha planlı ve düz yapıda olduğu görülmektedir. D-160 olarak bilinen Bolu- Bilecik yolu, ve PTT Caddesi mahalleden geçmektedir. Mahalle genelinde dört-beş katlı binalar yaygındır. PTT Caddesi üzerinde dört- beş katlı betonarme binalar oldukça yaygındır.

Fotoğraf 8. PTT Caddesi

Mahalle sınırları içerisinde PTT binası, hayvan pazarı ve lunapark bulunmaktadır.

Karaçayır Mahallesi'ndeki Kocabey adlı sokakta önceden Turşucuoğlu Hamamı'nın bulunduğu şehir halkı tarafından bilinmektedir. XVI. yüzyıl tahrirlerinde adı geçen Turşucuoğlu Mahallesi muhtemelen Karaçayır Mahallesi sınırlarında kalmıştır. Ayrıca Kocabey Sokağı yine XVI. yüzyıl Mahallelerinden Hocabey Mahallesi'nin de bu mahallede yer aldığını düşündürmektedir.

Semerkant Mahallesi: XVII. yüzyıl Bolu şeriye sicillerinde adı geçen mahalle XVII. yüzyıldan günümüze ulaşmıştır. Bolu'nun fethinde şehit olduğu söylenen Semerkant-ül Buhara hazretlerinin türbesi ve aynı adla anılan cami etrafında kurulmuş bir mahalledir. Mahallenin kuzeyinde Akpınar, güneyinde de Aktaş Mahallesi bulunmaktadır.

Mahalle genelinde dolambaçlı ve dar sokaklar hakimdir. Mahallede geleneksel Bolu evlerine rastlanmaktadır. Mahalledeki binalar genel olarak iki katlı ufak bahçeleri olan binalardır. Mahallede iki lise ve bir ortaokul bulunmaktadır.

Aktaş Mahallesi: Mahallenin adı daha önceki belgelerde geçmemektedir. Muhtemelen XX. yüzyılın ortalarına doğru bu adı almıştır. Mahallenin kuzeyinde Semerkant Mahallesi, batısında ise Karaçayır Mahallesi bulunmaktadır.

Bolu- Bilecik yolu (D-160), Gölcük Bulvarı mahallenin içinden geçmektedir. Ilıca yoluna çıkan Akıncı Sokak mahallenin iç kesimlerinde Bolu- Bilecik yolu ile birleşmektedir. Mahalle içerisinde birbirini dik açılarla kesen sokak sayısı oldukça azdır.

Mahallenin kuzey ve güney kesimleri arasında sokak sayısı ve yapılaşma yönünden ciddi farklılıklar bulunmaktadır. Bu durumun muhtemel nedeni şehrin güneyinden geçen fay hattıdır. Şehrin tarihi çekirdeği yönünde bulunan kuzey kısmı nispeten daha yoğun yerleşmeye sahne olmuştur. Mahallenin güney kısmında özellikle Gölcük Bulvarı'nın güneyinde tarım alanları bulunmaktadır.

Tarım alanlarının aralarında genellikle bir iki katlı olan evler bulunmaktadır ve bu evler genelde bitişik nizamda değildir. Nazlı Sokak üzerinde dört-beş katlı betonarme binalar bulunmaktadır. Mahallenin kuzey kesiminde ise üç-dört katlı binalar görülmektedir. Nadiren eski Bolu evlerine rastlanmaktadır.

XIX. yüzyıl Bolu temettüat defterlerinde adı geçen Yeni Cami (İmaret), Çukur Mahallesi'nin bir kısmı ve Ermeni Mahalleleri günümüzde Aktaş Mahallesi sınırlarında kalmıştır. İmaret Mahallesi'nin etrafında kurulduğu İmaret Camisi, Aktaş Mahallesi sınırlarında kalmıştır. Yine tarihi yapılardan Saraçhane Cami, Orta Hamam, Sultan Hamamı mahallede bulunmaktadır.

Fotoğraf 9. Saraçhane Camisi

XIX. yüzyılda şehirde yer alan Ermeniyan-ı Atik ve Ermeniyan-ı Cedid mahalleleri Aktaş Mahallesi sınırlarında kalmıştır. XVII. yüzyılda bölgeye gerçekleşen Ermeni göçleri sonrasında kurulan Ermeniyan-ı Atik ve Ermeniyan-ı Cedid mahalleleri günümüzde İnkılap İlköğretim Okulu'nun güneyinde bulunan Tabakhane Sokak, Köroğlu Sokak, Nazlı Sokak ve Mezbaha Sokak çevresinde bulunmaktaydı.

Günümüzde mahallede bir kapalı yüzme havuzu, bir ortaokul, ve iki otel bulunmaktadır.

İhsaniye Mahallesi: İsmet Paşa Caddesi ile Bolu- Ankara yolu (D-100) arasında kurulmuş olan mahallenin batısında Karamanlı, güneyinde Büyükcami, doğusunda ise Gölyüzü Mahallesi bulunmaktadır. Mahallenin kuzeyi ise Bolu- Ankara yolu güneyi ise İsmet Paşa Caddesi tarafından sınırlandırılmış durumdadır. Mahallede İsmet Paşa Caddesi'nden Bolu-Ankara yolu yönünde yükseltinin azaldığı görülmektedir.

Mahallenin İsmet Paşa Caddesi'ne yakın olan kısmında dört-beş katlı betonarme binalar yaygındır. Ayrıca D-100 yakınındaki sokaklarda ise beş katlı

betonarme binalar yaygındır. Mahallede özellikle Çukurçeşme Sokak üzerinde çok sayıda geleneksel Bolu evlerine rastlanmaktadır.

Bolu Atatürk Stadyumu ve yakınındaki Yeni Hal Pazarı ve bir ilkokul mahalle sınırları içerisinde bulunmaktadır.

11.Meskenler

a. Mesken Özellikleri

İnsanoğlu varolduğu günden itibaren yaşam alanı olan çevreyi kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmeye mecbur olmuş ve temel ihtiyaçları olan barınma ve korunma ihtiyacını gidermek için meskenlere ihtiyaç duymuştur. Önceleri doğal barınaklar mesken olarak kullanılmaktayken zamanla insanların istek ve ihtiyaçlarına göre, daha çok amaca hizmet eden yapılar, inşa edilmeye başlanmıştır.

Birçok uygarlığın yaşam alanı olan Anadolu'da zamanla iklim, yer şekilleri, ekonomik ve kültürel yapıya göre biçimlenmiş geleneksel konutlar oluşmuştur (Bozkurt; Altınçekiç, 2013: 70). Şüphesiz bu geleneksel konutların en göze çarpan hali Osmanlı döneminde inşa edilen konutlardır.

Türk evi, Anadolu'da kendi karakterini ve yapısını oluşturmuş; Osmanlı fetihleriyle beraber Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yayılmaya başlamıştır. Türk evlerinin en çok yaygınlaştığı dönem XVII.-XVIII. yüzyıllardır. Geleneksel Türk evleri XX. yüzyılda ise yavaş yavaş gerilemeye ve imar planları nedeniyle yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır (Eldem, 1954: 11-12).

Geleneksel Türk evinin özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür. Türk evleri genelde yer şekillerine ve doğaya uygun yapıda, çevrede bol bulunan yapı malzemesinden inşa edilmekteydi. Evlerin gösterişli olmasından çok kullanışlı olmasına dikkat edilmekteydi. Evlerin etrafını duvarlarla örtülü bir bahçe ya da avlunun çevrelemesi yaygın bir uygulamaydı. Evin iç kısmında sofa ve sofanın şekline göre konumlanan odalar bulunmaktaydı. Odaların içerisinde sedir, yüklük, dolap,

ocak, gusülhane, çiçeklik gibi mimari öğeler vardı. Bu evlerde hamamlar genellikle evin içinde, tuvaletler ise dışarıda bulunmaktaydı.

Çoğunlukla iki katlı olarak inşa edilen Türk evlerinde zemin katta tahıl ambarı, samanlık, ahır gibi unsurlar yer almaktaydı. Zeminin giriş kısmında genellikle sıkıştırılmış toprak ya da taşla kaplanmış bir alan bulunmaktaydı. Bazı evlerde korunaklı olan birinci ve ikinci kat arasında konumlandırılan bir asma kat bulunmaktaydı ve bu kat korunaklı bir alan olduğu için genellikle kışlık oda olarak استفاده edilmekteydi. Üst katta her biri yemek yeme, oturma ve uyuma ihtiyaçlarına cevap veren, her biri bir ev niteliğinde olan odalar bulunmaktaydı. Ocaklı odalar yemek pişirme alanı yani mutfak olarak da kullanılmaktaydı. Ocaklar aynı zamanda ısınma ihtiyacını da karşılamaktaydı.

En eski ev tiplerinde odalar yanyana dizilmekteydi ve odalar arasındaki bağlantı avlu ile sağlanmaktaydı. İklimin olumsuz etkilerine maruz kalan bölgelerde, odaların önünde yer alan kısım, camekanlarla çevrelenmeye başlanmıştır. Bu dönemlerde evler tek katlı olarak inşa edilmiştir. Zamanla daha fazla ışık, daha güzel bir manzaraya sahip olma gibi nedenlerle evlerde kat sayısı artmıştır.

En önemli odalar üst katta bulunmaktaydı. Bu odaların büyüklüğüne ve önemine göre baş oda, köşe oda gibi isimleri kullanılmıştır. Odaların içerisinde sokağa doğru yönelen çıkma kısımlarında, oturmak için kullanılan ve taht denilen yapılar bulunmaktaydı.

Evlerde odaları oluşturan unsurlara baktığımızda şunları görmekteyiz. Odaların çeşitli şekillerde ve amaçlarla kullanıldığı bilinmektedir. Genellikle tek kanatlı olan ve duvarın kenar kısmında bulunan bir kapı ile odalara girilmektedir. Odanın duvarlarında çeşitli yönlere baksa da ortak bir şekil ve boyuta sahip olan camlar bulunmaktadır. Odalarda ısınma ve yemek pişirme amacıyla kullanılan ocaklar bulunabilmekteydi. Konumlarına ve büyüklüklerine göre önemleri değişse bile odaların içerisinde bulunan unsurlar hemen hemen birbirine benzemektedir (Eldem, 1944: 11-27).

Odaların işlevsel yapıda ve kullandıktan sonra yerine kaldırılabilen eşyalarla döşeli olduğu görülmektedir. Yataklar uyku vaktinde yükülden indirilir. Sabahları

tekrar yüklüğe konulur. Yemek vaktinde sofraya kurulur ve sofraya toplandığında eşyalar duvardaki dolaplara yerleştirilirdi. Türk evinde görülen yemek yeme ve yatma düzeni çadırda da sarayda da aynıdır. Bu durum Türk evlerinde kültürel devamlılığı göstermektedir (Bayartan, 2003: 264-265).

Odalar çekirdek aileye özel alanlar, sofa veya avlular geniş aileye özgü ortak alanlardır. İslamiyetin getirdiği mahremiyet duygusuyla; uyuma, yıkanma gibi ihtiyaçlar çoğunlukla odada karşılanırken, aile bireylerinin dinlenme ve oturma ihtiyacı ise ortak alanda karşılanmaktaydı (Bozkurt, H. Altınçekiç, 2013: 79).

Türklerin yaylalarda barınak olarak kullandıkları çadırın iç düzeninin Anadolu Türk odasının iç düzenini, bir meydan etrafında toplanan çadırların da Türk evi sofasının kaynağını oluşturduğu düşünülmektedir. Çadırın içerisinde de yemek pişirme ve ısınma ihtiyacını karşılayan bir ocak bulunmaktadır (Bozkurt, 2013: 40).

Geleneksel Türk evlerinin özelliklerini ortaya koymak için evlerin plan tiplerinden de bahsetmek gerekmektedir. Odaların konumlanmasında önemli olan sofalar aynı zamanda ev tiplerinin de belirlenmesini sağlamaktadır. Sofa ya da diğer bir deyişle hol evlerde oda kapılarının açıldığı ortak alandır. Odalar evlere, sofalar ise sokak veya meydanlara benzetilebilir.

Sedad Hakkı Eldem tarafından ortaya atılan, sofanın evde uzanış biçimine göre Türk evi plan tiplerinin sınıflandırılması yöntemi, günümüzde de evlerin planının tespitinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre ev plan tipleri şunlardır: sofasız plan tipi, dış sofalı plan tipi, iç sofalı plan tipi, orta sofalı plan tipi.

Sofasız plan tipi: Türk evlerindeki en eski ve en basit plan tipidir. Bu planda odaların birbirine bağlantısı yoktur. Odalar yan yana dizilmiştir (Bozkurt, 2013: 42). Bu ev tipinde sofanın görevini avlular üstlenmiştir. Irak ve Suriye evleri bu plan tipindeki evlere örnek verilebilir.

Dış sofalı plan tipi: Ev tipleri evriminin ikinci aşaması dış sofalı plan tipidir. Sofa, ilk defa bu plan tipinde ortaya çıkmıştır. Dış sofalı plan tipinde ilk olarak yan yana sıralanan odaların önünde bir sofa uzanmaktadır. Bu planın uygulandığı sıra odalı, köşe sofalı, üç tarafı odalı gibi farklı şekillerde uygulandığı evler bulunmaktadır. İki oda arasında boş bırakılan alanla eyvan adı verilen bir kısım elde edilmiştir. Bu

planda odalar kullanımına göre sıralanmaktadır. Dış sofalı plan tipi ve hane halkının istek ve ihtiyaçlarına göre oluşturulmuş yorumları, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaygındır.

İç sofalı plan tipi: Türk evi plan tipleri gelişiminin üçüncü aşamasında oluşmuşlardır. Bu plan tipi, evin iki tarafında odaların sıralanması ve sofanın iç kısımda kalması ile oluşmaktadır. XIX. yüzyılda yaygınlaşan bir plan tipidir. Odalar bitişik yapıldığında duvar sayısı azalmakta ve oda sayısı artmaktadır. Bu nedenle bu plan tipi oldukça yaygınlaşmıştır. Bazen bu planda, sofanın kenar kısımlarında seki gibi oturma alanları bulunabilmektedir. Sonradan bu plan tipinde sofanın haç şeklini alması nedeniyle orta sofalı plan tipine benzemeye başlamıştır (Bozkurt, 2013: 42-43). Bu plan tipinde oda sıraları eşit olabildiği gibi bazen de bir oda sırası daha kısa olabilmektedir. Bu durumda sofa evin daha iyi ışık alan ya da manzarası olan tarafına doğru yapılmaktaydı (Eldem,1954: 91-92).

Orta sofalı plan tipi: Ev plan tiplerinin dördüncü aşaması olarak nitelendirilebilir. Bu planda evin odaları sıralanmış biçimde olmayıp, genelde köşelerde konumlanmıştır ve odaların orta kısmında sofa bulunmaktadır. Bu durum sofanın daha korunaklı olmasını sağlamıştır. Sofalar tamamen odalar ile çevrilmezdi çünkü sofanın aydınlık, havadar ve manzaralı olması için odaların arasındaki eyvan sdi verilen boş alanlar bırakılmaktaydı (Bozkurt, 2013: 43).

Orta sofalı plan tipi, büyük konak ve saraylarda daha çok tercih edilmekteydi. Bu nedenle önceleri daha çok İstanbul'da kullanılmış ve oradan Anadolu evlerine yayılmıştır. Orta sofalı plan tipindeki evlerde odaların sofaya dönük köşeleri pahlanarak oval sofalı plan tipi de elde edilmiştir (Eldem, 1954: 127-128).

b. Yapım Teknikleri

Türk evlerinin bir parçası olan geleneksel Batı Karadeniz evleri ahşap yığma, ahşap karkas (iskelet) ve karma sistem olarak üç farklı teknikle yapılmışlardır.

Ahşap yığma sisteminde, basit bir taş temel üzerinde ağaç ve kütüklerin belirli geçme teknikleri kullanılarak üst üste yerleştirilmesi yöntemiyle evler inşa edilmiştir.

Evin iç ve dış kesimlerinde, ağaçların arasındaki boşluklar, çamur ile sıvanmaktaydı. Ahşap yığma evler daha çok dağ ve orman köylerinde inşa edilmekteydi.

Ahşap karkas ya da iskelet sistemi ahşap yığma sistemine göre daha çok tercih edilen bir sistemdir. Mimari yönden evlerde çeşitli düzenlemeler yapabilme imkanı sunması, evlere kat çıkılabilmesi bu yöntemin uygulanmasını ve yaygınlaşmasını kolaylaştırmıştır.

Karma sistem farklı yapım tekniklerinin bir arada kullanıldığı bir yöntemdir. Bu tipte genellikle alt kat kagir yığma, üst kat ise ahşap çatkılar ile yapılmıştır. Batı Karadenizde bu tip evler oldukça fazladır (Akdemir, 1997: 42-46).

Geleneksel Türk evlerinde olduğu gibi Bolu'da da en çok kullanılan malzeme ahşaptır. Ahşap çatki kullanımı, daha farklı şekillerde yapılara izin vermektedir. Bolu evlerinde ahşap çatkılar oldukça yaygın olarak kullanılmıştır.

Bolu evlerinde en çok yaygın kullanılan sistem, hımış üzeri bağdadi sıvadır. Hımış zemin katın taş olduğu, üst katın ise ahşap çatki sistemi arasında kerpiç bazen de taş dolgu malzemesinin kaplı olduğu bir tekniktir. Bağdadi sıva ise, ahşap karkas yapılarda duvar yüzeylerinin sıva ile kaplanabilmesi için çıtalar çakılması ile uygulanmaktadır.

Bolu evlerinde, malzemeleri ahşap karkas ve kagir olan iki yapı tipi vardır. Ahşabın yörede bol bulunan ve temin edilmesi kolay bir malzeme olması nedeniyle ahşap karkas yapılar Bolu'da ağırlıktadır. Ahşap karkasın oturtulacağı düz zemin kagir subasmanlar şeklinde yapılmıştır. Bolu'daki kagir yapıların dış yüzeyi genellikle sıvalıdır (Güler, 1998: 147-149).

Geleneksel Türk evinin oluşmasını sağlayan etmenler, Bolu'da da az ya da çok aynı şekilde etkili olmuştur. Türk evi kesin plan ve malzemelerle sınırlanmış değildir. Aksine her yöre halkının yaşam biçimine, içinde yaşayacak ailenin sosyo-kültürel ve ekonomik durumuna, evin yapıldığı alanın yer şekillerine ve iklimine, arsanın biçimine, çevrede yaygın olan yapım malzemesi ve yapım tekniğine bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

Türk aile hayatı da evlerin şekillenmesinde önemli bir etken olmuştur. Örneğin İslam'ın getirdiği mahremiyet duygusu evlerin şekillenmesinde büyük etki etmiştir. Bu

durum her odanın birer ev şeklinde planlanmasında, haremlik- selamlık odalarının yapılmasında, evlerin pencere ve çıkma sistemlerinde etkili olmuştur.

Bolu evleri, geleneksel Türk evlerinin güzel örneklerindedir. Bolu şehrinin geleneksel dokusu içerisinde kalan, geleneksel evlerin az sayıda örneği, iyi şekilde korunarak günümüze ulaşmıştır. Muhtemelen bölgenin birinci dereceden deprem bölgesi olması ve şehirde yaşanan büyük yangınlar bu duruma sebep olmuştur. “12 Kasım 1893 tarihinde Bolu çarşısında çıkan yangın ile onlarca han, yüzlerce dükkan, yüzün üzerinde ev (138) ve saat kulesi ile topların korunduğu bina yanmış, Yıldırım Bayezid Cami ile üç sıbyan okulu zarar görmüştür.” (Sezer, 2015: 237)

Günümüze ulaşan Bolu şehri geleneksel evlerinin genel özelliklerini şöyle sıralamak mümkündür. Bolu şehrindeki geleneksel evlerden üç katlı evler en fazla yaygın olanıdır. Üç katlı evlerden sonra iki katlı evler yaygınlaşmaktadır.

Bolu geleneksel evlerinde en yaygın olan plan tipi dış sofalı plan tipidir. İkinci olarak ise iç sofalı evler bulunmaktadır. Orta sofalı ev planı tipi ise nadiren görülmektedir. Bolu evlerinde evlerin farklı katlarında farklı sofa tipleri görülebilmektedir.

Geleneksel Bolu evleri dış cephelerinin genel özellikleri şöyledir. Evlerin ana giriş kapısı genellikle tek kanatlıdır. Dikdörtgen veya kare şeklinde pencereler vasıtasıyla ev aydınlatılmaktadır. Pencerelerde giyotin ya da içe açılan mekanizmalar bulunmaktadır. Pencereler parmaklıklı, kafesli ya da ahşapla kapatılmış durumdadır. Balkon nadiren görülürken, evlerdeki çıkmalar genellikle evlerin ön cephesinde bulunmaktadır. Cephe ortasında çıkma daha yaygındır. Ev çatılarının genellikle kırma çatı olduğu görülmektedir ve çatılar kiremit ile örtülüdür. Diğer bir çatı tipi ise beşik çatıdır. Çoğu evde saçak altı kapalıdır. Evlerin çoğunda bahçeler bulunmaktadır. Evlerin cephe düzeni, sokak yapısına uydurulduğu için cepheler çoğunlukla asimetriktir.

Fotoğraf 10. Geleneksel Bolu Evlerinden Bir Örnek

Fotoğraf 11. Geleneksel Bolu Evlerinden Bir Örnek

Evlerin iç kısmında üst katlara ulaşım merdivenlerle sağlanmaktadır. Döşemeler alt katlarda taş ve ahşap; üst katlarda ise genellikle ahşaptır. Evlerde

tuvalet, odunluk, kiler gibi farklı kullanım alanları da bulunmaktadır. Evlerde ayrı bir odanın mutfak olarak kullanılması oldukça nadiren görülmektedir.

Bolu evlerinde oda sayısı birden sekize kadar değişmektedir. En çok görülen oda sayısı; sıklık sırasıyla üç, iki ve dördür. Odaların içerisinde ocak, raf, sedir, çiçeklik, gusülhane ve yüklük gibi fonksiyonel eşyalar/kısımlar bulunmaktadır. Evlerdeki tavan, duvar, yüklük, ocak kemeri ve çiçeklikler çeşitli tekniklerle süslenmiştir.

Bolu evlerinin çoğu XX. yüzyıl özelliklerini taşımaktadır. Nadiren XIX. yüzyıldan günümüze ulaşan evler bulunmaktadır (Eroğlu, 2009: 274-379).

c. Geleneksel Konut Dokusu

Bolu'nun geleneksel şehir dokusu içinde yer alan evler yapıldığı dönemin kültürel, sosyal, ekonomik ve tarihi özelliklerini yansıtmaktadırlar. En az beşeri faktörler kadar fiziki faktörlerin de evler üzerindeki etkisi bulunmaktadır. Bu nedenle Bolu'nun tarihi şehir dokusunda yer alan evlerin, fiziki koşullara uyumlu ve bulunduğu çevrenin etkisini taşıyan evler olduğunu söylemek mümkündür.

Osmanlı şehirlerinde sokak yapısı kendine özgüdür. Osmanlı şehirlerinin geleneksel dokusunda sokakların iki tarafına sıralanmış, avlu içerisinde bulunan konutlar, arazinin ve dolayısıyla sokağın yapısıyla uyum içerisindedir. Bu durum konutlarda birbirinden çok farklı perspektif görünümünün oluşmasına neden olmaktadır. Evler, sokağın yapısına uydurularak, birbirinin ışığını ve manzarasını azaltmadan hem de her aileye kendine özgü bir alan oluşturabilme imkanı sağlayabilecek şekilde konumlanmıştır.

Maalesef günümüzde Bolu'da geleneksel yapıların yoğunlaştığı, özgün sokak yapısıyla günümüze ulaşmış bir bölge görememekteyiz. Genellikle şehirde tek başına kalmış yapılar görülmektedir. Fakat yine de şehrin çekirdeğini oluşturan mahallelere baktığımızda hem geleneksel konut miktarının, hem de kıvrımlı dar sokak yapısının arttığı görülmektedir. Kıvrımlı, dar sokak yapısı ve evlerin parsel durumu nedeniyle günümüzde şehir içindeki sokaklarda ulaşım ya da trafik sorunu oluşabilmektedir.

Bolu evlerinde arsanın düzgün olmayan yapısını kullanışlı hale getirebilmek için asimetrik ve çıkmaları olan yapılar inşa edilmek zorunda kalınmıştır.

Surlar içerisinde bulunan eski Avrupa şehirlerinde, evler dip dibe konumlandırılmış bir şekilde bulunmaktadır. Türk şehirlerinde ise bu durumun aksine bağımsız ve bahçeli evler hane halkına daha ferah bir yaşam sunmaktaydı (Göney, 2011: 283). Tarihi Bolu evlerine baktığımızda evlerin genellikle bağımsız yapıda olduğu, az sayıda tek cepheden bitişik ev bulunduğu ve nadiren de çift cepheden bitişik evlere rastlandığı görülmektedir.

Geleneksel Türk evi avlu içerisinde konumlandırılmıştır. Avlu ya da bahçe ev halkının dışarıdaki insanlardan mahremiyetini sağlamaktadır. Ev girişleri de genellikle bahçededir. Avlu aynı zamanda aile ilişkilerinin yaşandığı ortak bir alandır (Bozkurt, Altınçekiç, 2013: 78). Avlu veya bahçe geleneksel Bolu evlerinde oldukça yaygındır. Bahçelerde çeşitli süs bitkileri ve meyve ağaçları bulunmaktadır.

Bölgede ahşabın bol bulunması ve diğer yapı malzemelerini temin etmenin zamanın koşullarında ekonomik olmaması nedeniyle ahşap çok tercih edilen bir malzeme olmuştur. Bolu'nun gür ormanlarından üretilen ahşap ev yapımında kullanılan ideal bir malzemedir.

Yüksek alanların yamaçlarına inşa edilen konutlarda, bazen bahçe seviyesi ile parselin en üst seviyesindeki kısım ile arasında kat farkı oluşabilmekteydi. Bu durum genellikle evlerde kat sayısının fazlaşması ile sonuçlanabilmekteydi. Kat sayısı ne olursa olsun her durumda esas yaşam alanı evdeki en üst kattı.

Bir bölgedeki yerleşme dokusunun oluşmasında evin parsel içindeki konumu etkili olmaktadır. Evin parsel içindeki konumu, sokağın görünümünü ve evler arasındaki ilişkiyi belirlemektedir. Düz arazilere sahip mahallelerde evler herhangi bir etki altında kalmadan konumlanabilmektedir. Bolu'da günümüze ulaşan yapılar genellikle buldukları parselin yaklaşık olarak yarısını kaplamaktadır (Güler, 1998: 106-110)

d. Malzeme

Ahşap, kerpiç ve taş Anadolu evlerinin örnekleri olan geleneksel Bolu evlerinde kullanılan temel malzemelerdir. Bolu evlerinin inşasında kullanılan diğer malzemeler ise tuğla, cam, metal, kiremittir. Malzeme tercihinde bölgede bol miktarda bulunan, işlenmesi kolay malzemeler tercih edilmekteydi.

a) Ahşap: Bölgede bol bulunmasından ve işlenmesi kolay bir malzeme olması ayrıca çeşitli mimari yapılara izin vermesi sayesinde çok tercih edilen bir malzeme olmuştur. Bolu iklimi nedeniyle bol yağış almaktadır ve orman varlığı fazladır. Göknar, kayın, sarıçam, karaçam ve meşe ağaçları bölge ormanlarında oldukça yaygındır. Bu ağaçların içinde özellikle çam ağaçlarından elde edilen doğrama ve karkas geleneksel evlerde tercih edilmekteydi. Ahşap, Bolu evlerinde dış cephede ve iç yüzeylerde hem inşa hem de süsleme malzemesi olarak kullanılmıştır.

Bölgede en çok tercih edilen yapım tekniği olan hımsın ana malzemesi ahşaptır. Ahşap çatıklar arasına, diğer malzemeler doldurularak yapılan bu teknik birkaç malzemenin bir arada kullanılmasına imkan tanımaktadır. Ayrıca hıms üzerine bağdadi sıva tekniğinin uygulandığı evlerde sıvanın tutunmasını sağlayan çıtalar da ahşaptan üretilmektedir.

Ahşap Bolu evlerinin duvar çatıkları dışında da birçok alanda kullanılmıştır. Öncelikle evlerin kapılarında ahşap malzemenin kullanıldığını görmekteyiz. Odaların tavanlarında ve duvarlarında bulunan dolaplarda, raflarda, merdivenlerde, döşemelerde, pencere kenarlarında, saçaklarda, balkonlarda ve çıkmalarda ahşap malzeme kullanılmaktaydı.

Ahşap işlenmesi ve temini kolay bir malzeme olsa da malzemenin birkaç olumsuz yönü bulunmaktadır. Bunlar yangın tehlikesine açık olması, ahşap malzemenin sudan çabuk etkilenmesi ve belirli aralıklarla bakım gerektirmesidir (Özköse, 2001).

b) Taş: Taş her yerde kolaylıkla bulunabilen bir malzemedir. Fakat taş ocaklarından çıkarılması, işlenmesi zaman almakta ve fazla emek gerektirmektedir. Zor elde edilen malzemelerin kullanımı tercih edilmemektedir. Bu durum Bolu

evlerinde de geçerlidir. Bolu'da taş yaygın olarak kullanılan bir malzeme değildir. Bir-iki evin temel kısmında taş malzeme kullanıldığı görülmektedir.

c) Metal (maden): Bolu evlerinde madeni malzeme kullanımı oldukça azdır. Madeni malzeme daha çok pencere korkuluklarında, kapı tokmakları ve kulplarında kullanılmıştır.

d) Tuğla ve kiremit: İki de toprağın yoğurulması, şekillendirilmesi ve pişirilmesi ile kullanıma hazır olan malzemelerdir. Yapım yöntemleri aşağı yukarı benzer olsa da kullanıldığı alanlar farklıdır. Tuğla, duvar örmede; kiremit ise, çatı örtüsü olarak kullanılmaktadır. Bolu geleneksel evlerinin iç kesimlerinde tuğla kullanımı çok ender görülmektedir. Tuğla, nadiren de olsa, evlerde duvar yapımı için tercih edilmiştir.

Bolu merkez evleri çatılarında iki tür kiremit kullanımı yaygındır. Bunlar: Marsilya tipi ve Alaturka tipi kiremitlerdir.

e) Kerpiç: Bir tür ilkel tuğla olarak kabul edebileceğimiz kerpiç, topraktan üretilmektedir. Toprak belirli bir kıvama getirilerek yoğurulur ve kalıplara doldurularak kurumaya bırakılır. Kurduğunda tuğla olarak duvar örmede kullanılır. Daha önce de bahsedildiği gibi malzemenin bol bulunması ve kullanılmasının kolay olması malzemenin kullanımını arttırmıştır. Bu nedenle de kerpiç Anadolu'da sıklıkla kullanılan bir malzemedir. Kerpicingin tuğlaya göre daha fazla tercih edilmesinin nedenleri, hem üretiminde pişirme yerine kurutmanın tercih edilmesi; hem de yerinde üretim yapılabilmesidir. Ayrıca kerpiç ısının uzun süre korunması yönünden de tuğladan daha üstündür.

Bolu evlerinde ahşap çatıkların arası genellikle kerpiç ile doldurulmak suretiyle evlerin duvarları inşa edilmiştir. Bu teknik Anadolu evlerinde oldukça yaygın olarak kullanılmıştır.

f) Cam: Cam malzeme genellikle evlerin pencerelerinde ve kapı üstü pencerelerinde kullanılmaktadır. Malzemenin bölgede başka bir şekilde kullanıldığı görülmemiştir (Eroğlu, 2009: 340-348).

g) Kireç: Az kullanılan bir malzeme olan kireç genellikle evlerin duvarlarının badanası için tercih edilmiştir.

e. Plan Özellikleri

Konutlar öncelikle içinde yaşayan hane halkının yaşam biçimini yansıtmaktadırlar. Evlerin plan özelliklerini inceleyerek yapıldıkları dönemdeki yaşam tarzı hakkında yorum yapabilmekteyiz. Bu konuda yorum yapabilmek için evlerin yapıldığı şekilde günümüze ulaşması çok önemlidir. Bolu evlerinden yapıldığı şekilde günümüze ulaşanların miktarı çok azdır. Bu durumun ortaya çıkmasında şehirde yaşanan deprem ve yangınlar etkili olmuştur. Ayrıca değişen kültürel ve sosyal yapı ile hane halkının ihtiyaçlarının da değişmesinin bu durumun ortaya çıkmasında katkısı olmuştur.

Geleneksel Bolu evlerinin planını oluşturan elemanları; sofa, odalar, mutfak, tuvalet, odunluk, kiler ve samanlık gibi yapılar oluşturur.

Genellikle bahçeler içinde olan Bolu evlerine zemin katındaki kapısından giriş yapılmaktadır. Avlu, ahır, samanlık, kiler, odunluk gibi yapılar genellikle bahçede ya da evin giriş katında konumlanmaktadır. Geleneksel Osmanlı evlerinde olduğu gibi Bolu evlerinde de giriş katında odalar bulunmamaktadır. Giriş katının şekli genellikle evin parsel yapısına uygunluk göstermektedir.

Osmanlı toplumunun dışa kapalı yaşamının sonucu olarak giriş katı yüksek duvarlarla kapatılmış durumdadır. Evin bahçesinde daha geniş bir yaşam alanı bulunmaktadır. Önceleri tuvaletler bahçede konumlanmışken zamanla evlerin içerisinde konumlandırılmaya başlanmıştır.

Genellikle iki üç katlı olarak inşa edilen Bolu evlerinde katların planı genel olarak şöyledir:

Bodrum kat planı: Bazı Bolu evlerinde bodrum katı bulunmaktadır. Giriş katın yükseltilmesi amacıyla yapılan bodrum katları, depo veya ambar gibi kullanım alanlarını karşılaması için inşa edilmişlerdir.

Giriş kat planı: Türk örf ve adetlerine uygun olması için zemin katlar genelde sağırdır ve girişin yanındaki küçük camlarla aydınlatılmaktadır. Giriş katta odunluk, samanlık, kiler ve ambar gibi yapılar bulunmaktadır. Giriş katta bulunan ahşap taşıyıcı direklerle üst katların ayakta durmasını sağlanmaktadır. Giriş katlarda evlerin orijinal

halinde odalar bulunmazken günümüzde samanlık, ambar gibi yapılar ortadan kalktığı için bu alanlar oda olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Orta ve asma kat planı: Üç ve üzeri kat sayısındaki evlerde bulunan orta ve asma katlar korunaklı yapıya sahip olduğu için genellikle kışlık kat olarak kullanılmışlardır. Kışlık oda olarak kullanılan katların camları, diğer odalara göre daha küçük olabilmektedir. Bu katlarda günlük ihtiyaçları karşılayabilecek yapılar bulunmaktadır. Plan olarak üst kata benzerdir. Sofalar bu katlarda genellikle daha dardır. Bolu evlerinde orta ve üst katlarda sofa biçiminin dolayısıyla ev planının ortak olması zorunluluğunun bulunmamaktadır.

Üst kat planı: Evin en önemli katı olarak niteleyebileceğimiz üst katlar evin en ferah ve en geniş kısmıdır. Üst katlara dönen ya da düz yapıdaki merdivenlerle çıkılmaktadır. Üst katlarda sofa, odalar ve tuvalet gibi yapılar bulunmaktadır. Odaların açıldığı sofa katın planını belirlemektedir. Sofa üzerinde hane halkının sosyalleştiği oturma ve dinlenme alanı olarak kullanılan sedirler bulunmaktadır. Sokağın yapısına göre şekillenmiş çıkma ya da cumbalar da bu katta bulunmaktadır. Bolu evlerinde cihannüma (Etrafı camla çevrili ve etrafı izlemeye uygun küçük çatı katı odaları) adı verilen ev katlarına da rastlanmaktadır.

Katlardaki odaların her birinde, yeme içme, uyuma, dinlenme gibi ihtiyaçları karşılayabilecek elemanlar ve sabit mobilyalar bulunmaktadır.

İç mimaride yapıya bağlı olan elemanlar ile hane halkının ihtiyacı karşılanmıştır. Yüklük, ocak, dolap, raf gibi yapılar evlerin duvarlarına sabitlenmiştir. Evlerin tavanlarında, kapı ve pencerelerinde, dolap kapaklarında, ocaklarda, duvarlarda, merdivenlerde, balkonlarda, çıkma altlarında ve pencere kafeslerinde çeşitli süsleme teknikleri kullanılmıştır.

Ahşap malzeme ile süsleme tekniği çok yaygındır. Kapılar, dolap kapakları, tavanlar, raflar ahşapla kaplanmakta ve süslenmiştir. Süsleme tekniklerinden oyma, kabartma ve çakma teknikleri Bolu evlerinde yaygındır. Evin en süslü bölümü genellikle tavanlardır. Tavanlarda ahşap süsleme ile yapılmış göbekler yaygındır. Ayrıca alçı veya boyama ile yapılmış süslemeler de görülmektedir.

f. Bolu Şehrinde Meskenlerin Şekillenmesinde Etki Eden Etkenler

Meskenlerin şekillenmesinde etkili olan etkenleri fiziki ve beşeri olarak iki kısımda incelemek mümkündür. Fiziki ve beşeri faktörlerin etkisi ile çok çeşitli mesken tipleri ortaya çıkmaktadır. Meskenler sahibinin yaşam biçimini de yansıtmaktadır. Evin yapısı ve kullanılış biçimi ev sahiplerinin yaşam biçimini açıkça ortaya koymaktadır.

(1) Fiziki Şartlar

(i) İklim Şartları

Bir bölgedeki iklim şartları evin şeklini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle farklı iklim tiplerine sahip olan Anadolu topraklarında farklı ev şekilleri ortaya çıkmıştır. İklim, daha çok evlerin dış görünümünde etkili olmakta, evlerin iç yapısında ise kullanım alanları açısından Anadolu evlerinde bir birlik bulunmaktadır.

Bolu şehrinin kuzey kesimlerinde Batı Karadeniz iklimi, güney kesimlerinde İç Anadolu ikliminin etkisi hissedilir. Arada kalan kısımda ise Karadeniz ardı iklimi olarak tanımlanan bir iklim tipi yaşanır. Kısacası bölgede bir geçiş iklimi hakimdir.

Batı Karadeniz'e göre daha yüksek olduğu için kış yağışları çoğunlukla kar şeklindedir. Kış mevsiminde don olayı yaşanan gün sayısı fazladır. İkliminin özellikle kış mevsiminde sert olması Bolu evlerinin korunaklı yapıda olmasını zorunlu hale getirmiştir. Yapıları etkileyen olumsuz iklim koşulları görülse bile evlerin genellikle bitişik nizamda yapılmasının tercih edilmediği görülmektedir.

Ovanın şekli ve konumu nedeniyle güneybatı, güney ve batı yönlü rüzgarlar hakimdir. Hakim rüzgar yönüne bakan kısımlardaki duvarlar nispeten daha kalın olduğu görülmüştür.

İklim şartları, genel olarak evlerin cephe yönünü ve kışlık katları etkilemiştir. Bir nevi ara kat olan kışlık katlar diğer kısımlara göre daha korunaklı odalara sahiptir. Kışlık kat ya da kışlık odaların pencereleri, diğer odalara göre daha küçüktür (Küçükerman, 1985: 38).

Sofanın baktığı yön genellikle evlerin en iyi ışık aldığı kısımdır. Yaz sıcaklarında ev halkı sofada bulunan taht adını verebileceğimiz havadar mekanlarda oturmaktaydı.

Bolu evlerinde yağmurdan korunmak amacıyla saçaklar geniş tutulmuştur. Saçaklar evleri yağmurdan koruyarak dış cephenin zarar görmesini engellemektedir. Bolu evlerinin dış cephelerinin genellikle sıvalı olduğunu görmekteyiz. Dolgu malzemesi olarak kullanılan kerpiç, don ve yağışlardan etkilenmektedir. Sıva ile bu durum engellenmeye çalışılmıştır.

(ii) Topografya Şartları

Bolu şehri mahalleleri ve meskenleri topografyanın oluşturduğu düzene uygun şekilde konumlanmıştır. Bolu'nun ilk mahallelerinin kurulduğu, hafif yamaç alanlarında araziye uygun şekillenen sokaklar bulunmaktadır. Sokakların iki kenarında bulunan evler sokağın uzanışına ve parseliye uygun şekilde, asimetrik olarak konumlanmıştır. Bu nedenle evlerin zemin katları ile üst katların planları birbirinden farklılaşmıştır. Üst katlar çıkıntılarla zenginleştirilmiş ve genişletilmiştir.

Bolu şehrinin kurulduğu kısım, hafif tepelik alan ile yakınındaki oviden oluşmaktadır. Bu durum Bolu evlerinin yapılarında kuruldukları araziye göre az çok farklılıklar oluşturmuştur. Bolu evlerinde odaların iç özellikleri değişmese bile arazinin yapısına göre şekil ve boyut yönünden farklı odalar oluşmuştur.

(iii) Bitki Örtüsü, Toprak ve Litolojik Şartlar

Bolu'daki yer şekilleri ve iklimin çeşitliliği bitki türlerinde çeşitliliğe neden olmuştur. Bolu Ovası, kuzeyden ve güneyden yüksek alanlarla çevrilidir. Bolu Ovası'nın kuzey yarısında akarsuların parçaladığı alanlarda, gömülen vadiler üzerinde tepelik alanlar bulunmaktadır. Bu tepelik alanlarda bozulmuş orman örtüleri yaygındır. Çele Doruğu çevresi ise tamamen ormanlar ile kaplıdır.

Bolu Ovası'nın güney kısmındaki yüksek alanlarda platolar bulunmaktadır. Bu bölgede hayvancılık yapılmasına uygun şartlar sağlayan meralar bulunmaktadır. Bu alanların çevresinde çeşitli ağaç türlerinden oluşan ormanlar bulunmaktadır.

Bolu'nun bitki örtüsü ormanlardır ve Türkiye şehirleri arasında orman örtüsünün zengin olduğu bir şehirdir. Bolu şehrinin bulunduğu ovayı çevreleyen dağlar nemli ormanlarla kaplıdır. Bu ormanlarda kayın, gürgen, kestane, ıhlamur, göknar, meşe, karaçam, sarıçam, çınar, meşe, söğüt ve kavak gibi nemli iklimi seven türler bulunmaktadır.

Ovanın güneyindeki Köroğlu Dağları'nda gürgen ve kayın gibi ağaçlar yaygındır. Daha yüksek kesimlerde ise iğne yapraklı ağaçlar görülmektedir. Genel olarak Bolu ormanlarında yamaçlarda meşe, gürgen, daha yüksek alanlarda karaçam, vadi içlerinde 900-1000 metre yükseltiye kadarki kısımlarda kayınların bulunduğu karışık orman toplulukları bulunmaktadır. Yağışların fazlalaştığı yüksek kesimlerde, kayın ve göknarlardan oluşan orman örtüsü 1250 metre yüksekliğe kadar yayılır. 1250-1500 metreler arasında kalan sahalarda ve Aladağ yaylasında sarıçamlar, 1800 metre yükseltiden itibaren göknarlar yaygındır (Özcan, 2005: 61-62).

Sünnice Dağı ve Yedigöller çevresi genellikle doğu kayınından oluşan ormanlar ile örtülüdür. Bölgenin İç Anadolu'ya bakan kısmında ve Bolu ilinin kuzeyinde bir kısım alanda, Uludağ göknarı ormanlarına da rastlanmaktadır. Bu bölgede karaçam ağaçlarının çok sınırlı bir yayılımı bulunmaktadır.

Bolu Dağları'nda bulunan, özellikle 400-600 metre yükseltide yayılmış bulunan doğu kayını türlerini iki bölümde incelemek gerekir.

Birinci bölüm: Daha az yükseltide kestane, gürgen ve meşe türleri ile oluşan karışık ormanlar,

İkinci bölüm: Orta ve yüksek rakımlarda bulunan ve yalnız doğu kayını ormanlarının bulunduğu bölüm (Özcan, 2005: 61-62).

Hakim bitki örtüsü orman olan ve bir çok ağaç türüne sahip olan Bolu'da ev yapımında kullanılan ahşabın bol bulunduğu açıktır. Daha önce de bahsedildiği gibi Bolu ormanlarından üretilen kereste; hem sarayların yapımında, hem de tersanede gemi üretiminde talep gören bir üründü.

Bolu'da az eğimli alanlarda alüvyal topraklar, yüksek eğimli alanlarda ise kahverengi ve kestane orman toprakları, kireçsiz orman toprakları ve rendzinalar vardır. Ova kuvarsit, diorit, kalker ve andezit çakılları ile dolu depolardan oluşan alüvyal topraklarla kaplıdır. Ovayı çevreleyen yüksek alanlarda ise hakim toprak kahverengi orman topraklarıdır (Duman, 2000: 38-41). Bolu evlerinin duvarlarında dolgu malzemesi olarak kullanılan kerpiç, çevreden alınan topraktan üretilmiştir. Bolu evlerinde çatılarda kullanılan kiremitler de yine topraktan üretilmiştir.

Bolu şehri ve çevresinde litolojik şartlar genel olarak şöyle açıklanabilir. Bolu Ovası neojen arazisi olup kalkerli bir depresyonun kum ve çakıl örtüleri ile kaplanması sonucu oluşmuştur (T.C. Tarım ve Köyşleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2011: 22). Ovayı çevreleyen yüksek alanlar rekristalize kalkerlerden daha gerideki yükseltiler ise volkanik kayalardan oluşmaktadır (Duman, 2000: 11-15).

Bolu evlerinde taş kullanımı oldukça azdır. Birkaç evin temelinde taş kullanıldığı görülmüştür.

(2) Beşeri Şartlar

(i) Sosyal Şartlar

Türk evinin şekillenmesinde toplumsal yaşam biçimi oldukça etkilidir. Sosyal şartlar içerisinde en etkili olanı dini etkenlerdir. İslamın kabulü ile Türkler daha kapalı bir yaşam tarzını benimsemiştir. Böylece mahremiyet evlerin inşasında en önemli kavram olmuştur. Mahremiyeti, kişilerin diğer kişilerle kurduğu iletişimi kontrollü bir biçimde gerçekleştirme ihtiyacı olarak tanımlayabiliriz. Evlerin bahçe ya da avlu içerisinde bulunması, duvar ve pencerelerin yüksekliği, ev pencerelerinin kafeslerle örtülmesi, haremlik- selamlık odalarının kullanılması, odalarda gusülhanelerin bulunması, oda kapılarının köşelerde konumlandırılması, kadınların erkeklere görünmeden ikramda bulunmasını sağlayan dönme dolapların bulunması ve evlerdeki kapı tokmaklarının kadın ve erkek için iki adet olması sayesinde gelen kişinin ayırt edilebilmesi islamın evlerdeki etkilerine örnek verilebilir (Yıldırım; Hidayetoğlu, 2009: 114-120).

Ayrıca İslamda yüksek katlı binalar cami seviyesinin üstüne çıkabileceği için hoş karşılanmazdı. Bu nedenle evlerin yüksekliği cami minaresinin aşağısında kalacak seviyede tutulurdu (Göney, 2011: 286).

Zamanla geleneksel evlerdeki kapalı yaşam duygusu azalmaya ve evlerde çıkmalar yer almaya başladı. Çıkmalardaki pencereler vasıtasıyla da eve gelen kişiler ve çevre kontrol edilebilmekteydi.

Osmanlı toplumunda komşular arası ilişkilerde saygı ve yardımlaşma temel değerlerdi. Komşular özellikle evlerin konumlanması konusunda birbirilerine saygılı davranmaktaydı. Bir evin, diğerinin manzarasını kapatması, hoş karşılanmazdı.

Aile yapısı da evlerin şekillenmesini sağlayan sosyal şartlar içerisinde yer almaktadır. Geleneksel Türk evlerinde geniş aileler ikamet etmekteydi. Önceleri kalabalık biçimde birlikte yaşayan bir aile yapısı bulunmakta ve her aile kendine ait odalarda yaşamını sürdürmekteydi. Günümüzde ise bu durum terk edilmiş çekirdek aile ile birlikte küçük evler tercih edilmiştir.

Osmanlı şehirlerinde bütün sosyal sınıflardan insanlar bir arada yaşamaktaydı. Bu nedenle varlıklı ve yoksul insanlar bir arada aynı mahalle içerisinde yaşayabilmekte ve evleri arasında da belirgin farklar bulunmamaktaydı.

(ii) Kültürel Şartlar

Kültür; bir toplumun yaşadığı sosyal süreçlerin sonucunda oluşan birikimdir. Yerleşme coğrafyası bağlamında ise kültür daha çok insanın çevreyle olan ilişkisi, çevreye uyumu ve çevre üzerindeki etkileridir.

Dünya üzerinde tek bir kültür olmadığı gibi tek bir ev biçimi de olamaz. İnsanlar çevrelerini kültürlerine göre belirli bir biçimde ele alır ve biçimlendirirler. Doğal olarak da farklı ev biçimleri ortaya çıkmaktadır. Her ev bulunduğu bölgenin kültürünü yansıtır. Her kültürde, konutlardan farklı beklentiler bulunmaktadır (Zeybekoğlu, 2005: 7-9).

Türk evi, Osmanlı topraklarında kendi vasıflarıyla ortaya çıkmıştır. İlk yayılma alanı olan Anadolu'dan fetihlerle birlikte Rumeli'ye de yayılmıştır. Türk kültürünün

etki alanının genişlemesi ile XV. ve XVI. yüzyıldan itibaren Türk evleri de yaygınlaşmıştır. Türk evleri en büyük yayılmayı ise XVII. ve XVIII. yüzyılda göstermiştir. XX. yüzyılda ise Türk evleri yavaş yavaş azalmaya başlamıştır (Eldem, 1954: 11-12). Yüzyıllar boyunca devamlılığını sürdüren Türk evi, engin bir kültürün ortaya çıkardığı yapılardır. Türk toplumundaki derin kültürel bağlılık, geniş bir coğrafyaya yayılmış durumda olan evlerde bile birbiriyle büyük bağlılık görülmesine neden olmuştur. Osmanlı şehirlerinde ve evlerinde varolan ortak kültürel değerler ile mimari elemanlar evlerin ortak özelliklerinin olmasını sağlamıştır.

(iii) Ekonomik Şartlar

Ekonomik etkenler, geleneksel Türk evlerinin görünümünde önemli bir ayırım oluşturmazlar. Ailelerin sahip olduğu ekonomik şartlar, Evlerin dış cephesinde büyük bir değişime sebep olmamaktadır. Genellikle evlerin iç cephesinde yapılan süslemeler, kullanılan eşyaların durumu ile ilgili küçük farklar oluşabilmektedir (Küçükerman, 2005: 200). Ailenin ekonomik durumu evlerin büyüklüğünde ve oda sayısında da etkili olabilmektedir. Hatta ailenin zengin ve köklü bir yapıya sahip olmasıyla evler konak yapısı kazanabilmekteydi.

(iv) Tarihi Şartlar

Orhan Bey döneminde, Osmanlı topraklarına katılan Bolu şehri tarihi süreçte birçok olaya sahne olmuştur. Şehir tarihi boyunca, yapıldığı zamanın etkilerini taşıyan birçok konut inşa edilmiştir. Böylesine eski bir tarihe sahip olan şehirde, günümüze ulaşan geleneksel yapıların az sayıda olması üzücüdür. Günümüze ulaşan evler ise, yakın döneme ait konutlardır.

Bolu evlerini yapıldığı dönemler itibarıyla iki kısımda inceleyebiliriz.

- 1) XIX. yüzyıl sonuna tarihlenen yapılar,
- 2) XX. yüzyıla tarihlenen yapılar.

XIX. yüzyıla tarihlenen yapılar üzerlerinde bulunan kitabelerden ya da mimari tarzlarından dolayı diğer evlerden ayrılmaktadır. Gömme sütun geleneği, özellikle XIX. yüzyıl sonuna tarihlenmektedir. Bolu'da XIX. yüzyılda inşa edildiği düşünülen çok az sayıda yapı bulunmaktadır.

XIX. yüzyıla ait evlere göre, XX. yüzyıla tarihlenen yapıların, bazı farklılıkları bulunmaktadır. “ Üçgen alınlıklar, daire ve düz kemerler, kabartma kilit taşları, bazen sıvayla yapılmış bezemesiz ama iri silmeler, ahşap çatki veya sıvalı ya da sıvasız ahşap kaplamalar, çıkmaların bazı evlerde hiç kullanılmaması, camlı olan pencerelerin büyümesi ve çoğalması, tepe penceresi ve tahta kapakların kaybolması, pencere üstlerinin bazı evlerde kemerli düzenlemesi, odalara köşelerden girişlerin kalkması, dolap cephelerinin sadeleşmesi, çiçeklik kullanımının bulunması gibi özellikler nedeniyle” Bolu evlerinin büyük çoğunluğu XX. yüzyıla ait evler arasında yer almaktadır. Yine XX. yüzyıl evlerinde dolap, yüklük ve ocak gibi alanlar bulunmamaya başlamıştır (Eroğlu, 2009: 374-375). Genel olarak XX. yüzyıl evlerinde süslemelerde ve odaların içerisindeki kullanım alanlarında azalma ve sadeleşmeler gerçekleşmiştir. Bütün bu değişimlere rağmen, konutların inşasında kullanılan malzemeler ve tekniklerde değişme olmamıştır.

1882 yılında, Osmanlı Devleti'nde ilk imar kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun çıkmaz sokakların yasaklanması, yol genişliklerinin belirlenmesi, bina kat yüksekliklerinin sınırlandırılması, yangınlara karşı önlemler alınması konularında maddeler içermekteydi.

19. yüzyıl'da Osmanlı şehirlerindeki konut alanlarında değişimler ortaya çıkmıştır. Tanzimatla birlikte yeni konut tipi olarak tanımlayabileceğimiz apartmanlar, geleneksel evlerin yerini almaya başlamıştır. Zamanla apartmanlar yaygınlaşmış ve Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ise modern hayatın bir simgesi olarak tercih edilmeye başlanmıştır. Bu dönemde ev sahipleri evlerinin hem dış cephelerinde hem de iç düzenlemelerinde de Batı kültürünün etkisi altında kalmaya başlamışlardır.

Geleneksel evlerde gerçekleşen bu değişimin bazı sebepleri vardı. 1854 yılında 740 evin kül olması ile sonuçlanan Aksaray Yangını ve 1864'te 2910 binayı yok eden Hocapaşa Yangınından sonra devlet, daha önce İstanbul için uygulamaya konulan,

yangınları önlemek amacıyla alınan tedbirlerin Anadolu’da yaygınlaşmasını istemiştir. Bunun için devlet tarafından ahşap yerine kagir bina inşa edilmesi için hükümler çıkarılmıştır. Bu hükümler, kagir evlerin inşa edilmesinin maliyetli olması nedeniyle hemen yaygınlaşmamıştır (Bayram, 2017: 233, 238). Yangından etkilenen alanlarda maalesef geleneksel konut dokusu bozulmuştur. Nüfus artışı sonucunda evlerin bahçeleri önce azalmış, sonra da tamamen ortadan kalkmaya başlamıştır. Böylece geniş alandaki ferah yaşamlar yerini tasarruf amacıyla oluşturulmuş, sıra evlere bırakmıştır.

g. Bolu Şehri Meskenlerini Koruma Sorunları ve Çözüm Önerileri

Kültürel geçmişimizin tüm güzelliklerini yansıtan geleneksel evlerin, korunmasına yönelik bilinç, gün geçtikçe artmaktadır. Kültürel değerlerin korunmasında, yerel yönetimlerin koruma yaklaşımları, önemli rol oynamaktadır. Şehir dokusunun korunabilmesi için bütün resmi kurumlar ile şehir halkı ortaklaşa hareket etmelidir.

Bolu şehrinde ayakta kalabilen geleneksel yapıların sadece bir kısmı günümüze iyi şekilde ulaşabilmiştir. Bu durumun nedenleri, çıkarılan imar planlarının yetersizliği ya da iyi uygulanamamış olmaları, ihmaller, yangınlar, depremler, çarpık kentleşme, nüfus artışı ve evlerin çok sayıda mirasçısının olmasıdır. Bütün bu durumlar şehrin geleneksel dokusunu bozmakta ve yok olmaya mecbur etmektedir.

Günümüzde Bolu’da bazı yapılar yenilenerek kullanıma açılmıştır. Yenilenen binaların bazıları farklı fonksiyonlar (iş yeri, restoran) üstlenmekte ve planlarında yapılan değişikliklerle, özgün yapılarını kaybetmeye başlamaktadırlar.

Sadece geleneksel yapıların korunması da tek başına yeterli değildir. Geleneksel yapıların yanında bulunan betonarme yapılar şehrin dokusunu bozmaktadır. Konut bazlı değil konut- sokak- mahalle- şehir koruması bilinciyle hareket edilirse kentsel doku daha iyi korunmuş olacaktır.

Geleneksel Bolu evleri; Semerkant, Karamanlı, Tabaklar, Karaçayır, Aktaş, İhsaniye, Gölyüzü, Akpınar gibi şehrin tarihi çekirdeğini oluşturan mahallelerdedir. Ankara 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü tarafından 2016 yılına kadar 72 konut Taşınmaz Kültür Varlığı olarak koruma altına alınmıştır. Fakat yine de yapılar gerektiği ölçüde korunamamaktadır. Yapıların korunması için mutlaka koruma çalışmaları yapılmalıdır. Bu konuda yapılabileceklerle ilgili bazı öneriler şunlardır:

- Öncelikle şehir koruma amaçlı imar planlarının oluşturulması konusunda iyi çalışmalar yapılmalıdır.
- Evlerin korunması için yerel yönetimlerin belirli bir bütçeye sahip olması ve evlerde ikamet edenlere maddi yardımda bulunması gerekmektedir.
- Yerel yönetim, üniversite, şehir halkı ortaklaşa hareket etmeli ve ortak bir koruma bilinci oluşturulmalıdır.
- Kötü durumda olan binalar, acilen koruma altına alınmalı ve onarılmalıdır.
- Kentsel ya da mahalle boyutunda olmasa da en azından sokak boyutunda geleneksel tipte yapıların bulunduğu bir alan yaratılarak geleneksel konut kültürünün yaşatılması sağlanmalıdır. Böylece şehre turistik bir alan daha kazandırılmış olacaktır.
- Boş parsellere geleneksel tipte evler yapılması sağlanarak dokuda bir bütünlük oluşturmaya çalışılmalıdır.
- Mimarlar Odası örneğinde olduğu gibi çeşitli kurum veya kuruluşlar mekan olarak geleneksel evleri tercih etmeye özendirilmelidir.
- Gülezler ve Benliay Konağı örneklerinde olduğu gibi diğer simgesel yapıların korunmasında da acele edilmesi gerekmektedir.
- Evler sokakları, sokaklar mahalleleri, mahalleler şehirleri oluşturur. Bu nedenle koruma planlarında bu unsurları ayırt etmeden topluca düşünerek çalışmalar yapmak gerekmektedir.

h. Çeşitli Tarihlerde Bolu Şehri Mahallelerinin Hane Sayıları

XVI. yüzyılda yapılan tahrirlerin sonuçlarına göre 1519 ve 1568'de Bolu şehri mahallelerinde hane sayıları aşağıdaki gibidir.

Tablo 43. 1519 Yılında Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı

Mahalle Adı	1519	
	Hane Sayısı	Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı (%)
Karamanlı	27	10,3%
Karaçayır	46	17,6%
Hatip	12	4,6%
Hocabey	15	5,7%
Veled-i Turşucu	13	5,0%
Cami	15	5,7%
Veled-i Solak	26	9,9%
Gölyüzü	26	9,9%
Asıl Hatun	11	4,2%
Debbağlar	34	13,0%
Akmescit	18	6,9%
Veled-i Hacı İlyas	19	7,3%
Tatarlar		*
Toplam	262	100%

Kaynak: K. Z. Taş, 1993: 40-43

Tablo 44. 1568 Yılında Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı

Mahalle Adı	1568	
	Hane Sayısı	Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı (%)
Karamanlı	43	10,9%
Karaçayır	50	12,7%
Hatip	13	3,3%
Hocabey	11	2,8%
Veled-i Turşucu	10	2,5%
Cami	21	5,3%
Veled-i Solak	48	12,2%
Gölyüzü	42	10,7%
Asıl Hatun	34	8,6%
Debbağlar	69	17,5%
Akmescit	19	4,8%
Veled-i Hacı İlyas	34	8,6%
Tatarlar		*
Toplam	394	100%

Kaynak: Taş, 1993: 40-43

1519 yılında Bolu şehrinde, 13 mahallede toplam 262 hane, kaydedilmiştir. Bu tahrir göre, şehrin 1519 yılında en fazla haneye sahip mahallesi; 46 hane ile Karaçayır Mahallesi'dir. Bunun yanında en az hane sayısına sahip mahalle ise; 10 hane ile Veled-i Turşucu Mahallesi'dir. (Tablo 43)

1568 tahririne ait tabloyu incelediğimizde 1519 tahririne göre mahalle sayısında artış görülmemesine rağmen, hanelerde çok fazla bir artış gözlenmektedir. Buna göre 1519 tahririnde 262 haneye sahip olan şehirde, 1569 tahririnde hane sayısında % 50 oranında bir artış gerçekleşmiştir. Böylece hane sayısı 132 adet artmış ve 394 olmuştur (Tablo 44).

Tahrir sonuçlarının ne kadar sıhhatli olup olmadığına dair bir bilginiz bulunmamaktadır. Fakat bu döneme ait verilerin, bizlere bir fikir vermesi açısından önemli olduğu kanısındayız.

Bolu şehrinin XVII. yüzyıldaki hane sayılarıyla ilgili bilgiyi Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden edinebilmekteyiz. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde Bolu şehrinden bahsederken şehrin mahallelerinde 3.000 toprak ev bulunduğundan bahsetmektedir (Süme, 2013: 24).

XVIII. yüzyılda şehrin hane sayılarıyla ilgili hiçbir bilgi bulunmamaktadır. XIX. yüzyılda Bolu şehrinin nüfusuna ait bilgi alabileceğimiz bir kaynak nüfus defterleridir. Bolu şehrinin XIX. yüzyıldaki nüfusuna ait bir başka kaynak ise temettüat defterleridir. Temettüat defterlerinde sayımlar, her haneye bir numara verilerek yapılmıştır. Dolayısıyla temettüat defterleri, Bolu şehrinin 1844 yılına ait hane sayısını tespit etme imkanı vermektedir.

Tablo 45. Nüfus Defterlerine Göre Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle

Mahalle Adı	1840	
	Hane Sayısı	Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı (%)
Karamanlı	123	10,8%
Karaçayır	141	12,4%
Semer kand	89	7,8%
Çukur	35	3,1%
Hocabey	26	2,3%
Akpınar	211	18,5%
Eski Cami	59	5,2%
Yeni Cami-İmaret	30	2,6%
Gölyüzü	110	9,7%
Aslahaddin	35	3,1%
Debbağlar	106	9,3%
Akmescit	34	3,0%
Ermeniyan-1 Atik	61	5,4%
Ermeniyan-1 Cedid	79	6,9%
Toplam	1.139	100%

Kaynak: Süme; Sezer, 2015: 38

Tablo 46. Temettüat Defterlerine Göre Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı

Mahalle Adı	1844	
	Hane Sayısı	Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı (%)
Karamanlı	139	11,3%
Karaçayır	222	18,1%
Semer kand	94	7,6%
Çukur	36	2,9%
Hocabey	26	2,1%
Akpınar	154	12,5%
Cami-i Kebir	60	4,9%
Yeni Cami	40	3,3%
Gölyüzü	126	10,3%
Aslahaddin	41	3,3%
Debbağlar	113	9,2%
Akmescit	43	3,5%
Ermaniyan-1 Atik	59	4,8%
Ermaniyan-1 Cedid	76	6,2%
Toplam	1.229	100%

1840 yılına ait nüfus defterlerine göre toplam hane sayısı 14 mahallede 1.139'dur. Şehirde en fazla hane sayısına sahip mahalle, 211 hane ile Akpınar Mahallesi, en az hane sayısına sahip mahalle ise, 126 hane ile Hocabey'dir (Tablo 45).

1844 yılına ait temettüat defterlerinden elde edilen verilere göre; Tablo 46'te görüldüğü üzere bu tarihteki toplam hane sayısı 14 mahallede 1.229'dur. Şehirde en fazla hane sayısına sahip mahalle 222 hane ile Karaçayır Mahallesi; en az hane sayısına sahip mahalle ise 26 hane ile Hocabey'dir (Tablo 46) .

Tablo 46'ya göre şehirde, 1-50 arasında haneye sahip olan mahalle sayısı beştir. Bunlar; Hocabey Mahallesi (26), Çukur Mahallesi (36), Yeni Cami Mahallesi (40), Aslahaddin Mahallesi (41) ve Akmescit Mahallesi'dir (43).

51-100 hane bulunan mahalleler; Ermeniyan-1 Atik Mahallesi (59), Cami-i Kebir Mahallesi (60), Ermeniyan-1 Cedid Mahallesi (76) ve Semer kand Mahallesi (94) olmak üzere dört adettir.

Hane sayısı 100'den fazla olan mahalleler toplamda beş adettir. Bunlar; Debbağlar Mahallesi (113), Gölyüzü Mahallesi (126), Karamanlı Mahallesi (139), Akpınar Mahallesi (154), Karaçayır Mahallesi'dir (222).

Hane sayısının mahallelere oransal dağılışına baktığımızda, oransal olarak en az hane miktarına sahip olan mahalle Hocabey Mahallesi (% 2,1), en yüksek hane miktarına sahip olan mahalle ise Karaçayır Mahallesi'dir (%18,1). Ayrıca şehirde hanelerin oransal dağılışı açısından en fazla orana sahip olan 5 mahallenin sıralanışı şöyledir. Karaçayır Mahallesi %18,1; Akpınar Mahallesi %12,5; Karamanlı Mahallesi %11,3; Gölyüzü Mahallesi %10,3 ve Debbağlar Mahallesi % 9,2. Adı geçen beş mahallede şehirdeki hanelerin % 64,4 'ü bulunmaktadır.

Tablo 47. 1897 Yılında Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı

Mahalle Adı	1897	
	Hane Sayısı	Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı (%)
Karamanlı	162	8,9%
Karaçayır	304	16,7%
Semer kand	122	6,7%
Çukur	44	2,4%
Hocabey	35	1,9%
Akpınar	197	10,8%
Eski Cami	56	3,1%
Yeni Cami- İmaret	53	2,9%
Gölyüzü	199	10,9%
Aslahaddin	63	3,5%
Debbağlar	161	8,8%
Akmüstahdem	57	3,1%
İhsaniye	188	10,3%
Ermeni	179	9,8%
Toplam	1.820	100%

Kaynak: Önal, 2011, C: II: 652-653

1897 yılı verilerine göre Bolu şehrinde toplam hane sayısı 1.820'dir. En az ve en çok hane sayısına sahip mahalleler temettüat defterlerindeki mahallelerle aynıdır. En az hane sayısına sahip mahalle 35 hane ile Hocabey Mahallesi (% 1,9), en çok hane sayısına sahip mahalle 304 hane ile (%16,7) Karaçayır'dır. (Tablo 47)

1840 ile 1897 arasında geçen 57 yıllık sürede hane sayısı % 57 artarak 1.139'dan 1.820'ye ulaşmıştır. Ayrıca bu sürede hane sayısındaki artış 681 adettir.

Tablo 48. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bolu Şehrinde Hane Sayıları ve Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı

Mahalle Adı	1925	
	Hane Sayısı	Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı (%)
Karamanlı	132	8,4%
Karaçayır	323	20,5%
Semer kand	109	6,9%
Çukur	38	2,4%
Hocabey	32	2,0%
Akpınar	223	14,2%
Eski Cami	51	3,2%
Yeni Cami-İmaret	43	2,7%
Gölyüzü	224	14,2%
Aslahaddin	62	3,9%
Debbağlar	168	10,7%
Akmescit	62	3,9%
İhsaniye	105	6,7%
Toplam	1.572	100%

Kaynak: Birgören, 2008 b: 259

1925 yılı verilerine göre Bolu şehrinde hane sayısı 1.572'dir. 1897 yılına göre verimize göre hane sayısında 248 azalma (-14%) olmuştur. Hane sayısındaki azalma milli mücadele dönemini atlatmış bir şehir için olağan bir durum olarak kabul edilebilir. (Tablo 48) Yine en az hane sayısına sahip olan mahalle Hocabey (32, %2), en çok hane sayısına sahip olan mahalle ise Karaçayır'dır (323, % 20,5). 1844 ile 1925 yılları arasında hane sayısının en az ve en çok olduğu mahalleler aynıdır.

i. Bolu Şehrinde Günümüzde Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı ve Mahallelerin Hane Sayıları

Tablo 49. Günümüzde Meskenlerin Mahalle Bazında Dağılışı ve Mahallelerin Hane Sayıları

Mahalle Adı	2018		
	Bina Sayısı	Hane Sayısı	Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı (%)
Aktaş	698	2.281	3,7%
Akpınar	282	715	1,2%
Aşağısoku	790	1.294	2,1%
Bahçelievler	339	2.724	4,4%
Beşkavaklar	586	3.242	5,3%
Borazanlar	704	4197	6,8%
Büyükcami	289	80	0,1%
Çıkınlar	775	2.346	3,8%
Gölyüzü	328	1.741	2,8%
İhsaniye	296	1.643	2,7%
Karaçayır	441	2.336	3,8%
Karamanlı	381	2.778	4,5%
Koroğlu	541	1.815	3,0%
Kültür	710	2.992	4,9%
Sağlık	1.968	7.113	11,6%
Semerkant	317	1.071	1,7%
Sümer	1047	3.516	5,7%
Tabaklar	642	3.421	5,6%
Alpağut	450	1.164	1,9%
Alpağutbey	317	982	1,6%
Çivril	153	178	0,3%
Çakmaklar	161	238	0,4%
Dodurga	197	294	0,5%
Karaca ağaç	263	293	0,5%
Dağkent	298	345	0,6%
Karaköy	280	892	1,5%
Kasaplar	310	346	0,6%
Kılıçarslan	292	841	1,4%
Küçükberk	149	194	0,3%
Kürkçüler	290	972	1,6%
Yenimahalle	204	290	0,5%

Mahalle Adı	2018		
	Bina Sayısı	Hane Sayısı	Hanelerin Mahalle Bazında Dağılışı (%)
Ovadüzü	194	293	0,5%
Paşaköyü	433	1.209	2,0%
Salıbeyler	147	207	0,3%
Sandallar	196	281	0,5%
Sarıcalar	139	198	0,3%
Seyit	399	519	0,8%
Yukarısoku	493	669	1,1%
İzzet Baysal	402	1.964	3,2%
Tepecik	721	1.790	2,9%
Yaşamkent	171	1.181	1,9%
Umutkent	84	586	1,0%
Kuruçay	142	235	0,4%
Toplam	18.019	61.466	100%

Kaynak: Bolu Belediyesi, Bina- Bağımsız Hane Sayıları

Günümüzde şehirdeki 18.019 binada, toplam hane sayısı 61.466 olup, en fazla haneye sahip olan mahalle, Sağlık Mahallesi (7.113)'dir, Ayrıca hane sayısı 4.500'ün üzerinde olan tek mahalledir. En düşük hane sayısı olan mahalle ise, Büyükcami Mahallesi'dir (80) (Tablo 49).

Tablo 49'u incelediğimizde, günümüzde şehirde hane sayıları 1-500 arasında olan mahalle sayısı 14 adet olup bu mahalleler; Büyükcami (80), Çivril (178), Küçükberk (194), Sarıcalar (198), Salıbeyler (207), Kuruçay (235), Çakmaklar (238), Sandallar (281), Yenimahalle (290), Ovadüzü (293) , Karacaağaç (293), Dodurga (294), Dağkent (345), Kasaplar'dır(346).

Hane sayıları 501-1.000 arasında olan mahallelerin sayısı 8'dir. Bu mahalleler; Seyit (519), Umutkent (586), Yukarısoku (669), Akpınar (715), Kılıçarslan (841), Karaköy (892), Kürkçüler (972), Alpağutbey'dir (982).

1.001-1.500 arasında hane sayısına sahip toplam beş mahalle bulunmaktadır. Semerkant (1071), Alpağut (1164), Yaşamkent (1181), Paşaköyü (1209), Aşağısoku (1294), mahallelerinde 1001-1500 arasında hane sayıları bulunmaktadır.

Hane sayısı 1.501-2000 arasında olan mahalle sayısı 4 olup bunlar; Gölyüzü Mahallesi (1.741), İhsaniye Mahallesi (1.643), Koroğlu Mahallesi (1.815) ve Tepecik Mahallesi'dir (1.790).

2001-2500 arasında hane sayısına sahip mahalleler: Aktaş (2.281), Karaçayır (2.336), Çıknlar 'dır (2.346).

2501-3000 arasında hane sayısına sahip olan mahalleler: Bahçelievler (2.724), Karamanlı (2.778), Kültür'dür (2.992).

Son olarak 3000 ve üzeri sayıda hane sayısına sahip olan mahalleler: Beşkavaklar (3.242), Tabaklar (3.421), Sümer (3.516), Borazanlar (4.197) ve Sağlık'tır (7.113).

Tablo 49'a göre hanelerin şehirdeki oransal dağılımında en fazla orana sahip olan mahalle Sağlık Mahallesi'dir (%11). En az hane sayısı oranı ise % 0,1 ile Büyükcami Mahallesi'ndedir.

Bolu şehrinin hane sayılarıyla ilgili şehrin geneline baktığımızda 1844-2018 yılları arasında büyük bir farklılık arzederek, hane sayısının artış kaydettiğini görmekteyiz. 174 yıllık süre içerisinde hane sayısı 60.237 artışla 1.229'dan, 61.466 haneye ulaştığını görmekteyiz.

Şehrin kurulduğu ve geliştiği alan giderek büyümüştür. Bunun yanısıra şehirde dikey istikamette de bir büyüme görmekteyiz. Gelişen çok katlı konut tipi ya da apartmanlar kısıtlı alanlarda çok sayıda hanenin ya da meskenin bulunmasını sağlamıştır. Bu nedenle sınırları çok değişmeyen mahallelelerde bile hane sayısı artmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ŞEHİRSEL FONKSİYONLAR

A. Şehirselsel Fonksiyonlar

Şehirler, insanların doğal çevreyi biçimlendirerek oluşturdukları yaşam alanlarıdır. Dinamik bir hayat tarzının bulunduğu, birçok alanda çeşitlilik arz eden, büyük hizmet ve yaşam merkezleridir. Ayrıca şehirler çevrelerindeki yerleşmeleri etki alanında bulduran, onlara çeşitli hizmetleri sunan, onları besleyen, onların devamlılığını sağlayan yerleşmelerdir (Bayartan, 2007: 124).

Şehir coğrafyası ile ilgili çalışmalarda şehir fonksiyonlarının da izah edilmesi gerekmektedir. Şehir ve kır yerleşmelerinin birbirinden ayrılmasında kabul edilen önemli kriterlerden biri şehirselsel fonksiyonlardır (Avcı, 2004: 12). Şehirlerde kırsal alanlara göre daha fazla sayıda fonksiyon bulunmaktadır.

Şehir fonksiyonları, “bir sistem dahilinde ve kendi içinde bir döngü içerisinde bulunan, birbirine bağlı, zaman içerisinde şehrin çevresiyle olan ilişkilerinde gelişen, kimi zaman da değişen çeşitli hizmetlerdir.” (Bayartan, 2013: 304). Şehirselsel fonksiyonlar bir şehrin kurulması ile devamlılığını sağlayan kaynaklar ve özellikler bütünü olarak da nitelendirilebilir. Ayrıca şehirselsel fonksiyonlar, bazen şehrin beşeri yapısının da şekillenmesine etki eder.

Şehirlerde bulunan hizmetler, hem şehir içerisinde; yaşayanlara hem de şehrin etki bölgesinde yer alan kırsal alanlara sunulmaktadır. Fakat bu etki tek yönlü değildir. Hiçbir şehir bütün ihtiyaçlarını kendi başına karşılayamaz. En iyi durumda bile şehrin gıda ihtiyacı ve sanayide kullanılan hammaddeler şehirlerin çevrelerinden temin edilmektedir (Göney, 2017, C:II : 80).

Bir şehrin sahip olduğu fonksiyonları ortaya koyduğumuzda hem şehrin gelişimi hakkında bilgi sahibi oluruz, hem de şehrin etki alanının sınırlarını çizmiş oluruz.

Şehirlerin sahip oldukları fonksiyonların artması, hem şehrin gelişmesini; hem de etki alanının genişlemesini sağlamaktadır. Her şehir sahip olduğu hizmetler miktarınca çevresinde çekici bir güç oluşturur. İnsanlar hizmetlere duyulan ihtiyaç nedeniyle şehre yakınlaşmak istemektedirler. Bu durum zaman zaman iç göçün ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Şehirleri cazibe merkezi haline getiren hizmetler nedeniyle, şehir nüfusları her zaman çevresine göre yoğundur ve göçler nedeniyle nüfus hep dinamik bir yapıdadır. Çeşitli hizmetlerin varlığı nedeniyle şehirlerde ortaya çıkan nüfus artışı, aynı zamanda hizmetlere yeni çeşitlerin eklenmesine de sebep olabilmektedir. Çeşitlenen şehrsel fonksiyonlar zamanla şehirlerin etki alanlarına doğru yönelerek şehirlerin kenar alanlarını da etki altına almaktadırlar.

Bir fonksiyonun varlığı bir şehrin ortaya çıkmasını sağlayabileceği gibi, bir fonksiyonun zaman içerisinde ortadan kalkması, bir şehrin yavaş yavaş ortadan kalkmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle şehrsel fonksiyonlar bir şehrin varlığını sürdürmesi için gerekli güç kaynaklarıdır.

Şehrin kendisi ve çevresine sunduğu hizmetler olarak nitelendirilen şehrsel fonksiyonları; genel ve özel fonksiyonlar olarak iki başlıkta incelemek mümkündür.

Genel fonksiyonlar, şehrsel yerleşmelerin tümünde mutlaka bulunan genel hizmetlerdir. Genel fonksiyonların miktarı ve özellikleri şehirden şehre değişmektedir. Şehirlerde genel fonksiyonlardan biri ya da birkaçı öne çıkabilmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında şehrin konumu, coğrafi yapısı gibi etkenler etkili olmaktadır.

Genel fonksiyonlar içerisinde öne çıkan hizmetler şehre ait olan özel fonksiyonlar olarak adlandırılmaktadır. Genellikle şehre has bir fonksiyon olarak gelişmekte ve şehrin değerine katkıda bulunmaktadır. Şehirlerin sahip olduğu özel fonksiyonlar, şehirdeki diğer fonksiyonların ve hizmetlerin gelişmesini sağlayabilirler (Bayartan, 2008 a: 38).

Genel fonksiyonlar üç bölüme ayrılmaktadır. Bunlar;

- a) iktisadi fonksiyonlar
- b) idari ve siyasi fonksiyonlar

c) kültürel ve sosyal fonksiyonlardır.

Şehirlerin genel fonksiyonları arasında yer alan iktisadi fonksiyonlar büyük önem taşımaktadır. Çünkü bir şehirde iktisadi faaliyetler arttıkça şehirdeki nüfus yoğunluğu artar, şehrin etki alanı genişler ve sürekliliği devam eder.

Şehirlerdeki etki alanından bahsederken bu etki alanının tek yönlü gibi ifade edilmesi doğru olmaz. Her şehir gelişmişlik durumu ölçüsünde çevresindeki diğer yerleşmelere etkide bulunur onlara çeşitli hizmetler sunar. Fakat bu ilişkinin ikinci bir yönünü çevre yerleşmelerden şehre sunulanlar oluşturmaktadır. Şehirler tarımsal faaliyetlerin az miktarda yürütüldüğü alanlardır. Bu nedenle özellikle şehirler çevrelerindeki kırsal alanlardan çeşitli maddeleri alarak ihtiyaçlarını karşılamaktadırlar. Ayrıca şehirlere çevrelerindeki yerleşmelerden sanayide kullanılan çeşitli hammaddeler de gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında kırsal yerleşmeler de şehirleri beslemektedir.

Şehirlerin iktisadi fonksiyonlarını üç temel gruba ayırarak incelemek gerekmektedir. Bunlar;

- a) Sanayi hizmetleri
- b) Ticaret hizmetleri
- c) Ulaşım hizmetleri

Şehir yerleşmelerinin diğer bir özelliği sanayi faaliyetlerinin yoğun olmasıdır. Şehirlerdeki sanayi işletmelerinde çevre yerleşmelerden temin edilen hammaddeler işlenerek mamul madde haline getirilmektedir.

XVIII. ve XIX. yüzyılda değişen dünya koşullarının sonucunda Sanayi Devrimi ortaya çıkmış ve birçok ülkede sanayileşmenin temelleri atılmıştır. Bunun sonucunda şehirler kalabalıklaşmaya başlamış ve tarımsal faaliyetler eski önemini kaybetmiştir.

Şehirlerin sahip olduğu iktisadi fonksiyonlar içerisinde ticari hizmetler oldukça yoğundur. Şehirler her zaman ticari merkezlerdir ve Osmanlı şehirlerinde de bu durum geçerli olmuştur. Osmanlı şehirlerinde bulunan çarşı, bedesten, kervansaray, han,

pazar ve panayır gibi yapılar ticari hayatın canlılığını ortaya koyan şehrin önemli unsurlarıdır.

Perakende ve toptan ticaretin ya da diğer bir deyişle ticari hizmetlerin gelişmesinde ulaşım ağlarının durumu etkili olmaktadır. Ulaşımın kolay olduğu şehirlerde ticaretin gelişmesi daha kolay olmaktadır.

Ulaşım hizmetleri çeşitli ürün ve hizmetlerin insanlara ulaşmasında etkili olmaktadır. Ulaşım, şehir halkının ve şehrin etki alanının birbiriyle iletişimde olmasını sağlamaktadır.

Ulaşım hizmetleri, çağlar boyunca şehirlerin kuruluşunda ve yaşamını sürdürmesinde etkili olmuşlardır. İpek Yolu ve Baharat Yolu gibi önemli yollar üzerinde bulunan birçok şehir, yaşamını binlerce yıl sürdürmüştür. Zamanla tercih edilmemeye başlanan yollar üzerinde kalmış şehirlerin, önemi giderek azalmıştır. Hatta bazı şehirler ortadan kalkmıştır.

Bolu şehri ilkçağdan itibaren önemli ulaşım ağları üzerinde bulunan bir şehir olmuştur. Günümüzde de bu durumu hala devam ettirmektedir. İstanbul- Ankara gibi iki önemli şehri birbirine bağlayan yolun üzerinde bulunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde doğu-batı yönünde seyahat edenlerin büyük çoğunluğu Bolu'dan geçmekteydi.

Şehirlerin çevreleri üzerinde etkili oldukları diğer bir fonksiyon ise idari ve siyasi fonksiyonlardır. Şehirler sahip oldukları idari ve siyasi fonksiyonlar sayesinde diğer şehirlere üstünlük sağlar ve bu nedenle alanlarda şehirleşme oranı daha yüksektir. Her şehir aynı zamanda idari bir merkezdir. Devletlerin idari faaliyetlerini yürüttüğü tüm şehirler çevrelerindeki alanları kendine çekmektedir.

Tarihi çağlar boyunca birçok devlet, sahip olduğu toprakları daha kolay yönetebilmek adına bazı bölümlere ayırmışlardır. Bu bölümler içerisinde bazı şehirler idari merkez olmuştur. Bir devletin siyasi durumunu etkileyen olaylar, toprak kayıpları ve göçler gibi olaylar sonucunda devletin sahip olduğu siyasi ve idari organizasyon değişikliğe uğramaktadır. Bu durumda bazı idari birimler ortadan kalktığı gibi yeni idari birimler de oluşabilmektedir. Bu duruma Kütahya şehri örnek verilebilir. Osmanlı Devleti'nde uzun süre Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olan Kütahya

şehri, devletin zayıflaması ve toprak kayıplarını takiben Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olma özelliğini kaybetmiştir.

İnsanların ihtiyaç duyduğu kamu hizmetlerini sunan, kurum ve kişiler yine şehirlerde yoğunlaşmaktadır. Sağlık hizmetleri ve kültürel hizmetler kırsal alanlarda az miktarda sunulsa da şehirlerde bu hizmetler daha fazla ve çeşitli seçeneklerle sunulmaktadır.

Diğer fonksiyonları tamamlayan ve geliştiren hizmetler olarak nitelendirilebileceğimiz sosyal ve kültürel fonksiyonlar, her şehirde az ya da çok bulunmaktadır. Şehirlerdeki kültür ve sanat faaliyetleri, sağlık hizmetleri, dini hizmetler ve hukuki hizmetler, şehrin sosyal ve kültürel fonksiyonlarının oluşmasını sağlamaktadır.

Şehirlerde yükseköğretim kurumlarının, kongre merkezlerinin, müzelerin, sanat galerilerinin, opera ve bale binalarının ve çeşitli ibadet merkezlerinin bulunması bir şehrin kültürel olarak çevresine merkezlik etmesini sağlamaktadır.

B. Bolu'da Şehrsel Fonksiyonların Ortaya Konması

İlkçağda tarih sahnesine çıkan Bolu şehri, tarihsel süreç içerisinde çeşitli beşeri ve fiziki koşulların etkisiyle değişerek ve gelişerek günümüze ulaşmıştır. Şehirlerin gelişimini sadece fiziki bir olgu gibi kabul etmek doğru değildir. Her şehrin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde şehrin sahip olduğu ya da henüz gelişmekte olan fonksiyonlar etkili olmaktadır.

Her siyasi organizasyonda olduğu, gibi şehirler de yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerden etkilenmektedirler. Şehir yaşanan olayların sonucunda fonksiyonlarını koruyabildiği ölçüde ayakta kalmaktadır. İdari ve siyasi, kültürel ve sosyal, ekonomik fonksiyonların varlığı şehre hayati süreklilik kazandırmaktadır.

Tarihi coğrafya çalışmalarında şehrin sürekliliğini nasıl koruduğunu ve geçmişteki fonksiyonların ne durumda olduğunu izah etmek için şehrsel fonksiyonları ortaya konması gerekmektedir.

C. XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde Meslekler ve Şehir Fonksiyon İlişkisi

Çalışmamızın bu kısmında, tarihi coğrafya çalışmaları açısından önemli olan şehrsel fonksiyonları ifade etmek için arşiv verilerinden istifade edilmiştir. 1844 yılında Osmanlı Devleti'nde yapılan tahrirler, diğer bir deyişle sayımlarda tutulan temettüat defterleri bu konuda bizlere temel kaynak olmuştur. Defterlerdeki mahallelerde hane bazında bilgiler bulunmaktadır.

Temettüat defterlerinde her mahallede ikamet eden her hane reisinin ve bazen onunla birlikte yaşayan aktif nüfusu oluşturan kardeş, oğul ve damat gibi kişilerin meslekleri ve bu mesleklerden elde ettikleri kazancın bilgisi verilmektedir. Bazı hanelerde ise dul, yaşlı gibi çalışmayan insanların hane reisi olarak kaydedildiği görülmektedir. Bu nedenle kullandığımız verilerdeki hane sayıları ile meslek sahibi kişi sayısı birbiriyle eşit değildir. Mahallelerdeki aktif nüfusun mesleklerine dair bilgi ile şehrin fonksiyonlarını ortaya koyma şansımız olmaktadır. Bütün bu defterler alt hizmet alanlarının da ortaya konulmasını sağlamaktadır.

Hemen bir hususu burada belirtmekte fayda vardır. Hane reislerinin mesleki faaliyet gösterdiği mahalle ile ikamet ettiği mahallenin aynı olup olmadığı bilgisi defterlerde mevcut değildir. Temettüat defterleri hane bazlı tutulduğu için maalesef bize hangi mesleğin hangi mahallede icra edildiği hakkında yorum yapma şansı vermez. Bu nedenle, meslek grupları kişilerin ikamet ettikleri mahalle ve şehir bazında ifade edilmiştir.

Bolu şehrine ait bütün temettüat defterleri değerlendirilerek şehrin XIX. yüzyıldaki idari, iktisadi, kültürel ve sosyal yönden çevresinde ne kadar etkili olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır. Mahalle bazında veriler, tablo ve grafiklerle ortaya konulmuş ve bu suretle şehir fonksiyonel sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

Hocabey Mahallesi'ne dair temettüat defterine ulaşılamadığı için bu mahallenin şehir fonksiyonlarına etkisi konusunda bilgi sahibi değiliz.

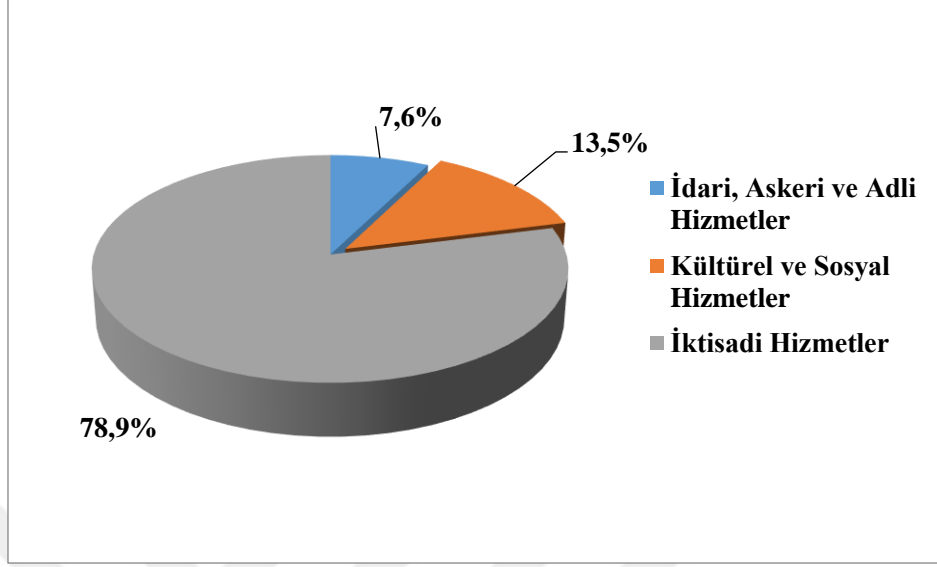
Tablo 50. XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde İkamet Edilen Mahalleye Göre Genel Fonksiyonların Dağılışı

Mahalle Adı	İktisadi Hizmetler	Kültürel ve Sosyal Hizmetler	İdari, Askeri ve Adli Hizmetler
Akmescit	21	10	2
Akpınar	115	14	14
Cami-i Kebir	47	4	4
Debbağlar	72	8	19
Ermeniyan-1 Atik	61	7	1
Ermeniyan-1 Cedit	72	7	0
Gölyüzü	80	10	8
Aslahaddin	30	3	2
Karaçayır	163	34	11
Karamanlı	93	21	13
Semer kand	58	18	8
Yeni Cami	26	6	1
Çukur	23	5	0
Toplam	861	147	83

Tablo 50'yi incelediğimizde şehirde verilen hizmetlerin ikamet edilen mahalleye göre dağılımında iktisadi hizmetlerin diğer hizmetlerden büyük bir farkla öne çıktığı görülmektedir.

1844 tarihli Bolu şehri temettuat defterlerine göre şehirde 1091 kişi meslek sahibidir. Meslek sahibi kişilerin 861'i iktisadi hizmetler, 147'si kültürel ve sosyal hizmetler ve 83'ü idari, askeri ve adli hizmetler alanında çalışmaktadır.

Grafik 58 XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde Şehirsel Fonksiyonların Dağılımı

Grafik 58'i incelediğimizde, şehirsel hizmetler içerisinde iktisadi hizmetler %78.9, kültürel ve sosyal hizmetler 13.5, idari askeri ve adli hizmetler %7.6 olarak dağılmaktadır. İktisadi hizmetlerin büyük bir farkla % 78.9 oranıyla öne çıkması şehrin ticaret ve sanayi şehri olduğunu açıkça göstermektedir.

Bolu şehrinin bulunduğu konum ve sahip olduğu kaynaklar nedeniyle tarih boyunca canlı bir ticari saha olmuştur. Şehrin önemli ulaşım ağları üzerinde bulunması nedeniyle ticari canlılığı sürmüştür.

Bolu şehrine ait 1844 tarihli temettuat defterlerine göre şehirde bulunan meslekler gruplandırılmıştır. Bu nedenle şehirde gerçekleşen faaliyet ve hizmetler üç başlık altında incelenecektir. Bunlar:

- İdari, askeri ve adli alanlarda hizmet veren meslekler
- İktisadi alanda hizmet veren meslekler
- Kültürel ve sosyal alanlarda hizmet veren meslekler

1. İktisadi Alanlarda Faaliyet Gösteren Meslekler

Şehirde iktisadi alanda hizmet veren kişilerin sayısı 861'dir. İktisadi fonksiyonlar en fazla kişinin faaliyet gösterdiği alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda hizmet veren kişilerin, çalışan nüfusa oranı %78,9'dur. İktisadi hizmetler şehirde yüksek bir oran göstermektedir. Şehirde hayatın devamlılığı ve çok çeşitli hizmetlerin karşılanması için iktisadi hizmetlere ağırlık verilmesi olağan bir durumdur.

Tablo 51. İktisadi Hizmetlerde Çalışan Nüfusun Mahallelere Dağılışı ve Bu Hizmetlerin Mahalledeki Vergi Nüfusuna Oranı

Mahalle Adı	Vergi Nüfusu	İktisadi Hizmetler	Oran (%)
Akmescit	42	21	50,0%
Akpınar	156	115	73,7%
Cami-i Kebir	60	47	78,3%
Debbağlar	117	72	61,5%
Ermeniyan-ı Atik	77	61	79,2%
Ermeniyan-ı Cedid	83	72	86,7%
Gölyüzü	113	80	70,8%
Aslahaddin	36	30	83,3%
Karaçayır	232	163	70,3%
Karamanlı	138	93	67,4%
Semer kand	101	58	57,4%
Yeni Cami	38	26	68,4%
Çukur	36	23	63,9%
Toplam	1.229	861	70,1%

Şehirde en fazla görülen hizmet alanının iktisadi faaliyetler olması nedeniyle, mahallelerde ikamet eden kişiler arasında, iktisadi hizmetlerde faaliyet gösteren sayısı diğer hizmetlere göre çok daha fazladır. Ayrıca iktisadi hizmetler alanında faaliyette bulunan kişiler, şehrin tüm mahallelerine dağılmıştır.

Tablo 51'i incelediğimizde iktisadi hizmetler alanında faaliyet gösteren kişilerin en az sıklıkla ikamet ettiği mahalleler Akmescit (21 kişi), Çukur (23 kişi) , Yeni Cami (26 kişi) ve Aslahaddin'dir (30 kişi).

Yine aynı tabloya göre Cami-i Kebir Mahallesi'nde 47, Semerkand Mahallesi'nde 58, Ermeniyan-ı Atik Mahallesi'nde 61, Ermeniyan-ı Cedid ve Debbağlar mahallelerinde 72'şer kişi iktisadi hizmetlerde faaliyet göstermektedir.

Şehirde en fazla sayıda kişinin iktisadi hizmetlerde faaliyet gösterdiği mahalleler; Gölyüzü Mahallesi (80), Karamanlı Mahallesi (93), Akpınar Mahallesi (115), Karaçayır Mahallesi (163)'dir.

2. Kültürel ve Sosyal Alanlarda Faaliyet Gösteren Meslekler

İktisadi faaliyetlerden sonra en fazla kişinin hizmet vermekte olduğu faaliyet alanı kültürel ve sosyal alanlardır. Şehirde kültürel ve sosyal alanlarda hizmet veren kişilerin sayısı 147'dir. Kültürel ve sosyal alanlarda hizmet veren kişiler aktif nüfusun % 13,5'ini oluşturmaktadır. Şehrin bütün mahallelerinde, kültürel ve sosyal faaliyetler hizmet alanında faaliyette bulunan kişiler ikamet etmektedir.

Tablo 52. Kültürel ve Sosyal Hizmetlerde Çalışan Nüfusun Mahallelere Dağılışı ve Bu Hizmetlerin Mahalledeki Vergi Nüfusuna Oranı

Mahalle Adı	Vergi Nüfusu	Kültürel ve Sosyal Hizmetler	Oran (%)
Akmescit	42	10	23,8%
Akpınar	156	14	9,0%
Cami-i Kebir	60	4	6,7%
Debbağlar	117	8	6,8%
Ermeniyan-ı Atik	77	7	9,1%
Ermeniyan-ı Cedid	83	7	8,4%
Gölyüzü	113	10	8,8%
Aslahaddin	36	3	8,3%
Karaçayır	232	34	14,7%
Karamanlı	138	21	15,2%
Semerkand	101	18	17,8%
Yeni Cami	38	6	15,8%
Çukur	36	5	13,9%
Toplam	1.229	147	12,0%

Tablo 52'ye göre Aslahaddin Mahallesi'nde 3, Çukur Mahallesi'nde 5, Yeni Cami Mahallesi'nde 6, Ermeniyan-1 Atik ve Ermeniyan-1 Cedid mahallelerinde 7'şer kişi kültürel ve sosyal alanlarda hizmet vermektedir.

Debbağlar Mahallesi'nde 8, Akmescit ve Gölyüzü mahallelerinde 10'ar kişi, Akpınar Mahallesi'nde 14 kişi, kültürel ve sosyal alanlarda hizmet vermektedir.

Kültürel ve sosyal alanlarda, en fazla sayıda kişinin hizmet vermekte olduğu mahalleler; Semerkand (18), Karamanlı (21) ve Karaçayır (34) mahalleleridir.

3. İdari, Askeri ve Adli Alanlarda Faaliyet Gösteren Meslekler

Şehirde idari, askeri ve adli alanlarda hizmet veren kişilerin sayısı 83 olup, toplam çalışan nüfusa oranı, %7,6'dır. Şehirde en az faaliyet alanı olarak görülen hizmet alanıdır.

Tablo 53. İdari, Askeri ve Adli Hizmetlerde Çalışan Nüfusun Mahallelere Dağılışı ve Bu Hizmetlerin Mahalledeki Vergi Nüfusuna Oranı

Mahalle Adı	Vergi Nüfusu	İdari, Askeri ve Adli Hizmetler	Oran (%)
Akmescit	42	2	4,8%
Akpınar	156	14	9,0%
Cami-i Kebir	60	4	6,7%
Debbağlar	117	19	16,2%
Ermeniyan-1 Atik	77	1	1,3%
Ermeniyan-1 Cedid	83	0	0,0%
Gölyüzü	113	8	7,1%
Aslahaddin	36	2	5,6%
Karaçayır	232	11	4,7%
Karamanlı	138	13	9,4%
Semerkand	101	8	7,9%
Yeni Cami	38	1	2,6%
Çukur	36	0	0,0%
Toplam	1.229	83	6,8%

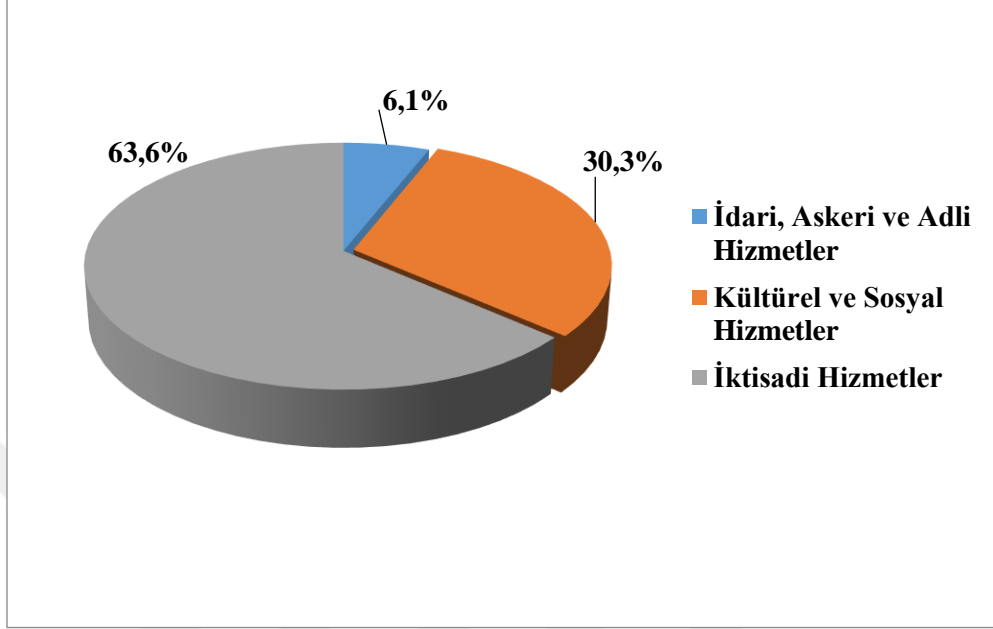
Tablo 53 incelendiğinde idari, askeri ve adli hizmetlerde faaliyet gösterenler kişilerin, şehrin tüm mahallelerinde ikamet etmediğini görmekteyiz. Buna göre iki mahallede (Ermeniyan-1 Cedid ve Çukur) ikamet eden kişilerden hiçbiri idari, askeri ve adli alanda çalışmamaktadır. Ermeniyan-1 Atik ve Yeni Cami mahallelerinde ikamet eden birer, Akmescit ve Aslahaddin mahallelerinde ikamet eden ikişer kişinin idari, askeri ve adli hizmetlerde faaliyet göstermekte olduğu görülmektedir.

Cami-i Kebir Mahallesi'nde oturan 4, Gölyüzü ve Semerkand mahallelerinde oturan 8'er, Karaçayır Mahallesi'nde oturan 11, Karamanlı Mahallesi'nde oturan 13, Akpınar Mahallesi'nde oturan 14 ve Debbağlar Mahallesi'nde oturan 19 kişi idari, askeri ve adli hizmetlerde faaliyet göstermektedir.

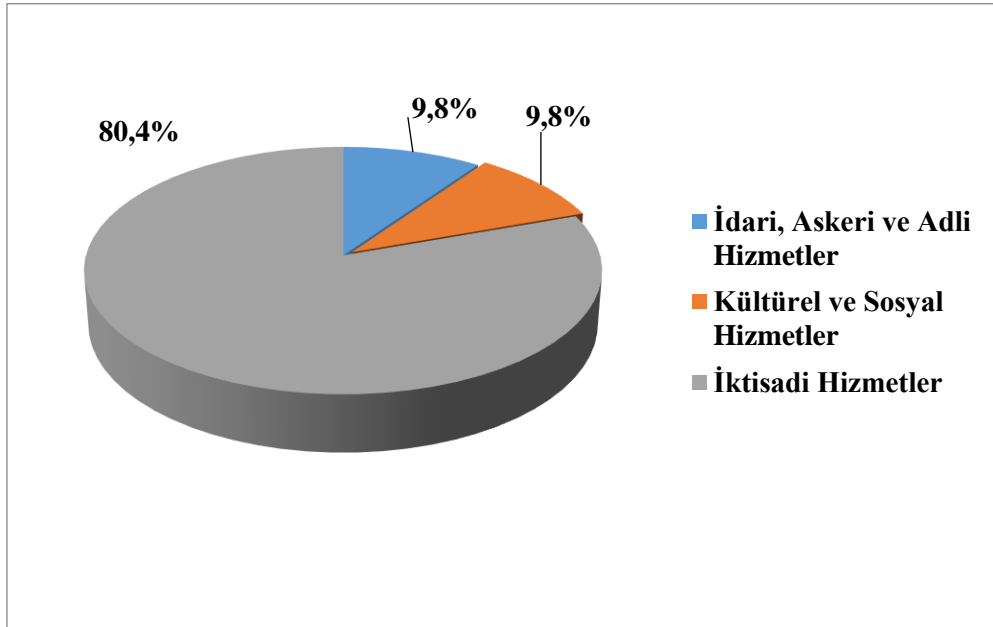
Görüldüğü gibi başta Debbağlar Mahallesi olmak üzere Akpınar, Karamanlı ve Karaçayır Mahalleleri idari, askeri ve adli hizmetlerde çalışan kişilerin yoğunlukla ikamet ettikleri alanlardır.

XIX. yüzyılda şehrin fonksiyonlarıyla ilgili ayrıntılı bir incelemede bulunabilmek için hizmetlerin mahalle bazında dağılımının ele alınması gerekmektedir. Temettüat defterlerine göre mahalle sakinlerinin icra etmiş oldukları mesleklerin ve dolayısıyla fonksiyon alanlarının bütün mahallelerde gösterdiği dağılımı grafiklerle ifade etmeye çalışacağız.

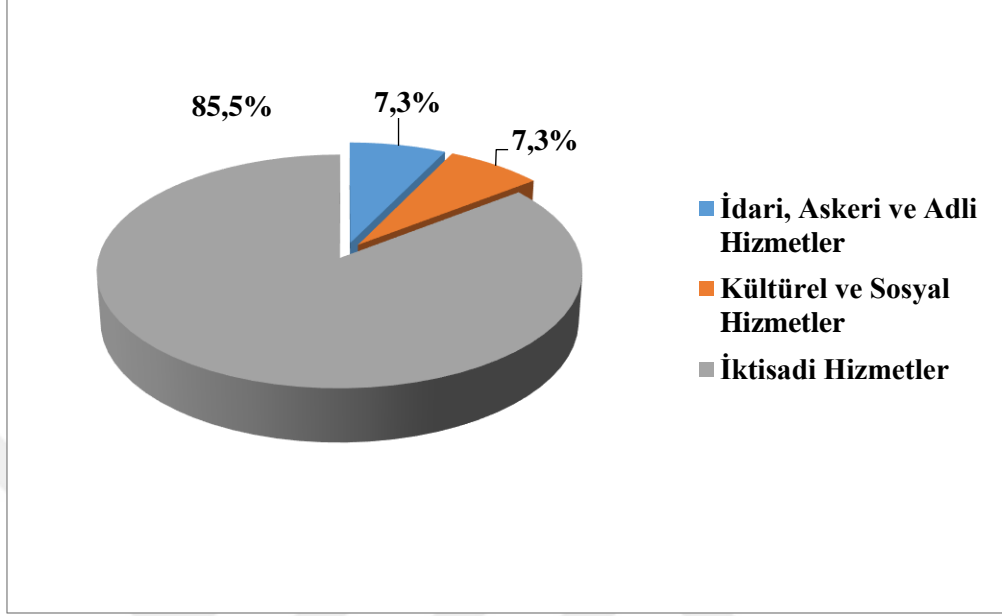
Grafik 59 Akmescit Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

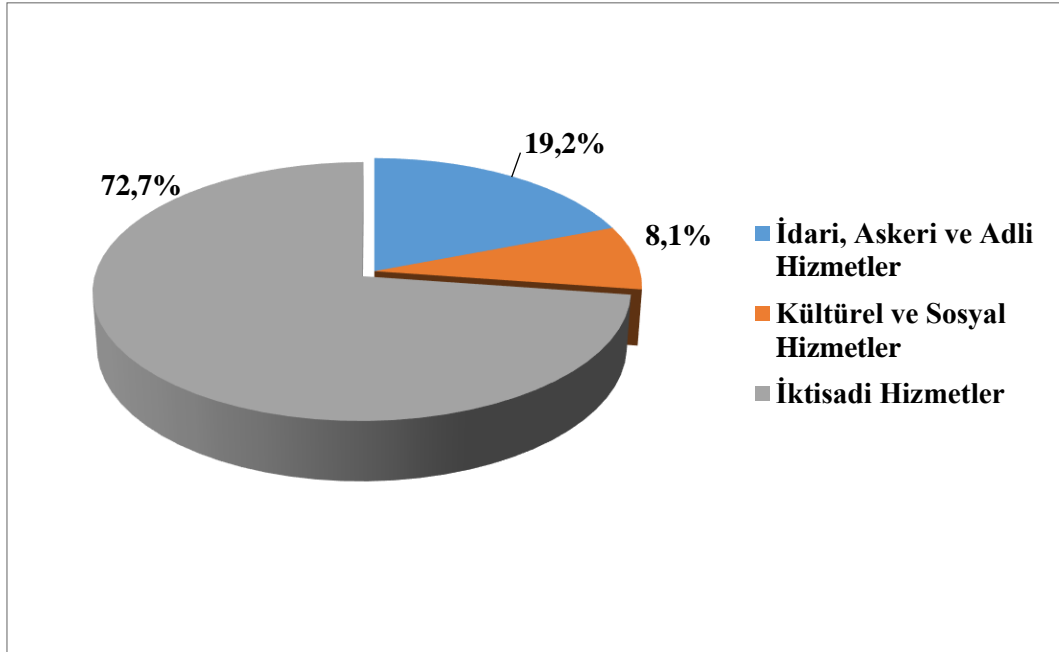
Grafik 60 Akpınar Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

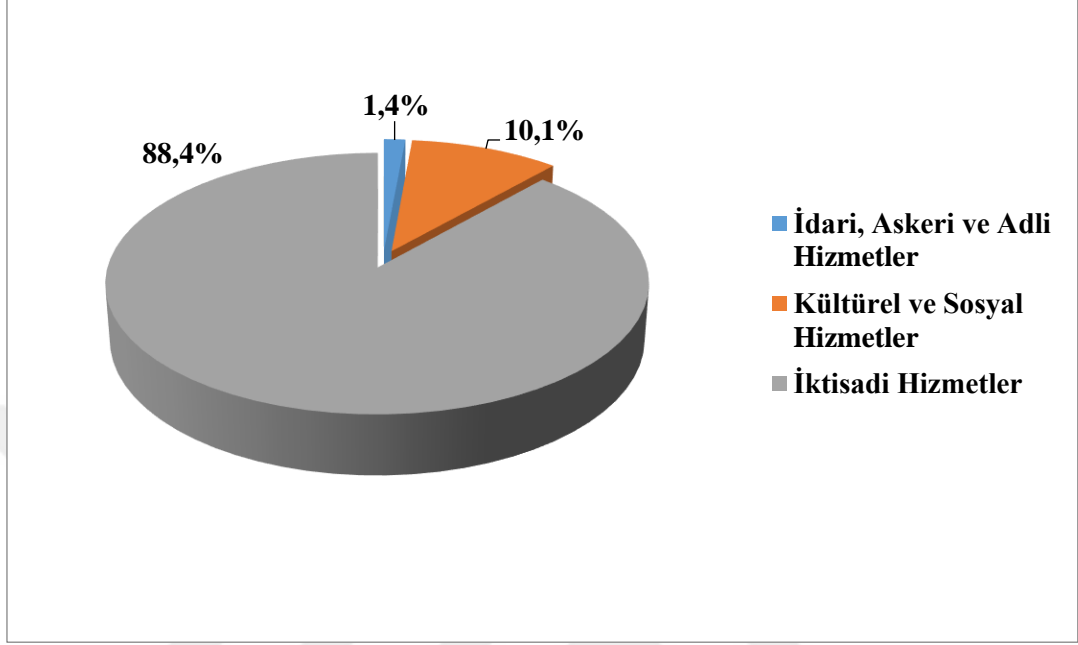
Grafik 61 Cami-i Kebir Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

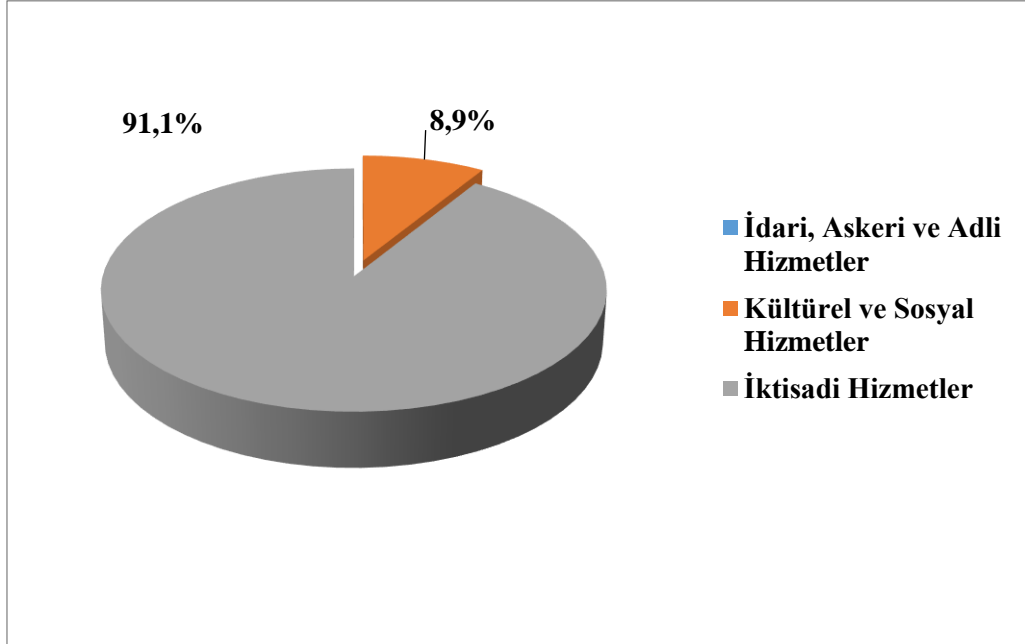
Grafik 62 Debbağlar Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

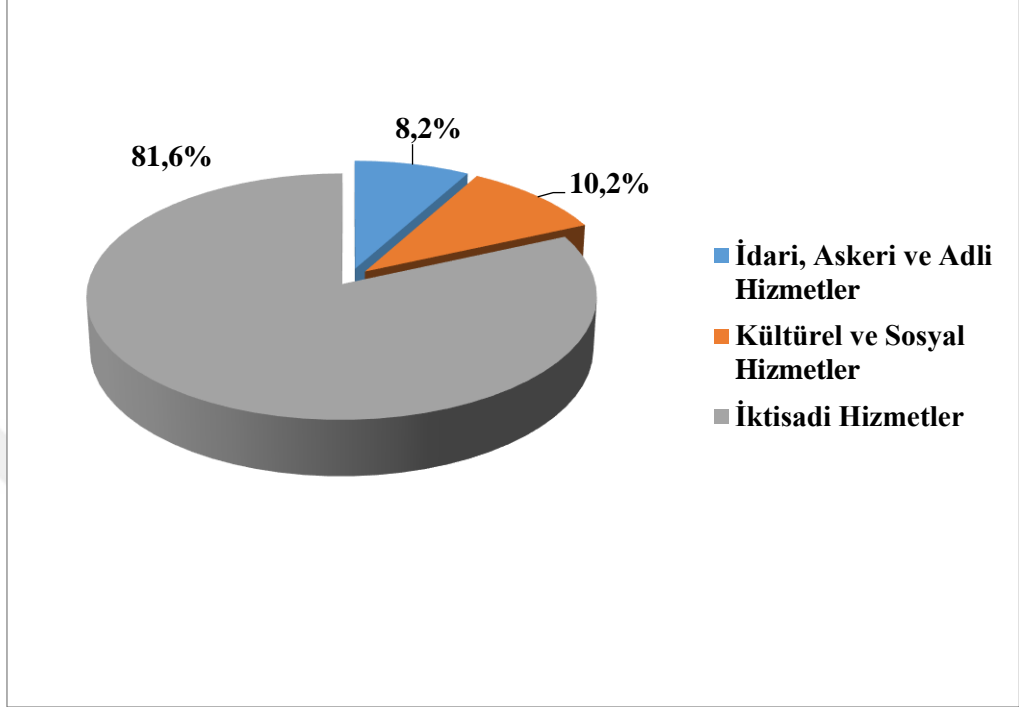
Grafik 63 Ermeniyan-1 Atik Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

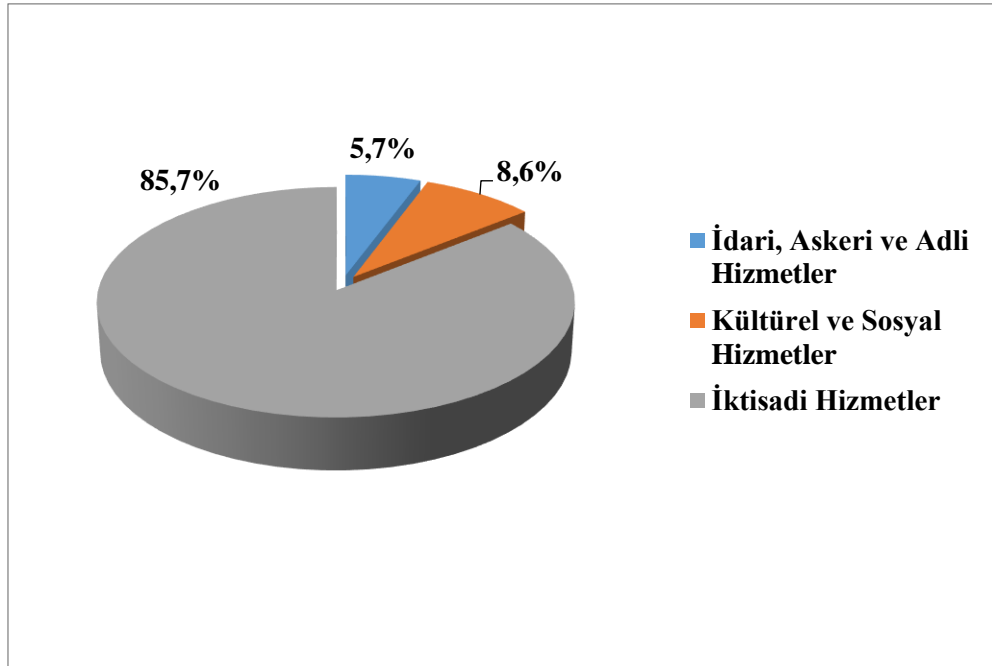
Grafik 64 Ermeniyan-1 Cedid Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

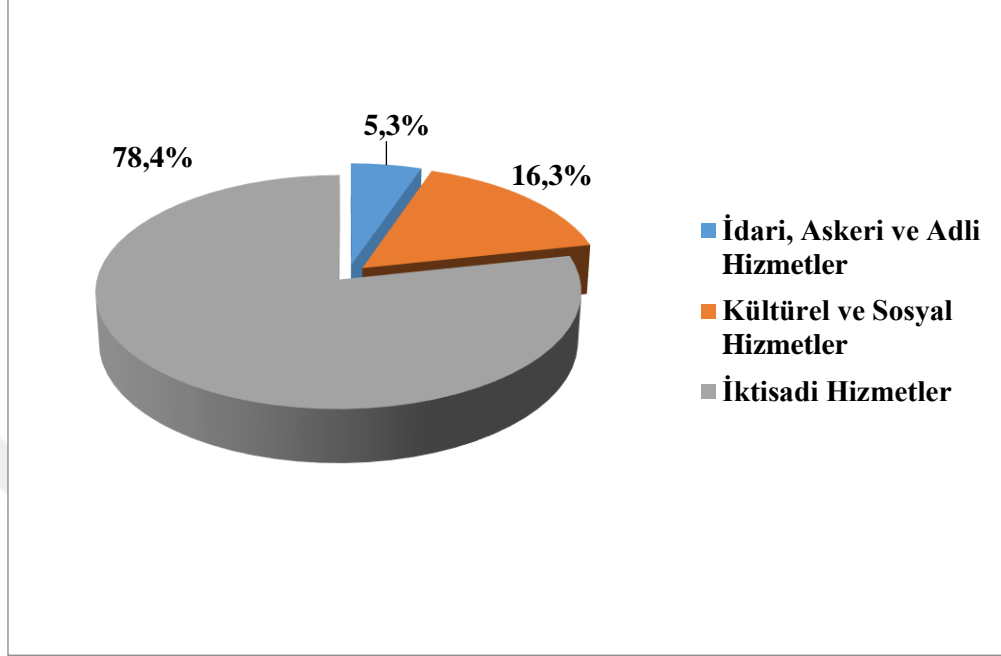
Grafik 65 Gölyüzü Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

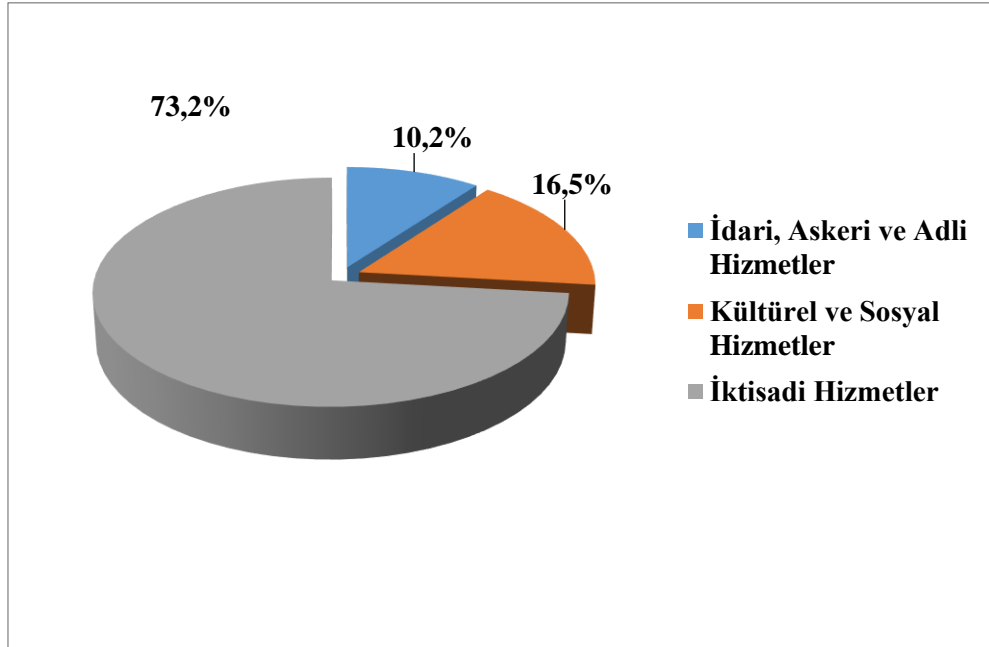
Grafik 66 Aslahaddin Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

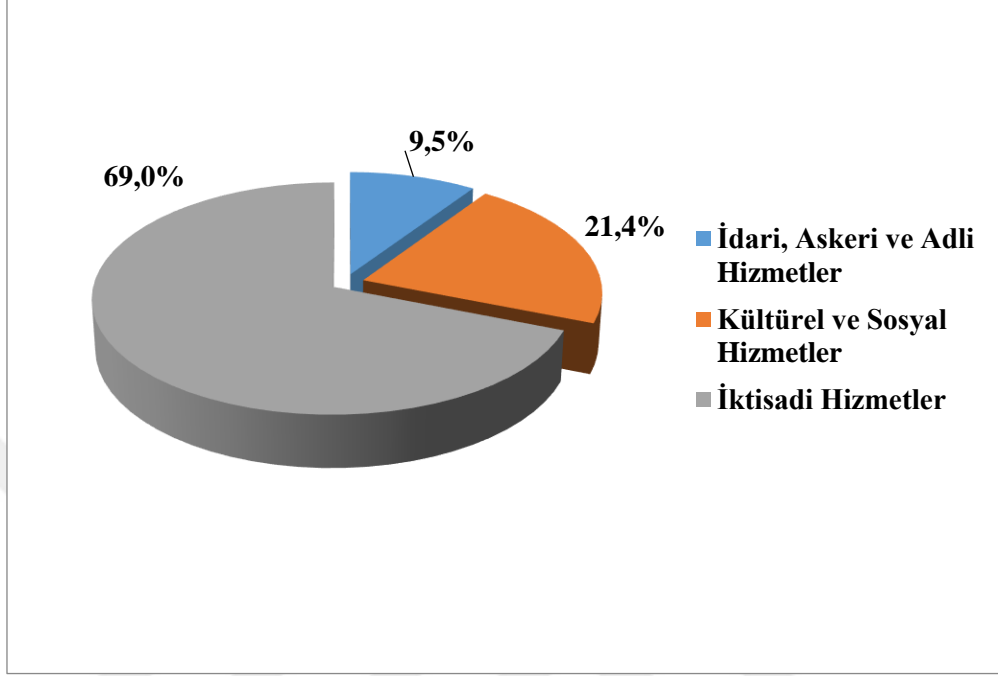
Grafik 67 Karacayır Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

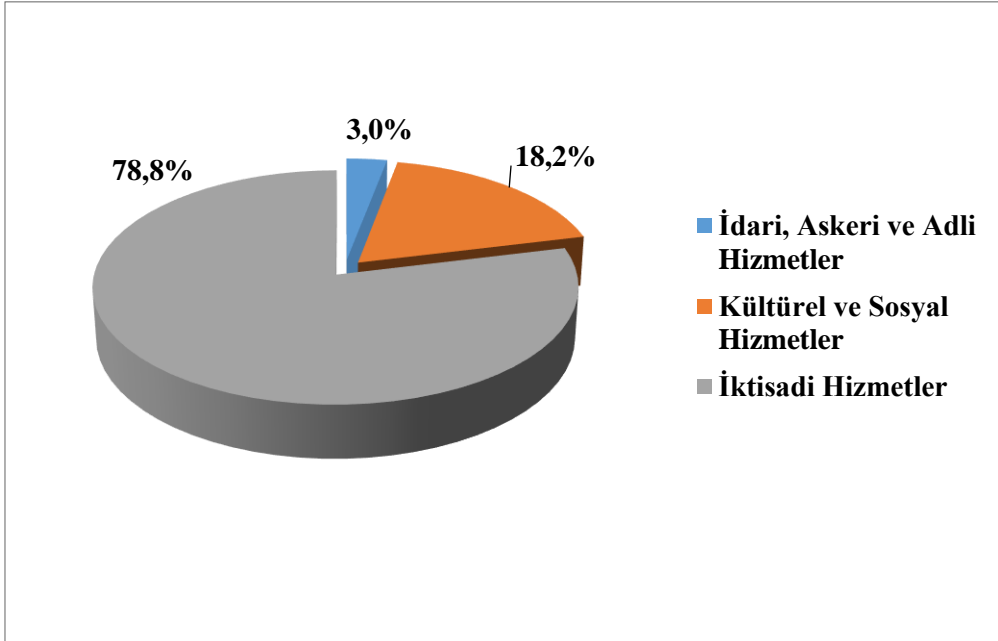
Grafik 68 Karamanlı Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

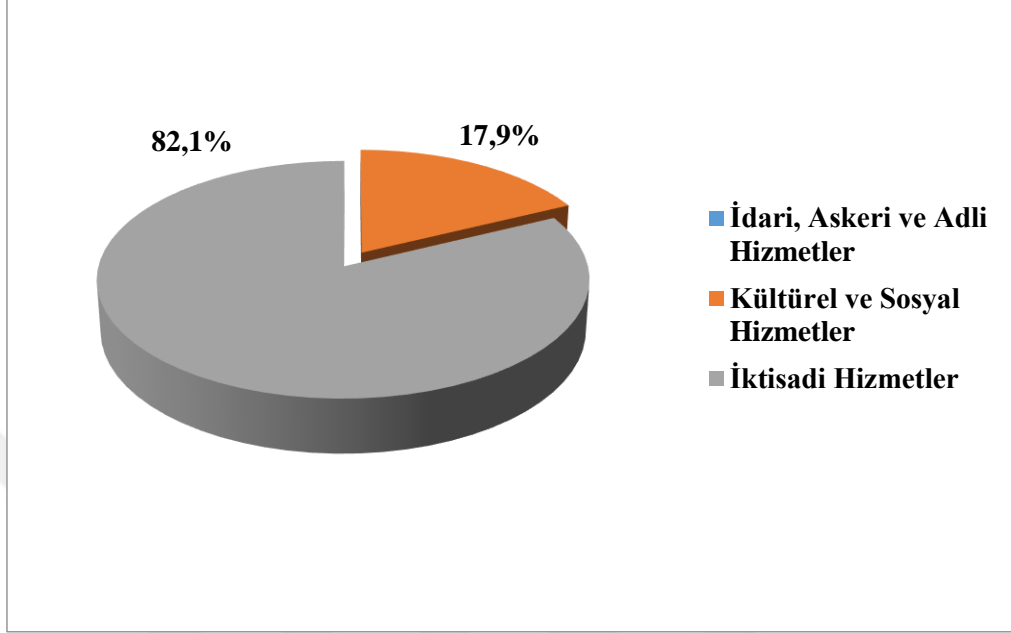
Grafik 69 Semerkand Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

Grafik 70 Yeni Cami Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

Grafik 71 Çukur Mahallesi'nde İkamet Eden Meslek Sahiplerinin Hizmet Alanlarına Dağılımı

Bolu şehrinin mahalle bazında fonksiyon alanlarına dair grafikleri (Grafik 59- Grafik 71) incelediğimizde bazı bilgileri daha net görebilmekteyiz. Şehrin bütün mahallelerinde öne çıkan fonksiyon iktisadi hizmetlerdir.

Şehre ait mahallelerin büyük çoğunluğunda ikincil fonksiyon kültürel ve sosyal hizmetlerdir. Bu durumun geçerli olduğu mahallelere; Akmescit, Karamanlı, Karaçayır, Semerkand, Yeni Cami, Gölyüzü, Aslahaddin, Ermeniyan-1 Atik, Ermeniyan-1 Cedid ve Çukur mahalleleri örnek verilebilir. Bu mahallelerden Ermeniyan-1 Cedid ve Çukur mahallelerinde sadece iktisadi hizmetler ile kültürel ve sosyal hizmetler alanlarında faaliyet gösteren kişiler bulunmaktadır.

Akpınar ve Cami-i Kebir mahallelerinde idari, askeri ve adli hizmetler ile kültürel ve sosyal hizmetler faaliyet alanlarında hizmet veren kişi oranları birbirine eşittir. Debbağlar Mahallesi'nde ise idari, askeri ve adli alanlarda hizmet veren kişi miktarı kültürel ve sosyal alanda hizmet veren kişilerden fazladır.

Şehrin 13 mahallesine ait grafikler incelendiğinde, 13 mahallenin tamamında hakim olan fonksiyon iktisadi hizmetlerdir. Diğer bir deyişle aktif iş gücünün iktisadi alanda yoğunlaştığını ve şehirde fonksiyonların dengeli bir dağılımı olmadığını

görmekteyiz. Şehrin 10 mahallesinde ikincil fonksiyon kültürel ve sosyal hizmetlerdir. Şehirde bulunan bir mahallede ikincil fonksiyon idari, askeri ve adli hizmetlerdir. İki mahallede ise kültürel ve sosyal hizmetler ile idari, askeri ve adli hizmet alanlarında çalışan oranı birbirine eşittir.

D. Bolu Şehrinde İktisadi Fonksiyonlar

İnsanların üretim ve tüketim arasında gerçekleştirdiği hizmetler olan ekonomik faaliyetler, ham maddenin ürün haline getirildiği ve ihtiyaç duyulan yere ulaştırıldığı süreçtir (Bayartan, 2003: 359).

Her yerleşme, kurulduğu dönemden itibaren ekonomik faaliyetler sayesinde canlılığını sürdürerek günümüze ulaşmaktadır. Yerleşmenin kırsal veya şehirselleşme karakterini büyük ölçüde ekonomik faaliyetler oluşturmaktadır. Kırsal yerleşmelerde tarımsal fonksiyonlar ön plana çıkarken şehirselleşmelerde bu fonksiyon alanında hizmet veren kişi sayısı oldukça azdır. Şehirselleşmelerde birçok farklı fonksiyon bir arada bulunmaktadır. Bu nedenle şehirler hem kendilerinin hem de çevrelerindeki yerleşmelerin ihtiyaç duyduğu çeşitli hizmetleri karşılayarak bir cazibe merkezi oluşturmaktadırlar.

Şehirlerin genel fonksiyonları içerisinde yer alan ekonomik hizmetler şehirlerin en önemli fonksiyonlarıdır. Bir şehir yerleşmesi ekonomik yönden ne kadar uygun koşullara sahipse yaşamsal devamlılığını sağlayabilir ve çevresindeki etki alanında da o ölçüde etkili olur. Ekonomik fonksiyonların güçlülüğü şehrin nüfusunun miktarını da etkilemektedir.

Şehirlerdeki ekonomik fonksiyonlar üç grup altında toplanabilmektedir. Bunlar:

- 1) Sanayi hizmetleri
- 2) Ticaret hizmetleri
- 3) Ulaşım hizmetleri

1. Sanayi Hizmetleri

Sanayi; ham maddeleri işlemek ve enerji kaynaklarını yaratmak için kullanılan yöntemlerin ve araçların bütünü olarak tanımlanabilir (<http://www.tdk.gov.tr> , Erişim Tarihi: 12/08/2018). Sanayi faaliyetlerinin çoğunlukla yürütüldüğü alanlar olan şehirler, özellikle hammadde temini açısından çevrelerindeki yerleşmelere ihtiyaç duyar. Tarıma dayanan hammaddeler ise genellikle şehrin çevresindeki kırsal alana dayanmaktadır.

Şehirlerde bulunan küçük, orta ve büyük ölçekli tesislerin iş gücü ihtiyacı şehirden ve çevre yerleşmelerden karşılanmaktadır. Şehirdeki iş imkanları çekici güç olsa da ülkemizde kırsal alanlardan kentlere doğru gerçekleşen göçlerde kırsal alanın iticiliği etkili olmuştur (Kaplunan, 2014: 120-121).

Bolu, tıpkı diğer Osmanlı şehirleri gibi şehrin fethinden sonra önemli bir üretim ve ticaret şehri halini almıştır. Osmanlı şehirlerinde üretim ve ticaret merkezi özellikle çarşıdır. Genelde küçük çaplı üreticilerin yoğunlaştığı çarşılarda üretim küçük çaplı imalathane veya dükkanlarda yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nde son yüzyıllarda ortaya çıkan ekonomik sorunlar nedeniyle küçük çaplı üreticiler daha çok sıkıntı yaşamaya başlamıştır.

Ali Saib'in XIX. yüzyılın son çeyreğinde yazdığı, Coğrafya-yı Mufassal: Memalik-i Devlet-i Osmaniye adlı eserinde Bolu'dan şöyle bahseder: Bolu şehrinde bir çarşı ve mahalle aralarında çeşmeler bulunmaktadır. Ovadan bir saat uzakta bir sıcak maden suyu çıkmaktadır. Şehirde bulunan kaplıca yakınında bir panayır bulunmaktadır. Şehirdeki su kaynağı olan Bolu suyu dışında, birçok çay bulunmaktadır. Bu su kaynakları üzerinde halkın istifade ettiği değirmenler ve su hızzarları bulunmaktadır (Ali Saib, 1304 (1886-1887): 171-172).

Şemseddin Sami, Osmanlı sancakları ile ilgili XIX. yüzyılda yazdığı Kamus'ul-Alam adlı eserinde Bolu sancağı hakkında bilgiler vermektedir. Burada Bolu Dağları'nda bulunan ormanların kerestelik ağaçlardan oluştuğunu ve şehir çevresinde güzel meralarının olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Bolu nehirlerinde bulunan su hızzarlarında bu ağaçların kesilerek kereste ve tahta haline getirildiğini, afyon ve keten üretiminin, şehir ihtiyacını karşıladıktan sonra, geri kalanının

iskelelerden ihraç edildiğini, tiftik keçisinin ve madenlerin çok olduğunu ve madenlerden yalnız, Ereğli kömürünün ihraç edildiğini belirtmektedir (Şemseddin Sami, <https://www.kamusulalam.com> Erişim Tarihi: 10/12/2017).

Bolu kerestesi İstanbul'da çok tercih edilmekteydi. Sarayların inşaatında ve gemi yapımında kullanılan bir tür kerestedir. XVIII. yüzyıla kadar Bolu ormanlarına insan eli değmemiştir. XVIII. yüzyıl ortalarında ormanlar yavaş yavaş imha edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde arazi ya da açmalar oluşturulmuştur (Orhonlu, 1975: 15).

1856 yılında şehre gelen Alman Mordtmann, şehirdeki endüstrinin gerilediğinden ve eskisi gibi olmadığından bahsetmektedir (Eyice, 1975: 7).

1916 yılı müstakil Bolu sancağı salnamesinde, Bolu'nun iktisadi hayatı hakkında, bilgiler verilmektedir. Salnamede Bolu'nun geçim kaynağı olarak kereste, tiftik ve afyon üretimi ve ihracatından bahsedilmektedir. Bolu bu dönemde bir orman şehridir. Şehir çevresinde, tersaneye kereste gönderen ormanlar bulunmaktadır. Bu ormanlar çam, göknar, kayın, gürgen, kızılağaç ve meşeden oluşmaktadır. Bolu'da çeşitli madenler bulunmaktadır. Bunlar demir, bakır ve kükürttür. Mevcut demiryolunun şehre bağlanması halinde ticaret hayatının gelişeceği düşünülmektedir (Birgören, 2008 a: 162-166).

1925 yılı müstakil Bolu sancağı salnamesinde de Bolu'nun iktisadi hayatı hakkında bilgiler verilmektedir. Salnamede Bolu'nun orman ve tarım memleketi olduğu söylenmektedir. Bu dönemde verimli topraklara sahip olan Bolu'da kara saban kullanımı ve yeni bilgilere sahip olunmaması nedeniyle gereken tarımsal üretimin yapılamadığı belirtilmiştir. Sanayi bitkilerinden ise afyon ve tütün yetiştirilmektedir. Sanayi orta derecelidir. Bakırcılık, demircilik, marangozluk, kunduracılık, saraçlık, yemenicilik, dericilik ve urgancılık şehirde iyi şekilde yapılmaktadır. Evlerde çarşaf ve gömleklik bezler dokunarak şehrin ihtiyacı karşılanmaktadır. Bolu'da bir süre velanse (kalın ve ağır, bir yüzü uzun tüylü) olarak adlandırılan battaniyeler de dokunmuştur.

Şehirde ticaret hayatı ithalattan ibarettir. İhracat ise azdır. Akçaşehir şosesi araç kullanımına uygun hale getirilir ve Adapazarı - Bolu demiryolu hattı yapılırsa ihracatın ithalatı karşılayacağı düşünülmektedir. Şehirden yumurta, tiftik ve afyon ihraç edilmektedir (Birgören, 2008 b: 333-336).

XIX. yüzyılın sonunda ve XX. yüzyılın başında Bolu'nun geçim kaynaklarından orman ürünlerinin (kerestecilik) ön plana çıktığı görülmektedir. Bu nedenle şehirde marangozluk yaygın olarak yapılan mesleklerdendir. Ayrıca ağaçların kesilmesini ve kereste haline getirilmesini sağlayan hızarlar şehirde bol miktarda bulunmaktadır. Şehirdeki akarsular üzerine kurularak kullanılan çok sayıda su hızarı bulunmaktadır. Günümüzde şehirde orman ürünleri sanayisi hala önemli bir geçim kaynağıdır.

Dericilik, XIX. yüzyılda gelişmiş bir sanayi dalıydı. Şehirde çok sayıda saraç, debbağ ve kunduracı bulunmaktaydı. Günümüzde Bolu'nun Gerede ilçesinde dericilik hala önemli bir geçim kaynağıdır. Türkiye'nin deri ürünleri ihtiyacının önemli bir kısmı bu ilçeden karşılanmaktadır.

2. Ticaret Hizmetleri

Kar elde etmek amacıyla mal ve hizmetlerin, alım ve satım işlerin yapılması anlamına gelen ticaret, en ilkel toplumlarda çeşitli ürünlerin takası şeklinde ortaya çıkmıştır. Ticaretin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla medeniyet ile sanat da toplumlar arasında yaygınlaşmıştır (Cezar, 1985: 17).

Osmanlı Devleti'nde şehirler ticaretin yoğunlaştığı alanlar olarak göze çarpmaktadırlar. Doğudan ve batıdan gelen yolların üzerinde bulunan devlet, ticaret yapanlara çeşitli kolaylıklar sağlayarak, ticaretin canlı tutulması için uğraşmışlardır. Ticaretin kolaylıkla gerçekleştirilmesi için ticaretle ilgilenen kişilere vergi kolaylığı sağlanmış; yollar, derbentler, köprüler, kervansaraylar, hanlar, bedestenler, arastalar ve çarşılar inşa edilmiştir. Ticari mallar; kimi zaman ülkeler, kimi zaman da şehirleri kat ederek şehirdeki toptan ve perakende ticaret alanına ulaşmışlardır.

Toptan ve perakende ticaret alanı genellikle çarşılar olsa da şehir ve çevresinde kurulan pazar ve panayırlarda da ticaret yapılmaktaydı. Çarşı, şehrin merkezinde ulaşımın kolay olduğu bir alanda, çeşitli ürünleri satan dükkanlardan oluşan, üretim ve ticaretin bir arada yürütüldüğü mekanlardır. Çarşayı oluşturan mimari unsurlar bedesten, han ve dükkanlar; mimari olmayan unsurlar ise pazar ve panayırlardır.

Pazarlar şehirde haftanın belirli günlerinde kurulan mekanlardır. Panayırlar ise yılın belirli dönemlerinde kurulan ekonomik, sosyal, dini ve eğlence gibi fonksiyonları karşılayan ticari alanlardır (Çalışkan, 2008: 217). Şehirde bulunan bütün bu ticari mekanlar bütün şehirlerin yaşamını sürdürmesini sağlayan ekonomik gücün kaynaklarıdır.

Şehirlerdeki ticaret, doğal olarak çift yönlü ilerlemiştir. Şehrin merkezindeki ürün çeşitliliği nedeniyle şehir çevresinde ikamet eden kişiler merkeze gelerek bir takım ihtiyaçlarını buradan karşılamışlardır. Şehirlerde satılan tarımsal ürünlerin genellikle şehrin çevresinde üretilmesi kırsal alanların ticarete etkili olmalarını sağlamıştır.

Bolu şehrinde, tıpkı diğer Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi, ticaret gelişmiştir. Özellikle şehrin İstanbul'dan doğuya giden yolların üzerinde bulunması bu durumu oldukça etkilemekteydi. Bu nedenle Bolu şehrinin yaşamında, ticaretin önemli bir yeri bulunmaktaydı.

XVI. yüzyılda Bolu kazasında; 1 bezzazistan (çarşı), 1 kervansaray, 113 dükkan bulunmaktaydı (Orhonlu, 1975: 15). Osmanlı şehirlerinde ticari hayatın varlığını gösteren çarşı, kervansaray, han ve dükkan gibi yapıların Bolu'da bulunması, şehirdeki ticari hayatın canlılığını göstermektedir.

Bolu'da esnaflar üretimini yaptığı ürüne göre gruplanmışlardı. Osmanlı şehirlerinde esnaf grupları lonca adı verilen bölümlere ayrılmaktaydı. Bolu şehrinin çarşısını oluşturan bölgede çeşitli loncalara ait esnaf isimleri olan; boyacılar, pamukçular, yemeniciler, helvacılar, bakırcılar ve çilingir gibi sokak isimlerinin kullanılması bu düşüncemizi doğrulamaktadır.

Bolu'da insanlar XVI. yüzyılda ormancılık, tarım ve hayvancılık ile meşgul olmakta ve üretiminin fazlasını satarak geçinmekteydi (Metin, 2012 a: 56).

Bolu ve çevresindeki zengin orman varlığı sayesinde üretilen çam kerestesi, İstanbul'da çok makbuldü. Kalyon inşası için de uygun olan bu kereste, Bolu'dan talep edilmekteydi. Yine Bolu kerestesi sarayların ve çeşitli evlerin inşasında kullanılmıştır.

XIX. yüzyılda Anadolu'yu gezen seyyahlardan Charles Texier, Bolu şehrinde ticaret hayatından bahsederken "İstanbul ile Ankara (Angora) arasında transit merkezi

olması sebebiyle, Bolu şehri yün ve boyacılıkta kullanılan sarı tohum rekoltesi üzerine epeyce büyük bir ticaret trafiği oluşturur. Kervanlar aralıksız olarak birbirini izler. Zamanında içten geçen İran ticareti, vapurların icadından beri Trabzon aracılığıyla denizden yapılmaktadır.” Demektedir (Texier, Çev: Ali Suat, 2002: 257).

a. Geleneksel Bolu Şehrinde Ticari Fonksiyon Alanları

(1) Osmanlı Şehrinde Çarşı ve Bolu Şehri Çarşısı

Çarşı kelimesi Farsça “Cihar” (dört) ve Arapça “suk” (sokak, cadde) kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur (Şahinalp; Günal, 2016: 339). Çarşı; merkezinde bedesten bulunan, çeşitli esnaf gruplarına ait dükkanlar ve imalathanelerle birlikte han, hamam, cami, imaret ve hastaneden oluşan bir alandır (İnalçık, 1997: 120).

Osmanlı döneminde, özellikle önemli yollar üzerinde bulunan şehirlerde büyük kapalı çarşılar bulunmaktaydı. Bu çarşıların en güzel örneği İstanbul’da bulunan Kapalı Çarşı’dır (Pakalın, 1983, C: I: 330).

Osmanlı şehirlerinde çarşılar; halkın günlük ihtiyaçlarını karşıladığı, büyüklüğü şehrin gelişmişliği ile orantılı, genellikle şehirdeki ulu cami etrafında konumlanmış merkezi iş sahalarını karşılayan alanlardır. Çarşılar, aynı zamanda ticaret, sanayi ve zanaat merkezleridir. Ürünlerin sadece satışı değil üretimi de çarşı çevresinde gerçekleştirilmektedir. Çarşıların etrafında irili ufaklı dükkanlardan oluşan hanlar bulunmaktadır. Hanlar bazen belirli bir meslekte ya da üretim faaliyetine ait olabilmekteydi.

Çarşılar şehirlerin merkezinde yer almaktadırlar. Bu durumun en önemli nedeni ulaşımın kolay olmasını sağlamaktır. Osmanlı çarşılarında toplumun her kesiminden bir araya gelmekteydi ve şehrin en canlı noktası oluşmaktaydı. Burada en başta alışveriş olmak üzere birçok faaliyet (sosyal, kültürel, idari) gerçekleştirilmekteydi. Bu nedenle çarşı sadece fiziki bir mekan değildir (Bayartan, 2003: 385). Çarşının şehirde sosyal ve kültürel bir etkisi de vardır.

Osmanlı Devleti'nde bir yerleşmenin şehir olarak nitelendirilmesi için bir çarşısının olması gerekmektedir. Osmanlı belgelerinde şehir ve kasaba cum'a kılınur, bazarı duru yer şeklinde tanımlanmaktaydı (Ergenç, 1976: 1265). Bu nedenle ulu cami ile çarşının yan yana adeta birbirine kaynaşmış biçimde olduğu görülmektedir.

(2) Bedestenler

Her Osmanlı şehrinde vazgeçilmez olan mimari yapılar bulunmaktadır. Bunlardan ilk grupta dini yapılar, ikinci grupta ise ticari yapılar bulunmaktadır. Ticari yapıların merkezinde bedesten bulunmaktadır (Eyice, 1992: 302-303). Bedesten kelimesinin bezistan, bezzazistan kelimesinden geldiği düşünülmektedir. Bezzazistan, bez ya da kumaş satılan yer, bezzaz çarşısı anlamını taşımaktadır.

Bedestenler zamanla Osmanlı şehirlerinin ticari merkezlerinde bulunan genellikle mücevher, silah, pahalı kumaşlar gibi değerli malların satıldığı ve saklandığı alanlar olmuşlardır. Osmanlı şehirlerinde ticari alanlar bedestenler etrafında gelişmekte ve şehirdeki ekonomik faaliyetlerin güçlülüğü bedestenlerin varlığı ile ölçülmekteydi. Nadiren bazı şehirlerde birden fazla bedesten bulunabilmekteydi. Birden fazla bedestene sahip şehirlerde oldukça gelişmiş ekonomik faaliyetlerin olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Osmanlı şehirlerinde çarşının merkezi bedestendir. Bedestenin çevresinde sıralanan dükkanlar sattıkları malların pahasına göre bedestene daha yakın konumlanabilmekteydi.

Osmanlı şehirlerinin vazgeçilmezi olan Bedestenler kalın duvarları bulunan dikdörtgen şekilde yapılardır (Cerasi, 1999: 120-121). Bedestenlerin çatı kısımları kubbeli yapıda ve genellikle kurşunla kaplıdır. Etraflarında bulunan çarşı ve dükkanlara doğru açılan kapıları bulunmaktadır (Akar, 2009: 270).

Bedestenler şehir halkının birbiriyle etkileşime geçtiği alanlardı. Önceleri kumaş satılan alanlar gibi düşünülse bile çeşitli türde ve kaliteli ürünler satılmaktaydı. En güzel örneği İstanbul Bedesteni'dir.

Bedestenler aynı zamanda değerli malların ve paranın korunduğu, saklandığı bir alan olma özelliği de vardır. İsteyen kişiler bedestenlerde emanet dolaplarında değerli eşyalarının saklanmasını sağlayabilirdi. Bankalar açılıp yaygınlaşana kadar bedestenler bu özelliklerini korumuşlardır. Müzayedeler de yine bedestenlerde yapılmaktaydı. Bütün bu durumlarda bedestenin güvenliğini sağlamak için bölükbaşı adlı bir grup bulunmaktaydı (Pakalın, 1983, C. I: 187-190).

Günümüzde Bolu şehrinde bir bedesten bulunmamaktadır. XVI. yüzyıla ait evkaf defterlerinden varlığı bilinen Bolu Bedesteni maalesef günümüze ulaşamamıştır (Orhonlu: 1977: 15). Bolu Bedesteni, en eski Osmanlı bedestenlerinden biridir (Cezar, 1985: 295). XVI. yüzyılda bedesten ve ayrıca bir kapan Şarabdar Abdullah Bey'in oğlu Mehmet tarafından satın alınarak zaviyesine vakfedilmiştir. Bolu Bedesteni'nde 15 dükkan ve 44 sandık bulunmaktaydı. Kapanada ise 22 adet dükkan bulunmaktaydı (Taş, 1993: 218-219).

Bolu'nun geçmişteki ekonomik yapısı hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, Bolu halkının kara ve deniz tüccarları olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca esere göre Bolu'da 7 han, bir adet bedesten ve 400 dükkan bulunmaktaydı (Süme, 2013: 39).

(3) Hanlar

Hanlar, genel olarak ticari faaliyetler gerçekleştirmek ya da konaklamak amacıyla kullanılan mimari yapılardır. Kervansarayların şehir içerisinde yer alan türleri olarak yorumlanabilirler. Daha çok çeşitli ürünler satan tüccarlar tarafından kullanılan yapılardır. Bazı hanlar belirli bir ürün ya da meslek grubuna ait olabilmekteydi.

Üretim yapılan ve ticari faaliyetlere sahne olan hanlar genellikle çarşıda konumlanabilirken, konaklama amacıyla kullanılanlar çarşıdan uzakta mahalle içlerindedir. Üretime ve ticarete sahne olan hanlar genellikle bedestene yakın bir konumda bulunmaktadır. Ticari hanlar bulunduğu konumdaki yerleşme yoğunluğundan dolayı parselin şekline göre şekillenmekte kare, dikdörtgen vb. şekillerde olabilmekteydi. Bir ya da birkaç kat yüksekliği olabilen hanların, genellikle orta kesiminde avlular bulunmaktadır. Ticari hanlarda avluya ya da dışarı doğru bakan

dükkanlar bulunmaktadır. Dükkanlar; üretimhane, depo vb. gibi çeşitli özelliklere sahip olmaktadır.

Konaklama amacıyla kullanılan hanlar genellikle ticari alanlardan ayrı bir kesimde ticari hanlara benzer şekilde inşa edilmişlerdir. Avlu etrafında kare veya dikdörtgen planlı biçimde uzanan odalardan oluşmakta ve içerisinde konaklayan misafirlerin ve hayvanlarının ihtiyaç duyabileceği ünitelerden oluşmaktadır. Bu üniteler mescit, depo, ahır, çeşme, hamam, havuz gibi yapılardır (Atalan; Arel, 2016: 220-223). Genellikle iki katlı olarak inşa edilmiş kagir binalardır.

XVII. yüzyıldan itibaren hem İstanbul'da hem de Anadolu şehirlerinde taşhanlar yapılmaya başlanmıştır. Bolu da taşhanlara sahip Anadolu şehirlerinden biridir (Cerasi, 1999: 125). Evliya Çelebi eserinde Bolu'da 7 han bulunduğunu ifade etmiştir (Süme, 2013: 39).

1803'te Bolu çarşısında bir yangın çıkmıştır. Nuhoglu adlı handa başlayan yangın sonucunda çarşıda bulunan 19 han ve 250 civarında dükkan harap olmuştur. Aktarlar, bakkallar, semerciler, ayakkabıcılar ve kuyumculara ait bir çok dükkan yok olmuştur. Bunun üzerine 1804'te Yukarı Taşhan inşa edilerek şehirde ortaya çıkan ticarethane ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır (Konrapa, 1960: 368-369).

Tarihi Bolu şehri hanlarından yalnız iki tanesi günümüze ulaşmıştır. Bunlar Yukarı Taşhan ve Aşağı Taşhan'dır.

Yukarı Taşhan: Hanın giriş kapısında bulunan kitabeye göre 1804 tarihinde Hacı Abdullah Ağa tarafından inşa ettirilmiştir. İki katlı olan hanın ortasında bir avlu bulunmaktadır ve han kare şeklindedir. Yukarı Taşhan hala iş merkezi olarak kullanılmaktadır. İçerisinde kitapçılar yoğunluktadır. Ayrıca çeşitli hediyelik eşya dükkanları da bulunmaktadır.

Aşağı Taşhan: Büyük Cami ve Yukarı Taşhan yakınında inşa edilmiştir. 1750 yılında Emin Ağa tarafından inşa ettirilmiştir (Bolu Valiliği, 1998: 137). İki katlı ve avlulu olan hanın giriş kapısı güney cephesinde bulunmaktadır. Günümüzde ortadaki avlunun üstü kapatılmıştır (<https://www.kulturportali.gov.tr> Erişim Tarihi: 05/09/2018). Aşağı Taşhan restore edilerek bir kafeye dönüştürülmüştür.

Bolu’da ticari faaliyetlerin gerçekleştirilmesini sağlayan hanlardan biri Gölyüzü Mahallesi’nde Şehit Kani Caddesi üzerinde yer alan XIX. yüzyıldan kalma Katırcılar Hanı’dır. Bu han konaklama amacıyla inşa edilmiş ve kullanılmış bir handır. Katırcılar Hanı, Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Müdürlüğü tarafından 2009 yılında koruma altına alınmıştır. Maalesef yol genişletme çalışmaları için yıkılması planlanmaktadır.

Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Müdürlüğü tarafından 2006 yılında koruma altına alınmış bir han kalıntısı Semerkant Mahallesinde yer almaktadır (<http://www.korumakurullari.gov.tr/Eklenti/41318.bolu-envanter-son.pdf>? Erişim Tarihi: 05/09/2018). Deveci Hanı, İzzet Baysal Caddesi ile Baylan Sokak arasında yer almaktadır.

Tablo 54 Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Bolu Sancağında Bulunan Han ve Dükkanların Sayısı

Yıl	Han	Dükkan
1873	11	-
1874	17	305
1875	22	405
1876	22	411
1877	24	415
1881	24	415
1889	35	581
1905	37	647

Kaynak: Önal, 2011: 138, 162, 191, 222, 250, 408, 647

Tablo 54’ü incelediğimizde 1873-1905 yılları arasında şehirde bulunan han miktarının giderek artmakta olduğu görülmektedir. Ayrıca salnamelerde 1873’te 7, 1874’te 1, 1875’te 2, 1876’da 2 hanın yenilendiği belirlenmiştir. Bu durumda hem yeni hanlar yapıldığı hem de eskiyen hanların tamir edildiği anlaşılmaktadır.

(4) Dükkanlar

Dükkanlar diğer bahsedilen unsurlarla beraber şehirlerdeki ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği yapılardır. Ticari yapıların en küçük kısmını oluşturan dükkanlar

önceleri genellikle tek ışık kaynağına sahip olan odalar gibiydi. Çarşı merkezinde daha çok ahşaptan yapılmış ve tek katlı dükkanlar bulunmaktaydı.

Osmanlı şehirlerinde dükkanlar genellikle küçük boyuttaydı fakat yine de sahibine yüksek kazanç sağlardı. İki sıra halinde birbirine bitişik olarak inşa edilen dükkanlar arasta olarak anılmaktaydı (Cerasi, 1999: 123-124). XIX. yüzyıldan itibaren tuğla veya taştan yapılma, genelde iki katlı ve vitrinleri olan dükkanlar Osmanlı şehirlerinde yerini almaya başlamıştır.

Evliya Çelebi eserinde Bolu'da "400 adet bakımlı ve donanımlı dükkan" bulunduğundan bahsetmektedir (Süme, 2013: 39).

1844 tarihli Bolu şehrine ait temettüat defterlerinde Bolu'da, hanlar dışında, 199 adet dükkan bulunduğu tespit edilmiştir XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde şehirde 305 ile 581 arasında değişen sayılarda dükkan bulunduğu görülmektedir. 1905 yılında ise şehirdeki dükkan sayısı 647 olarak ifade edilmiştir. (Tablo 54)

(5) Pazar ve Panayırlar

Osmanlı şehirlerinde toptan ve perakende ticaret alanı çarşılar, pazar ve panayırlardır. Çarşayı oluşturan yapıların çoğu mimari unsurlardır. Pazarlar ve panayırlarda ise mimari bir yapı bulunmamaktadır. Bazen bu iki grup bir arada bulunabildiği gibi çoğunlukla ayrı mekanlarda bulunmaktadırlar. Çarşının şehirdeki konumundan daha önce bahsetmiştik. Pazarlar ise çoğunlukla şehirlerde camiye yakın bir konumda kurulmaktaydı. Buradaki amaç camiye gelen kişilerin alışverişini arttıracak düşüncesidir (Kuban, 1968: 71-72). Ayrıca gün içinde birkaç defa camiye giden halk bu sayede pazardan geçmiş olmaktadır.

Pazarlar şehirde haftanın belirli günlerinde kurulan daha çok gıda maddeleri ve hayvanları satmak amacı taşıyan ticari mekanlardır. Panayırlar ise yılın belirli dönemlerinde kurulan ekonomik, sosyal, dini ve eğlence gibi fonksiyonları bir arada tutan ticari mekanlardır (Çalışkan, 2008: 217). Bahsedilen üç ticari alan ile şehirde ticari hizmetler gerçekleştirilmekteydi.

Osmanlı şehirlerinde cuma camisi ve pazarın olması neredeyse bir zorunluluk olarak görülmüştür (Süme, 2018: 444-445). XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti kazalarında birer pazar bulunmaktaydı (Faroqhi, 2004, C. II: 616-617). Pazarlar sayesinde şehirsal ve kırsal alan arasında sıkı ilişkiler kurulmuştur (Kuban, 1968: 72).

Pazarlar ve panayırlar, Osmanlı Devleti yöneticileri tarafından ahlaki ve kanuni bir şekilde alışverişin yapıldığı alanlar olarak görülmekteydi. Hafta pazarları daha çok yerel ticaretin yapıldığı, haftanın bir günü birkaç saat ya da bir günlüğüne kurulan yapılarıdır. Ayrıca hafta pazarlarında Osmanlı sultanlarının emir ve yasakları, yapılan çeşitli düzenlemeler halka duyurulmaktaydı. Pazarlar ve pazarda alışveriş yapan kişiler devlet koruması altında bulunmaktaydı (Erdoğan, 1997: 2-3).

Pazarların hangi gün veya günler kurulacağı halkın istek ve ihtiyaçları gözetilerek belirlenmekteydi. Pazar günü kurulan bir hafta pazarı bölgedeki Hıristiyan halkın Pazar günü dini törenleri nedeniyle pazara katılamıyor olmalarından pazarın farklı güne alındığı bilinmektedir (Erdoğan, 1994: 56-57). Buradan da anlaşılacağı üzere devlet bütün halkın pazar ihtiyacının karşılanmasını önemsiyor ve bu durumu sağlamak için gerekli önlemleri alıyordu. Pazarlarda satış yapan halk aynı zamanda kazançlarıyla vergilerini de ödeyebilmekteydi. Bu nedenle de halkın kazanç elde edebilmesini ve ihtiyaçlarını karşılamasını sağlayan pazarlar önemsenmiştir.

Hafta pazarları Osmanlı şehirlerinde oldukça yaygındı. Anadolu topraklarında bir çok hafta pazarı kurulmaktaydı. Anadolu'da Müslüman halkın tatil günü Cuma olduğundan Cuma namazı sonrasında halkın pazardan alışveriş yapmaları kolay olduğundan hafta pazarları genellikle Cuma günü kurulmaktaydı. Hatta bu nedenle pazarların bir kısmı Cuma pazarı adını almaktaydı. Kadıların davalara Cuma günü bakması nedeniyle davası olan kişiler Cuma günü çarşıya gelmekteydi. Bütün bu durumlar nedeniyle halk pazar çevresinde toplanmaktaydı. Hıristiyan ve Musevi tebaanın çoğunlukta bulunduğu yörelerde dini törenler nedeniyle Cumartesi ve Pazar günü hafta pazarları kurulmamaktaydı.

1869 senesinde Bolu sancağına bağlı Kıbrısçık kazasında hafta pazarı olmadığı için halk Beypazarı ve Bolu kazası pazarlarına giderek ihtiyaçlarını gidermekte

olduğuna dair Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinde belge bulunmaktadır. Bu belgeden Bolu kaza merkezinde bir pazar kurulduğu anlaşılmaktadır (Erdoğru, 1997: 118-119).

Osmanlı Devleti'nde çoğunlukla uzak bđlgelerden gelen ürünlerin satıldığı, birkaç gün ile 15 gün arasında süren, yörenin iklimine bağlı olarak senede bir yada birkaç defa kurulan ticari organizasyonlar panayır olarak tanımlanmaktaydı. Panayırlarda bazen yerel ürünler bazen de çeşitli ülkelerin ürünleri satılmaktaydı. Panayırlar için çoğunlukla Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları tercih edilmekteydi. Panayırların 15 günden fazla sürmesine izin verilmemekteydi. Bunun nedeni diğer panayırları ve hafta pazarlarını etkilememektir.

XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde pazar ve panayırlar devlete aittir. Pazar ve panayırlardan toplanacak gelirleri ve tüccarlara sağlanan imtiyazları devlet belirlemekteydi. Devlet pazar ve panayırın kurulacağı araziye bir kişiye tımar, has ya da zeamet olarak tahsis ederse vergi toplama içi de bu kişinin görevi olmaktaydı. Bazen de vakıf arazileri pazar ya da panayırlara tahsis edilmekteydi. Bu durumda vakıf mütevellileri vergileri toplamakta ve gelir onların tasarrufunda olmaktaydı (Erdoğru, 1997: 3-11). Kısaca özetlemek gerekirse arazinin hukuki durumuna göre vergiyi toplayan ve tasarruf eden kişiler değişmekteydi.

Pazar ve panayırlar fonksiyonel açıdan değerlendirildiğinde toplumun her kesiminden insan pazar ve panayırlar aracılığıyla bir araya gelmektedir. Bu durum şehre dinamizm kazandırmaktadır.

XVIII. ve XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti ticareti arttırmannın, halkın refahını da arttıracadıını düşünmekteydi. Bu dönemde hem hafta pazarlarının, hem de panayırların sayısında artış görülmüştür (Erdoğru, 1997: 12).

Bolu'da hem hafta pazarları, hem de panayırlar kurulmaktaydı. Bunlardan biri Dörtdivan'da kurulan panayırdı. 1868 yılında Bolu sancağına bağlı olan Dörtdivan nahiyesinde kurulan Mahya Panayırının kurulma tarihi değiştirilmiş ve Bolu kaplıcaları yakınına taşınmasına karar verilmiştir (Erdoğru, 1997: 11-17).

Bolu şehrine ait salnameleri incelediğimizde XIX. yüzyılın son çeyreğinde (1873-1879) 14 Eylül'de kurulan bir panayır olduğunu görmekteyiz. Bu panayır şehirdeki kaplıca yakınında 15 gün müddetle kurulmaktaydı (Önal, 2011, C. I: 133,

161, 191, 221, 302). Muhtemelen bu panayır Mahya Panayırı'nın devamı niteliğini taşımaktaydı.

Günümüzde Bolu şehrinde hala hafta pazarları ve panayır geleneği devam ettirilmektedir. Günümüzde haftada dokuz defa pazar kurulduğu Tablo 1'de görülmektedir. Bolu ilçelerinden Gerede, Seben, Dörtdivan'da yılın belirli dönemlerinde panayırlar kurulmaktadır. Gerede'de kurulan hayvan ve emtia (mal) panayırı her yıl Eylül ayının ortasında ve sonunda olmak üzere iki defa kurulmaktadır. Seben'de her yıl Ekim ayında elma hasat şenliği ile hayvan ve emtia panayırı düzenlenmektedir. Dörtdivan'da Eylül ayı içerisinde iki defa panayır kurulmaktadır.

Tablo 55 Günümüzde Bolu Şehri Mahallelerinde Hafta Pazarları

Gün	Mahalle
Pazartesi	İhsaniye
Perşembe	Yaşamkent
	Beşkavaklar
	Çıkınlar
Cuma	Sağlık
	Karaçayır
Cumartesi	Bahçelievler
	Sümer
Pazar	Karaköy

(i) Pazar ve Panayırların Kuruluşunu Etkileyen Faktörler

Bir bölgede pazar veya panayır kurulmasının ilk sebebi halkın ihtiyaçlarını karşılayabileceği, ürünlerini satarak vergilerini ödeyebileceği bir alana ihtiyaç duyulmasıydı. İhtiyaç ortaya çıktıktan sonra pazar ve panayır kurulacak alan için yer belirlenmesi gerekmektedir. Yer belirleme aşamasında dikkat edilen bir çok husus bulunmaktaydı. Bunlar kısaca şöyle ifade edilebilir.

- Öncelikle yakın bölgelerde halkın alışveriş yapacağı bir mesafede kurulan bir pazarın olmamasına dikkat edilirdi. Ayrıca halkın menfaatine zarar vermeyecek bir alan seçilmekteydi.

- Bir köy ya da şehirde idari değişiklik yapıldığında bir hafta pazarı ya da panayır kurulmasına ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu durum çoğunlukla nüfus yoğunluğundan kaynaklanmaktaydı.

- Panayırların kurulmasında bölgenin iklimi önemli bir etkidir. İklimle göre yılda bir ya da birkaç defa panayır kurulmasına izin verilmekteydi.

- Ulaşımın kolay olduğu alanlar özellikle şehirler pazar ve panayır kurmak için tercih edilmiştir. Şehirlerde hem ticari ürün çeşitliliği bulunmakta hem de ticaret miktarı fazla olmaktaydı.

- Pazar ve panayırların kuruluşunda düz ve boş alanların tercih edildiği bilinmektedir.

Savaşlar, iç karışıklıklar, eşkıyalık, hastalık, doğal afetler vb. nedenlerle hafta pazarları ve panayırlar süresiz olarak tatil edilebilmekteydi. Pazar ve tüccar her ne kadar devlet korumasında olsa da zaman zaman ortaya çıkan eşkıyalar pazarı yağmalayıp halkın ürününü elinden alabilmekteydi. Böyle durumlarda pazar kurulamamaktaydı.

XIX. yüzyılda ticaretin artmasının halkın refahını arttıracacağı düşüncesi hakim olunca hafta pazarları ve panayırların artırılması desteklenmiştir. Devletin yaptığı hukuki düzenlemeler ile pazarların koruma altında olması, pazar ve panayırların sayısında artış olmasına neden olmuştur (Erdoğan, 1997: 13-17).

b. Günümüzde Üretim ve Ticaret Faaliyetleri

Günümüzde Bolu şehri, önceki dönemlere göre daha çeşitli üretim ve ticaret faaliyetlerine sahne olmaktadır. Orman ürünleri ve ona bağlı sanayi kuruluşları ile kanatlı hayvan ihracatı yönünden Türkiye'nin ileri gelen şehirlerindedir. Orman ürünleri ve kanatlı hayvancılığın yanı sıra, canlı hayvan ticareti ve gıda sektörü de ticarete etkili olmaktadır.

Bolu, zengin orman varlığı sayesinde, orman ürünlerinin üretimi ve ihracatı konusunda söz sahibi olmuştur. Bolu'da orman ürünleri sektöründe faaliyet gösteren tesis sayısı 100'ün üzerindedir. Orman ürünleri ve mobilya sektörleri il ihracatının %50'sinden fazlasını karşılamaktadır. Kanatlı hayvan ihracatında Türkiye ihtiyacının yaklaşık 1/4'ünü karşılamaktadır. Bu iki sektör Bolu ekonomisinin temelini oluşturmaktadır (<http://www.marka.org.tr> Erişim Tarihi: 26/01/2019). Ayrıca turizm faaliyetleri de Bolu ekonomisini çeşitlendirmektedir.

Bolu Esnaf ve Sanatkarlar Odaları Birliği'nden alınan verilere göre odaya kayıtlı 3.794 işyeri bulunmaktadır. İş yerlerinin mesleklere göre dağılımı aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 56 Bolu Şehrindeki İş Yerlerinin Üretim ve Ticaret Hizmetleri Sektörlerine Göre Dağılımı(2018)

Meslekler	Adet	Yüzde
Orman Ürünleri Sanayi ve Yan Ürünleri	114	3,00%
Aydınlatma ve Isınma	10	0,26%
Cam İşleri, Züccaciye	71	1,87%
Danışmanlık Hizmetleri	111	2,93%
Dayanıklı Tüketim Malları	56	1,48%
Elektrik, Elektronik ve Makine	213	5,61%
Gıda ve Gıda Sanayi	853	22,48%
İnşaat	152	4,01%
Kırtasiye, Matbaa, Reklamcılık, Fotoğrafçılık	119	3,14%
Kuyumcu, Finans, Borsa	13	0,34%
Metal İşleri ve Ürünleri	117	3,08%
Motorlu Araç ve Sanayi	211	5,56%
Sağlık ve Spor Tesisleri	34	0,90%
Tekstil, Giyim ve Manifatura	255	6,72%
Temizlik Ürünleri İmalat, Satış ve Temizlik Hizmetleri	54	1,42%
Toprak Ürünleri ve Maden	8	0,21%
Ulaşım ve Taşımacılık Hizmetleri	456	12,02%
Yakıt, Akaryakıt	14	0,37%
Zirai Ürünler ve Hayvancılık Ürünleri	54	1,42%
Diğer Hizmetler	879	23,17%
Toplam	3794	100%

Kaynak: Bolu Esnaf ve Sanatkarlar Odası

Tablo 56'yı incelediğimizde Bolu şehrinde %22,48 ile gıda ve gıda sanayisine bağlı hizmetlerin toplam iş yerleri içerisinde ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Bu durumda şehrin gelişimi ve nüfusunun sahip olduğu dinamizm etkili olmuştur.

Yine aynı tablodan çok çeşitli sektörlerde hizmet veren iş yerlerinin varlığı görülmektedir. Bu durum şehir ekonomisinin gelişmişliğini ortaya koymaktadır. Şehirde ön plana çıkan diğer hizmetler, ulaşım hizmetleri ve tekstildir.

Tabloda tam olarak görülmesi bile orman ürünleri sektöründe hizmet veren birçok iş yeri bulunmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren Bolu ormanlarından üretilen kerestenin, saraylar ile gemilerin inşasında ve yakacak olarak kullanıldığı bilinmektedir.

Bolu şehrinde ticaret alanları yeni ve eski olarak ayrı ayrı incelenebilir. Yıldırım Bayezid Camisi, Taşhanlar, Orta Hamam, Bolu Belediyesi çevresindeki iş yerleri eski ticaret alanlarını oluşturmaktadır. Bu alanda tekstil ürünleri, çeyizlik eşya satan dükkanlar, kuyumcular, ayakkabıcılar ve terziler yoğunluktadır.

Yeni ticaret alanları ise özellikle İzzet Baysal Caddesi, PTT Caddesi, İsmet Paşa Caddesi ve Cumhuriyet Caddesi üzerindedir. Bu caddelerin bir kısmının, geleneksel ticaret alanına bağlanması nedeniyle, yeni ticaret alanlarının geleneksel ticaret alanıyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Bahsedilen caddelerde çeşitli sektörlerle ait hizmet veren iş yerleri bulunmaktadır. Yeni ticaret alanında herhangi bir sektörün belirli bir alanda toplanmadığı görülmektedir. Bu alanda bulunan binaların, yoğun ticari faaliyetler nedeniyle genellikle ilk iki katı iş yerlerine ayrılmış, diğer katları ise genellikle ikametgah olarak kullanılmaktadır.

3. Ulaşım Hizmetleri

Şehirlerin ekonomik fonksiyonları altında incelediğimiz ulaşım hizmetleri şehirde yer alan bütün fonksiyonların gerçekleştirilmesinde büyük önem taşır. Hem şehir içinde hem de şehirle kırsal alan arasındaki her türlü hizmet karşılanırken, ulaşım ihtiyacı duyulmaktadır.

İnsanların ihtiyaçlarını çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yollar meydana getirilmişlerdir. Bu nedenle yollar ve yerleşmeler birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. En ücra yerleşmeler bile önceleri birbirine patikalar ile bağlıydılar. Zamanla nüfus artışı ve insanların ulaşım etkinlikleri bu patikaları gelişmiş yollar haline getirmiştir (Darkot, 1972: 202-205).

Yollar, ticari faaliyetlere yardım ederken aynı zamanda, kültürel ihtiyaçları karşılamak içindir. Hamid Sadi Selen'e göre yollar, tıpkı şehirler gibi önceleri dış tehlikelere karşı savunma amacıyla yapılmıştır ve sonradan ticari hizmetlerde kullanılmaya başlanmıştır (Selen, 1943: 352).

Osmanlı Devleti sefer güzergahı üzerinde yeni yerleşmelerin kurulmasını desteklemiş ve sefer güzergahları üzerine çeşitli mimari eserler yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nde fetihleri takip eden bir ulaşım ve yerleşme politikası uygulanmaktaydı. Özetle askeri bir yol üzerinde bulunan yerleşmeler hızla gelişmişlerdir (Ertaş, 2011: 639-640).

Bolu şehrinin bulunduğu konum; fiziki, beşeri ve iktisadi açıdan güneyindeki İç Anadolu, batısındaki Marmara, kuzeyindeki Karadeniz Bölgesi arasında bir geçiş noktasıdır. Bolu Ovası'nı kuzeyden ve güneyden çevreleyen dağların kuzeydoğu-güneybatı kesiminde yükseltinin düşük olması bölgeye bir boğaz niteliği kazandırmaktadır. Bu nedenle İstanbul - Ankara gibi Türkiye'nin en önemli iki şehrini birbirine bağlayan otoyol (D-100, TEM) Bolu üzerinden geçmektedir.

Bolu şehri yüzyıllardır önemli bir güzergahta bulunmaktadır. Fatih Sultan Mehmed Amasra'yı fethederken, Sultan IV. Murad Revan Seferi dönüşünde (Dağlı; Kahraman, 2013: 201-202), Evliya Çelebi yaptığı çeşitli yolculuklarda Bolu'dan defalarca geçmiştir.

a. Bolu Şehrinin Geçmişten Günümüze Ulaşım Sistemleri

(1) Büyük Ulaşım Sistemleri

Her yerleşme aynı zamanda bir ekonomik faaliyet sahasını oluşturmaktadır. Bu nedenle her yerleşme iç ve dış ulaşım yollarına bağlı olmak durumundadır. Elverişli

coğrafi koşullara sahip olan yerleşmeler zamanla büyük ulaşım ve ticaret şehirleri haline gelmektedirler (Tanoğlu, 1969: 213).

Anadolu'da ilk olarak kabul edebileceğimiz yol, Kral yoludur. Bu yol, İran'ın Sus şehrinden başlayarak Sard ve Efes şehirlerine uzanmaktaydı. İkinci yol ise Bizans döneminde İç Anadolu'nun güneyini kat etmekteydi. Bizans döneminde yol sisteminde gerçekleşen en önemli değişim daha önce batıya yönelen yol şebekesinin yerini, İstanbul'a yönelen yeni bir yol ağının almasıdır. Bu durum ülkedeki bazı yolların gerilemesine yol açmıştır. Kütahya ve Kastamonu çevresi, bu değişim nedeniyle daha da canlanmıştır (Baykara, 1988: 16).

Selçuklu döneminde Anadolu'da kuzey - güney ve doğu - batı olmak üzere iki ana yol oluşturulmuştu. Doğu-batı yönündeki yol, Antalya ve Alanya'dan başlamakta idi. Konya, Aksaray, Kayseri, Sivas, Erzincan ve Erzurum üzerinden İran ve Türkistan'a ulaşmaktaydı. Kuzey-güney yönündeki yol ise Antalya-Alanya, Kayseri, Sivas üzerinden Tokat'a ulaşmaktaydı. Tokat'tan Sinop veya Samsun'a oradan da deniz yoluyla Kırım' da bulunan Suğdak Limanı'na bağlanmaktaydı (Halaçoğlu, 1991: 127-128).

Moğol istilasını takiben Anadolu beylikleri döneminde Anadolu yol güzergahı değişime uğramıştır. "Başkenti Bursa olan Osmanlı ülkesinde ise Kütahya'ya bağlı olan caddeden başka birtakım yollar daha vardı. Bunlar:

- 1- Bursa'dan, İznik, Geyve, Göynük, Mudurnu, Bolu ve Kastamonu üzerinden Karadeniz sahilinde Sinop'a bağlı olan yol;
- 2- Bursa'dan başlayarak Eskişehir, Ankara, Çorum üzerinden Amasya'ya giden yol;
- 3- Bursa'dan başlayarak Mihaliç, Balıkesir, Bergama (eski Pergamon), Manisa, İzmir yolu;
- 4- Bursa'dan Çanakkale'ye giden yoldur." (Çetin, 2014: 334).

Osmanlı Devleti döneminde ise Kuzey Anadolu üzerindeki vadilerde Bolu, Amasya üzerinden Erzurum'a ulaşan bir yol meydana getirilmiştir (Selen, 1943: 355). Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un başlangıç noktası olduğu üç anayol istikameti bulunmaktaydı.

“Anadolu'da sağ kol, Üsküdar-Gebze-Eskişehir-Akşehir-Konya-Adana ve Antakya'ya ulaşır, buradan bir kol Halep'e, bir kol da Şam'dan Hicaz ve Mısır'a ayrılırdı.

Orta kol, yine Üsküdar'dan başlayarak Gebze-İzmit-Bolu-Tosya-Merzifon-Tokat-Sivas-HasanÇelebi-Malatya-Harpüt-Diyarbakir-Nusaybin-Musul-Kerkük üzerinden Bağdat ve Basra'ya ulaşmaktaydı.

Sol kol ise orta kolla Merzifon'a kadar aynı güzergahı takip edip buradan Ladik-Niksar- Karahisar-ı Şarki-Kelkit-Aşkale-Erzurum ve Hasankale'ye ulaşır, oradan bir kol Kars ve Tiflis'e, diğer bir kol da Tebriz'e uzanırdı.” (Halaçoğlu, 1991: 127-128).

XVII. yüzyılda vakıflar aracılığıyla İstanbul ile Anadolu'yu birbirine bağlayan yollar yapılmıştır. Kuzey Kervan Yolu olarak da anılan İstanbul'dan Erzurum'a ve İran'a giden bu yol orta kol ve sol kolun birleşimiydi.

Yine vakıflar aracılığıyla inşa edilen yollardan biri de Ankara yoluydu. Bu yol Sapanca, Geyve, Göynük ve Beypazarı'ndan geçerek ve Ankara'ya ulaşmaktaydı (Çetin, 2014: 337-338).

Sultan Abdülmecid ve II. Abdülhamid'in saltanatında demir yolları inşasına başlanmıştır. İlk olarak İzmir-Aydın hattı sonra da Aydın-Dinar-Denizli ve İzmir-Tire-Ödemiş demiryolları inşa edilerek hizmete sunulmuştur. Bu iki hattı takiben birçok demiryolu hattı inşa edilmiştir (Halaçoğlu, 1991: 128). Halk tarafından heyecanla beklenen demiryolu hattı maalesef Bolu'dan geçmemiştir. Günümüzde de Bolu'da demiryolu hattı bulunmamaktadır.

Günümüzde Bolu şehrinde ulaşım, karayolu ile sağlanmaktadır. Şehirde bulunan tek havaalanı askeriye aittir. Bu hava alanı sivillerin ulaşımına açık değildir. Ülkemizde bulunan ana kara yolları olan D-100 ve TEM (E-80) Bolu'dan geçmektedir. Bu yollar aynı zamanda İstanbul - Ankara arasında ulaşımı sağladığı için Bolu ulaşım açısından önemli bir kavşak üzerinde bulunmaktadır. Bolu üzerinden geçen bu ana yollar Marmara, İç Anadolu ve Karadeniz Bölgesi'ni birbirine bağlamaktadır.

Bolu il sınırlarında 365 km. devlet yolu, 314 km. il yolu ve 113 km. otoyol bulunmaktadır. Bolu'daki karayolları nitelik bakımından şehir ulaşımında yeterli olmaktadır. Bolu il merkezini ilçelere bağlayan yollar genel olarak yeterlidir.

Bolu'nun en önemli otoyollardan biri olan Trans - Avrupa Kuzey - Güney Otoyolu (TEM), Avrupa kıtasındaki birçok ülkeden geçerek Türkiye'ye ulaşmakta ve Kapıkule sınır kapısında başlamaktadır. Doğuda Sarp ve Gürbulak sınır kapılarına, güneyde ise Cilvegözü ve Habur sınır kapılarına ulaşmaktadır. Bu otoyol Ankara ve İstanbul gibi iki önemli şehri birbirine bağlamaktadır. TEM otoyolu Edirne, İstanbul, Kocaeli gibi büyük şehirleri geçerek Bolu'ya ulaşmaktadır. Bolu'da şehir merkezinin kuzey kesiminden geçerek, Yeniçağa'ya ulaşmaktadır. Yeniçağa'dan Mengen ve Zonguldak yönüne de bir yol ayrılmaktadır. Otoyol Yeniçağa'dan sonra Gerede'ye ulaşmakta, Gerede kesiminden sonra ise Ankara ve Çankırı yönünde ikiye ayrılmaktadır. Böylece otoyolun çeşitli bölgelerle bağlantısı sağlanmaktadır. Bolu konumu itibarıyla Karadeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde bulunan şehirlerden Marmara bölgesine ya da İstanbul'a gidiş yolu üzerinde bulunmaktadır.

Bolu'yu İstanbul'a bağlayan diğer bir otoyol D100 Karayolu, Kapıkule sınır kapısından başlamakta ve Gürbulak sınır kapısında son bulmaktadır. Özetle Türkiye'nin doğusu ve batısını birbirine bağlayan bir devlet yoludur. Bolu şehir merkezinden geçmekte olan bir yoldur.

Şehirde Mudurnu ve Göynük ilçelerinden geçerek Bolu ile Bilecik şehirlerini birbirine bağlayan bir devlet yolu da bulunmaktadır. Mudurnu ilçesinden geçen bir yol da Ankara'nın Nallıhan ve Beypazarı ilçeleri üzerinden şehre ulaşımı sağlamaktadır.

Tablo 57 Bolu Şehir Merkezi ile Bolu İlçeleri Arası Uzaklıkları

İlçe	Uzaklık (Km)
Dörtdivan	47
Gerede	50
Göynük	100
Kıbrısçık	63
Mengen	56
Mudurnu	52
Seben	52
Yeniçağa	37

Kaynak: <http://www.bolu.gov.tr/ulasim-2> Erişim Tarihi: 11/01/2019

(2) Şehir İçi Ulaşım Sistemleri

Şehir içi ulaşım ya da küçük ulaşım sistemleri şehir içinde cadde ve sokaklar vasıtasıyla yürütülen ulaşım faaliyetleridir. Şehir merkezinde bulunan ana caddeler, şehrin diğer mahallelerine ya da dış kesimlerine doğru ışınsal biçimde uzanmaktadır. Ana caddeler arasında onları birleştiren sokaklar bulunmaktadır. Sokaklar, caddeler kadar düzgün ve geniş yapıya sahip olmayan yol sistemleridir.

Osmanlı şehirlerinde caddeden çok sokak yapısı benimsenmiştir. Sokak yapıları genellikle dar ve kıvrımlıdır. Sokaklar düz ve eşit genişlikte ilerlememektedir. Sokakların birleştiği alanlarda küçük meydanlar oluşmuştur. Bu organik yapı birçok Osmanlı şehrinde görülmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere buradaki temel amaç sokak üzerinde bulunan evlerin mahremiyetini korumaktır. Mahremiyet isteği, çıkmaz sokakların oluşmasına da katkıda bulunmuştur. Sokak yapısının bu şekilde oluşmasının diğer bir nedeni de motorlu taşıtlar yerine, taşıma veya ulaşım aracı olarak at, eşek, katır gibi hayvanların kullanılmasıdır. Bir ağacın dallarını andıran sokak sistemleri çoğu Osmanlı şehrinde mevcuttur.

Osmanlı şehirlerinde direkt olarak ışınsal bir cadde ile çarşıya ulaşmak mümkün değildir. Öncelikle varsa evin bulunduğu çıkmaz sokak, sırayla daha büyük sokaklar takip edilerek çarşıya ulaşılabilir. “Bu konumu ve özellikleri ile şehir dokusu bir bitki yaprağının üzerindeki damar ve hücre yapısına da benzetilebilir.”(Akdemir; İncili, 2014: 229).

Halk mevcut yol sistemini kullanarak günlük yaşamını sürdürmüştür. Yayalara yolu kat etme kolaylığı sağlamak amacıyla özellikle yokuş alanlarda kıvrılan yollar yapılmıştır. Bütün bu sokak sistemi daha geniş sokaklara açılmakta ve sonunda çarşıda buluşmaktaydı. “Cadde ve sokak sistemlerinde de hem beşer hem de tabiat şartlarına uyum ve uygunluk gözetiliyordu.”(Göney, 2011: 284). “Şehirde sahipsiz boşluklara, anlamsız dış mekanlara rastlanmazdı. Bu suretle her yol, her sokak ve her çıkmaz belli bir nedenle, belli işlevler için meydana getirilmiş şehrin anlamlı mekanlarını meydana getirmiştir.” (Bayartan, 2003: 409-410).

Çıkmaz sokaklar Osmanlı şehirlerinin diğer bir unsurudur. Kuban’a göre “çıkılmaz sokaklara, ana yollardan evlere uzanan özel yollar olarak bakmak doğru olur. Evlerin yerleştirilmesinde de gözlenebilen ferdiyetçi tutum, çıkmaz sokağı doğuran ana sebeptir.” (Kuban, 1968: 69)

23 Haziran 1933’te Osmanlı şehirlerinde mevcut sokak sisteminin değişmesine, özellikle de çıkmaz sokakların ortadan kalkmasına neden olan Belediye Yapı ve Yollar Kanunu kabul edilmiştir. Ayrıca bu kanun ile yolların en az 9,5 m genişliğinde olmasına ve yanında 225 cm yaya kaldırımı zorunlu kılınmıştır. Ayrıca bu kanunla yolların diğer özellikleri ile ilgili de sınırlamalar getirilmiştir (Resmi Gazete/ 21 Haziran 1933, Sayı: 2433, Belediye Yapı ve Yollar Kanunu, s. 2755-2756). Belediye Yapı ve Yollar Kanunu ile birlikte geleneksel cadde ve sokak sistemi oldukça değişikliğe uğramıştır.

Bolu şehrinde geleneksel Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi dolambaçlı ve dar sokaklar ile çıkmaz sokaklar mevcuttu. Günümüzdeki şehircilik anlayışına pek de uygun olmayan bu yapı Bolu şehrinin çekirdeğini oluşturan kesimde hala mevcuttur. Şehirde az sayıda çıkmaz sokak halen bulunmaktadır.

Şehrin ilk kurulduğu alanlar olan Hisar Tepesi, Karga Tepe ve Fırka Tepe’nin topografik koşullarından dolayı cadde ve sokak sistemi dolambaçlı yapıda inşa edilmiştir. Bu sayede yolun eğimi azaltılarak ulaşım daha kolay bir biçime getirilmiştir. Bu bölgelerdeki sokaklar dardır. Bazı eğimli ve birbirine paralel sokaklar arasında geçiş merdivenler aracılığıyla sağlanmıştır.

Şehrin ilk kurulduğu alandan uzaklaştıkça kısmen daha geniş ve daha düz hatlara sahip bir sokak sistemi görülmektedir. Bu bölgede şehrin en önemli caddeleri yer almaktadır. İzzet Baysal Caddesi 2014 yılında araç trafiğine kapatılarak bir alışveriş ve eğlence mekanı haline dönüştürülmüştür. Bu caddenin araç trafiğine kapatılması, ulaşımı olumsuz etkilese de şehir görünümünü açısından olumlu bir etki yaratmıştır.

Fotoğraf 12. İzzet Baysal Caddesi

Daha dış kesimlerde bulunan mahallelerden özellikle şehrin kuzey kesiminde bulunan mahallelerde daha planlı bir yerleşme bulunduğundan birbirine paralel ve birbirini dik kesen cadde ve sokak sistemlerinin daha fazla bulunduğu görülmektedir.

Her şehirdeki geleneksel doku az ya da çok şehrin ihtiyacına göre değiştirilmekte ve şekillenmektedir. Bolu'da geleneksel doku kısmen de olsa değişime uğramıştır. Örneğin Bolu Belediyesi tarafından çıkmaz sokaklar trafiğe açılmaya çalışılmıştır. Yeni binaların inşa edilmesi de geleneksel dokuyu etkilemektedir.

Şehir içinde ulaşımı sağlayan ana arterler Bolu'da da bulunmaktadır. Günümüzde şehir içi ulaşımında kullanılan ana eksenler Ankara ve Düzce yönlerinden şehre ulaşan D-100, D-160 gibi yollar ile başlamaktadır. Şehir merkezinde ulaşımı sağlayan ana arterler ise: Atatürk Bulvarı, İsmet Paşa Caddesi, PTT Caddesi,

Cumhuriyet Caddesi, Şehit Kani Caddesi, Hürriyet Caddesi, Hastane Caddesi, Fevzi Paşa caddeleridir. Şehirdeki diğer ana yollar; Ali Rıza Tekemen Caddesi, Zekai Konrapa Bulvarı, Tavit Mehmet Paşa Caddesi ve Yıldırım Beyazıt caddeleridir.

Bolu’da bahsettiğimiz ana yollar dışında çeşitli özelliklere sahip yollar da bulunmaktadır. Şehrin ilk kurulduğu alan tepeden oluştuğu için bu bölgedeki yollar genellikle yüksek eğimlidir. Bu alandan uzaklaştıkça yolların eğimi azalmaktadır.

Şehir içinde ulaşım özellikle halk otobüsleriyle sağlanmaktadır. Şehir çevresindeki alanlara ve şehrin ilçelerine ulaşım ise otobüs ve minibüsler aracılığıyla sağlanmaktadır. Şehirdeki ulaşım daha çok konutlar ve işyerleri arasında gerçekleşmektedir. Trafığın yoğunlaştığı saatler özellikle sabah ve akşam saatleridir.

Şehrin dışarıyla bağlantısı kara yolu ile sağlanmaktadır. Şehir otogarı D-100 ve TEM’in birleştiği Paşaköy Mahallesi’nde bulunmaktadır. Otogardan hem şehirlerarası hem de şehir ilçeleri arasında ulaşım yapılmaktadır. Şehir merkezi ve ilçeler arasında ulaşımı sağlayan firmalara ait otobüs ve minibüsler her gün karşılıklı olarak Bolu ve ilçe otogarlarından hareket etmektedirler. Bolu otogarından birçok şehre hareket eden otobüs firmaları bulunmaktadır. Ayrıca Bolu ulaşım açısından bir kavşak noktasında bulunduğundan birçok otobüs firması Bolu’ya uğramaktadır.

Ayrıca TEM otoyolu nedeniyle şehir büyük bir transit trafiğe sahne olmaktadır.

4. Temettüat Defterlerine Göre Bolu Şehrinde İktisadi Fonksiyonlar

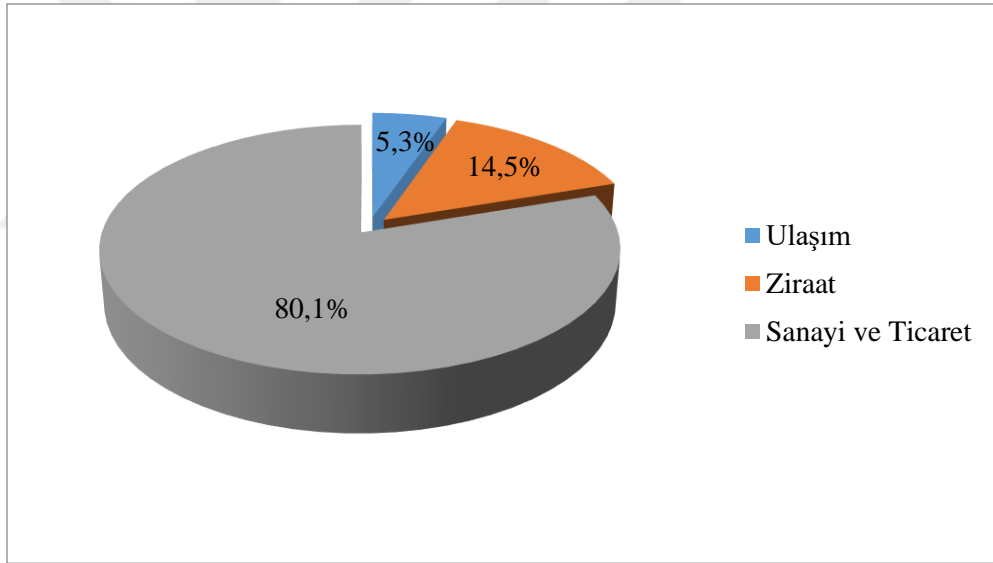
Şehir nüfusu çeşitli hizmetlerin desteklediği farklı ekonomik faaliyet alanlarında çalışmaktadır. Bolu şehri temettüat defterlerine göre şehirde çeşitli nedenlerle çalışamayan yaşlı, dul ve hasta kişiler haricinde, aktif olarak çalışmakta olan kişiler bulunmaktaydı. Şehirde bulunan vergiye tabi 1229 kişiden 1091’i, meslek sahibidir. Meslek sahibi kişilerin 861’i iktisadi hizmetler alanında çalışmaktadır. İktisadi hizmetler alanında çalışan kişilerin tüm aktif nüfus içerisindeki payı %78.9’dur. İktisadi hizmetler alanında çalışmakta olan nüfusun büyük çoğunluğu ticaret ve üretim faaliyetlerinde görev almaktaydı. Tablo 58 ve Grafik 72’ye göre Bolu

şehrindeki aktif nüfusun, iktisadi faaliyetlere dağılımı sanayi ve ticaret hizmetlerinde 690 kişi (%80,1), ziraat alanında 125 kişi (14,5), ulaşım alanında ise 46 kişidir (5,3).

Tablo 58 Bolu Şehri Temettüat Defterlerine Göre İktisadi Faaliyetlerde Hizmet Veren Nüfusun Faaliyet Kollarına Dağılımı

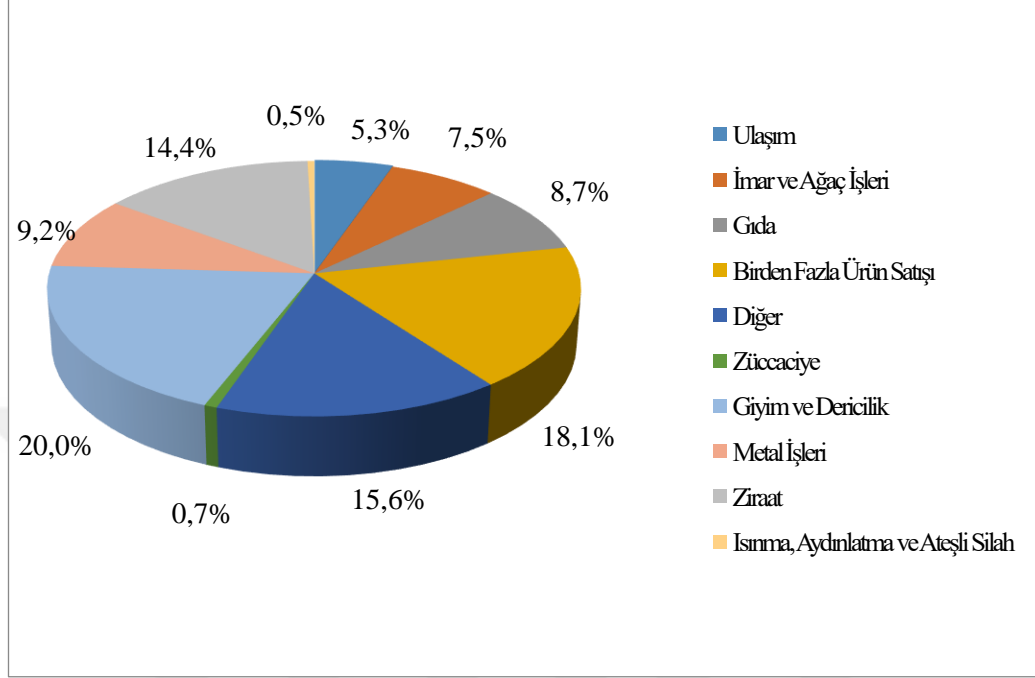
Faaliyet Kolu	Faal Nüfus Sayısı	Oran (%)
Sanayi ve Ticaret	690	80,1
Ziraat	125	14,5
Ulaşım	46	5,3

Grafik 72 Bolu Şehri Temettüat Defterlerine Göre İktisadi Faaliyetlerde Hizmet Veren Nüfusun Faaliyet Kollarına Dağılımı (%)

XIX. yüzyılda Bolu şehrinde gerçekleşen ekonomik faaliyetler içerisinde en fazla kişi sayısı olan faaliyet kolu sanayi ve ticarettir. İktisadi faaliyetlerde hizmet veren 861 kişi çeşitli sektörlere dağılmıştır. Grafik 73'e göre şehirde on ayrı sektörde hizmet veren meslek grupları bulunmaktadır. Şehirdeki mesleklerin sektörlere dağılımı şöyledir: giyim ve dericilik %20, birden fazla ürün satışıyla ilgilenenler %18.1, ziraat %14.4, metal işleri %9.2, gıda %8.7, imar ve ağaç işleri %7.5, ulaşım % 5.3, züccaciye %0.7, ısıtma, aydınlatma ve ateşli silahlar %0.5, diğer %15.6

Grafik 73 Bolu Şehri Temettuat Defterlerine Göre 1844 Yılında İktisadi Faaliyetlerin Sektörel Dağılımı

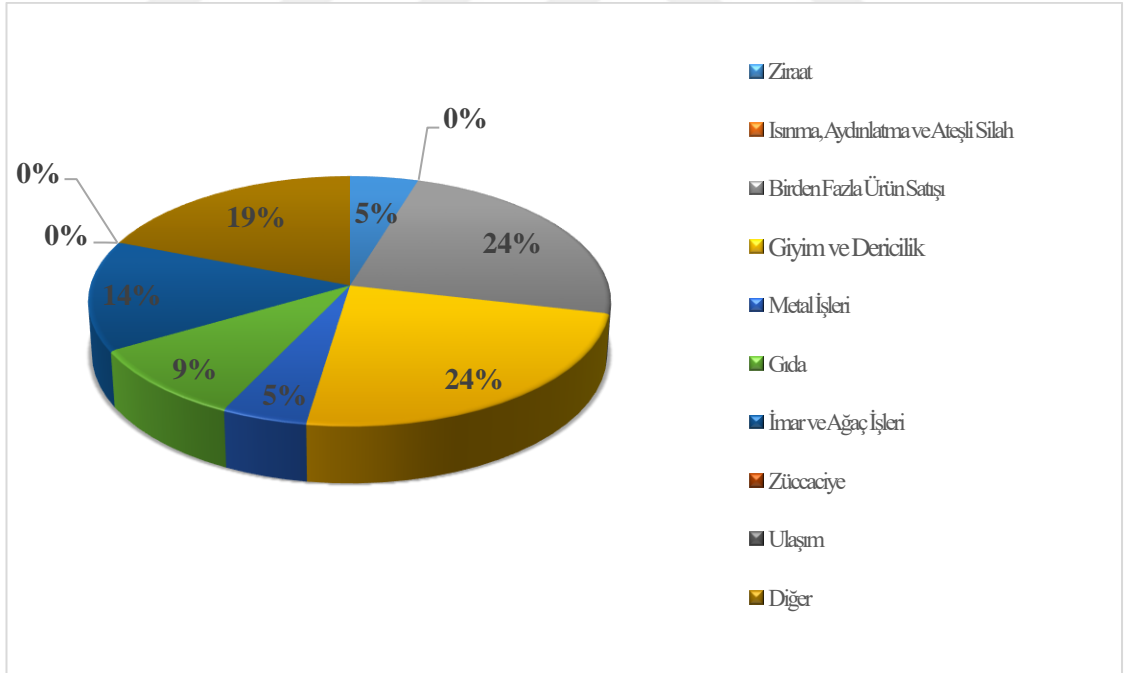

Tablo 59 Temettuat Defterlerine Göre İktisadi Alanda Hizmet Veren Kişilerin İkamet Alanına Göre Sektörel Dağılımı

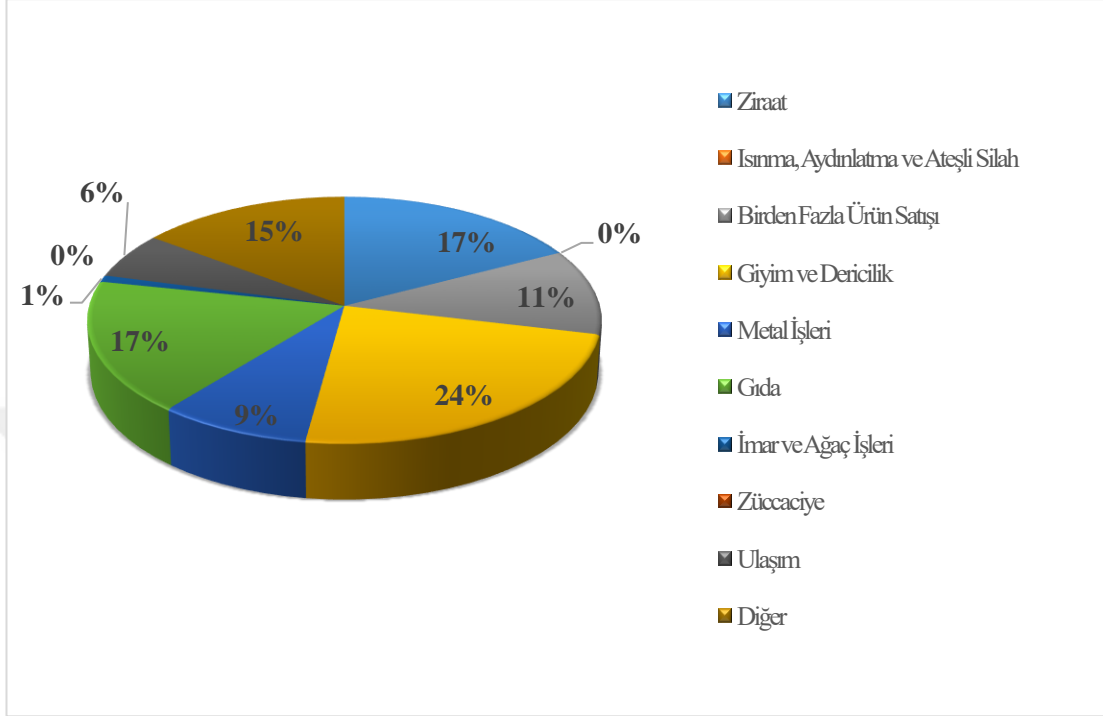
Meslekler	Akmescit	Akpınar	Cami-i Kebir	Debbağlar	Ermeniyan -1 Atik	Ermeniyan -1 Cedid	Gölyüzü
Ziraat	1	20	2	6	3	1	14
Isınma, Aydınlatma ve Ateşli Silah	0	0	1	0	0	0	0
Birden Fazla Ürün Satışı	5	13	7	14	10	22	11
Giyim ve Dericilik	5	27	3	12	23	26	14
Metal İşleri	1	10	4	9	5	9	8
Gıda	2	20	9	4	4	0	7
İmar ve Ağaç İşleri	3	1	9	8	1	0	8
Diğer	4	17	9	15	7	10	13
Ulaşım	0	7	3	4	2	4	5
Züccaciye	0	0	0	0	6	0	0

Meslekler	Aslahaddin	Karaçayır	Karamanlı	Semer kand	Yeni Cami	Çukur	Toplam
Ziraat	7	38	19	10	3	0	124
Isınma, Aydınlatma ve Ateşli Silah	0	1	0	1	0	1	4
Birden Fazla Ürün Satışı	4	27	13	16	5	9	156
Giyim ve Dericilik	6	25	12	8	9	2	172
Metal İşleri	3	14	10	1	1	4	79
Gıda	4	8	9	4	1	3	75
İmar ve Ağaç İşleri	2	13	13	6	1	0	65
Diğer	3	28	12	8	5	3	134
Ulaşım	1	9	5	4	1	1	46
Züccaciye	0	0	0	0	0	0	6

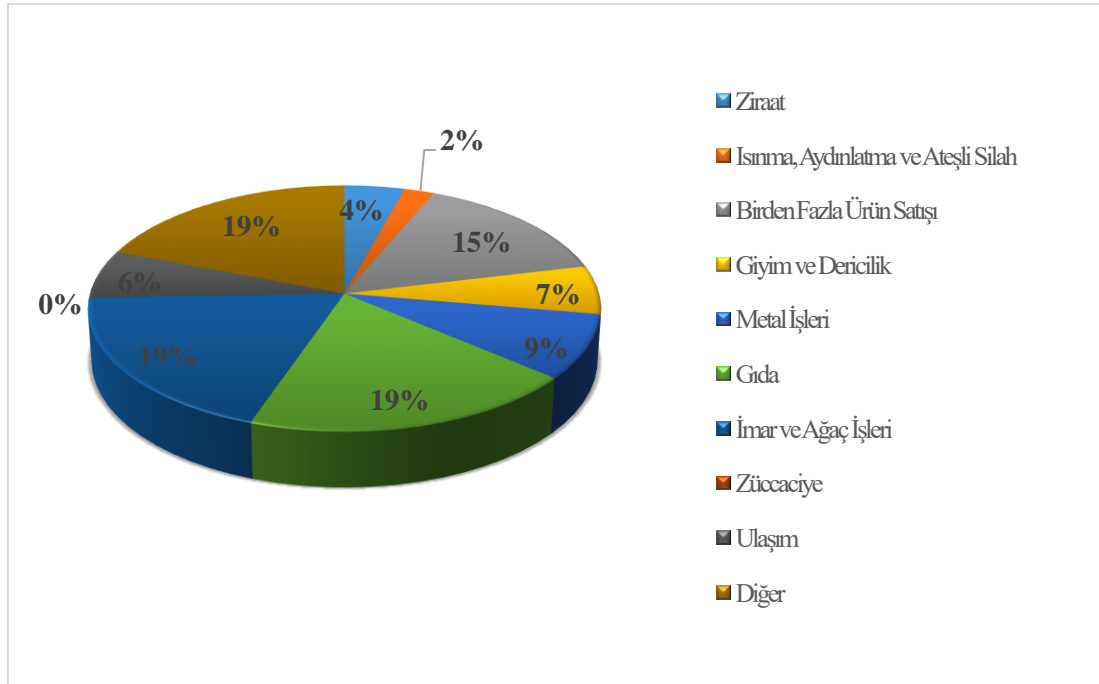
Grafik 74 Akmescit Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

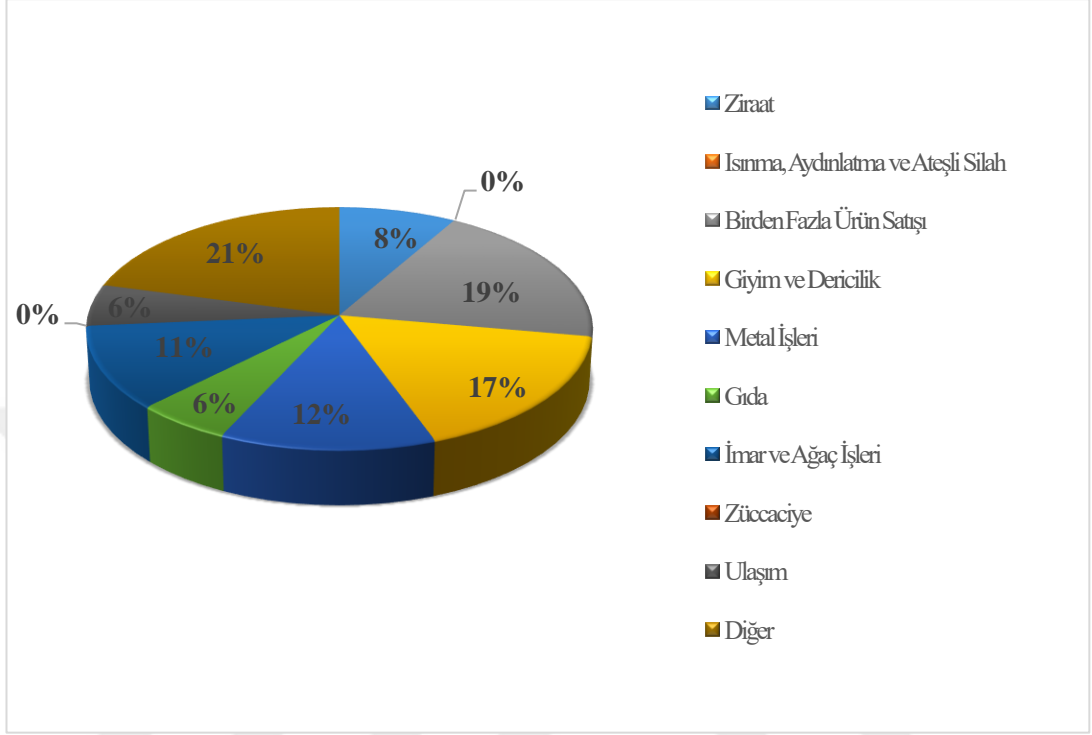
Grafik 75 Akpınar Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

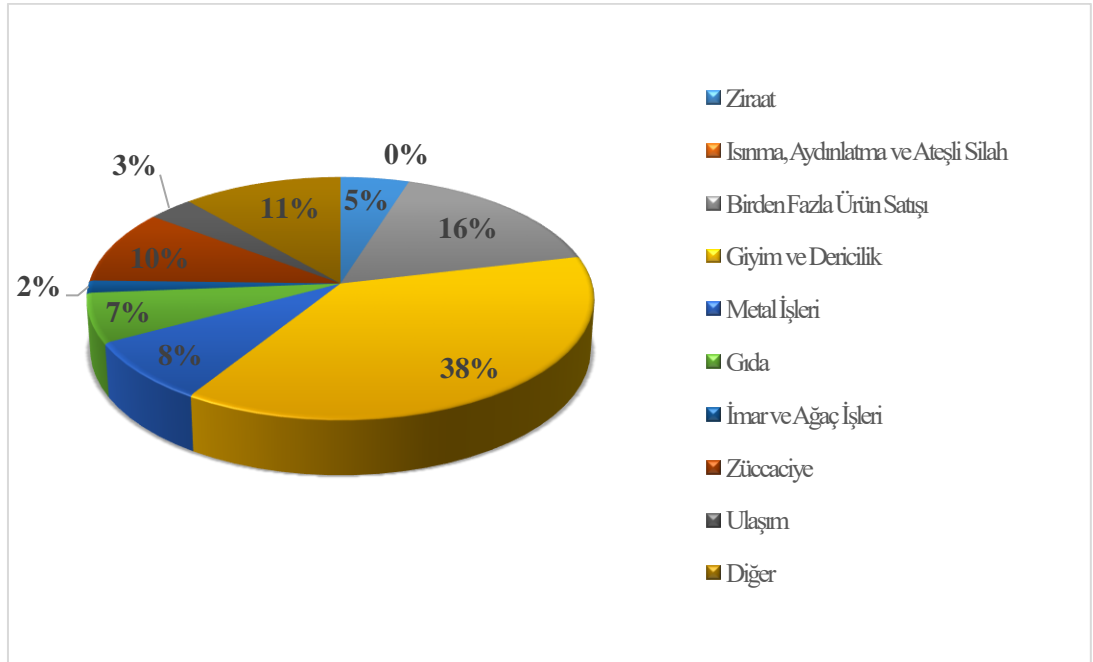
Grafik 76 Cami-i Kebir Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

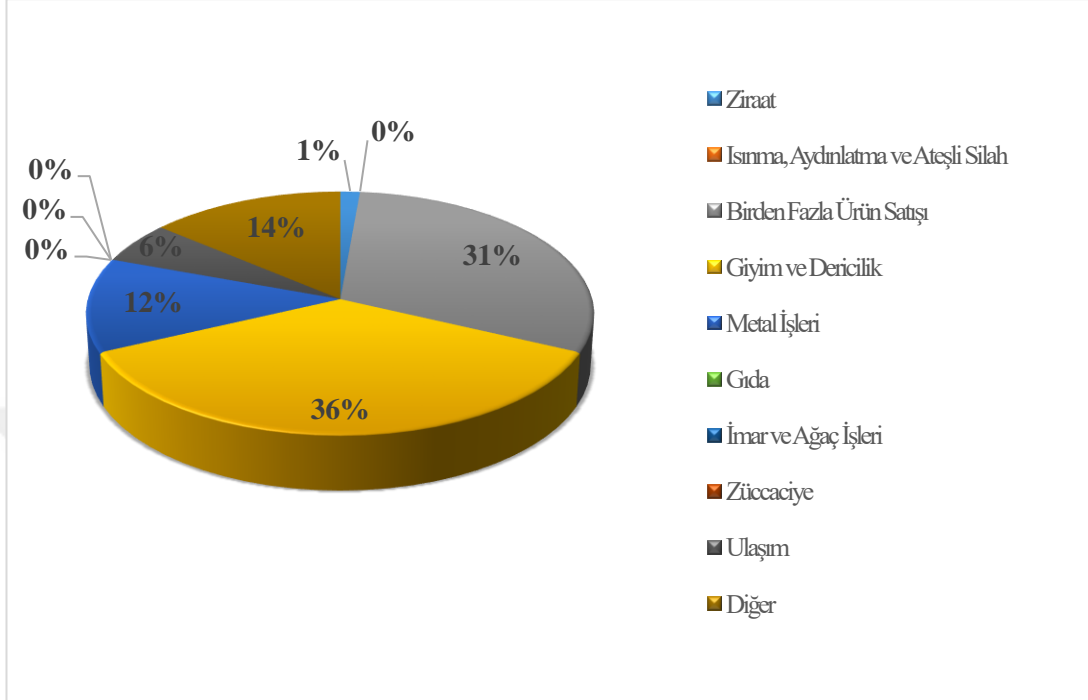
Grafik 77 Debbaglar Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

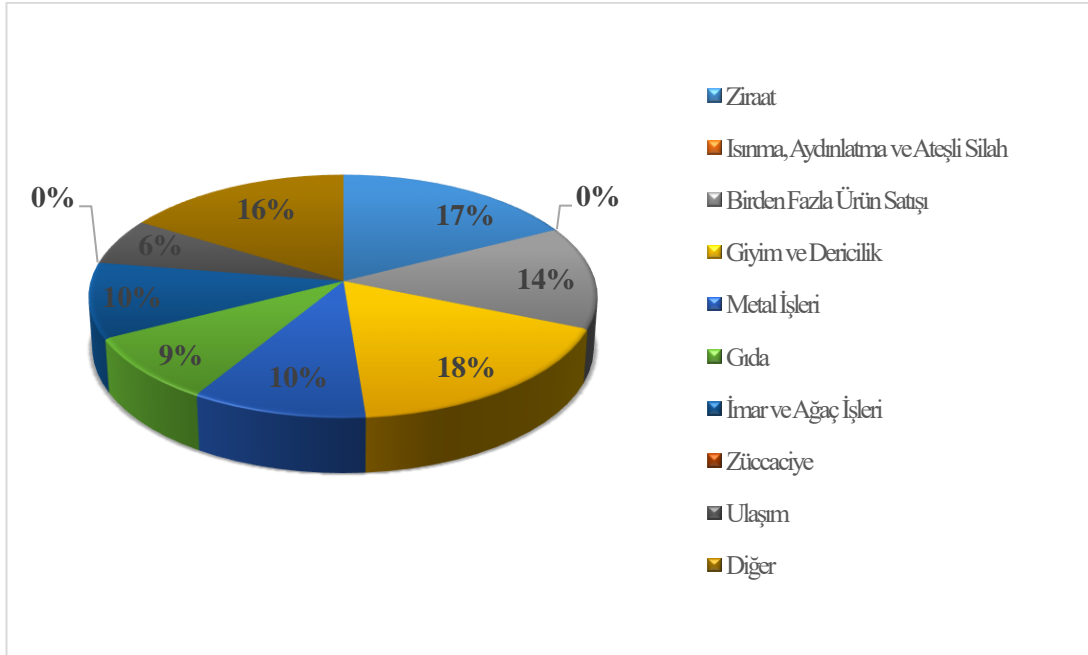
Grafik 78 Ermeniyan-1 Atık Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

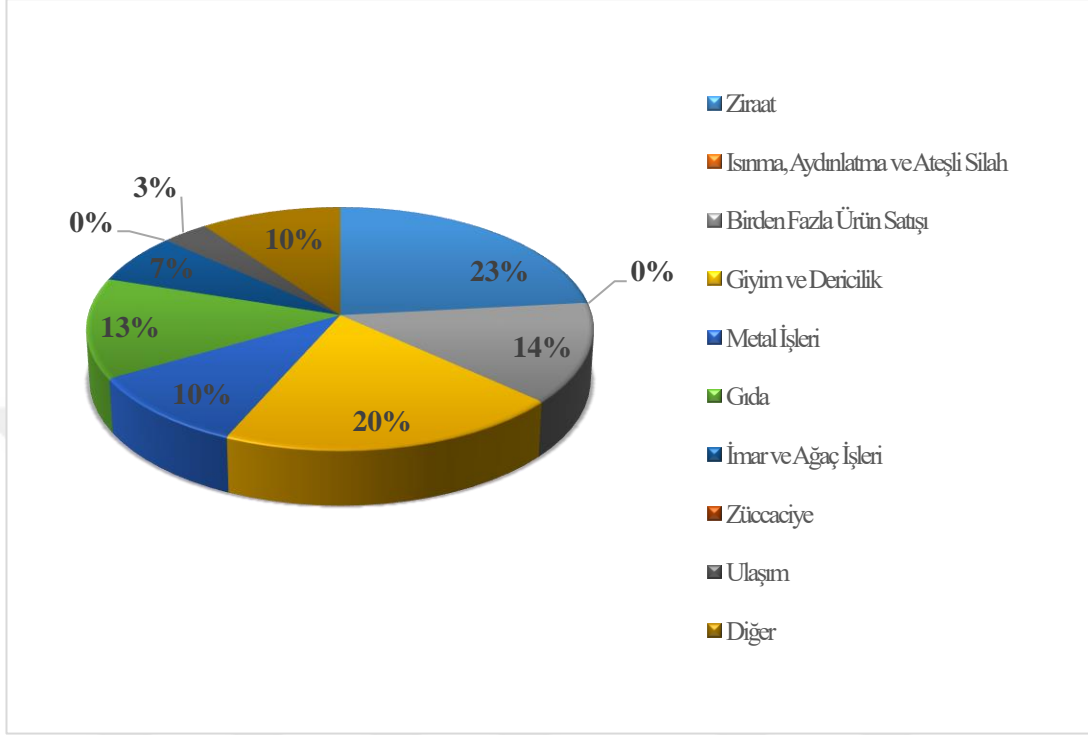
Grafik 79 Ermeniyan-1 Cedit Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

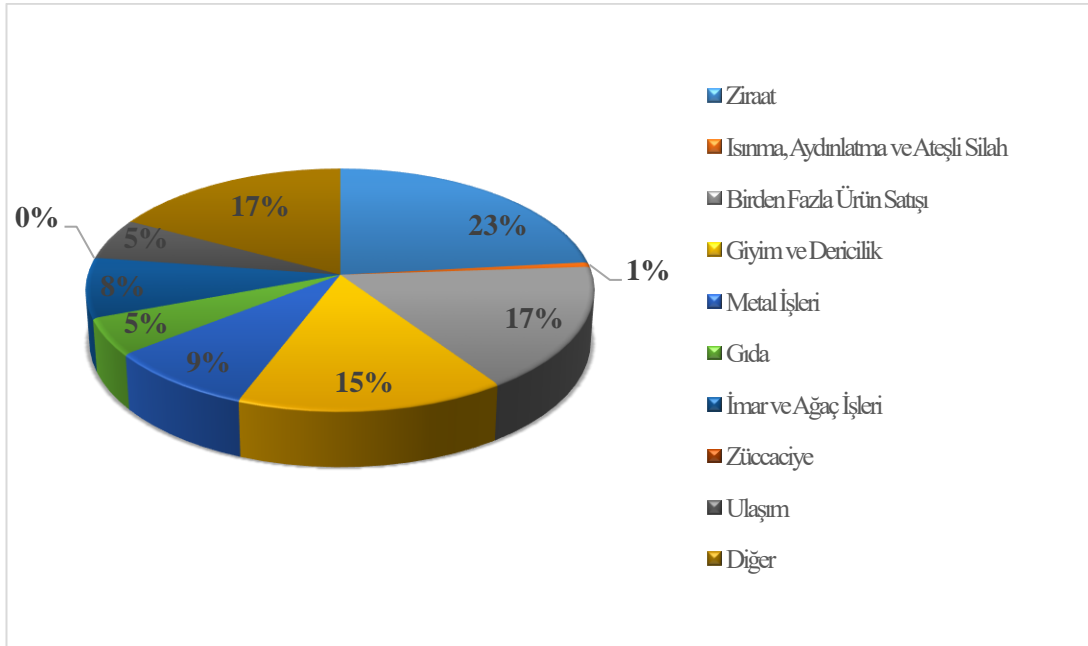
Grafik 80 Gölyüzü Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

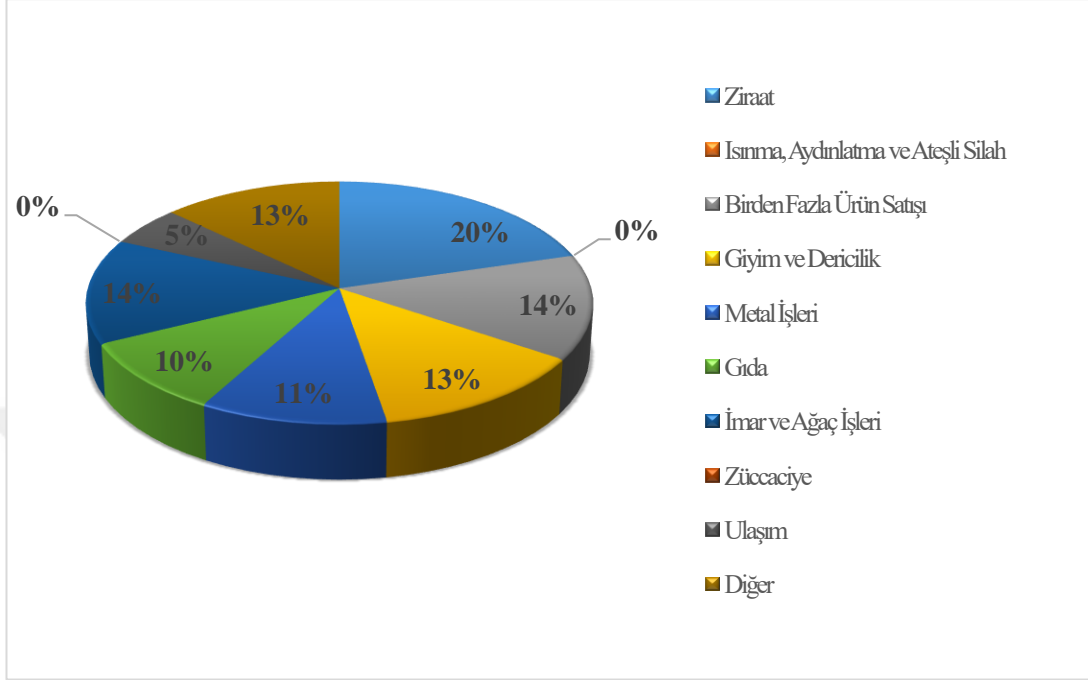
Grafik 81 Aslahaddin Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

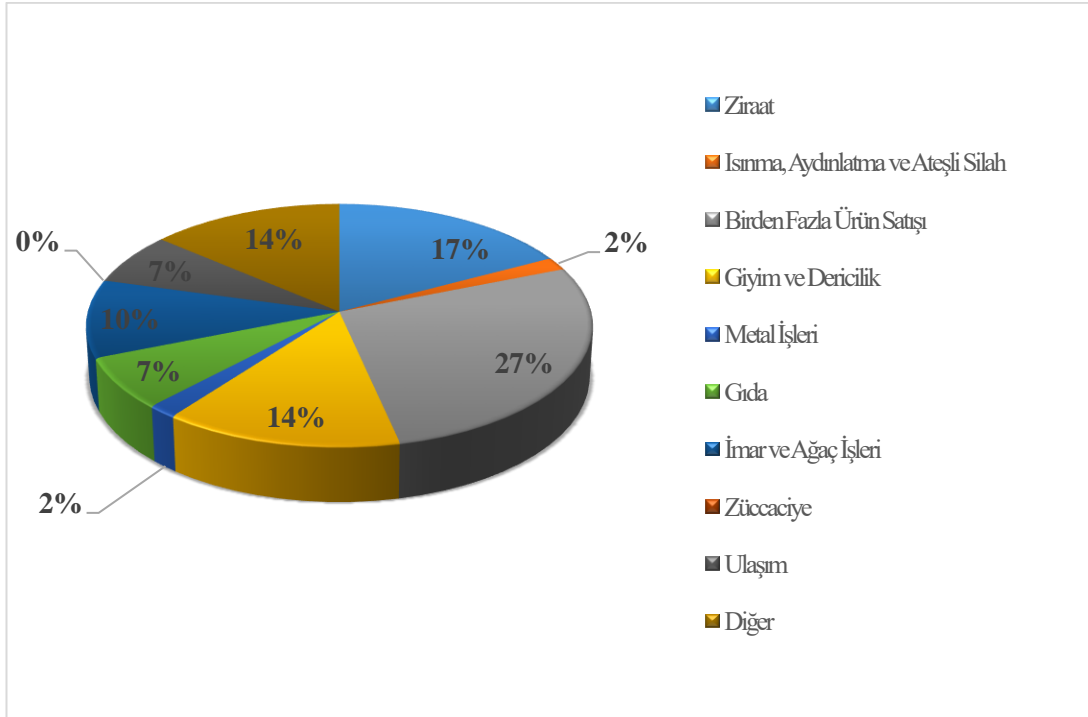
Grafik 82 Karaçayır Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

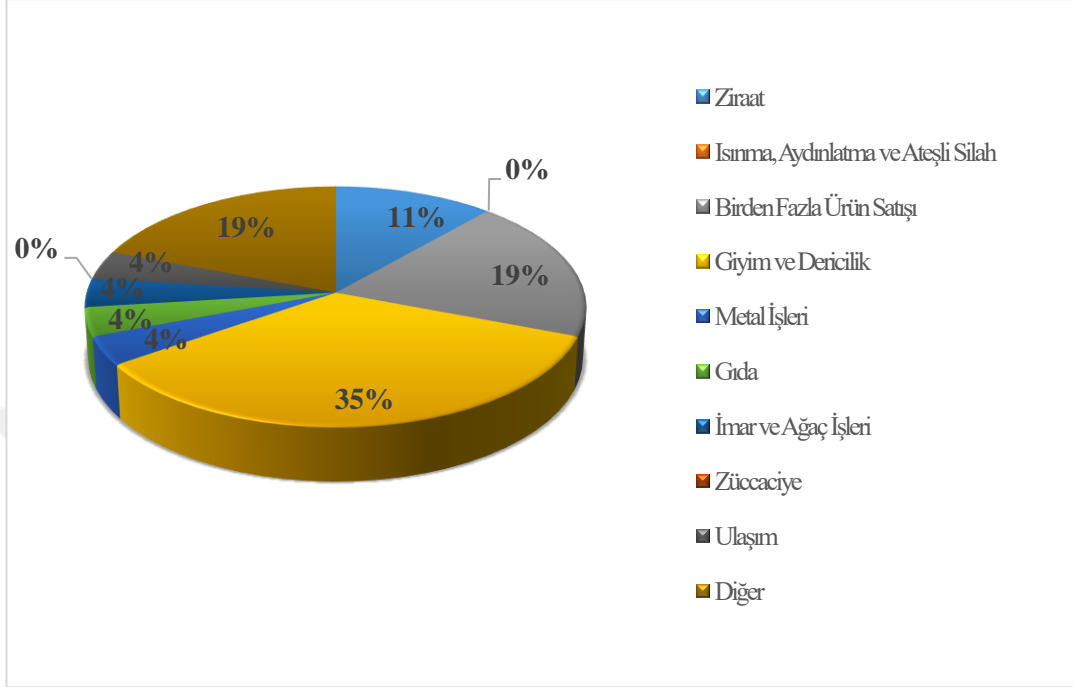
Grafik 83 Karamanlı Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

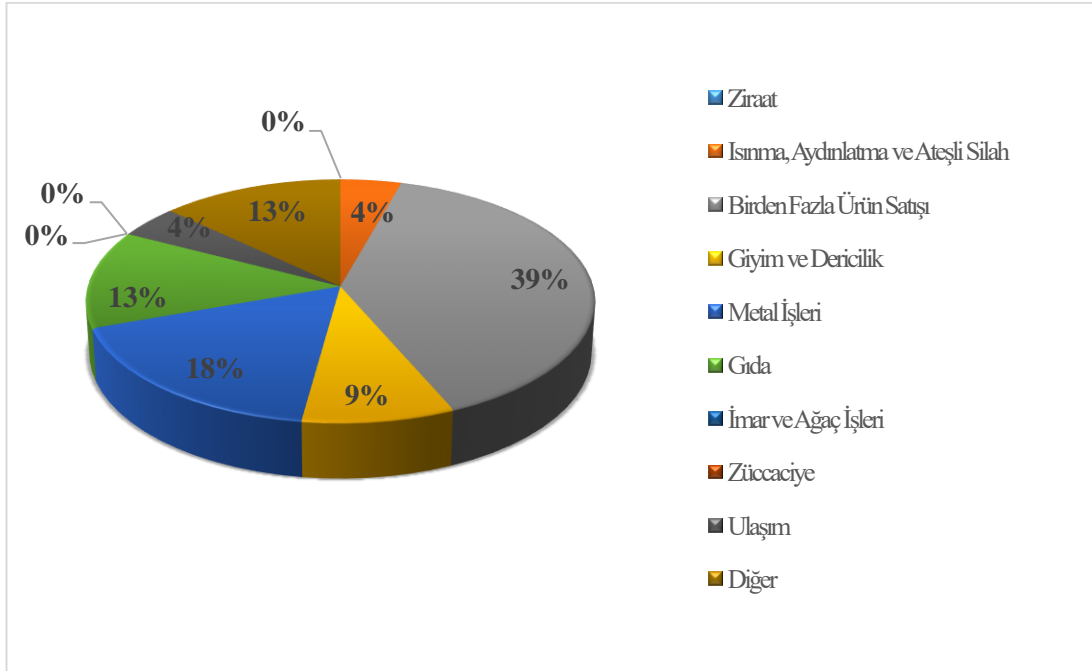
Grafik 84 Semerkand Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

Grafik 85 Yeni Cami Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

Grafik 86 Çukur Mahallesi'nde İkamet Eden Aktif Nüfustan İktisadi Faaliyetlerde Çalışanların Sektörel Dağılımı

Tablo 59'u incelediğimizde çeşitli mahallelerde ikamet eden iktisadi faaliyetlerde hizmet veren 861 meslek sahibinin sektörel anlamda dağılımını görmekteyiz. Giyim ve dericilik sektörü içerisinde ve bu sektörün yan kollarında hizmet veren meslekler şehirde en fazla icra edilmekte olan mesleklerdir. Şehirde bu sektöre hizmet veren 172 kişi (%20) bulunmaktadır. Bu sektörde hizmet veren kişilerin en çok ikamet ettiği mahalleler Akpınar (27, %15), Ermeniyan-1 Cedid (26, %15), Karaçayır (25, %14) ve Ermeniyan-1 Atik'tir (23, %13). Ermeniyan-1 Atik Mahallesi'nde ikamet eden kişilerin %38'i, Ermeniyan-Cedid Mahallesi'nde ikamet eden kişilerin %36'sı bu sektörde hizmet vermektedir. Ayrıca Ermeni mahallelerinde bu sektörde hizmet verenlerin tamamına yakını terzilik veya dikicilik mesleği erbabından ve onların çıraklarından oluşmaktadır.

Giyim ve dericilik sektöründe hizmet verenler kişilerin %60'ından fazlası terzilik veya dikicilik erbabından ve bu meslekte çıraklık yapmaktadır. Bu sektöre ait meslekler en az Çukur (2, %1) ve Cami-i Kebir (3, %1) mahallelerinde ikamet eden kişiler arasında görülmektedir.

Dericilik ya da debbağlık en çok Karaçayır (12) ve Debbağlar (4) mahallelerinde ikamet eden kişiler tarafından yapılmaktadır. Debbağlar / Tabaklar Mahallesi doğal olarak adını bu meslekten almıştır.

Şehirde iktisadi faaliyetlerde en çok kişinin bulunduğu ikinci sektör 156 kişi (%18) ile birden fazla ürünün satıldığı meslek grupları yer almaktadır. Burada en fazla icra edilmekte olan meslek bakkallık ve attarlıktır. Birden fazla ürünün satıldığı meslekler en çok Karaçayır (27, %17), Ermeniyan-1 Cedid (22, %14), Semerkand (16 %10) ve Debbağlar (14, %9) mahallelerinde ikamet edenler tarafından yapılmaktadır. Bu sektörde hizmet veren kişiler en az Aslahaddin (4 %2,5), Akmesic (5, %3) ve Yeni Cami (5, %3) mahallelerinde ikamet etmektedir.

Ziraat sektöründe çalışan 124 kişinin en fazla ikamet ettiği mahalleler; Karaçayır (38, %30), Akpınar (20, %16), Karamanlı (19, %15) ve Gölyüzü (14, %11) mahalleleridir. Ziraat sektöründe hizmet veren kişilerin %58'i rençberlik yapmaktadır. Çukur Mahallesi'nde ziraat ile geçinen hiç kimse ikamet etmemektedir.

Ermeniyan-ı Cedid ve Akmescit mahallelerinde oturmakta olan birer kişi, Cami-i Kebir Mahallesi'nde ise iki kişi bu sektörde çalışmaktadır.

Metal işleri sektöründe hizmet veren 79 meslek sahibi bulunmaktadır. Bu sektörde hizmet veren kişiler en çok Karaçayır (14, %17), Karamanlı (10, %12) ve Akpınar (10, %12) mahallelerinde ikamet etmektedir. Metal işleri sektöründe en çok yapılan meslekler sırasıyla nalbantlık, kalaycılık, demircilik meslekleri ve bu mesleklerin çıraklarıdır. Semerkant, Yeni Cami ve Akmescit (%1) mahallelerinde ikamet eden birer kişi bu sektörde hizmet vermektedir.

Nalbant esnafı şehirde çok sayıda bulunmaktaydı. Bunun nedeni şehrin sürekli olarak ticari hareketliliğe sahip olması ve şehirde süvari (atlı asker) birliğinin bulunmasıdır. Unutulmamalıdır ki o dönemde birincil ulaşım aracı olarak binek hayvanlar kullanılmaktadır.

Gıda sektöründe hizmet veren 75 kişinin yoğunlukla oturduğu mahalleler; Akpınar (20, %26), Cami-i Kebir (9, %12), Karamanlı (9, %12) ve Karaçayır (8, %10) mahalleleridir. Gıda sektöründe en sık görülen meslekler ekmekçilik ve aşçılıktır. Ermeniyan-ı Cedid Mahallesi'nde ikamet etmekte olan kişilerden hiçbiri bu sektörde hizmet vermemektedir. Yeni Cami Mahallesi'nde ikamet eden bir (%1), Akmescit Mahallesi'nde ikamet eden iki kişi (%2) gıda sektöründe hizmet vermektedir.

İmar ve ağaç işleri sektöründe hizmet veren meslek sahipleri 65 kişiden oluşmaktadır. Bunlar en çok Karamanlı (13, %20), Karaçayır (13, %20), Cami-i Kebir (9, %13), Debbağlar (8, %12) ve Gölyüzü (8, %12) mahallelerinde ikamet etmektedir. Bu sektörde en çok icra edilen meslekler dülgerlik ve boyacılık meslekleri ile bu mesleklerin çıraklarıdır. Ermeniyan-ı Cedid ve Çukur mahallelerinde bu alanda hizmet veren bir meslek sahibi ikamet etmemektedir. Akpınar, Ermeniyan-ı Atik ve Yeni Cami mahallelerinde ise bu sektörde çalışan birer kişi (%1,5) ikamet etmektedir.

Şehirde bulunan diğer bir sektör ise ulaşımdır. Şehirde ulaşım sektöründe hizmet veren 46 kişi bulunmaktaydı. Bu sektörde Karaçayır (9, %19), Akpınar (7, %15), Gölyüzü (5, %10) ve Karamanlı (5, %10) mahallelerinde ikamet etmekte olan meslek sahipleri öne çıkmaktadır. Karaçayır Mahallesi bu sektördeki meslek erbabının yaklaşık %20'sini karşılamaktadır. Bu sektörde en öne çıkan meslek bargirciliktir.

Ulaşım sektöründe hizmet vermekte olan kişilerin %91'i, bargircilik yapmaktadır. Diğer meslekler ise, arabacılık ve katırcılıktır. Akmescit Mahallesi'nde ikamet edenlerden hiçbiri ulaşım sektöründe çalışmamaktadır. Aslahaddin, Yeni Cami ve Çukur mahallelerinde ikamet eden birer kişi (%2) bu sektörde hizmet vermektedir.

Az sayıda kişinin (6) hizmet vermekte olduğu zücaciyeye sektöründeki kişilerin tümü Ermeniyan-ı Atık Mahallesi'nde ikamet etmektedir. Şehirde bu sektörde bulunan meslekler ise elekçi (5) ve çanakçıdır (1).

Isınma, aydınlatma ve ateşli silahlar, oldukça az sayıda kişinin (4) bulunmakta olduğu bir sektördür. Cami-i Kebir, Karaçayır, Semerkand ve Çukur mahallelerinde ikamet edenlerden birer kişi (%25) bu sektörde hizmet vermektedir. Tüfekçi (2), barutçu (1) ve mumcu (1) bu sektörde hizmet veren mesleklerdir.

Şehirde bulunan mahallelerde ikamet edenlerin sektörel dağılımını incelediğimizde bazı mahallelerde birden fazla sektörün ön plana çıktığını ve iki farklı sektörde eşit miktarda kişinin çalışmakta olduğunu görmekteyiz. Örneğin Akmescit Mahallesi'nde giyim ve dericilik ile birden fazla ürün satışı sektöründe, Cami-i Kebir Mahallesi'nde gıda ile imar ve ağaç sektöründe, Gölyüzü Mahallesi'nde ziraat ile giyim ve dericilik sektöründe çalışmakta olan kişi sayısı birbirine eşittir.

İktisadi faaliyetler alanında hizmet veren kişiler en çok Karaçayır (163, %18), Akpınar (115, %13), Karamanlı (93, %11) ve Gölyüzü (80, %9) mahallelerinde ikamet etmektedir. Bu alanda hizmet veren kişiler ise en az Akmescit (21, %2), Çukur (23, %2) ve Yeni Cami (26, %3) mahallelerinde ikamet etmektedir.

a. Bolu Şehri Temettüat Defterlerinde Ziraat Sektörü

Bolu şehri hakkında önemli bilgiler içeren 1844 tarihli temettüat defterlerinden, o dönemde şehirde ikamet eden kişiler tarafından gerçekleştirilen tarım ve hayvancılık faaliyetleri hakkında bilgi sahibi olmaktadır. Sadece tarım ve hayvancılıkla ilgilenen kişilerin dışında, diğer sektörlerde meslek sahibi olan kişilerin büyük kesimi kendi ihtiyaçlarını karşılamak için tarım ve hayvancılıkla da ilgilenmekteydiler.

Temettüat bir kazanç vergisi olduğu için her türlü kazanç defterde yerini almaktaydı. Sağlıklı ve çalışabilecek nitelikteki erkeklerin tümü bu vergiye tabiydi. Bu nedenle kişinin bir dönüm arazisi ya da bir koyunu var ve buradan bir kazanç elde ediyorsa mutlaka bu defterlerde belirtilmek zorundaydı.

Bolu şehri temettüat defterlerine göre bu dönemde şehirde ikamet eden kişilerin tasarrufunda olan tarla ve bahçe olarak iki farklı ekili-dikili alan bulunmaktaydı. Tarlalar özellikle çeşitli tahıllar ekilmesi için kullanılmaktaydı. Bahçeler ise tarlalara göre daha küçük ölçekli alanlardı. Bahçeler sebze ve meyve yetiştirilmekte kullanılmaktaydı.

Temettüat defterlerinde kayıt altına alınan kişilere ait; az sayıda fındık, armut, ceviz ve erik ağacı ile çeşitli meyve ağaçlarının bulunduğu belirlenmiştir.

Şehir halkından olup, ziraat sektöründe hizmet vermekte olan 125 kişiyi alt dallara ayırdığımızda şehirde ikamet eden 118 kişinin tarım ve 7 kişinin de hayvancılıkla ilgilendiği görülmektedir. Şehirde bu 125 kişinin dışında da tarım ve hayvancılık sektörüyle ilgilenenler bulunmaktaydı. Bu nedenle şehirde tarım ve hayvancılık sektörlerinin önemli bir iktisadi faaliyet olduğunu söylemek mümkündür.

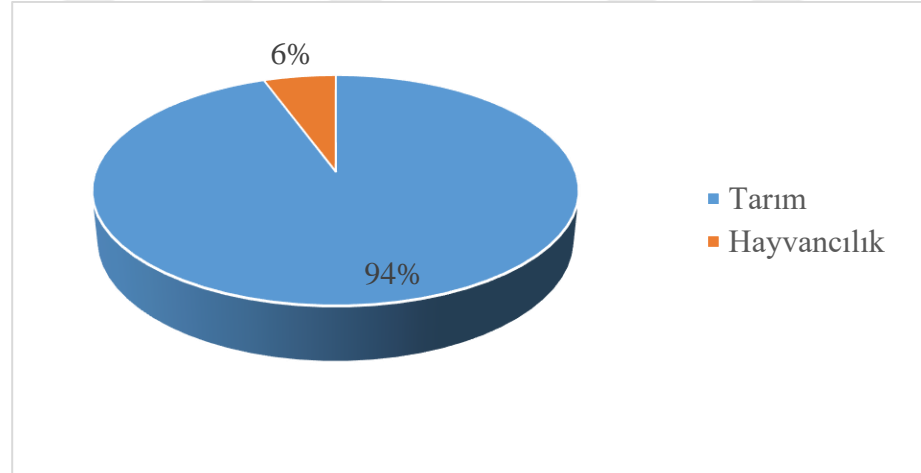
Tablo 60'ı incelediğimizde Karaçayır Mahallesi'nde ikamet eden 37 (%29) kişi, Akmescit Mahallesi'nde ikamet eden 20 kişi (%16), Gölyüzü Mahallesi'nde ikamet eden 14 kişi (%11) tarımla geçimini sağlamaktadır. Çukur Mahallesi'nde ikamet eden aktif nüfustan hiç kimse tarımla ilgilenmemektedir. Akmescit, Ermeniyan-1 Cedit ve Ermeniyan-1 Atik mahallelerinde ikamet eden 1 kişi tarımla ilgilenmektedir. Geçimini sadece hayvancılıkla sağlayan yedi kişi; Karamanlı (3), Ermeniyan-1 Atik (2) ve Karaçayır (2) mahallelerinde ikamet etmektedir.

Grafik 87'ye göre ziraat sektöründe hizmet vermekte olan kişilerin büyük bir kısmı tarım ile geçinmektedir (%94).

Tablo 60 Bolu Şehri Temettuat Defterlerine Göre Ziraat Sektöründe Hizmet Veren Kişilerin İkamet Ettiği Mahallelere Dağılımı

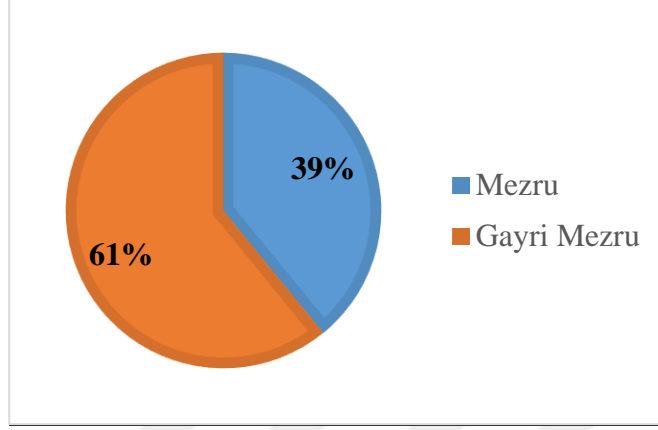
Mahalle Adı	Tarım	Hayvancılık
Akmescit	1	0
Akpınar	20	0
Cami-i Kebir	2	0
Debbağlar	6	0
Ermeniyan-1 Atik	1	2
Ermeniyan-1 Cedit	1	0
Gölyüzü	14	0
Aslahaddin	7	0
Karaçayır	37	2
Karamanlı	16	3
Semerkand	10	0
Yeni Cami	3	0
Çukur	0	0
Toplam	118	7

Grafik 87 Bolu Şehrinde Ziraat Sektöründe Hizmet Veren Kişilerin Dağılımı

Temettuat defterlerine göre şehirde ikamet eden kişilerin tasarrufunda bulunan 13.678 dönüm arazinin 8.328 dönümü ekili-dikili değildir yani gayrimezrudur. 5.374 dönüm ise ekili ve dikili (mezru) ya da kira yoluyla gelir getiren arazilerden oluşmaktadır. Toplam arazi içerisinde ekili-dikili alan %39, boş bırakılan alan ise %61'dur. (Grafik 88)

Grafik 88 Bolu Şehri Temettuat Defterlerine Göre Ekili-Dikili ve Boş Arazi Alanının Oranı

1844 tarihinde şehirde ikamet eden kişiler tarafından yetiştirilen ve gelir elde edilen hayvan sayısı ve bu hayvanların türleri Tablo 61’de görüldüğü gibidir. Şehirde ikamet eden kişilere ait 2.460 baş hayvan bulunmaktadır. Bunun %55’inden fazlası büyükbaş hayvanlardan oluşmaktadır. Ayrıca şehrin çeşitli mahallelerinde ikamet eden kişilere ait 120 adet arı kovanı bulunmaktadır.

Tablo 61 Temettuat Defterlerine Göre Gelir Elde Edilen Hayvanların Dağılımı

	Adet
Büyükbaş Hayvan	1.372
Küçükbaş Hayvan	794
Binek Hayvan	294
Arı Kovanı	120

E. Şehrin Kültürel ve Sosyal Fonksiyonları

Şehirlerde sunulmakta olan temel hizmetlerden biri de kültürel ve sosyal hizmetler ya da fonksiyonlardır. Şehirler kültürel faaliyetlerin ortaya çıkmasını ve gelişmesini sağlamaktadır (Göney, 2017, C.I: 88). Bu şekilde şehirler çevrelerini daima etkileri altına almaktadırlar.

Şehirlerdeki kültürel ve sosyal fonksiyonlar; dini hizmetler, eğitim hizmetleri, sağlık ve temizlik hizmetleri ile kültür-sanat etkinliklerinden oluşmaktadır.

Şehirlerdeki kültürel ve sosyal fonksiyonlar, diğer fonksiyonlar olan idari ve iktisadi fonksiyonları tamamlamakta ve bu fonksiyonlar etkisiyle biçimlenmektedirler.

Şehirlerdeki yer alan diğer hizmetler gibi kültürel ve sosyal hizmetler de, çeşitli mimari yapılar aracılığıyla karşılanmaktadır. Bu mimari yapılar ne kadar çok çeşitliyse, şehre ait kültür de o kadar gelişmiş olarak düşünülebilir. Kültürel ve sosyal hizmetlerin karşılandığı mimari yapılar tamamen şehirlere özgü olmasa da, bu yapıların çeşitliliği şehri, şehir haline getirmektedirler.

Bolu şehri, adının eski dönemlerden itibaren bir şehrin sahip olması gereken kültürel ve sosyal tesislere sahiptir. Fakat günümüzdeki kültürel ve sosyal yapısına kavuşmasını sağlayan en önemli dönem bir Türk şehri haline geldiği zamandır. Günümüzde şehirde hala Türk- Osmanlı şehirlerine özgü sosyal, dini ve sivil mimari yapıların, el sanatlarının, gelenek ve göreneklerin görülmesi bu düşüncemizi desteklemektedir.

1. Kültürel ve Sosyal Etkinliklerin Gerçekleştirildiği Alanlar ve İşlevleri

Şehirlerde kültürel ve sosyal etkinliklerin gerçekleştiği çok sayıda mimari yapı bulmak mümkündür. Osmanlı şehirlerinde kültürel ve sosyal fonksiyonları karşılayan mimari yapılar yaygındır. Bu yapıların başında mahallelerin ve dolayısıyla şehrin meydana gelmesini sağlayan camiler ön plana çıkmaktadır. Camiler inşa edilme amaçları olan dini etkinlikler dışında, Müslüman halkın belirli zamanlarda toplandığı alanlar olması nedeniyle, idari duyuruların da yapıldığı alanlardı. Camilerin yakınında yer alan hamam, imaret gibi yapılarla birlikte sosyal hayat ve dini yapılar birbirine kaynakmış vaziyettedir. Bütün bu yapıların inşa ediliş ve kullanılış biçimi şehrin kültürünü oluşturmaktadır.

Osmanlı döneminde fethedilen şehirlere bir ulu cami inşa ettirilir ya da şehirde mevcut ise kilise gibi diğer dini yapılar ulu cami haline dönüştürülebilmekteydi. Ulu camiye genelde şehrin kültürel ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan diğer yapılar ya da diğer bir deyişle külliye oluşumu takip etmektedir. Diğer yapılar arasında hamam,

medrese, imaret, hastane, kervansaray ve han gibi yapılar bulunmaktadır. Bu yapıların yüksek inşa teknikleri ile birbirine uyum içerisinde yapılması şehirleri kırsal alanlardan ayıran kültürel bir sonuçtur.

Osmanlı Devleti her şeyden önce sosyal bir devlettir. Bahsedilen bütün bu mimari yapıların varlığı bu durumun başlıca kanıtlarıdır. Vakıf sistemi, imaretlerin ve hamamların işlevi bu anlamda değerlendirilmelidir. Bütün bu özellikleriyle Türk-Osmanlı şehri, Batı şehirlerinden rahatlıkla ayırt edilebilmektedir.

a. Dini Tesisler ve Külliye

Cami, mescit ve külliye türünden oluşan yapılar kültürel ve sosyal fonksiyonlar konusunda ilk ele almamız gereken mimari unsurlardır.

Osmanlı şehirlerinde şehrin merkezinde yer alan Ulucami dışında bir de mahallelerin çekirdeğini oluşturan mahalle camileri ve bazı mahallelerde de vakit namazlarının kılındığı küçük mescitler bulunmaktaydı. Osmanlı şehirlerinde şehrin büyüklüğüne göre genellikle birkaç cami ve birkaç mescit bulunurdu.

Ulu cami ya da Cuma Camisi her şehirde bulunmaktadır. “Ulucami, şehir halkının ibadet için toplandığı ve siyasi, toplumsal olayların halk tarafından konuşulduğu yerlerdir.” (İnalçık; Arı, 2005: 33, 52). Bolu şehrindeki Ulucami, Cami-i Kebir olarak da anılan Yıldırım Bayezid Camisi’dir.

İkinci grubu oluşturan mahalle camileri ya da mescitler daha çok mahalle halkının ihtiyaçlarına karşılık vermektedir. Mescit, Arapçada secde edilen yer, yani namaz kılınan mekan olarak tanımlanmaktadır. Mescitler, mahalle aralarında bulunan ve daha çok ahşaptan yapılmış camilerden daha küçük dini mekanlardır (Pakalın, 1983, C. II: 488).

Şehirdeki bütün camilerin şehir üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Camilerde görev yapan imam ve diğer dini görevliler aynı zamanda halkı eğitmekteydi. İmamlar camilerde halka devletin emir ve duyurularını iletmekteydi. 1844 tarihli temettuat defterlerine göre şehirde 17 imam, 7 hatip, 4 müezzin, 2 hafız ve 3 papaz bulunmaktaydı.

Tablo 62 Temettuat Defterlerine Göre Bolu Şhrinde İmam ve Müezzinlerin İkamet Alanlarına Göre Dağılışı

Mahalle Adı	İmam	Müezzin	Hatip	Hafız	Papaz
Akmescit	3	0	0	0	0
Akpınar	2	0	0	0	0
Cami-i Kebir	1	0	0	0	0
Debbağlar	2	0	1	0	0
Ermeniyan-1 Atik	0	0	0	0	1
Ermeniyan-1 Cedit	0	0	0	0	2
Gölyüzü	1	0	1	0	0
Aslahaddin	0	0	0	1	0
Karaçayır	4	1	3	1	0
Karamanlı	0	2	0	0	0
Semerkand	2	0	2	0	0
Yeni Cami	2	1	0	0	0
Çukur	0	0	0	0	0
Toplam	17	4	7	2	3

Yıldırım Bayezid Camisi, Kadı Camisi, Ağda Camisi, Saraçhane Camisi, Tabaklar Camisi, Ilıca Camisi, Karaköy Cuma Camisi, Semerkant Camisi ve Aslahaddin Camisi şehirde bulunan ve Osmanlı döneminden günümüze ulaşan camilerdir. Ilıca ve Karaköy camileri geçmişte şehir içinde yer almasalar da günümüzde şehrin mahallelerine dahil olmuşlardır.

Yıldırım Bayezid Camisi, Büyük Cami veya Cami-i Kebir'i yaptıran Yıldırım Bayezid'dir. Şehirdeki tek selatin camisidir. İmaret Camisi ya da diğer bir deyişle Yeni Cami adını yakınında bulunan imarettten almaktadır. Büyük Cami'den sonra inşa edildiği için de halk tarafından Yeni Cami olarak adlandırılmıştır. Semerkant ve Aslahaddin camileri adlarını şehrin fethinde savaştıkları düşünülen kişilerden almışlardır. Aslahaddin ve Semerkand'ül-Buhara hazretlerinin türbeleri günümüze ulaşmıştır. Büyük Cami, Tabaklar, Yeni Cami (İmaret) ve mahalleleri isimlerini mahalledeki camilerden dolayı almıştır.

Kadı Camisi, kadısının ikametgahının yakınında olması ve bazı davaların camide görülmesi nedeniyle bu adı almıştır.

Fotoğraf 13. Kadı Camisi

Ilıca ve Karaköy camileri ise adlarını inşa edildikleri yerden almışlardır. Karaköy Cuma Camisi ve Ilıca Camisi şehrin tarihi çekirdeği içerisinde yer alması da günümüzde şehre dahil olmaları ve tarihi önemleri nedeniyle listeye dahil edilmişlerdir. Karamanlı Camisi adını mahalleye de adını veren Şeyh Karamani'den almıştır. Osmanlı döneminde inşa edilip günümüze ulaşan camiler Tablo 63'te görülmektedir.

Tablo 63 Bolu Şehrinde Bulunan Tarihi Camiler ve İnşa Edildikleri Tarihler

1	Cami Adı	Bulunduğu Mahalle	İnşa Tarihi
2	Yıldırım Bayezid Cami	Büyükcami Mahallesi	XIV. yüzyıl
3	Yeni Cami (İmaret Camisi)	Aktaş Mahallesi	XVI. yüzyıl
4	Kadı Camisi	Karaçayır Mahallesi	XVI. yüzyıl
5	İlica Camisi	Karacasu Beldesi	XVI. yüzyıl
6	Saraçhane Camisi	Aktaş Mahallesi	XVI. yüzyıl
7	Aslahaddin Camisi	Akpınar Mahallesi	XVI. yüzyıl
8	Karaköy Cuma Camisi	Karaköy Mahallesi	XVI. yüzyıl
9	Karamanlı Camisi	Karamanlı Mahallesi	XIX. yüzyıl
10	Aktaş Cami	Semerkant Mahallesi	XIX. yüzyıl
11	Keçeci Mehmet Cami	Akpınar Mahallesi	XIX. yüzyıl
12	Tabaklar Camisi	Tabaklar Mahallesi	XIX. yüzyıl
13	Sultanzade Somuncu	Tabaklar Mahallesi	XIX. yüzyıl
14	Ağda Camisi	İhsaniye Mahallesi	XIX. yüzyıl

Günümüzde cami olarak anılan Akmescit gibi yapıların bazıları geçmişte mescitti. Akmescit, Yıldırım Bayezid tarafından inşa ettirilmiş bir mescittir. Tablo 63 ve Tablo 64'ü incelediğimizde Bolu şehri mahalle isimlerinin büyük kısmının mahalle cami ve mescitlerinden geldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 64 XVI. Yüzyıl Tahrirlerine Göre Bolu Şehrinde Bulunan Mescitler ve Buldukları Mahalleler

Mescit Adı	Mahalle Adı
Akmescit (Leylekler Mescidi)	Karamanlı Mahallesi
Debbağan Mescidi	Debbağlar Mahallesi
Hacı İlyas Mescidi	Hacı İlyas Mahalesi
Hocabey Mescidi	Hocabey Mahallesi
Karamani Mescidi	Karamanlı Mahallesi
Turşucuoğlu Mescidi	Turşucuoğlu Mahallesi
Karaçayır Mescidi	Karaçayır Mahallesi

Kaynak: Taş, 1993: 191-197

Tablo 65 1925 Yılında Bolu Şehrinde Bulunan Mescitler

Mescit Adı	Mahalle Adı
Akpınar Mescidi	Akpınar Mahallesi
Karaçayır Mescidi	Karaçayır Mahallesi
Şeyh Bedreddin Mescidi	Büyükcami Mahallesi
Gölyüzü Mescidi	Gölyüzü Mahallesi
Kaltak Mescidi	-
Çukur Mescidi	Çukur Mahallesi

Kaynak: Birgören, 2008 b: 271

Osmanlı şehir mimarisi içerisinde külliye yapısı oldukça önemlidir. Bolu şehrinde günümüze kadar ulaşan bir külliye yapısı bulunmamaktadır. Şehirde Yıldırım Bayezid döneminde inşa edilen yapılar Büyük Cami, Orta Hamam, medrese, kütüphane ve dükkanlar külliye kompleksi olarak düşünülmektedir (Yüksel, 1993). Bu yapılardan medrese, kütüphane ve dükkanlar günümüze ulaşamamıştır.

XVII. yüzyılda Katip Çelebi şehir surlarının harap olduğunu, şehirde üç hamam ile Şemsi Paşa Cami, Kara Çayır Mahallesi Cami, Debbaglar Cami ve Göl Mahallesi Cami adlarında dört cami bulunduğunu belirtmektedir (<https://islamansiklopedisi.org.tr/bolu> Erişim Tarihi: 06/10/2018). XVII. yüzyıl kaynaklarından Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde "Bir topraklı dağ arasında kurulmuş 34 mahalle, 34 mihrap" bulunur ifadesi bulunmaktadır. Burada mihrap kelimesiyle kastedilen cami ve mescitlerdir (Süme, 2013: 23-24).

b. Eğitim Kurumları ve İşlevleri

Kırsal alanlar, kültürel ve sosyal faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için yeterli kaynaklara sahip değildir. Bu nedenle şehirler kültürel ve sosyal faaliyetlerde merkez olmak durumundadır. Bu duruma örnek olan kurumlardan biri de eğitim faaliyetlerinin gerçekleştirildiği kurumlardır. Eğitim kurumları günümüzde şehirlerde daha fazla sayı ve çeşittedir.

Osmanlı şehirlerinde bulunan eğitim kurumlarının en üst düzeyde eğitim verenleri medreselerdir. Medrese kelimesi, Arapça'da ders öğrenilen mekan anlamına

gelmektedir. Üniversite seviyesinde eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü kurumlardır. Medrese hocalarına müderris, medrese öğrencilerine ise suhte ya da softa denilmekteydi. Devlet tarafından kurulan ve giderleri karşılanan medreseler olduğu gibi vakıflar tarafından kurulan ve ihtiyaçları karşılanan medreseler de bulunmaktaydı (Pakalın, 1983, C: II, s. 436-438).

Medreseler günümüz üniversitelerine benzer şekilde genellikle şehir merkezlerinde kurulmuşlardır. Bu nedenle şehir çevresinde ikamet etmekte olan kişiler kültürel faaliyetlerden istifade etmek için şehirlerle sıkı ilişkiler kurmaktaydı. Özellikle eski çağlarda kurulmuş büyük şehirler, çevre sahalara kuvvetli bir kültürel etkide bulunmuşlardır (Göney, 2017, C. I: 87-88).

Bolu şehrinde tarihi süreçler içerisinde çeşitli medreseler yer almıştır. Bu medreselerden en eski olanı, Yıldırım Bayezid tarafından 1382’de yaptırılan Yıldırım Bayezid Medresesi’dir. Yine Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan cami, hamam ve kütüphaneyle birlikte inşa edilmiştir. Medrese ve cami için orta hamam ve çeşitli gelir kaynakları vakfedilmiştir. Medreseye ait herhangi bir yapı günümüze ulaşamamıştır.

Tablo 66 1869 Kastamonu Vilayeti Salnamesine Göre Bolu Şehrinde Bulunan Medreseler

No	Medrese	Öğrenci Sayısı
1	Yıldırım Han Medresesi	39
2	Hamza Ağa Medresesi	22
3	Kalaycılar Medresesi	10
4	Debbağlar Medresesi	15
5	Alaybeyi Medresesi	35
6	Semer kand Medresesi	12
7	İmar et Medresesi	5
8	Bedesten Medresesi	39
9	Oturak Medresesi	23
10	Mustafa Paşa Medresesi	29
11	Akpınar Medresesi	21
12	Şemsi Ahmed Paşa Medresesi	9

Kaynak: Önal, 2011, C. I: 32-33

Tablo 67 1925 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesine Göre Bolu Şehrinde Yer Alan Medreseler

No	Medrese
1	Yıldırım Bayezid Medresesi
2	Hamzalar Medresesi
3	Kalaycılar Medresesi
4	Debbağlar Medresesi
5	Alaybeyi Medresesi
6	Mehmed Ali Hoca Medresesi
7	Davud Hoca Medresesi
8	Ak Hoca Medresesi
9	Hacı Emin Medresesi
10	Mustafa Paşa Medresesi
11	Duhanizade Zeki Medresesi
12	Şemsi Ahmed Paşa Medresesi
13	Rüşdü Bey Medresesi
14	Hüsnü Medresesi
15	Tabib Medresesi
16	Tebbetçi Medresesi

Kaynak: Birgören, 2008 b: 271

1925 yılına ait Bolu Sancağı salnamesine göre Yıldırım Bayezid Medresesi, Hacı Emin Medresesi, Zeki Efendi Medresesi, Kalaycılar Medresesi, Alaybeyi Medreseleri ve Mustafa Paşa Medresesi dışındaki medreseler harap durumdadır (Birgören, 2008 b: 271). Bütün bu harap olan yapılardan ve 1925'te iyi durumda olan medreselerden hiç biri günümüze ulaşamamıştır.

Yıldırım Bayezid Medresesi inşa edildiği 1382'den 1925'e kadar geçen 543 sene ve bir süre daha hizmet vermiştir. Bu kurumun sürekliliğinde hem bir selatin yapısı hem de vakfın faaliyetleri etkili olmuştur.

Osmanlı Devleti döneminde çeşitli seviyelerde eğitim kurumları bulunmaktaydı. Bunlardan biri Bolu Rüştüyesi'ydi. Okul bir süre sonra idadi (1888), 1914'te ise sultani haline getirilmiştir. Okul Hisar Mektebi olarak da anılmaktaydı.

Okulun rüşdiye ve idadi olduğu dönemlerde; 1870'te 58, 1872'de 75, 1873'de 75, 1874'te 65, 1875'te 55, 1876'da 55, 1877'de 55, 1878'de 55, 1879'da 64, 1880'de 97, 1881'de 98, 1882'de 101 ve 1889'da 85, 1893'te 66, 1897'de 88, 1905'te 95 öğrencisi bulunmaktaydı (Sezer, 2013: 508, 513,514, 516). Muallim Cevdet olarak anılan eğitimci ve tarihçi bu okuldan mezun olmuştur (Ata, 1997). Günümüzde Hisar Tepesi'nde Bolu İdadisi'nin yerinde Bolu Anadolu Lisesi bulunmaktadır.

Bolu şehrinde bulunan okullardan biri İmaret Camisi avlusunda bulunan İmaret Zükur İbtidaisi (Erkek ilkokulu)'dir. Diğer bir okul ise İnas İbtidaisi (kız ilkokulu)'ydi. Bu okullar dışında şehirde birçok mahalle mektebi de vardı. Kadı Camisi'nin karşısında Taş Mektep, Somuncu Cami karşısında ise Somuncu mektebi bulunmaktaydı (Konrapa, 1960: 562-563).

1916 Salnamesine göre Bolu şehrinde çok çeşitli okullar bulunmaktaydı. Bunlar; Ana Mektebi (okul öncesi eğitim), Merkez Zükur İbtidaisi, İttihat ve Terakki Zükur İbtidaisi, Merkez İnas İbtidai Mektebi, Feyz-i Meşrutiyet İnas İbtidai Mektebi, Darüleytam (Yetimlerin korunması ve meslek edinmesi amacıyla açılan kurumlardır.), Darulmuallimin (Öğretmen okulu), Sultani, Dar'ül-Hilafeti'l Aliyye Medresesi'ydi. Ayrıca Bolu şehrine bağlı yerleşimlerde de çeşitli ibtidailer bulunmaktaydı (Birgören, 2008 a: 160).

Bolu'da 1921 yılında yatılı bir okul olan kalfa, çırak ve usta yetiştiren Sanayi Mektebi açılmıştır. Bu okulu takiben Bolu Kız Sanayi Mektebi de açılarak kızların da meslek sahibi olması amaçlanmıştır. Yine bu dönemde açılan okullardan biri de Bolu İmam Hatip Mektebi'dir (Kılıç; Tarhan, 2014: 178-181).

1844 yılına ait Bolu şehri temettüat defterlerine göre eğitim - öğretim faaliyetlerinde hizmet veren 17 kişi bulunmaktadır. Bunların 8'i mektep hocası (%48), 9'u ise müderristir (%52). Talebe-i ulumdan olarak kaydedilen 35 kişi ise medrese öğrencileridir.

Mektep hocalarının %50'si Karamanlı (4), %25'i Akpınar (2), %12,5'i Karaçayır (1), %12,5'i Gölyüzü (1) mahallelerinde ikamet etmektedir. Şehrin dokuz mahallelesinde mektep hocaları ikamet etmemektedir. Müderrislerin %55'ini oluşturan beş kişi Semerkand Mahallesi'nde ikamet etmektedir. Şehirdeki iki müderris

Karaçayır Mahallesi'nde (%22), birer müderris de Akpınar ve Yeni Cami mahallelerinde ikamet etmektedir (%11). Şehrin dokuz mahallelesinde medrese hocalarının ikamet etmediği görülmektedir. En çok medrese öğrencisinin oturduğu mahalleler ise Karaçayır (9, %25), Semerkand (6, %17), Akpınar (5, %14) mahalleleridir.

Ermeni mahallelerinde eğitim-öğretim faaliyetlerine katılan bu üç gruptan kimse ikamet etmemektedir. Çünkü medreselerde İslami esaslara göre bir eğitim verilmekteydi. Cami-i Kebir, Debbağlar ve Çukur mahallelerinde birer medrese öğrencisi ikamet etmekteydi (Tablo 68).

Tablo 68 Bolu Şehri Temettüat Defterlerinde Eğitim- Öğretim Faaliyetlerinde Yer Alan Kişilerin Dağılışı

Mahalle Adı	Mekteb Hocası	Müderris	Talebe-i Ulumdan
Akmescit	0	0	2
Akpınar	2	1	5
Cami-i Kebir	0	0	1
Debbağlar	0	0	1
Ermeniyan-1 Atik	0	0	0
Ermeniyan-1 Cedit	0	0	0
Gölyüzü	1	0	4
Aslahaddin	0	0	0
Karaçayır	1	2	9
Karamanlı	4	0	4
Semerkand	0	5	6
Yeni Cami	0	1	2
Çukur	0	0	1
Toplam	8	9	35

“Bolu şehrinde Yıldırım Bayezid döneminde ilk kütüphane, Yıldırım Bayezid Medresesi Kütüphanesi olarak kurulmuştur. Kütüphane İmaret Cami yanında Yıldırım Bayezid vakfiyesi olan tek odalı bir binada 87 cilt kitapla kurulmuştur.”(<http://60yiloo.meb.k12.tr> Erişim Tarihi: 03/10/2018). Diğer bir bilgiye göre ise Kadı Camisi bir süre kütüphane olarak kullanılmıştır. Zamanına göre oldukça büyük bir kütüphanedir (Özkaya, 1994: 164).

Kastamonu Vilayeti 1893 yılı salnamesine göre Bolu şehrinde iki kütüphane bulunmaktaydı (Önal, 2011, C. II: 459). 1916 yılı Bolu Sancağı salnamesine göre Bolu şehrindeki kütüphaneden “Çalışanları tatmin edecek muntazam ve mualla bir kitabhane yoktur. Yalnız bir kitaphane vardır. Mevcut kitap 248 olup 77 cildi matbu, 171 cildi dahi eski yazma ...” (Birgören, 2008 a: 161). Yıldırım Bayezid külliyesinin bir parçası olan bu kütüphane binası günümüze ulaşmamıştır.

c. Tekke ve Zaviyeler

Tasavvuf düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan tekke ve zaviyeler Bolu şehrinde de bulunmaktaydı. Bolu şehrinde geçmişte bulunan tekke ve zaviyelerden günümüze olduğu şekilde ulaşan olmamıştır.

Tablo 69 1925 Yılında Bolu Şehrinde Bulunan Tekkeler

Tekke	Mahalle
Uğurlu Naib Tekkesi	Karamanlı
Öksüz Tekke	Kültür mahallesi
Aslahaddin Tekkesi	Aslahaddin
Gölyüzü Tekkesi	Gölyüzü
Aktaş Tekkesi	Aktaş
Şeyh Bedreddin	Karamanlı
Kabadayı Tekkesi	Gölyüzü

Kaynak: Birgören, 2008 b: 208-209

d. Mezarlık ve Türbeler

Bolu şehri ve yakınlarında yer alan tarihi türbeler Tablo 70’te görüldüğü gibidir.

Tablo 70 1925 Yılında Bolu Şehri ve Yakınlarında Bulunan Türbeler

Türbe	Mahalle
Uğurlu Naib	Karamanlı
Aslahaddin	Aslahaddin
Semer kand-1 Buhari	Semer kand
Diyarbakırlı Şeyh Hacı Mustafa Efendi	Aktaş
Tokad-i Hayreddin	Elmalık köyü

Ümmi Kemal	Tekke-Işıklar köyü
Kasım Dede	Çamyayla köyü
İmam Kurtubi	Çivril

Kaynak: Birgören, 2008 b: 207-209

Osmanlı mezarlıkları genelde şehrin içinde bulunmaktadır. Bu nedenle Osmanlı şehir mimarisini oluşturan öğelerden biri olarak düşünülmektedir. Osmanlı şehirlerinde birçok mezarlığın cami, tekke, türbe vb. gibi dini mekanların bahçesi ya da yakınlarında bulunduğu bilinmektedir. Mezarlıkların şehirle iç içe bulunma durumu Bolu şehrinde de görülmektedir.

Osmanlı döneminde Bolu şehrinde bulunan bazı mezarlıklar: Taş mektep Mezarlığı, Uğurlu Naib Mezarlığı, Hıdırlık Mezarlığı, Akhocazade Medresesi Mezarlığı, Koca Alaybeyzade Mezarlığı ve Şeyh Bedreddin Tekkesi Mezarlığı, Somuncu Camisi mezarlıklarıydı.

Taş Mektep mezarlığının Kadı Camisi'nin karşı tarafında, Uğurlu Naib Mezarlığı'nın Uğurlu Naib Tepesi'nde, Hıdırlık Mezarlığı'nın Fırka Tepesi'nde, Akhocazade Medresesi Mezarlığı'nın Akmescit yakınında, Somuncu Camisi Mezarlığı'nın aynı caminin çevresinde, Şeyh Bedreddin Tekkesi Mezarlığının yine Hıdırlık Tepesi civarında bulunduğu düşünülmektedir (Yasa Aktaş; Yazar; Yiğit, 2015: 175-185).

Tarihi mezarlıklardan hiçbiri günümüze ulaşamamıştır. Şehir geliştikçe ve genişledikçe mezarlıklar kaldırılmıştır. Bu mezarlıklardan günümüze ulaşan mezar taşlarının büyük bölümü Bolu Müzesi'nde bulunmaktadır.

1925 yılı Bolu şehri salnamesinde verilen tarihi mezar taşları listesine göre şehirde önemli görevler yapmış kişilerin özellikle Taş Mektep, Uğurlu Naib ve Hıdırlık mezarlıklarında defnedilmiş olduğu bilinmektedir (Birgören, 2008 b: 210-214).

Adı geçen mezarlıklar dışında çeşitli cami ve türbelerde az sayıda mezarlar bulunmaktadır.

e. Hamam ve eşmeler

Türk - Osmanlı şehirlerinin vazgeçilmez mekanlarından biri de hamam ve çeşmelerdir. İslam şehirlerinde hamamlar genelde şehrin merkezinde ve camilerin yakınında yer almaktadır (Can, 1992: 120). Temizlik, İslam dini emirlerinden biridir. Temizliğe verilen önem nedeniyle Müslüman şehirlerinde özellikle de Türk şehirlerinde hamam yapıları yaygınlaşmıştır. Osmanlı Devleti şehirlerinde hamamlar büyük önem taşımıştır. Yeni fethedilen bölgelere hemen hamamlar inşa edilmiştir (Ertuğrul, 2009: 241-242).

Osmanlı şehirlerinde hamam yapılarının sıklıkla bulunmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. “Bunlardan biri, hamamların iyi gelir getirmeleri sebebiyle hayır eserlerine gelir kaynağı olarak vakfedilmesidir. İkincisi, hamamların ait oldukları yapı manzumesinin merkezi olan cami cemaatine hizmet vermesidir.” (Eyice, 1997: 414). Buradan da anlaşılacağı üzere hamamlar diğer vakıf eserlerinin gelir kaynağı olarak da kullanılmıştır. Türk-Osmanlı şehirlerinde hamamlar ve şehri oluşturan diğer binalar kısa sürede inşa edilmeye çalışılmıştır hem de bu binaların masrafları vakıflar aracılığıyla karşılanmıştır (Göney, 2011: 284).

Bolu’da erken Osmanlı dönemi hamamlarına güzel örnekler bulunmaktadır. Bunlardan en eskisi Yıldırım Bayezid tarafından 1389 yılında inşa ettirilen Yıldırım Bayezid Hamamı’dır. Orta hamam olarak da anılmakta olan bu hamam Büyükcamii Mahallesi’nde bulunmaktadır. Hamam gelirleri, yine Yıldırım Bayezid tarafından yaptırılan Büyük Camii ve diğer eserler için vakfedilmiştir.

Bolu şehrinde bulunan diğer bir hamam Tabaklar Hamamı’dır. Hamam Tabaklar Mahallesi’nde bulunmaktadır (Yılmaz; Çüen, 2010: 35-45). Tavi (Sokullu) Mehmed Paşa tarafından, Mehmet Paşa Camisi’ne, bitişiğinde bulunan dükkanlarla beraber gelir getirmesi amacıyla XVI. yüzyılda yaptırılmıştır. Mehmet Paşa Camisi günümüze ulaşamamıştır.

Şemsi Ahmed Paşa tarafından yaptırılan ve XVI. yüzyıla tarihlenen bir hamam da Sultan Hamamı’dır. Hamam, Büyükcamii Mahallesi Saraçhane Sokak’ta bulunmaktadır. Üç hamam da kadın ve erkek bölümlerine sahip çifte hamam yapısındadırlar (Uçar, 2008: 74, 101).

Fotoğraf 14. Sultan Hamamı

Bolu'da bulunan bir hamam da Kızılay Hamamı'dır. Tabaklar Mahallesi'nde bulunan hamam 1888 yılında inşa edilmiştir. Bolu şehrinde bulunan bu dört hamam da çeşitli yenilemelerle günümüze ulaşmışlardır. Ayrıca Aktaş Mahallesi Kocabey Sokak'ta eski bir hamam kalıntısı bulunmuştur.

Bolu şehri yakınlarında Karacasu'da Bolu Sancak Beyi Kızıl Ahmet Paşa'nın XV. yüzyılda yaptırdığı Küçük Kaplıca Hamamı da diğer bir tarihi hamamdır.

“İstisnasız bütün Türk-Osmanlı şehirleri, su kültürünün çok yüksek olduğu merkezlerdi. Her şehrin mimari özellikleri arasında çeşmeler, sebiller, sarnıçlar,

bentler, kemerler ve kuyular çok önem taşıyordu. Her mahallede, mahallelinin kolayca ulaşabileceği yerlerde inşa edilmiş, fevkalade müzeyyen taş işçiliğine sahip çeşmeler, şehirlerimizin önemli hayrat veya vakıf eserleri olarak temayüz ediyordu.” (Göney, 2011: 284) Buradan da anlaşılacağı üzere Osmanlı şehirlerinde halkın su kaynaklarına rahatlıkla ulaşabilmesi önemliydi. Bu nedenle Osmanlı şehirlerinde her mahalleye bir çeşme yapılmaya çalışılmıştır. Vakıflar aracılığıyla çeşmelerin tamir vs. masrafları karşılanarak çeşmelerin sürekliliği sağlanmak istenmiştir.

Tablo 71 Bolu Sancağı 1925 Yılı Salnamesine Göre Bolu Şehri ve Yakın Çevresinde Bulunan Tarihi Çeşmeler

Çeşme Adı	Bulunduğu Mahalle
Hafızbey Çeşmesi	Aktaş
Çarşıbaşı Çeşmesi	Çukur
Semerkand Mahalle Çeşmesi	Semerkand
Zeynizade Çeşmesi	Akpınar
Dolapçı Hacı Mustafa Bey Çeşmesi	Karaçayır
Aktaş Dergahı Çeşmesi	Aktaş
Boruzanlar Karyesi Çeşmesi	Boruzanlar Karyesi
Paşa Karyesi Çeşmesi	Paşa Karyesi
Hacı Ahmed Ağazade Seyyid Bey Çeşmesi	Kasaplar
İbrahim Bey Çeşmesi	Kasaplar
Sıddıka Hanım Çeşmesi	Kasaplar

Kaynak: Birgören, 2008 b: 209-210

Bolu şehrinde kentleşmenin en fazla tahrip ettiği eserler arasında yer alan çeşmelerimizden, çok azı günümüze ulaşmıştır. Büyük çoğunluğu XIX. yüzyıla ait olan bu çeşmelerden 10 tanesi günümüze ulaşmıştır. Bunlardan bazıları, Büyükcami Mahallesi, Gölyüzü Mahallesi, Tabaklar Mahallesi, Semerkant Mahallesi, Aktaş Mahallesi ve Karamanlı Mahallesi’nde bulunmaktadır. Saraçhane Camisi cephesinde yer alan iki çeşme ve Karacaagaç Köyünde yer alan Köroğlu çeşmesi Bolu çeşmelerine örnek verilebilir (<http://www.bolu.gov.tr> Erişim Tarihi: 03/10/2018). Bolu Belediyesi tarafından yürütülen bir proje ile bazı çeşmeler yenilenmiştir.

Bolu şehrinde bu grupta ele alabileceğimiz bir yapı da çamaşırhane olarak inşa edilmiş binadır. Semerkant Mahallesi, Akıncı Sokak’ta bulunan Çamaşırhane (Yunak)

XIX. yüzyıla tarihlendirilmiştir (<https://www.kulturportali.gov.tr> Erişim Tarihi: 03/10/2018).

2. Kültürel ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar

Vakıf, bir mülkü halkın yararına ebediyen tahsis etmek anlamına gelmektedir. İslamiyet'te ilk vakıf Hz. Muhammed zamanında Medine şehrinde kurulmuştur (Pakalın, 1983, C: III: 577-578). İslam dininin "Hayırda yarışınız", "İnsanların en hayırlısı, insanlara faydalı olanıdır" gibi prensipleri nedeniyle toplumun ileri gelenleri ve varlıklı kişiler hayırda birbirleriyle yarışmış ve günümüze kadar ulaşan muazzam vakıf eserleri bırakmışlardır. Bir hayır kurumu olarak vakıflar yüzyıllar boyunca toplumda işlevlerini sürdürmüşlerdir.

Osmanlı Devleti'nde ilk vakıf Orhan Bey döneminde İznik'te inşa edilen medresenin sürekliliğini sağlamak ve masraflarını karşılamak amacıyla kurulmuştur. Sultan bu amaçla çeşitli mülkleri medresenin vakfına tahsis etmiştir. Bugün devletlerin görev ve yükümlülükleri arasında olan eğitim, sağlık, bayındırlık, dini, sosyal hizmetler Osmanlı Devleti'nde vakıflar tarafından yürütülmekteydi (Ağmanvermez, <http://www.e-tarih.org> Erişim Tarihi: 04/10/2018). "Önceleri vakıfların amacı muhtaç insanlara yardım etmekken Osmanlı Devleti'nde bütün çevreyi kucaklayan bir medeniyet projesi haline gelmiştir." Osmanlı Devleti'nde çevreyi koruma amaçlı vakıflar da bulunmaktadır (Baltacı, 2007: 32).

"İslam dünyasının her yanında bulunan mescid ve camiler, mektep ve medreseler, imaretler, tekke, hankah ve zaviyeler, kütüphaneler, misafirhaneler, hastahaneler, çeşmeler ve sebiller, hamamlar, yollar ve köprüler, kervansaraylar vb. eserler sundukları hizmetlerle birlikte hayrat kavramının tezahürleridir" (Yediyıldız, 2012: 479).

Bu anlayış Osmanlı Devleti'nde de aynı şekilde devam etmiştir. Daha önce de bahsedildiği üzere Osmanlı şehirleri mahalleler aracılığıyla kuruluyor ve genişliyordu. Mahallelerin kurulmasında ilk adım genellikle bir cami ya da mahalle mescidinin inşasıydı ve bu mimari unsurlar genellikle vakıflar tarafından yaptırılmaktaydı. Bu nedenle Osmanlı Devleti yeni fethedilen bölgelerdeki Müslümanları kurdukları vakıflarla desteklemişlerdir. Sultanlar ve hanedan üyeleri ve varlıklı kimseler

insanların ihtiyaçlarını gidermeyi kendilerine görev bilmişlerdi (Yediyıldız, 2012: 484).

Mahallelerin ihtiyaçları, mahallelinin ve varlıklı kimselerin bağışlarından oluşan avarız vakıfları aracılığıyla karşılanabiliyordu. Mahalle halkından zor durumda olan kişilerin borçları ödenebilir ya da kişiye borç para verilebilirdi (Demirci, 2003: 144). Daha genel anlamda ise mahalleli ve mahallenin her türlü ihtiyacı için avarız vakıfları yardımcı olmaktadır.

Vakıflar tarafından inşa edilen kurumlarla toplumda var olan eşitsizlik giderilerek, dayanışma ve birlik olma duygusu arttırılmıştır. Vakıf kurma ya da mülk vakfetme konusunda hiçbir zorunluluk bulunmamaktadır. Elde edilen mal varlığının rızayla paylaşılması ve rızayla fedakarlık yapılması gerekmektedir (Bayartan, 2008 b: 2). Osmanlı toplumundaki dayanışma ve yardımlaşmanın temelinde vakıf sisteminin katkısı büyüktür. Vakıf sistemi sürdükçe toplumda refah ve huzur devam etmiştir (Bayartan, 2005 a: 105).

Osmanlı Devleti'nde toplumu oluşturan tüm canlıların hizmetine sunulan din, eğitim-öğretim, sosyal, ekonomik, askeri, su ve spor tesisleri gibi alanlarda hizmet veren çeşitli vakıflar bulunmaktadır (Kazıcı, 2007: 60).

- Dini alanda; cami, mescit, tekke, namazgah, muvakkithane, abdesthane
- Eğitim alanında; medrese ve diğer okullar, kütüphane, öğrenci yurtları, öğrenci bursları,
- Ekonomi alanında; bedesten, çarşı, han, kervansaray, kapan ve dükkanlar,
- Sosyal alanda: imarethane, darü's-şifa (hastahane), eramilhane (kadın sığınma evi), yol, köprü, kaldırım, hamam, darü'l-aceze, mezarlık, çeşme, sebil, su yolları, su kuyuları vb. (Öztürk, 2005: 11)

Askeri alanda: Kışla, kale, saray, tophane gibi yapılar ve hizmetler vakıflar tarafından karşılanmıştır.

İmaret kavramı önceleri külliye gibi kompleks bir yapı anlamında kullanılırken zamanla bu kompleks yapının aşevi kısmı olarak nitelendirilmiştir. Kervansarayların içinde bulunan imaretlerle yolculara, külliye yapıları içinde bulunanlarla ise öğrenci,

müdürlük ve diğer hizmetlilerle yoksul kişilere yemek hizmeti sağlanmaktaydı (Öztürk, 1993: 79, 80).

Şehirde yer alan vakıf binalarından biri olan camiler dini fonksiyonlar ile göze çapmaktadır. Fakat camilerin, eğitim-öğretim, kültürel hizmetler, kamu yönetimi, adalet ve askeri hizmetlerde de yer aldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk döneminde kadıların tayin beratları camilerde okunmakta ve davalar camilerde görülmekteydi (Halaçoğlu, 1995: 154).

Cami ve tekke gibi halk eğitimini sağlayan dini yapılara da hem çalışanla ilgili hem de diğer ihtiyaçları konusunda vakıflar tarafından yardım edilmekteydi. Zaviyelerde dini ve kültürel faaliyetler dışında yardımlaşma ve dayanışma da hedeflenmekteydi (Yediyıldız, 2012: 480-481).

Osmanlı Devleti'nde eğitim hizmetleri medreseler, sıbyan mektepleri, darülcerra ve darülhadisler tarafından karşılanmaktaydı. Fakat eğitim konusunda ön plana çıkan vakıf binaları medreselerdir. Osmanlı Devleti'nde medreselerin büyük bir çoğunluğu vakıf olarak kurulmuş, çalışanlarının maaşları, öğrencilerin masrafları, barınma ihtiyaçları karşılanmıştır. Vakıflar ve personelleri, denetim yönünden kendi vakıflarına tabi olduğu için medreseler özerkliğe sahip olmuştur (Bayartan, 2003: 462).

Osmanlı Devleti'nde vakıflar iktisadi faaliyetler, din, sağlık ve eğitim- öğretim gibi temel alanların dışında birçok özel alanda da hizmet vermişlerdir. Vakıflar toplumunda eşitsizliği azaltma, her türlü ihtiyacı karşılama konusunda çok ince davranmışlardır. Nitekim, çalışabilecek durumda olan yoksullara vakıflarda iş imkanı sağlanarak karşılıksız yardım almak yerine emekleri karşılığında ihtiyaçlarını karşılamaları sağlanmıştır. Öksüz ve yetim çocukların her türlü ihtiyacının (bakım, eğitim, giyim vs.) karşılanarak milli değerlere sahip olması arzulanmıştır.

Vakıflarla yerine getirilen hizmetler ve amaçları çok çeşitlidir. Bunlardan bazıları öksüz kızlara çeyiz verilmesi, borcundan dolayı hapse düşenlerin borçlarının ödenmesi, yaşlılara elbise verilmesi, mahalleli veya köylünün vergilerine yardım edilmesi, kale ve istihkam veya donanmaya yardım edilmesi, askerin teçhizat sağlanması, zahire loncaları tesis edilmesi, deniz feneri inşası, çocukların gezdirilmesi,

çamaşırhane yapılması, bayramlarda çocukların ve fakirlerin sevindirilmesi, açık hava mektepleri ile spor meydanlarının kurulması, hayvanlara yiyecek ve su verilmesi gibi faaliyetlerde bulunmuş vakıflardır (Kunter, 1938: 104-105).

Bazı vakıfların vakfiyelerinden aile kurumunun oluşturulması ve korunması konusunda bile destek verdikleri görülmektedir. İhtiyaç sahibi bekar ve evli kişilere ev verilmesi, yoksul kız ve dul kadınların düğün masraflarının karşılanması, evlenme çağını geçen kızlara elbise alınması gibi konularda bile yardımlarda bulunmuşlardır.

Eramilhanelerde (kadın sığınma evi) özellikle I. Dünya Savaşı sonrasında dul kalan kadın ve çocuklarının birlikte kalarak barınma, güvenlik, eğitim, iş vb. bütün ihtiyaçlarının karşılandığı bilinmektedir (Öztürk, 1993: 87-89). Anne ve çocuğun birbirinden ayrılmaması için çaba sarf edilmiştir.

1856 yılında şehir hizmetlerinin yönetimini gerçekleştiren belediyeler kurulana kadar şehirsiz hizmetlerin büyük çoğunluğu vakıflar aracılığıyla gerçekleştirilmekteydi. İslam şehirlerinde belediye hizmetleri mahalle teşkilatı tarafından karşılandığı için belediyelerin bulunmaması bir eksiklik oluşturmamıştır (Demirci, 2003: 145). Ayrıca vakıflar sayesinde birçok sanat dalı desteklenmiştir (Bayartan, 2008 b: 169).

a. Bolu Şehrinde Yer Alan Vakıflar

Tüm Osmanlı şehirlerinde olduğu gibi Bolu şehri ve çevresinin imarında etkili olan birçok vakıf mevcuttur. Bolu'da bulunan vakıflar tarafından günümüze kadar ulaşan çeşitli eserler bırakılmıştır. Osmanlı döneminden şehirde kalan tarihi yapıların neredeyse tamamı vakıflara aittir. Bunların başlıca örnekleri Yıldırım Bayezid Vakfı tarafından yaptırılan; Yıldırım Bayezid Camisi, Orta Hamam, Sokullu Mehmed Paşa tarafından yaptırılan; Tabaklar Hamamı, Silahtar Mehmed Paşa Vakfı tarafından yaptırılan; Saraçhane Camisi, Şemsi Ahmet Paşa Vakfı tarafından yaptırılan; İmaret Camisi ve Sultan Hamamı, Musa Paşa Vakfı tarafından yaptırılan; Ilıca Camisi, Musa Paşa oğlu Mehmed Bey'in annesinin vakfi tarafından yaptırılan; Karaköy Cuma Camisi'dir (Özkaya, 1994: 163-164).

Şehirde bulunan en eski vakıflardan biri Yıldırım Bayezid Vakfı'dır. Yıldırım Bayezid Camisi, orta hamam, medrese, kütüphane ve dükkanlardan oluşan bir grup

yapı bu vakıf tarafından yaptırılmıştır. Vakfa ait dükkan ve hamamdan elde edilen gelirler öncelikle camiye ve vakfin sahip olduğu diğer yapılara tahsis edilmiştir. Yıldırım Bayezid Cami ve orta hamam dışındaki yapılar günümüze ulaşamamıştır.

Şehir ve yakın çevresinde paşa ve ileri gelen kişilere ait, çeşitli alanlara hizmet veren çok sayıda vakıflar bulunmaktadır.

Orhan Bey ve I. Murad'ın hocası ve Rumeli Beylerbeyliği de yapmış olan Lala Şahin Paşa, günümüzde şehrin mahallelerinden olan Alpagut köyünü, köyde kurduğu zaviyesi için vakfetmiştir.

İsfendiyaroğullarından Kızıl Ahmed Bey'in torunlarından olan Musa Paşa, Bolu'nun Karacasu köyünde yetişmiştir. Günümüzde Bolu Belediyesi'ne bağlı olan yerleşmelerden biri olan Karacasu Beldesi'nde Ilıca olarak bilinen konumda ve Karaköy'de birer cami yaptırmıştır. Gülen köyündeki gölde yetişen kamışlar vakfedilmiştir.

Kızıl Ahmed Bey'in torunlarından olan Mustafa Paşa, Rumeli Beylerbeyliği de yapmıştır. Mustafa Paşa Vakfi'na gelir olarak, İstanbul'da bulunan dört ev, iki dükkan, birkaç mahzen, bir kayıkhane, iki kiremit fırını, bir kiremit fabrikası ile Bolu'da bir çifte ve bir diğer hamam ile Taraklıborlu, Sözücüresinde bulunan çifte hamamlar vakfetmiştir. Ayrıca bir kervansaray, 35 dükkan, iki değirmen, iki han, iki memlaha, ve çok sayıda dükkan da yine Mustafa Paşa Vakfi'na akar olarak vakfedilmiştir. Geniş mal varlıkları olan bir vakıftır.

Bu vakıf hem Bolu çevresinde hem de şehirde bir çok yapı inşa ettirmiştir. Bolu şehrinde birer medrese ve mektep, kaplıca civarında bir çeşme ve şadırvan inşa ettirmiştir.

Kızıl Ahmed Bey'in torunlarından olan Şemsi Ahmed Paşa, Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği yapmış bir devlet görevlisidir. Vakıf Bolu'da bir hamam (Sultan Hamamı), bir imaret ve bir cami yaptırmıştır. Vakfin akarları arasında bir hamam, dükkanlar ve menziller yer almaktadır.

Vakfi sayesinde Bolu'da birçok eser bırakan kişilerden biri de Tavi Mehmed Paşa ya da daha bilinen ismiyle Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'dır. Osmanlı topraklarında yer alan en geniş kaynaklara sahip olan ve en çok eser bırakan

vakıflardan biridir. Bolu şehrinde yer alan Gölyüzü Mahallesi'nde bulunup günümüze ulaşamayan Mehmed Paşa Camisi ve muallimhane için Tabaklar Mahallesi'nde bulunan Tabaklar Hamamı ile hamama bitişik dükkanların yıllık karlarını vakfetmiştir. Vakfın kurulduğu mahallede cami etrafında çeşitli esnaf grupları yer almaya başlamıştır. Bu nedenle vakfın, şehrin gelişimine önemli bir katkısı olmuştur.

Bolu'da voyvodalık ve valilik yapmış olan El-Hac Ahmed Paşa, ortakçılardan elde edilen gelirlerle, beş yüz kadar dükkan ve Seydiköy ile Çivril'de yer alan değirmenlerden elde ettiği geliri; Aslahaddin, Eski Cami, Yeni Cami, Kızılbey ve Karaçayır camileri görevlilerinin (imam, vaiz, hatip, dersiam, dershan), bir kütüphane görevlisinin, bir su yolcusunun maaşlarını, Ümmü Kemal ve Karaçayır mahalle mekteplerinin bazı giderlerini, Bolu Menzilhane çeşmesinin tamiri için kullanmıştır. El-Hac Ahmed Paşa vakfı özellikle eğitim konusundaki hizmetleri desteklemeyi amaç edinmiştir.

Bolu mutasarrıflarından Abbas Paşa, bir arsa ve arsada bulunan ekmek fırınının ve diğer bazı dükkanların, ılıca-i kebirin, bir değirmen ocağının gelirlerini vakfetmiştir. Vakıf Uğurlu Naib türbesini (Karamanlı Mahallesi) tamir ettirmiş ve çevresinde bir zaviye kurmak için çeşitli binalar yaptırmıştır.

es-Seyyid Mehmed Said Galip Paşa, reisülküttaplık ve Bolu mütesellimliği gibi görevlerde bulunmuştur. Vakfına iki değirmeni akar olarak bağışlamıştır. Akmescit Mahallesi'ndeki eski mescidin yerinde inşa ettirdiği caminin masraflarını bu vakıf karşılamıştır.

Bolu mutasarrıfılığı yapmış olan Seyyid Ali Paşa, vakfının gelirleriyle Eski Cami yakınındaki şadırvanın su yolunu tamir ettirmiştir (Uçar, 2008: 46-141).

Bolu şehrinde Aslahaddin, Semerkand, Ağda ve Tabaklar camilerinin kurulmasını ve devamlılığını sağlayan vakıflar da bulunmaktaydı (Özkaya, 1994: 163).

3. Temettuat Defterlerine Göre Bolu Şehrinde Kültürel ve Sosyal Fonksiyonlar

Bolu şehrinde kültürel ve sosyal etkinlikler alanında faaliyet gösteren 134 kişi bulunmaktadır. Toplam meslek sahibi 1091 kişiden %13,5'i (134) bu alanda hizmet vermektedir. Kültürel ve sosyal etkinlikler alanında faaliyet gösteren kişileri genel olarak oluşturulan beş grup ve bu beş gruba dahil edemediğimiz diğer meslekler olarak altı grupta inceledik.

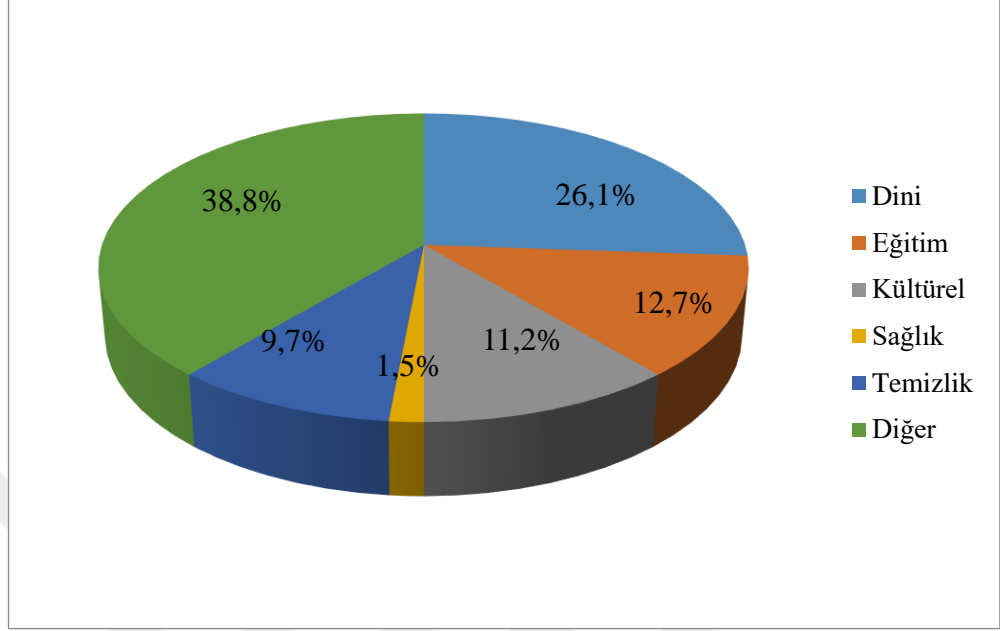
Bolu şehrinde kültürel ve sosyal alanlarda hizmet veren kişiler en çok din alanında hizmet vermektedir (35). Diğer meslekler grubunu hariç tutarsak kültürel ve sosyal alanlarda hizmet veren tüm meslekler içerisinde dini hizmetler %42,7'lik kısmı karşılamaktadır (Tablo 72).

Şehirde kültürel ve sosyal alanlarda meslek sahipleri miktarında ikinci sırada olan alan eğitimidir (17 kişi, %12,7). En az kişinin yer aldığı çalışma alanı ise sağlıktır (2 kişi, %1,5)

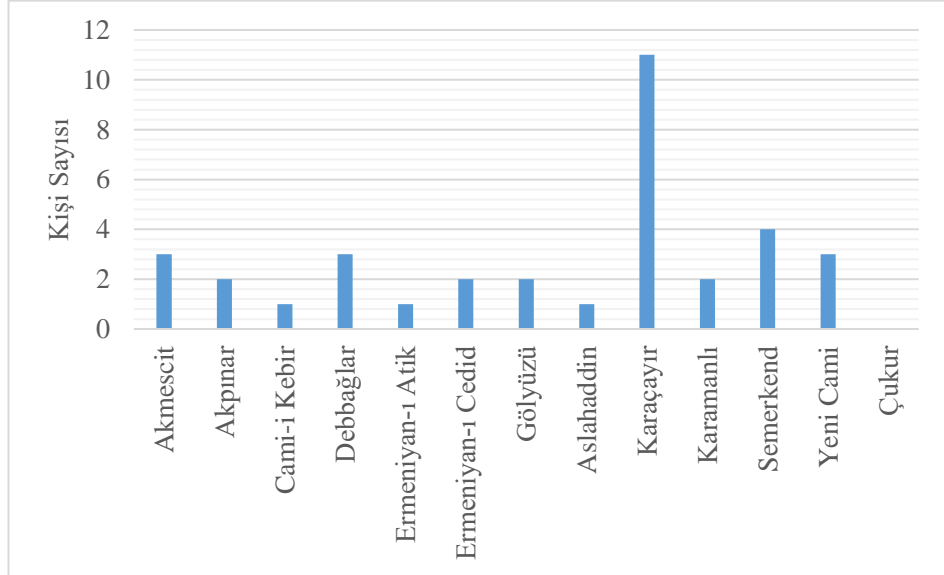
Tablo 72 Bolu Şehri Temettuat Defterlerine Göre Kültürel ve Sosyal Fonksiyonların Dağılımı

Mahalle Adı	Dini	Eğitim	Kültürel	Temizlik	Sağlık	Diğer
Akmescit	3	0	1	1	1	4
Akpınar	2	3	0	3	0	5
Cami-i Kebir	1	0	2	0	0	1
Debbağlar	3	0	1	2	0	1
Ermeniyan-1 Atik	1	0	0	0	0	6
Ermeniyan-1 Cedit	2	0	1	0	0	4
Gölyüzü	2	1	2	0	0	4
Aslahaddin	1	0	0	1	0	1
Karaçayır	11	3	5	2	0	8
Karamanlı	2	4	1	3	0	10
Semerkand	4	5	1	1	1	4
Yeni Cami	3	1	1	0	0	1
Çukur	0	0	0	0	0	3
Toplam	35	17	15	13	2	52

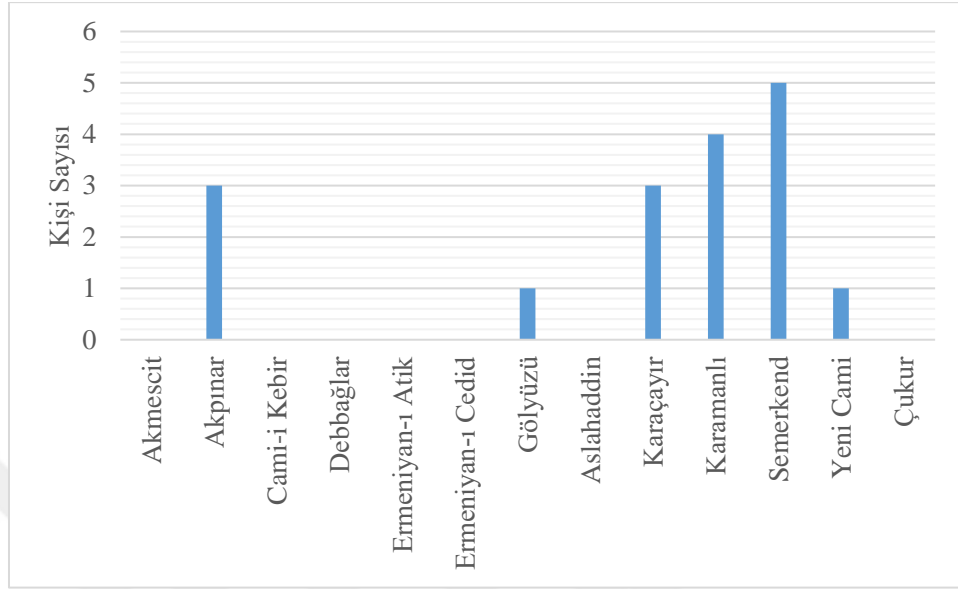
Grafik 89 Bolu Şehri Temettuat Defterlerine Göre Kültürel ve Sosyal Fonksiyonların Dağılımı

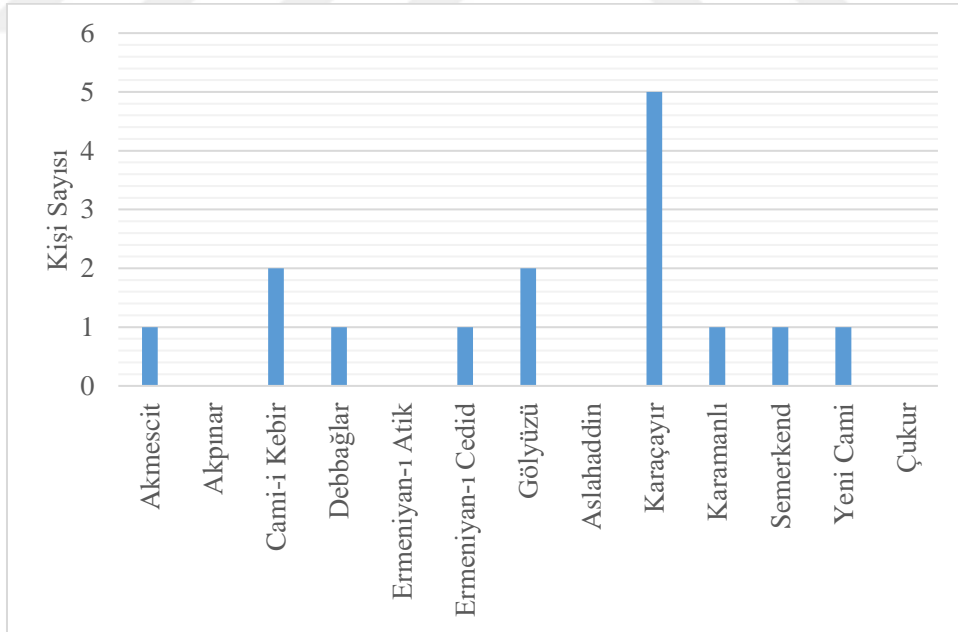
Grafik 90 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Dini Hizmetler Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı

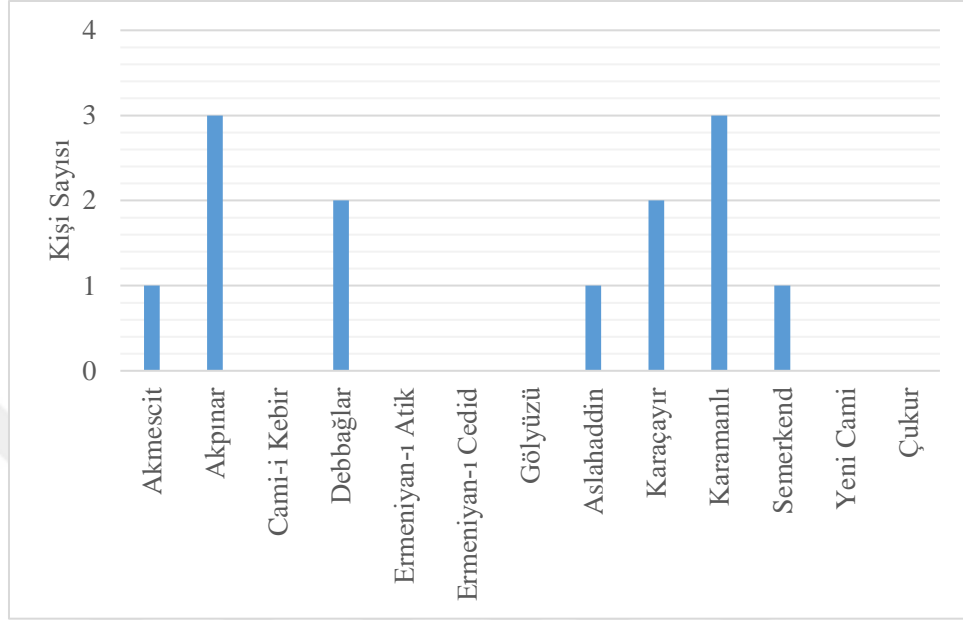
Grafik 91 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Eğitim Hizmetleri Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı

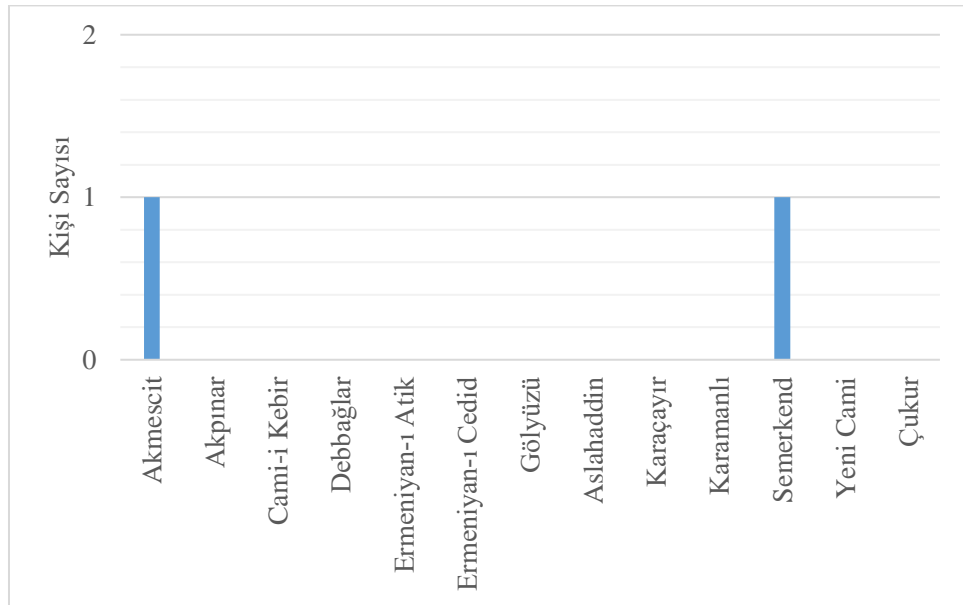
Grafik 92 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Kültürel Hizmetler Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı

Grafik 93 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Temizlik Hizmetleri Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı

Grafik 94 Bolu Şehrinde İkamet Yerlerine Göre Sağlık Hizmetleri Alanında Hizmet Veren Kişilerin Dağılışı

Tablo 72'yi incelediğimizde kültürel ve sosyal hizmet alanlarının her mahallede yer almadığı bu nedenle de eşit dağılmadığı görülmektedir.

Dini hizmetler konusunda Çukur Mahallesi hariç şehirdeki on iki mahallede ikamet eden kişiler bulunmaktadır. Karaçayır Mahallesi 11 kişi ile dini hizmetlerin %31,4'ünü, ikinci sırada yer alan Semerkand Mahallesi ise 4 kişi ile dini hizmetlerin %11,4'ünü karşılamaktadır. Akmescit, Debbağlar ve Yeni Cami mahallelerinde ikamet eden üçer kişi (%8) dini hizmetlerde faaliyet göstermektedir.

Çukur Mahallesi'nde dini hizmetlerde çalışan kimse bulunmamaktadır. Bu alanda çalışanlar arasında Cami-i Kebir, Ermeniyan-ı Atik ve Aslahaddin mahallelerinde ikamet eden birer kişi bulunmakta ve bu mahalleler bu alanda çalışanların %2,8'ini karşılamaktadır.

Bu alanda hizmet veren kişiler; imam (17), hatip(7), müezzin(4), hafız (2) ve papazdır(3).

Eğitim hizmetleri alanında faaliyet gösteren 17 kişi; Semerkand (5, %29), Karamanlı (4, %23), Karaçayır (3, %17), Akpınar (3, %17), Gölyüzü (1, %5) ve Yeni Cami (1, %5) mahallelerinde ikamet etmektedir. Akmescit, Cami-i Kebir, Debbağlar, Ermeniyan-ı Atik, Ermeniyan-ı Cedid, Aslahaddin ve Çukur mahallelerinde eğitim hizmetleri alanında faaliyet gösteren kimse ikamet etmemektedir. Eğitim alanında hizmet veren kişiler müderris (9) ya da mektep hocası (8) olarak kaydedilmiştir.

Kültürel faaliyetler alanında şehirde hizmet vermekte olan 28 kişi; Karaçayır (10, %35), Semerkand (3, %10), Gölyüzü (3, %10), Debbağlar (2, %7), Cami-i Kebir (2, %7), Karamanlı (2, %7), Çukur (2, %7) Akmescit (1, %3,5), Ermeniyan-ı Cedid (1, %3,5), Akpınar (1, %3,5), Yeni Cami (1, %3,5) mahallelerinde ikamet etmektedir. Ermeniyan-ı Atik ve Aslahaddin mahallelerinde ikamet eden kişiler arasında kültürel faaliyetler alanında hizmet veren kimse bulunmamaktadır. Kültürel faaliyetlerde hizmet veren kişilerin büyük çoğunluğu katip (9, %32) ya da yazıcıdır (15, %53).

Temizlik hizmetleri alanında hizmet veren on üç kişidir. Bu kişiler, Akpınar (3, %23), Karamanlı (3, %23), Debbağlar (2 %15), Karaçayır (2, %15), Akmescit (1, %7), Aslahaddin (1, %7), Semerkand (1, %7) mahallelerinde ikamet etmektedir. Temizlik hizmetlerinde çalışan kişiler, hamam veya ılıcada çalışmaktadır.

Şehirde en az mensubu bulunan kültürel ve sosyal hizmetler alanı sağlıktır. Akmescit ve Semerkand mahallelerinde ikamet eden birer kişi bu alanda hizmet vermektedir. Sağlık alanında hizmet verenlerden biri hekim biri de sünnetçidir.

Diğer kültürel ve sosyal faaliyetler alanında hizmet veren 52 kişi bulunmaktadır. Bu grupta 45 kişi (%86) hizmetçilik yapmaktadır. Diğer meslekler ise; tellal, su yolu yapıcısı ve sebilcidir.

4. Bolu Şehrinin Günümüzde Kültürel ve Sosyal Fonksiyonları

a. Eğitim Hizmetleri

Günümüzde Bolu şehri ve çevresinde çok sayıda eğitim kurumu bulunmaktadır. Şehirde hemen hemen her mahallede bir ilkokul ve ortaokul bulunması nedeniyle genel ihtiyacı karşıladığı söylenebilir. (Harita 14)

Bolu İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden elde edilen verilere göre Bolu Merkez ilçesinde 2018-2019 eğitim öğretim yılında devlete ait ya da özel, 11 anaokulu, 35 ilkokul, 31 ortaokul bulunmaktadır. Ayrıca şehirde üç Anadolu İmam Hatip Lisesi; beş Anadolu Lisesi; 1 Sosyal Bilimler Lisesi; bir Fen Lisesi; 1 Güzel Sanatlar Lisesi; beş Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi ve bir Spor Lisesinden oluşan, 17 lise bulunmaktadır. Ayrıca şehirde iki özel eğitim uygulama merkezi, bir bilim ve sanat merkezi ve bir adet özel eğitim meslek okulu bulunmaktadır (<http://www.meb.gov.tr> Erişim Tarihi: 07/10/2018).

3 Temmuz 1992 tarihinde kurulan Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Bolu'da yer alan tek üniversitedir. Bolu'lu mimar İzzet Baysal'ın 1987 yılında kurduğu vakıf tarafından şehre kazandırılan 140 tesisten biridir. Abant İzzet Baysal Üniversitesi 2018-2019 eğitim-öğretim yılında; 11 fakülte, 4 enstitü, 6 yüksekokul, 7 meslek yüksekokulu ve 15 araştırma merkezine sahiptir. Üniversitede görev yapan 1358 öğretim elemanı ve 789 idari personelle, yaklaşık 33.000 öğrenciye eğitim verilmektedir. Yumrukaya köyü ve Gölköy arasında bulunan üniversite kampüsü ile şehir merkezinin arası yaklaşık 10 km'dir. Bolu Meslek Yüksek Okulu ve Bolu Teknik Meslek Yüksek Okulu şehir merkezinde bulunmaktadır. Bolu ilçelerinde de bazı

yüksekokullar bulunmaktadır. Bunların dışında yer alan üniversite birimleri Gölköy’de yer alan ana kampüstedir (<http://www.ibu.edu.tr> Erişim Tarihi: 07/10/2018).

b. Sağlık Hizmetleri

Bolu merkez ilçesinde; 1 adet Devlet Hastanesi (İzzet Baysal Devlet Hastanesi), 2 dal eğitim ve araştırma hastanesi (İzzet Baysal Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğitim ve Araştırma Hastanesi, İzzet Baysal Ruh Sağlığı ve Hastalıkları Eğitim ve Araştırma Hastanesi), 1 adet Diş Hekimliği Fakültesi ile İzzet Baysal Ağız ve Diş Sağlığı Merkezi, AİBÜ İzzet Baysal Eğitim ve Araştırma Hastanesi ile 2 adet özel hastane (Çağsu ve Fatma Hatun Hastaneleri) bulunmaktadır. Hastanelerin toplam yatak kapasitesi 1497’dir. Bolu’da yer alan bütün hastanelerin toplamında yaklaşık 5.000 kişi bu sektörde hizmet vermektedir. Ayrıca Bolu şehri mahallelerinde 17 adet aile sağlığı merkezi bulunmaktadır. Bolu şehrinde sağlık hizmetlerinin dağılışı Harita 11’de gösterilmiştir.

Bilgi verilen sağlık kuruluşlarının dışında şehirde çok sayıda acil yardım merkezi (10), acil yardım istasyonu, toplum sağlığı merkezi, KETEM, verem savaş dispanseri, aile sağlığı merkezleri (18), aile hekimliği birimi, diyaliz merkezleri, eczane, gözlükçü, sağlık evi ve halk sağlığı laboratuvarları gibi birimler de bulunmaktadır (<http://bolu.gov.tr> Erişim Tarihi: 07/10/2018)

c. Dini Hizmetler

Bolu şehri mahallelerinde dini hizmetleri karşılayan 100 cami ve 11 mescid, 74 civarında da Kur’an kursu bulunmaktadır (<https://camiler.diyamet.gov.tr> Erişim Tarihi: 07/10/2018). Harita 16’da camilerin dağılışı görülmektedir. Türk-İslam şehri kimliğini korumuş olan Bolu şehrinde bulunan tarihi camiler bazı eski işlevlerini yitirmişler ve günümüzde sadece dini hizmetleri karşılamaktadırlar.

d. Hukuki Hizmetler

Bolu şehrindeki hukuki hizmetler Tabaklar Mahallesi'nde yer alan ana adliye binası ve Borazanlar Mahallesi'nde yer alan bir ek hizmet binası ile sürdürülmektedir (<http://www.bolu.adalet.gov.tr> Erişim Tarihi: 07/10/2018).

Aşağısoku Mahallesi'nde Bolu'nun ihtiyacını karşılayabilecek nitelikte bir adliye sarayı inşaatı devam etmektedir. Eski adliye binaları, 2019'da bitmesi planlanan adliye sarayına taşınacaktır. Tabaklar Mahallesi'nde yer alan ana adliye binası tarihi özellikleri nedeniyle şehir müzesine dönüştürülmek istenmektedir. İzzet Baysal Müzesi ve Kültür Bakanlığı'na bağlı olan müzeler burada birleştirilerek bir şehir müzesi oluşturulması planlanmaktadır.

e. Kültürel Hizmetler

Bolu şehrinde Üniversite, Belediye ve İl Kültür Turizm Müdürlüğü'ne ait dört adet kültür merkezi bulunmaktadır. İl Kültür Turizm Müdürlüğü'ne ait olan kültür merkezi 1981'den itibaren kullanıma açılmıştır. İçerisinde arkeoloji müzesi, kütüphane, güzel sanatlar galerisi, çalışma salonları, atölyeler ve kafeterya bulunmaktadır.

Bolu Belediyesi'ne ait Ressam Mehmet Yüçetürk Sanat Merkezi, 1992 yılından itibaren hizmete başlamıştır. Sanat merkezinde şehir halkı için çağdaş ve geleneksel Türk sanatlarında kurslar ve çeşitli kültür-sanat etkinlikleri düzenlenmektedir. Yine Bolu Belediyesi'ne ait Necip Fazıl Kültür Merkezi'nde de kültürel faaliyetler yürütülmektedir.

1995 yılında üniversite kampüsünde açılan, hem üniversite mensuplarının hem de Bolu halkının istifadesine sunulan İzzet Baysal Kültür Merkezi'nde her yıl sempozyum, panel, konferans, konser, tiyatro, bale, halk dansları, film gösterimi gibi etkinlikler yapılmaktadır (<http://www.ibu.edu.tr> Erişim Tarihi: 07/10/2018).

İnsanlar tarafından gerçekleştirilen turistik faaliyetler, bir yerde var olan doğal, tarihi, ya da kültürel varlıkların sonucudur. Bolu doğal, tarihi ve kültürel varlıklar yönünden zengin bir şehirdir. Şehirde, yayla turizmi, kış turizmi, sağlık turizmi

(kaplıca, ılıca), göl, orman ve av turizmi, kültür turizmi (festival, panayır) yönünden zengin kaynaklar bulunmaktadır (Özcan, 2005: 63-71). Ayrıca Bolu şehrinde mili parklar ile özellikle Osmanlı dönemine ait bir çok tarihi mekan bulunmaktadır.

Bolu şehrinde basın faaliyetleri şehirde yer alan 6 gazete, 3 televizyon kanalı ve 3 radyo ile sürdürülmektedir. Ayrıca Bolu şehri ile ilgili haber yapan 5 internet gazetesi bulunmaktadır.

Bolu merkez ilçesinde Gençlik Hizmetleri ve Spor İl Müdürlüğü bünyesinde, çeşitli sportif faaliyetlerin yürütüldüğü 2 adet spor kompleksi ve 1 adet spor kampüsü bulunmaktadır. Bunların şehirdeki dağılışı Harita 13'te görülmektedir.

1- Atatürk Spor Kompleksi: Atatürk Stadyumu, Havalı Silahlar Atış Poligonu,17 Temmuz Spor Salonu ve Bolu Gençlik Merkezi bu spor kompleksini oluşturmaktadır.

2- Karaçayır Spor Kompleksi: İzzet Baysal Kamp Eğitim Merkezi, kapalı yüzme havuzu, Murat Canbaş Jimnastik ve Güreş Salonu, gençlik merkezi, 2 adet prefabrik antrenman salonu, Boluspor Sosyal Tesisleri, 2 atletizm pisti, 5 adet tenis kortu, 4 futbol sahası, ve 3.000 kişilik spor salonundan oluşmaktadır.

3- Gölköy Trap-Skeet Atış Poligonu

4- Aladağ Gençlik – İzcilik ve Spor Kampüsü (<http://bolu.gov.tr> Erişim Tarihi: 07/10/2018) dışında şehirde birçok futbol sahası ve çeşitli spor kulüpleri bulunmaktadır.

F. Bolu Şehrinde İdari Fonksiyonlar

1. Şehrin İdari Gelişimi

Bolu'nun, gelişmeye başlama dönemi Bithynialılar dönemidir. Bithynialılar M.Ö. 279-274 tarihleri arasında Güney Marmara'nın (Bursa, Bilecik, Kocaeli) ve Bolu'nun hakimi olmuşlardır. Bithynia kralı I. Nikomedes, Nikomedia (İzmit) adlı şehri kurmuş ve burayı başkent ilan etmiştir. Bolu (Bithynium), Nikomedia'daki yönetime bağlı bir şehir olarak tarihte yerini almıştır.

Son Bithynia kralı, Nikomedes IV. Philopator (M.Ö. 92-74) tarafından hakimiyetindeki topraklar vasiyetle Roma'ya bırakılmıştır. Böylece Bithynium Roma'nın Anadolu'daki beş eyaletinden biri haline gelmiştir. Bithynium, Bithynium'da oturan Roma valisi tarafından yönetilmekteydi.

İmparator I. Theodos, Roma İmparatorluğu'nu iki oğlu arasında paylaştığında; Bithynia, merkezi İstanbul olan, Doğu Roma (Bizans) içerisinde kalmıştır. Paflagonya ve Bithynia şehirlerinden bazılarını alarak kurulan Honorias eyaletinin merkezi Claudiopolis'tir. Ayrıca Claudiopolis, kilisenin metropolitlik merkezi de olmuştur (Konrapa, 1960: 30).

Ayrıca I. Theodos zamanında Bithynia doğu ve asıl Bithynia olarak ikiye bölündüğünde doğu Bithynia'nın merkezi Claudiopolis yani Bolu olmuştur. Ayrıca bu dönemde imparatorluk da ikiye bölünmüştür. Claudiopolis, Doğu Roma (Bizans) Devleti sınırlarında kalmıştır.

Bolu'daki Bizans hakimiyeti Türklerin Anadolu akınlarına kadar sakin geçmiştir. Süleyman Şah yaptığı akınlarla Bithynia'yı oluşturan şehirleri bir bir ele geçirmeye başlamıştır. Böylece bölgede Bizans hakimiyeti zayıflamıştır.

Bolu, II. Rükneddin Süleyman zamanında (1196-1204) Anadolu Selçukluları idaresine geçmiştir. IV. Haçlı Seferiyle Anadolu Selçukluları'nın zayıflamasını fırsat bilen Bizans, Bolu ve çevresini tekrar ele geçirmiştir. Bolu'da kısa bir süre Selçuklu hakimiyetinde geçmiştir (Orhonlu, 1992: 276-277).

Orhan Gazi, Bolu, ve çevresinin fethine Konuralp'i görevlendirmiştir. Konuralp, 1317'de Akyazı, Mudurnu, Konurapa ve Bolu'yu ele geçirilmiştir.

Bolu, idari teşkilat bakımından farklı dönemler geçirmiştir. Zekai Konrapa bu idari dönemleri altıya ayırarak incelemiştir (Konrapa, 1960: 30-31). Bunlar:

a) İlk Mutasarrıflık Dönemi (1324-1692): Bolu'nun sancak beyliği dönemidir. Anadolu Eyaleti içerisinde yer alan Bolu, sancak beyleri tarafından yönetilmiştir.

1361'den sonra artan fetihler ve genişleyen topraklar nedeniyle I. Murat, lalası Şahin Paşa'yı Rumeli Beylerbeyi olarak tayin etmiştir. Böylece klasik Osmanlı

idaresinde, eyalet yapısı bir üst örgütlenme olarak ortaya çıkmıştır. Anadolu Eyaleti ise, I. Bayezid'in 1393'te Kara Timurtaş Paşa'yı Anadolu Beylerbeyi olarak tayin etmesiyle Ankara merkezli olarak kurulmuştur. 1451'de Kütahya, Anadolu Beylerbeyliği'nin merkezi olmuştur. Böylece daha önce var olan sancaklar eyaletler altında birleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ilk idari birim sancaktır. Tanzimat döneminde vilayet yapılanması gelene kadar bu durum devam etmiştir (Ortaylı, 2008: 251-252).

Anadolu Eyaleti, sancak adı verilen, sancakbeyi tarafından yönetilen idari bölgelere ayrılmıştır. Sancaklar, kadı tarafından idare edilmekte ve kazalara ayrılmaktaydı. Kadılar; adli, idari, mali ve belediye fonksiyonlarına sahip olan memurlardır (Ortaylı, 2008: 281).

Anadolu Eyaleti'ne bağlı sancaklar hakkında ilk bilgi XV. ve XVI. yüzyıla aittir. II. Bayezid döneminde yapılan tahrirlere göre Anadolu Eyaleti'ne bağlı sancaklar şunlardır:

Tablo 73. XV. Yüzyıl Sonunda Anadolu Eyaleti'nde Yer Alan Sancaklar

1	Kütahya
2	Ankara
3	Hüdavendigâr (Bursa)
4	Aydın
5	Menteşe (Muğla)
6	Bolu
7	Hamid (Isparta)
8	Saruhan (Manisa)
9	Kangırı (Çankırı)
10	Kastamonu
11	Karahisar-ı Sahib (Afyon)
12	Kocaeli
13	Biga (Çanakkale)
14	Karesi (Balıkesir)
15	Sultanönü (Eskişehir)
16	Alaiyye (Alanya)
17	Teke (Antalya)

Tablo 73'ü incelediğimizde XV. yüzyıl sonunda Anadolu Eyaleti'ne bağlı 17 sancaktan birinin Bolu olduğu görülmektedir. Eyalete bağlı bütün sancakların başında devlet tarafından görevlendirilmiş bir görevli bulunmaktaydı. Her sancak idari bir teşkilata sahipti (Varlık, 1991: 143-144).

Anadolu Eyaleti'nin kuruluşundan itibaren, Bolu bir sancak olarak Anadolu Eyaleti'ne tabi olmuştur. XVI. yüzyıl içerisinde Bolu'nun idari durumunda bir değişiklik olmamıştır.

Tablo 74 XVI. Yüzyıl Tahrirlerine Göre Bolu Sancağının Kazaları

1	Bolu (Merkez)
2	Çağa
3	Mengen
4	Gerede
5	Viranşehir
6	Taraklıborlu (Safranbolu)
7	Ulus ve Amasra
8	Oniki Divan
9	Yedi Divan
10	Yenice
11	Hızırbeğeli ve Çarşamba
12	Bendereğli (Ereğli)
13	Konrapa (Konuralp)
14	Dodurga
15	Mudurnu
16	Kıbrıs

XVI. yüzyılda yapılan tahrirlere göre, Bolu sancağına bağlı 16 nahiye-kaza bulunmaktadır (Baykara, 1988: 185) (Tablo 74). Tezimizin çalışma alanını oluşturan alan Bolu kazasıdır. Bolu kazasının merkezinde daha önce adı geçen 13 mahalle bulunmaktaydı. 1519 tahririne göre, 103 köy, 7 mezraa, 1568 tahririnde ise 138 köy, 5 mezra kazaya bağlıydı (Taş, 1993: 37-59)

b) Bolu'nun Voyvodalık ve Muhassıllık Dönemi (1692-1811): Bolu voyvoda ve muhassıl adı verilen yerel yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Osmanlı Devleti'nde yüksek vergi gelirlerini toplayan tahsildarlar olarak çalışan voyvodalar, sancak beylerinin adaletsiz vergi toplamasını önlemek amacıyla göreve

getirilmişlerdir. Muhassıllar da yine voyvoda ile benzer bir şekilde vergi toplayan görevlilerdir. Fakat bu görevlilerin de adaletli olmamaları ve bölgesel nüfuzlarını kullanarak hükümete başkaldırmaları nedeniyle voyvoda-muhassıl gibi unvanlar kaldırılmıştır. Voyvoda yönetimi döneminde Bolu sancağının 19 kazası bulunmaktaydı (Tablo 75).

Tablo 75 Voyvodalık Döneminde Bolu Sancağının Kazaları

1	Bolu	11	Dirgene
2	Mudurnu	12	Devrek
3	Dodurga	13	Yılanlıca
4	Pavli	14	Gölpazarı
5	Kıbrıscık	15	Hisarönü
6	Dörtdivan	16	Samako
7	Gerede	17	Akçaşehir
8	Çağa	18	Üskübi
9	Mengen	19	Konrapa
10	Ulak		

1809-1812 yılları arasında Bolu ayan adı verilen yöneticiler tarafından yönetilmiştir. Ayanlar şehrin ileri gelenlerinden oluşmaktadır. Ayanlar önceleri devlet ile halkın problemlerini çözmek, vergilerin ve askerlerin toplanmasını sağlamak amacıyla çalışmış iseler de sonradan gitgide güçlenerek kendileri sorunlara neden olmuşlardır. Bu nedenle 1812'de II. Mahmud tarafından ayanlık sistemi kaldırılmıştır (Mitdat Kemal; Haz.: Hamdi Birgören, 2008: 4-5). Böylece Bolu'da ayanlık devri sona ermiştir.

c) İkinci Mutasarrıflık veya Mütesellimlik Dönemi (1811-1864): Bu dönemde Bolu sancağı, Viranşehir sancağı ile birleştirilerek mütesellim adlı görevli tarafından yönetilmiştir.

XIX. yüzyılın başında yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra, merkezi hükümet teşkilatında bozulmalar ve eyalet teşkilatında da bazı değişimler meydana gelmiştir. Rumeli ve Anadolu eyaletlerinde ve bazı sancaklarda bölünmeler gerçekleşmiştir. 1826 yılında Anadolu Eyaleti dörde ayrılmıştır. Anadolu Eyaleti'ni oluşturan dört gruptan birini Bolu, Viranşehir, Kastamonu ve Kangırı sancakları

oluşturmaktaydı (Baykara, 1988: 119-120). Sancakların idaresi ise mütesellim adı verilen görevlilere bırakılmıştır. Mütesellimler, eyaletlerdeki idari boşluğu dolduran, valilik, komutanlık ve mali otoriteyi elinde tutan kişilerdir (Ortaylı, 2008: 358).

1831 yılında Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen ilk nüfus sayımı sonuçlarına göre Anadolu Eyaleti altında bulunan 15 sancaktan biri de Bolu'dur (Tablo 76). Bolu bu tarihten kısa bir süre sonra müstakil sancak yapısını kaybedecektir.

Tablo 76 1831'de Anadolu Eyaletine Bağlı Livalar

1	Kütahya
2	Hüdavendigâr (Bursa)
3	Karahisar-ı Sahib (Afyon)
4	Sultanönü (Eskişehir)
5	Menteşe (Muğla)
6	Bolu
7	Hamid (Isparta)
8	Ankara
9	Kangırı (Çankırı)
10	Kastamonu
11	Saruhan
12	Viranşehir
13	Teke
14	Karesi (Balıkesir)
15	Aydın

1832-1833 senelerinde Mısır'ın Anadolu'daki işgalleri ile başlayan süreç uluslararası alanda çözüme kavuşturulsa da Mısır birliklerinin, kısa zamanda Anadolu'ya hakim olmaları, yeni bir idari ve askeri teşkilatın kurulmasına neden olmuştur. 1836'da, Anadolu idari teşkilatında yapılan değişikliklerle bazı eyaletler ortadan kalkmış, bazıları ise bölünmüştür. Bu kapsamda geniş alana sahip olan sancaklar, parçalanmaya başlanmış, küçük sancaklar ise diğerleriyle birleştirilmiştir. Özetle bütün devletin idari yapısında değişimler meydana gelmiştir.

1850 yılına ait devlet salnamesinde devletin bütün eyalet, sancak ve nahiyeleri sıralanmıştır. Bu salnameye göre Bolu bu dönemde, Kastamonu eyaleti altında bir sancak olarak yer almıştır (Tablo 77) (Baykara, 1988: 127-128). Bu dönemde Bolu sancağına bağlı 19 kaza bulunmaktaydı (Tablo 78).

Tablo 77 1850 Yılı Devlet Salnamesine Göre Bolu Sancağının İdari Durumu

Kastamonu Eyaleti
Bolu Sancağı
Viranşehir Sancağı
Kastamonu Sancağı
Sinob Sancağı

Kaynak: Baykara, 1988: 245-246

Tablo 78 1856 Yılı Devlet Salnamesinde Kastamonu Eyaleti Bolu Sancağı Kazaları

1	Bolu	11	Bend- Ereğli
2	Mudırını	12	Devrek
3	Göynük (Torbalı)	13	Yılanlıca
4	Pavli	14	Dirgine (Sekizdivan)
5	Kıbrısçık	15	Hisarönü (Filyos)
6	Dörtdivan	16	Alaplı (Samakov)
7	Gerede	17	Akçaşehir
8	Çığa (Çağa)	18	Üskübü
9	Mengen	19	Düzce (Konırpa)
10	Gümüş (Efteni)		

Kaynak: Baykara, 1988: 245-246

d) Üçüncü Mutasarrıflık Dönemi (1864-1908): 1864 yılında yürürlüğe konulan Vilayet Nizamnamesi ile bütün eyaletler kaldırılarak, yerine daha dar kapsamlı olması planlanan vilayetler teşekkül ettirilmiştir. Böylece merkezîyetçi idare genişletilmek istenmiştir. Bolu, bu dönemde eyaletten vilayete dönüştürülen Kastamonu vilayeti altında bir sancak olarak yer almıştır (Baykara, 1988: 134). Fakat bu tür bir yapılanma merkezîyetçilik için çok uygun olmadığından meşrutiyet döneminde birçok sancak, müstakil yapıya kavuşturulmuştur.

1871 yılında, 1864 Vilayet Nizamnamesi'nin hem içeriği, hem de uygulama alanı genişletilerek, İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi adıyla tekrar yürürlüğe konmuştur. Genişletilmiş nizamname ile merkezi yönetimin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Bu dönemde idari yapılanma vilayet, liva(sancak), kaza, nahiye, köy şeklindedir. Vilayetin başında vali, livanın başında mutasarrıf, kazanın başında kaymakam, nahiyenin başında ise müdür bulunmaktaydı. En küçük yönetim birimini

oluşturan mahalle ve köylerin yönetimi ise muhtarlar tarafından yürütülmekteydi (Ortaylı, 2008: 429-433).

1876 yılında yayınlanan devlet salnamesine göre Kastamonu vilayetine bağlı olan Bolu sancağının 5 kazası bulunmaktaydı (Tablo 79). 1908 yılında ise Bolu sancağının 8 kazası, 4 nahiyesi ve 1.483 köyü bulunmaktaydı(Tablo 80).

Tablo 79 1876 yılı Devlet Salnamesine Göre Bolu Sancağının İdari Durumu

Kastamonu Vilayeti	4 sancak, 17 kaza
Bolu Sancağı	5 kaza
Kangırı Sancağı	2 kaza
Kastamonu Sancağı	8 kaza
Sinob Sancağı	2 kaza

Kaynak: G. Önal, 2011, C.I: 199-228

Tablo 80 1908 Yılında Kastamonu Vilayetine Bağlı İdari Birimlerin Sayısı

Kastamonu Vilayeti	Kaza Sayısı	Nahiye Sayısı	Köy Sayısı
Bolu Sancağı	8	4	1.483
Kangırı Sancağı	1	6	613
Kastamonu Sancağı	7	14	1.446
Sinob Sancağı	2	3	473

Kaynak: Baykara, 1988: 138

1870, 1889, 1905 yıllarında Bolu sancağının kaza sayılarının giderek artmakta olduğu görülmektedir. Bolu sancağı, 1870 yılında 6, 1889 yılında 8 ve 1905 yılında 9 kazadan oluşmaktadır (Tablo 81).

Tablo 81 Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Bolu Sancağının Kazaları

1870	1889	1905
Bolu	Bolu	Bolu
Gerede	Gerede	Gerede
Bartın	Bartın	Bartın
Göynük	Göynük	Göynük
Ereğli	Ereğli	Ereğli
Düzce	Düzce	Düzce
	Mudurnu	Mudurnu
	Hamidiye	Hamidiye
		Zonguldak

Kaynak: G. Önal, 2011: 43, 401, 799

e) Müstakil Mutasarrıflık Dönemi (1908-1923) : II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, 1871 Nizamnamesi'nin getirdiği idari düzen ülke genelinde yaygınlaştırılmak istenmiştir. Bu amaçla bazı livalar (sancak), bağlı olduğu vilayetten ayrılmıştır. Bolu da Kastamonu'dan ayrılarak müstakil bir mutasarrıflık (sancak merkezi) olmuştur. Böylece Bolu, doğrudan merkeze bağlanmıştır. Bolu, kendisine bağlı olan Zonguldak kazasının ayrılmasından sonra; Bolu, Düzce, Gerede, Göynük ve Mudurnu kazalarından oluşmaktaydı. Zonguldak'ta Fransız konsolosunun ikamet etmesi nedeniyle böyle bir idari değişim uygun bulunmuştur (M. Kaya, 2013: 36).

Bu dönemde vali, mutasarrıf ve kaymakamların yanına, üyelerinin bir kısmının halk tarafından seçildiği, idare meclisleri eklenerek halkın yönetime katılması amaçlanmıştır.

Müstakil Bolu sancağı salnamelerine göre 1916 tarihinde Bolu sancağının 8 kazası ve 10 nahiyesi bulunmaktaydı (Tablo 82, Tablo 83).

Tablo 82 1916 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesine Göre Bolu Sancağı Kazaları

1	Bolu (Merkez)
2	Ereğli
3	Bartın
4	Zonguldak
5	Devrek
6	Gerede
7	Göynük
8	Mudurnu

Kaynak: H. Birgören, 2008 a

Tablo 83 1916 Müstakil Bolu Sancağı Salnamesine Göre Bolu Sancağı Nahiyeleri

1	Kıbrıscık
2	Amasra
3	Kurucaşile
4	Çaycuma
5	Tefen
6	Akçaşehir
7	Yığılca
8	Mengen
9	Çarşamba
10	Kıbrıscık

Kaynak: H. Birgören, 2008 a

f) Cumhuriyet Dönemi (1923 -) : Cumhuriyet'in İlanı ile mutasarrıflıklar kaldırılmıştır. Bolu yeni idari yapısına kavuşmuştur. Cumhuriyet'in İlanı'ndan hemen sonra Bolu vilayeti: Bolu, Düzce, Akçakoca, Gerede, Göynük ve Mudurnu kazalarından oluşmaktaydı. Bu kazaların yanına, Seben (1946), Mengen (1948), Yığılca ve Kıbrısık (1958) ilçeleri de dahil edilmiştir. Dörtdivan ve Yeniçağa ise 1990 senesinde şehrin ilçeleri haline getirilmiştir.

9 Aralık 1999 tarihinde Düzce, ayrı bir il statüsüne kavuşmuştur. Böylece Bolu'ya bağlı ilçe sayısında azalma meydana gelmiştir. Günümüzde Bolu'ya bağlı 9 ilçe bulunmaktadır. Bunlar; Bolu Merkez, Dörtdivan, Gerede, Göynük, Kıbrısık, Mengen, Mudurnu, Seben ve Yeniçağa ilçeleridir. Ayrıca Bolu Belediyesi'ne bağlı 3 belde, 93 mahalle ve 487 köy bulunmaktadır (<http://www.bolu.gov.tr> Erişim Tarihi: 18/07/2018).

Bolu şehrinde idari hizmetler, şehrin merkezi olarak kabul edilen İzzet Baysal Caddesi üzerinde toplanmıştır. Cadde üzerinde, şehrin idari hizmetlerini sunan Bolu Valiliği ile şehrin belediye hizmetlerini sağlayan Bolu Belediyesi bulunmaktadır. Bu iki kurum aynı cadde üzerinde yer alsa da buldukları mahalleler aynı değildir (Harita 9).

1877 yılında kabul edilen Vilayetler Belediye Kanunu ile belediye teşkilatının İstanbul'dan sonra taşrada da yapılması sağlanmıştır. Halkın seçtiği bir belediye meclisi ve meclis üyeleri arasından hükümetin atadığı bir belediye başkanı ile belediyelere tüzel kişilik kazandırılmış ve yeni yetkiler verilmiştir. Bolu Belediyesi 1880 yılında ilk görevine başlamıştır. Bolu Valiliği ise Cumhuriyet'in İlanı'ndan sonra Bolu'nun diğer şehirler gibi vilayet statüsü kazanmasıyla kurulmuştur.

Konumuz olan diğer bir hizmet alanı askeri hizmetlerdir. Askeri hizmetler Bolu şehrinde de bulunmaktadır. Şehrin doğu kesiminde, D-100 karayolu kenarında yer alan Komando Tugay Komutanlığı şehirdeki başlıca askeri alandır (Harita 10).

2. Temettuat Defterlerine Göre Bolu Şehrinin İdari, Askeri ve Adli Fonksiyonları

Günümüz şehirlerinde idari, askeri ve adli fonksiyonları yerine getiren ayrı ayrı kurumlar bulunmaktadır. Bu fonksiyonlar valilikler, belediye ve askeri kurumlar tarafından karşılanmaktadır.

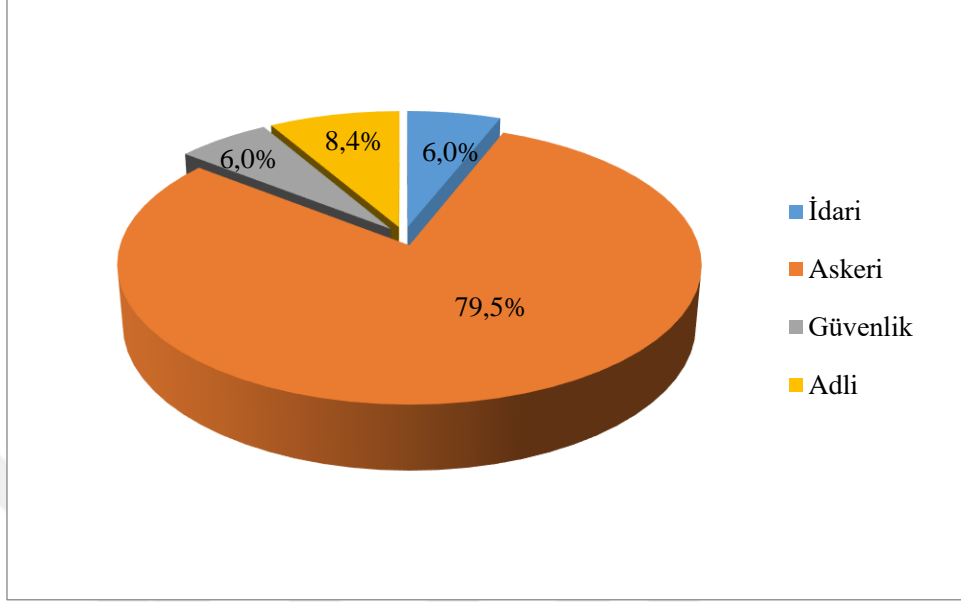
Osmanlı Devleti'nde idari, askeri ve adli fonksiyonlar birbiriyle iç içe olduğundan ayrı olarak ele almak zordur. Fakat çalışmamızda Bolu şehrine ait temettuat defterlerini değerlendirirken idari ve askeri fonksiyonları ayrı ayrı ele almaya çalıştık.

XIX. yüzyıla ait bilgiler içeren temettuat defterlerini incelediğimizde idari, askeri ve adli fonksiyonlar % 7,6 ile üçüncü sırada yer almaktadır. 1844 yılında şehirdeki meslek gruplarını incelediğimizde idari, askeri ve adli alanda görev alan kişi sayısı 83'tür (Tablo 53).

Tablo 84 XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde İdari Fonksiyonların İkamet Alanına Göre Dağılışı

Mahalle Adı	Askeri	Adli	İdari	Güvenlik
Akmescit	1	1	0	0
Akpınar	11	2	0	1
Cami-i Kebir	4	0	0	0
Debbağlar	16	0	3	0
Ermeniyan-ı Atik	0	0	0	1
Ermeniyan-ı Cedid	0	0	0	0
Gölyüzü	5	0	0	3
Aslahaddin	1	1	0	0
Karaçayır	10	1	0	0
Karamanlı	12	0	1	0
Semer kand	5	2	1	0
Yeni Cami	1	0	0	0
Çukur	0	0	0	0
Toplam	66	7	5	5

Grafik 95 XIX. Yüzyılda Bolu Şehrinde İdari Fonksiyonların İkamet Alanına Göre Dağılışı

Tablo 84 ve Grafik 95'i incelediğimizde şehirdeki idari, askeri, adli ve güvenlik hizmetlerinin dağılışı ayrı ayrı görmekteyiz. Çukur ve Ermeniyân-ı Cedid mahallelerinde ikamet edip, idari, askeri ve adli alanlarda hizmet veren kimse bulunmamaktadır. İdari alanda hizmet veren kişiler en çok Debbâğlar (19), Akpınar (14), Karamanlı (13) ve Karaçayır (11) mahallelerinde ikamet etmektedirler.

XIX. yüzyılda Bolu şehrinde idari, askeri, adli ve güvenlik alanlarında çalışanların dağılışı ise şöyledir. Bolu şehrinde idari fonksiyonlar içerisinde, askeri alanda hizmet veren kişilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir (%79,5). Diğer Osmanlı şehirlerinde de askeri alanda hizmet veren kişi sayısının fazla olduğu bilinmektedir. Bu durum devletin idari yapısından kaynaklanmaktadır. Bolu şehrinde idari fonksiyonlarda ikinci sırada % 8,4 ile adli hizmetler, son sırada ise şehirde eşit oranda bulunan idari hizmetler (%6) ve güvenlik hizmetleri (%6) yer almaktadır.

Şehirde bulunan mahallelerden 10 tanesinde askeri alanda hizmet veren kişiler ikamet ederken, 3 mahallede bu alanda hizmet veren kişiler ikamet etmemektedir. Askeri alanda hizmet veren kişilerin ikamet ettiği mahalleler kişi sayısında büyükten küçüğe doğru şu şekilde sıralanmaktadır: Debbâğlar (16), Karamanlı (12), Akpınar (11), Karaçayır (10), Gölyüzü (5), Semerkand (5), Cami-i Kebir (4), Yeni Cami (1),

Akmescit (1), Aslahaddin'dir (1). Ermeni Mahalleleri ve Çukur Mahallesi'nde ise askeri alanda hizmet veren kimse ikamet etmemektedir.

Askeri alanda hizmet veren 66 kişi arasında 34 kişi süvari zabtiye neferi (%51), 15 kişi piyade zabtiye neferi (%22), beş kişi tımarlı süvari zabtiye neferi (%7) ve beş kişi zabtiye neferidir (%7).

Bolu şehrinde bu dönemde adli alanda hizmet veren 7 kişi ikamet etmekteydi. Bunlar Semerkand ve Akpınar mahallelerinde ikişer kişi, Akmescit, Aslahaddin ve Karaçayır mahallelerinde ise birer kişi olarak dağılışı göstermekteydi. Şehirdeki sekiz mahallede adli alanda hizmet veren kimse ikamet etmemektedir.

Bolu şehrinde adli alanda hizmet veren kişilerin mesleklere dağılışı ise şöyledir. Mahkeme katipliği yapan 3 kişi (%42), mahkeme muhızrlığı yapan 3 kişi (%42) ve mahkeme tablekarlığı yapan 1 kişi (%14) bulunmaktadır.

XIX. yüzyılda Bolu şehrinde idari alan ve güvenlik alanlarında beşer kişi hizmet vermekteydi. İdari alanda hizmet veren 5 kişinin dağılışı şöyledir: Debbağlar Mahallesi'nde ikamet eden 3 kişi, Semerkand ve Karamanlı mahallelerinde ikamet eden birer kişi idari alanda hizmet vermektedir. Özetle şehirdeki 10 mahallede idari alanda hizmet veren kimse ikamet etmemektedir. İdari alanda hizmet veren beş kişi meclis azalığı görevini yürütmektedir.

Şehirde yaşayan güvenlik alanında hizmet veren kişilerden Gölyüzü Mahallesi'nde 3 kişi, Akpınar Mahallesi'nde 1 kişi, Ermeniyan-ı Atik Mahallesi'nde ise 1 kişi ikamet etmektedir (Tablo 84).

Şehirde güvenlik alanında hizmet veren kişilerden üçü çarşı bekçisi (%60), biri mahalle bekçisi (%20), biri de bekçidir (%20).

SONUÇ

Bolu ili, Karadeniz Bölgesi'nin, Batı Karadeniz alt bölümünde yer almaktadır. Güneyinde yer alan İç Anadolu, batısında yer alan Marmara ile kuzeyinde yer alan Karadeniz Bölgesi arasında bir bağlantı noktası oluşturmaktadır.

Bolu kent merkezindeki Hisartepe'de Bolu Belediyesi'nin yaptığı su deposu kazısı ile ortaya çıkan pişmiş toprak eser (Bolu kabı) M.Ö. 3000 yılına tarihlenmektedir. Bu nedenle Bolu şehri tarihinin M. Ö. 3000'e kadar uzandığını düşünülebilir.

M.Ö. 1200'de Anadolu'da Phrygler devri başlamaktadır. Phrygler, Anadolu'da Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar arasında kalan bölgede yaşamışlar ve bu bölgeden doğuya doğru ilerleyerek Bolu'yu topraklarına katmışlardır. Konumu, verimli toprakları, ormanları vb. nedenlerle birçok farklı medeniyete sahne olan bu Bolu çok kez el değiştirerek günümüze ulaşmıştır.

Bolu şehrinin kurulduğu alan Bolu Ovası, kuzeyden Bolu Dağları, güneyden ise Köroğlu Dağları'nın batı ucu arasında kalan depresyon ve yakın çevresidir. Depresyonun asıl taban ovasını oluşturan kısmı doğu - batı yönlü uzanarak Büyüksu'nun akış istikametini takip edip Çatak Boğazı'nda son bulmaktadır.

Bolu Ovası'nı kuzeyden ve güneyden çeviren dağların kuzeydoğu - güneybatı kesimlerinde yükseltinin düşük olması, bölgeye bir boğaz niteliği kazandırmaktadır. İstanbul ve Ankara gibi Türkiye'nin en önemli iki şehrini birbirine bağlayan otoyollar (D-100, TEM) bu boğaz üzerinden geçmektedir.

Abant ve Mudurnu suyu ve diğer derelerin birleşmesi sonucu oluşan Büyüksu, ovayı kat etmektedir. Bolu Ovası, hem sahip olduğu verimli topraklardan hem de havzayı sulayan Büyüksu'nun varlığı nedeniyle yüzyıllar boyunca önemli bir tarım alanı olmuştur. Bu durum yerleşmenin ovaya doğru ilerlemesine neden olmuştur.

Şehrin hayati devamlılığını ve faaliyetlerini sürdürebilmesi için, şehrin ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir hayat sahasının varlığı gerekmektedir. Bolu şehrinin üzerinde kurulduğu tepenin önünde uzanan, verimli topraklara sahip Bolu Ovası,

şehrin gereksinimlerini geçmişten günümüze karşılayan bir alan olmuştur. Bunun yanında şehrin kurulmuş olduğu alanı kuzeyden ve güneyden sınırlayan Köroğlu ve Bolu Dağları'nın ve ovanın su kaynağı olan Büyüksu'nun ve şehrin güneyindeki kırık hattı dolayısıyla oluşan Bolu kaplıcalarının şehrin devamlılığında önemli bir yeri bulunmaktadır.

Savunmaya elverişli alanlarda yerleşimlerin kurulması oldukça eski ve yaygın bir durumdur. Şehre hakim yüksek bir noktada, surlarla çevrili bir alanda, şehirlerin kurulması sık görülmektedir. Bolu şehrinde de aynı şekilde bir yerleşme görülmektedir. Bolu şehrinin ilk kuruluş alanı Hisar Tepesi / Karga Tepe / Fırka Tepe olarak bilinen alanlardır. Claudiopolis'in üzerinde bulunduğu Hisar Tepe – Karga Tepe çevresi Roma döneminde de kent merkezi konumundadır. Bolu'da yapılan kurtarma kazılarında ortaya çıkarılan buluntuların bu bölgede yoğunlaşması Hisar Tepesi, Karga Tepesi ve Fırka Tepesi'nin Bolu şehrinde yerleşmenin ilk nüvesi olduğunu göstermektedir.

Şehir halkının hem savunma hem de tarımsal faaliyetlerini gerçekleştirmesinde gerekli olan bu önemli iki unsurun yanında; önemli bir yol güzergahında bulunması gibi nedenlerden dolayı, Bolu şehri kuruluşundan beri devamlılığını sürdürmüştür. Bu açıdan Bolu şehri konumu itibarıyla çevresiyle coğrafi bir bütünlüğe sahiptir.

Bolu şehri, geleneksel Osmanlı şehirlerine güzel bir örnektir. Osmanlı şehirlerinde bulunması beklenen yapılar; ulu cami ile diğer cami ve mescitler, han, hamam, imaret, kervansaray ve medrese örnek verilebilir. Bu yapıların çoğunluğu Bolu şehrinin ilk kurulduğu alan ve çevresinde bulunmaktadır ya da geçmiş dönemlerde bulunmuşlardır. Osmanlı şehirleri ve mahallelerinin kuruluşunda ve devamlılığında önemli olan diğer bir unsur ise vakıflardır. Bolu şehrinin bugünkü görünümünü almasını sağlayan birçok vakıf bulunmaktaydı.

Bolu şehrinin yerleşme tarihi olarak en eski noktasının Hisar Tepesi - Karga Tepe- Fırka Tepe mevkiileri olduğu düşünülmektedir. Şehirdeki Osmanlı dönemi yerleşmesi, Roma yerleşmesinin olduğu alan ve çevresine kurulmuştur. Bu nedenle birçok arkeolojik yapı tarihi dönemler içerisinde ortadan kalkmıştır. Türk hakimiyetine girdiğinde oldukça küçük bir alanda yerleşmiş olan şehir, Türk hakimiyetiyle hızla

gelişmeye başlamıştır. Kalenin bulunduğu alanın yakın çevresindeki mahallelerden, özellikle şehrin güney ve batı kesimindeki mahalleler Türk iskanı döneminde kurulmuştur. Böylece bu dönemde yerleşme Hisar Tepesi'nin kuzey ve kuzey doğusu hariç her yönde ilerlemiştir.

Şehir nüfusunun iyice artış göstermesiyle XX. yüzyılda yerleşme özellikle güneyde yer alan alüvyal alana doğru ilerlemeye başlamıştır. Bu durum tarım alanlarının daralmasına neden olmuştur.

Günümüzde şehrin yerleşme alanı, genel olarak kuzeye ve batıya doğru ilerlemektedir. Kentin güney yönünde bulunan kırık hattının şehirde yarattığı olumsuz etki ve imar planları güneydeki yerleşmeyi sınırlandırmıştır. Şehrin doğusunda, Bolu Organize Sanayi Bölgesi, Yeni Küçük Sanayi Sitesi, cezaevi, askeri alan, beyaz et ve çimento üretim tesisleri alanları bulunmaktadır. Bu nedenle yerleşmenin doğu yönünde de gelişmesi sınırlanmıştır.

Bolu şehrinin geleneksel dokusu içerisinde kalan geleneksel evlerin çok küçük bir kısmı iyi şekilde korunarak günümüze ulaşmıştır. Geleneksel Bolu evleri; Semerkant, Karamanlı, Tabaklar, Karaçayır, Aktaş, İhsaniye, Gölyüzü, Akpınar gibi şehrin tarihi çekirdeğini oluşturan mahallelerdedir. Günümüzde Bolu'da geleneksel yapıların yoğunlaştığı, özgün sokak yapısıyla günümüze ulaşmış bir bölge görememekteyiz. Bölgenin birinci dereceden deprem bölgesi olması, şehirde yaşanan büyük yangınlar bu duruma sebep olmuştur. Fakat yine de şehrin çekirdeğini oluşturan mahallelere baktığımızda hem geleneksel konut miktarının, hem de kıvrımlı dar sokak yapısının arttığı görülmektedir.

Kültürel değerlerin korunmasında yerel yönetimlerin koruma yaklaşımları, önemli rol oynamaktadır. Günümüzde Bolu'da bazı yapılar yenilenerek kullanıma açılmıştır. Yenilenen binaların bazıları farklı fonksiyonlar üstlenmekte olduklarından ve planlarında yapılan değişikliklerle, özgün yapılarını kaybetmeye başlamışlardır. Fakat Kendi hallerine bırakılmak yerine restore edilmeleri, farklı amaçlarla da olsa kullanılmaları daha olumlu bir durumdur.

Şehirler çevrelerindeki yerleşmeleri etki alanında bulduran, onlara çeşitli hizmetleri sunan yerleşmelerdir. Bu nedenle şehirlerin ortaya çıkmasında ve süreklilik

kazanmasında şehrsel fonksiyonların önemi büyüktür. Şehrsel fonksiyonlar; idari, ekonomik, kültürel ve sosyal fonksiyonlardır.

Şehirlerin sahip oldukları fonksiyonlar, hem şehrin gelişmesini hem de etki altına aldığı alanın genişlemesini sağlamaktadır. Her şehir sahip olduğu hizmetler miktarınca çevresinde çekici bir güç oluşturur. İnsanlar hizmetlere duydukları ihtiyaç nedeniyle şehre yakınlaşmak istemektedirler.

XIX. yüzyıl kaynaklarından olan temettüat defterlerine göre Bolu şehrinde başta ekonomik fonksiyonlar olmak üzere idari fonksiyonlar ile kültürel ve sosyal fonksiyonlar da bulunmaktadır. Bu hizmet alanlarında faaliyet gösteren kişilerin dağılışı birbiriyle eşit değildir. Şehrsel hizmetler içerisinde iktisadi hizmetler %78.9, kültürel ve sosyal hizmetler %13.5, idari, askeri ve adli hizmetler %7.6 oranında dağılmaktadır. İktisadi hizmetlerin % 78.9 oranıyla öne çıkması Bolu'nun XIX. yüzyılda bir ticaret ve sanayi şehri olduğunu açıkça göstermektedir. Bolu'nun önemli yollar üzerinde bulunması ticari faaliyetlerin yüksek olmasına neden olmuştur.

XVI. yüzyılda Bolu kazasında 1 bezzazistan (çarşı), 1 kervansaray, 113 dükkan bulunmaktaydı. Bolu'daki ticari hayat eski dönemlerden bu yana canlıydı. Osmanlı şehirlerinde ticari hayatın varlığını gösteren çarşı, kervansaray, han ve dükkan gibi yapıların artış göstererek XIX. yüzyıl Bolu şehrine ulaşmaları, şehirdeki ticari hayatın uzun süredir canlılığının bir göstergesi olmuştur.

Bu dönemde şehirde gerçekleşen ticaret ve sanayi faaliyetlerinin merkezi çarşılardır. Ticaret ve sanayi faaliyetlerinin gerçekleştirildiği alanlar ise küçük çaplı dükkanlardır. Bu dükkanların toplu halde bulunduğu bedestenler, Osmanlı şehir çarşılarında bulunmaktadır. Bolu şehrinde bulunan bedesten günümüze ulaşamamıştır. Osmanlı şehirlerinde çarşı içerisinde yer alan yine ticari ve sanayi faaliyetlerin gerçekleştirildiği hanlar bulunmaktadır. Aşağı ve Yukarı Taşhan günümüzde Bolu şehir merkezinde bulunmaktadır.

Şehirde iktisadi faaliyetler alanında bulunan mesleklerin sektörlere dağılımı şöyledir: giyim ve dericilik %20, birden fazla ürün satışıyla ilgilenenler %18.1, ziraat %14.4, metal işleri %9.2, gıda %8.7, imar ve ağaç işleri %7.5, ulaşım % 5.3, züccaciye %0.7, ısıtma, aydınlatma ve ateşli silahlar %0.5.'dir.

1341 (1925) yılı Müstakil Bolu Sancağı Salnamesine göre bakırcılık, demircilik, marangozluk, kunduracılık, saraçlık, yemenicilik, dericilik ve urgancılık şehirde iyi şekilde yapılmakta olan sanatlardır.

Bolu şehri, çok eski dönemlerden itibaren kültürel ve sosyal tesislere sahip olsa da, günümüzdeki kültürel ve sosyal yapısına kavuşmasını sağlayan en önemli dönem bir Türk şehri haline geldiği zamandır. Günümüzde şehirde hala Türk- Osmanlı şehirlerine özgü sosyal, dini ve sivil mimari yapıların, el sanatlarının, gelenek ve göreneklerin bulunması bu düşüncemizi desteklemektedir. Osmanlı şehirlerinin olmazsa olmazları Ulu cami, mahalle cami ve mescitleri, hamam, medrese, imaret, kervansaray, han ve çeşme gibi yapılardır. Bu yapılardan büyük çoğunluğu Bolu şehrinde bulunmaktaydı. Bir kısmı çeşitli restorasyonlar neticesinde günümüze ulaşmışlardır.

İdari, askeri ve adli fonksiyonlar içerisinde en çok görülen meslekler askeri alanda olup özellikle süvari zabtiye neferi (34 kişi), piyade zabtiye neferi (15 kişi), beş kişi tımarlı süvari zabtiye neferi (5 kişi), zabtiye neferi (5 kişi) gibi meslekler ön plana çıkmaktadır.

Bolu şehri Osmanlı döneminde sahip olduğu bedesten, hanlar, kervansaray ve dükkanlar ve bulunduğu güzergah nedeniyle bir ticaret şehri, çarşıda bulunan dükkanlarda ve hanlarda yapılan üretim nedeniyle bir sanayi şehridir. Ayrıca şehirde cami, han, hamam, mescit, çeşme, imaret, kütüphane, türbe, tekke vb. yapıların bulunması, gelişmiş bir vakıf sisteminin varlığı nedeniyle de bir kültür şehridir. İdari, askeri ve adli fonksiyonlar içerisinde ise özellikle şehirde bulunan süvari birliği nedeniyle askerlik hizmetini gören kişiler bulunmaktadır. Bu nedenle bir askeri şehir olarak da nitelendirilebilir.

Tarihi coğrafya çalışmaları coğrafya ve tarih gibi iki önemli disiplinin bir arada değerlendirilmesini gerektirmektedir. Tarihi dönemler ile ilgili çalışma yapabilmek için çeşitli arşiv kaynaklarına hakim olmak gerekmektedir.

Bolu ile ilgili yapılan çalışmalar arasında, tarihi coğrafya ya da tarihi dönemlerdeki şehrsel fonksiyonlar ile ilgili bir çalışma bulunmamaktadır. Bu tez

çalışmamız hem bu eksiği kapatma hem de tarihi coğrafya çalışmalarına bir örnek olma amacı taşımaktadır.

XIX. yüzyıla ait arşiv kaynaklarının bolluğu tarihi coğrafya çalışmalarının rahatlıkla yapılmasına imkan vermektedir. Tez çalışmamızda birçok arşiv kaynağı ve tarihi kaynak kullanılmıştır. Böylece XIX. yüzyıl içerisinde şehrin durumu ortaya konulmuştur. Böylece şehrin birçok fonksiyona sahip olduğu anlaşılmıştır.

Bolu XIX. yüzyılda bir şehrin sahip olması gereken birçok fonksiyona sahiptir. Sahip olduğu beşeri ve fiziki kaynaklar sayesinde kendi ihtiyaçlarını rahatlıkla karşılayan bir şehir olmuştur.

Bolu şehri ile ilgili önerilere gelecek olursak öncelikle şehir koruma amaçlı imar planları konusunda çalışmalar yapılmalıdır. Geleneksel Bolu evlerinin korunması için yerel yönetimlerin belirli bir bütçeye sahip olması, kötü durumda olan binaların acilen koruma altına alınması ve onarılması gerekmektedir. Şehirde geleneksel konutların yoğunlaştığı alanlarda boş olan alanlara geleneksel kentsel dokuya uygun binalar inşa edilebilir. Böylece dar bir alanda bile olsa geleneksel doku canlandırılarak turistik bir alan yaratılabilir.

Şehirde tarihi yapılara daha iyi sahip çıkılmalıdır. Ortadan kalkan çeşme vb. yapılar yeniden inşa edilebilir. Yine tarihi yapılardan kafeteryaya dönüştürülen Aşağı Taşhan eski fonksiyonuna kavuşturulabilir. Aşağı ve Yukarı Taşhan'da geleneksel meslekleri canlandırmak için bu alanlarda hizmet veren esnaflara öncelik tanınabilir.

Hisar Tepesi'nde yer aldığı bilinen ve üstü toprakla örtülen Antinous Tapınağı açığa çıkarılıp restorasyondan geçerek şehre kazandırılabilir.

Şehir birinci dereceden deprem bölgesi olduğu için yeni yerleşmeler planlı bir biçimde daha sağlam zemine sahip alanlara doğru yönlendirilmeye devam edilmelidir. Bu nedenle şehrin dış kesimlerine doğru alanlara toplu konut çalışmaları devam ettirilebilir.

SÖZLÜK

ser-mahfel: Camilerde ezan okuyan müezzinlerin yardımcısıdır.

müezzin: Camilerde ezan okuyan kişilerdir.

sadat: Hazreti peygamberin soyundan gelen kişiler, seyitler.

muarrif: Tanıtan, bildiren, tercüman.

kethüda: Devlet görevlilerinin yardımcısına, esnaf teşkilatında bazı kişilere, genel olarak yardımcı görevlilere verilen genel bir addır.

pir-i fani: Yaşlı ve zayıf adam

voyvoda: 17. yüzyıldan itibaren kazalarda vergi toplayan memurlara verilen ad.

BİBLİYOGRAFYA

KİTAP VE TEZLER	
Ahmet Refik:	Bizans Karşısında Türkler , Haz. Fahmeddin BAŞAR, İstanbul, Kitabevi, 2005
Akdağ, Mustafa:	Türk Halkının Dirlik Ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyamları , İstanbul, Cem Yayınevi, 1995
Akdemir, Zafer:	“Batı Karadeniz Bölgesi Yerleşmelerinde Geleneksel Konut Kültürüne Bağlı Biçimsel ve Yapısal Kurgu Özelliklerine Ait Ölçütler” Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi , 1997
Akşit, Oktay:	Roma İmparatorluk Tarihi , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985
Ali Saib:	Coğrafya-yı Mufassal: Memalik-i Devlet-i Osmaniye , İstanbul, Matbaa-i Ebuzziya, 1304 (1886-1887)
Aşıkpaşaoğlu:	Aşıkpaşaoğlu Tarihi , İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970
Atalay, İbrahim, Kenan Mortan:	Türkiye Bölgesel Coğrafyası , İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1997
Barkan, Ömer Lütfi:	Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayını, 2000
Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü:	Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Türkiye’nin Nüfusu 1500-1927 , Tarihi İstatistikler Dizisi, C:II, Ankara, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, 2003
Bayartan, Mehmet:	“XIX. Yüzyılda Kütahya’nın Tarihi Coğrafyası”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi , 2003
Baykara, Tuncer:	Anadolu’nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I , Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1988
Bayraktar, Dursun:	Tanzimat’ın İlk Yıllarında Bolu: Şer’iye Sicilleri 1838 - 1850 , Bolu, Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2009
Birgören, Hamdi:	Bolu Vilayeti Salnamesi 1341 (1925) , Bolu, Bolu Belediyesi

	Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008
Birgören, Hamdi:	Müstakil Bolu Sancağı Salnamesi 1334 (1916) , Bolu, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008
Bolu Valiliğı:	Bolu 1998 Yıllığı , Ankara, Plaka Matbaacılık, 1998
Cerasi, Maurice M.:	Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi , İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999
Cezar, Mustafa:	Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi , İstanbul, Mimar Sinan Üniversitesi Yayını, 1985
Cuinet, Vital:	La Turquie D'asie, Géographie Administrative: Statistique, Descriptive Et Raisonnee De L'Asia Minor , C: IV Paris, 1891
Çakan, İlker:	Karadeniz Bölgesi , Ankara, Özkan Matbaa, 1994
Çetinkaya, Sema:	"Bolu Şehrinin Kuruluşu - Gelişmesi ve Fonksiyon Alanları", Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015
Çınar, Hüseyin, İsmail Kıvrım:	1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri , Ankara, Çubuk Belediyesi Yayınları, 2016
Çöpoğlu, Binnaz:	"H.1099 (M.1687-1688) 836 No'lu Bolu Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi", Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008
Dağılı, Yücel, Seyit Ali Kahraman:	Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi , C:II, I. Kitap, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013
Darkot, Besim:	Türkiye İktisadi Coğrafyası , İstanbul, İ. Ü. Coğrafya Enstitüsü Yayınları, 1972
Doğancı, Kamil:	"Roma Principatus Dönemi (M.Ö. 27-M.S. 284) Bithynia Eyaleti Valileri (Prosopografik Bir İnceleme)", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Doktora Tezi, 2007
Duman, Ali İhsan:	"Bolu Ovasında Ekonomik Faaliyetler", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Yüksek

	Lisans Tezi, 2000
Dupre, Adrien:	Voyage En Perse: Fait dans les années 1807, 1808 et 1809 , Paris, J.G. Dentu Imprimeur- Libraire, 1819
Eldem, Sedad Hakkı:	Türk Evi Plan Tipleri , İstanbul, Pulhan Matbaası, 1954
Emecen, Feridun:	İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası , İstanbul, Kitabevi, 2003
Emiroğlu, Mecdi:	Bolu'da Yaylalar ve Yaylacılık , Ankara, Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1977
Erdoğan, Akif:	Ondokuzuncu Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Hafta Pazarları ve Panayırlar , İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997
Faroqhi, Suraiya:	“XIX. Yüzyıla Genel Bakış” Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi , Ed. Halil İnalçık, Donald Quataert, C: II, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004
Göney, Süha:	Şehir Coğrafyası I , Ed. Mehmet Bayartan, IV. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2017
Göney, Süha:	Şehir Coğrafyası II , Ed. Mehmet Bayartan, I. Baskı, İstanbul, Beta Yayıncılık, 2017
Gözenç, Selami:	Bolu Depresyonu ve Yakın Çevresinde Araziden Faydalanma , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları, 1979
Güler, Nihat:	“Bolu İli Geleneksel Konut Mimarisi Üzerine Bir Araştırma ve Koruma Önerileri”, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998
Halaçoğlu, Yusuf:	XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı , T.T.K Yayınları, 1995
Herodotos:	Herodot Tarihi , Çev: Müntekim Ökmen, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1983
İmar ve İskan Bakanlığı Bölge Planlama Dairesi:	Batı Karadeniz Bölgesi: Bölgesel Gelişme, Şehirleşme ve Yerleşme Düzeni , Ankara, 1971
İnalçık, Halil:	Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi ,

	Ed. Halil İnalçık- Donald Quataert, Çev: Halil Berktaş, C:I, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004
İşcan, Nejat:	Frigya , Eskişehir, İşcan Yayınları, 2002
Karal, Enver Ziya:	İlk Nüfus Sayımı 1831 , Ankara, Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1995
Karpat, Kemal H.:	Osmanlı Nüfusu: 1830-1914 , İstanbul, Timaş Yayınları, 2010
Karpat, Kemal H.:	Ottoman Population 1830-1914: Demographic and Social Characteristics , London, The University of Wisconsin Press, 1985
Kaya, Mehmet:	II. Meşrutiyetten Çok Partili Hayata Geçişte Bolu'nun İdari ve Sosyal Durumu , Konya, Bolu İl Özel İdaresi Yayınları, 2013
Kaymakçı, Salih:	Kelkit Havzası'nın Eskiçağ Tarihi ve Arkeolojisi, Konya, Kömen Yayınları , 2017
Konrapa, Zekai:	Bolu Tarihi , Bolu, Yeni Zamanlar Dağıtım, 1960
Kotan, Burhan:	"Bolu Havzası ve Çevresinde Doğal Afetler", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012
Köse, Mustafa:	"1927 Nüfus Sayımı ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi" Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010
Küçükerman, Önder:	Kendi Mekanının Arayışı İçinde Türk Evi , İstanbul, Apa Basımevi, 1985
Midhat Kemal,	Ayanlar Devrinde Bolu , Haz.: Hamdi Birgören, Bolu, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2008
Müneccimbaşı Ahmed Dede,	Müneccimbaşı Tarihi , Çev: İsmail Erünsal, C:I, İstanbul, Kervan Kitapçılık, 1974
Ortaylı, İlber:	Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi , Ankara, Cedit Neşriyat, 2008
Önal, Güray:	Osmanlı Devri Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Bolu Sancağı , 2 C., Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2011

Özdemir, Tuncay:	“Bolu Şehri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Doktora Tezi, 1992
Özköse, Aysun:	Ahşap Kültürü-Anadolu’nun Ahşap Evleri , Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001
Pakalın, M. Zeki:	Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü , 3 C. İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1983
Pektezel, Ömer:	“Uzaktan Algılama Teknolojileri İle Bolu İlinde Arazi Kullanımındaki Değişimin Tespiti”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010
Quataert, Donald:	“XIX. Yüzyıla Genel Bakış”, Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi : Ed. Halil İncalıcık- Donald Quataert, C: II, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004
Ramsay, W. M.:	Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası , İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1960
Strabon:	Antik Anadolu Coğrafyası: Geographika XII-XIII-XIV , Çev: Adnan Pekman, İstanbul, Arkeoloji Yayınları, 1993
Süme, Mehmet:	Bolu Nüfus Defteri 1840 , İstanbul, Kriter Yayınevi, 2018
Süme, Mehmet:	Evliya Çelebinin İzinde Bolu , Ankara, Bengü Yayınları, 2013
Şimşek, Özcan:	“Bolu Dağları Ciğerotları (Hepaticae) Florası” Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü , Basılmamış Doktora Tezi, 2012
Tanoğlu, Ali:	Beşeri Coğrafya: Nüfus ve Yerleşme , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1969
Tarhan, Taner:	“Eskiçağ Tarihinde Kimmerler”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Doktora Tezi, 1984
Taş, Kenan Ziya:	“Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Bolu Sancağı”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Basılmamış Doktora Tezi, 1993
Tekin, Oğuz:	Eski Yunan Tarihi , İstanbul, İletişim Yayınları, 1998
Texier, Charles:	Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi , Çev: Ali Suat, C:I, Ankara, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri

	Vakfi, 2002
Turan, Osman:	Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti , İstanbul, Turan Neşriyat Yurdu, 1969
Uçar, Fuat:	“Osmanlı Döneminde Bolu’da Paşa Vakıfları”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü , Yüksek Lisans Tezi, 2008
Umar, Bilge:	Türkiye Halkının İlkçağ Tarihi , İstanbul, İnkılap Yayınevi, 1999
Ünal, Ahmet:	Hititler Devrinde Anadolu I , İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002
Yüksel, Aydın:	Bolu Yıldırım Bayezid Külliyesi Hamamlar ve İmaret Camii , Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993
Zeybekoğlu, Damla:	“Edirne Geleneksel Konut Mimarlığını Etkileyen Sosyo-Kültürel Faktörlerin İncelenmesi”, Trakya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü , Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2005

MAKALE-BİLDİRİ-ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

Adıyke, Nuri:	“Temettüat Sayımları ve Bu Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri”, OTAM , C: XI, Sayı: XI, s. 769-823.
Akar, Tuba:	“Osmanlı Kentinde Ticari Mekânlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirmesi” Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi , C: VII, Sayı:13, İstanbul, 2009, s. 267-292
Akdağ, Mustafa:	“Celali Fetreti” Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Dergisi , C: XVI, Sayı: 1-2, 1958, s. 53-57
Akdemir, İlhan Oğuz, Ömer Faruk İncili:	“Coğrafi Ortam ve Kent Fizyolojisi İlişkileri: XIX. Yüzyıl Kilis Şehri Örneği”, Marmara Coğrafya Dergisi , Sayı: 29, Ocak- 2014, s. 220-247
Akıncı Kesim, Güniz, Pınar Köylü, Pınar Girti:	“Roma Dönemi Kent Yerleşimleri ve Prusias ad Hypium (Kieros, Üskübü, Konuralp)” Düzce Üniversitesi Ormanlık Dergisi , C:V, Sayı: 1, 2009, s. 4-24
Aliağaoğlu, Alpaslan, Abdullah Uğur:	“Osmanlı Şehri”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi , Sayı: 38, Ağustos 2016, s. 203-226

Ata, Bahri:	“19. Yüzyılda Bolu’da Eğitim ve Bolulu Eğitimci Muallim Cevdet”, Bolu’da Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu , Bolu, 1997, s. 1-11
Atalan, Özlem, Hasan Şahan Arel:	“15. ve 16. Yüzyıllarda Yapılmış Osmanlı Han Yapılarının Mekansal Analizi”, Turkish Studies , C:XI, Sayı:2, 2016, s. 217-228
Avcı, Sedat:	“Şehirselleşmelerin Belirlenmesinde Kullanılan Kriterler ve Türkiye Örneği”, İ.Ü. Sosyoloji Dergisi , 3. dizi, Sayı: 4, s. 9-24
Aydın, Bilgin:	“Salname”, D.İ.A. , C: XXXVI, İstanbul, Yeni Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 51-54
Aydoğan, Erdal, Ebru Çoban:	“Türkiye’de Nüfus Sayımları ve Uygulanan Nüfus Politikaları” Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi , C: VI. Sayı: 2/1, 2016, s. 113-126
Balcı Akova, Süheyla:	“Antalya Körfezi’nin Kuzeyinde Yer Alan Kıyı Ovalarında Nüfus Özellikleri” Türk Coğrafya Dergisi , Sayı: 29, İstanbul 1994, s. 419-441
Balcı Akova, Süheyla:	“Ayvalık Şehrinin Nüfus Özellikleri” Sosyoloji Dergisi , C: III, Sayı: 22, İstanbul, 2011, s. 59-87
Balcı Akova, Süheyla:	“Enez’in Kalkınmasında Coğrafi Faktörlerin Rolü: Doğal Faktörler”, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Dergisi , Sayı: 16, İstanbul 2008, s. 1-25
Balcı Akova, Süheyla:	“Ergene Havzasında Şehirler ve Şehirleşme”, İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi , C: III, 2004, s. 29-51
Baltacı, Cahit:	“Vakfın Kuruluş Felsefesinde Çevre Faktörü”, Geleneksel Vakıf Kültüründe Çevre ve Çevre Vakıfları Sempozyumu , Ankara, 8 Mayıs 2007, s. 31-33
Barkan, Ömer Lütfi:	“Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi”, İ.Ü. Türkiyat Mecmuası , C:X, İstanbul, 1951, s. 1-25
Başer, Alper:	“Kırım’da Rus Kolonizasyonu (1783-1850)”, Karadeniz Araştırmaları , C: VI, Sayı: 24, 2010, s. 29-42.
Bayartan, Mehmet:	“Kentsel Fonksiyonlar, Özel Fonksiyonların Kentsel Gelişime Etkileri ve Trabzon Örneği”, Uluslararası Karadeniz

	İncelemeleri Dergisi , Sayı: 2, 2007 s. 123-135
Bayartan, Mehmet:	“Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar Ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, İstanbul Üniversitesi Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi , C: X, 2008 s. 157-175
Bayartan, Mehmet:	“Osmanlı’dan Günümüze Kütahya Şehrinin Yapıtaşları: Mahalleler”, İ.Ü. Coğrafya Dergisi , Sayı: 18, 2009, s. 57-70
Bayartan, Mehmet:	“Osmanlı Şehrinde Bir İdari Birim: Mahalle”, İ.Ü. Coğrafya Dergisi , Sayı:13, 2005, s. 93-107
Bayartan, Mehmet:	“Şehir Fonksiyonları Açısından Kütahya Çiniciliği”, İ.Ü. Coğrafya Dergisi , Sayı: 17, İstanbul, 2008, s. 37-45
Bayartan, Mehmet:	“Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Şehir ve Osmanlı Şehri”, İ.Ü. Coğrafya Dergisi , Sayı: 13, 2005, s. 85-92
Bayartan, Mehmet:	“Türkiye’de Tarihi Coğrafya Çalışmaları Açısından Osmanlı Yıllıklarının Değerlendirilmesi”, Sosyoloji ve Coğrafya , Kızılelma Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 602-610
Bayram, Pınar:	“19. Yüzyıl Osmanlı Devleti’nde Kentleşme: Yönetmelik Reformları İle Osmanlı Aydınlarının Kent Üzerine İzlenimlerine Dayalı Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, L.A.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi , Sayı: VIII-II, 2017, s. 227-244
Behar, Cem:	“Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası ve Modernleşmesi” Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik , Ed: Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara, DİE Yayınları, 2000, s. 63-72
Bilgi, Nejdet:	“Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında” Türk Yurdu , Sayı: 148-149, 1999, s.117-124
Bolu Belediyesi:	Muhtarlık İşleri Müdürlüğü Dergisi: Bizim Mahalle-Semerkant , Yıl: 2, Sayı: 24, Mayıs 2018
Bozkurt, S. Gülçin:	“19.yy da Osmanlı Konut Mimarisinde İç Mekan Kurgusunun Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi” Istanbul University Journal of the Faculty of Forestry , Sayı: 62, 2013, s. 37-70
Bozkurt, S. Gülçin, Hakan Altınçekiç:	“Anadolu’da Geleneksel Konut ve Avluların Özellikleri ile Tarihsel Gelişiminin Safranbolu Evleri Örneğinde İrdelenmesi” Istanbul University Journal of the Faculty of Forestry , Sayı: 63, 2013, s. 69-91

Can, Yılmaz:	“H. I-III, M.VII-IX. Y.Y. İslam Şehri”, 19 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , Sayı: 6, 1992, s. 109- 138
Cürebal, İsa vd.:	“Balıkesir Kent Merkezi Yerleşim Alanı İle Jeomorfolojik Birimler Arasındaki İlişkinin CBS Ve UA Yöntemleriyle Belirlenmesi”, Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu , Çanakkale, 2008
Çalışkan, Vedat:	“Geleneksel Periyodik Ticaret Mekanları Olarak Panayırlar: Çanakkale Örneği”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , C: X, Sayı: 2, Aralık 2008, s. 217-245
Çetin, Emrah:	“Franz Taeschner'in Muhtelif Devirlerde Anadolu'nun Yolları ve Cihan Münakalatına Nazaran Vaziyeti İsimli Eseri Üzerine Notlar” Tarih Okulu Dergisi , Yıl: 7, Sayı: 17, 2014, s. 321-343
Darkot, Besim:	“Bolu”, İ.A. , C:II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1993, s. 707-709.
Demirci, Mustafa:	“İslam'da Şehir ve Şehrin Sosyal Dinamikleri”, İSTEM , Yıl:1, Sayı:2, 2003, s. 129-146
Deringil, Selim:	“19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler”, Bekir Kütükoğlu'na Armağan , İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 435-442
Doğan, Aylin:	“Osmanlı İmparatorluğu'nda Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımı Verilerine Göre Antalya Kaleiçi Nüfusu Üzerine Demografik Bir İnceleme” Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi , C: IV. Sayı: 2, Antalya, 2014, s.71-88
Doğancı, Kamil:	“Antik Kaynaklara Göre Bithynia'daki Civitas'lar”, Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi , Yıl: 14, Sayı: 24, 2013/1, s. 170-177
Düzbakar, Ömer:	“Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri”, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi , Yıl: 4, Sayı: 5, 2003/2, s. 97-108
Eldem, Sedat Hakkı:	“17. ve 18. Asırlarda Türk Odası”, Güzel Sanatlar Dergisi , Sayı: 5, 1944, s. 1-28
Elibüyük, Mesut:	“Türkiye'nin Tarihi Coğrafyası Bakımından Önemli Bir Kaynak Mufassal Defterler” Ankara, Coğrafya Araştırmaları ,

	C:I, Sayı:2, 1990, s. 11-42
Erdoğru, Akif:	“18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler-I ” OTAM , C: V, Sayı: 5, 1994, s. 49-29
Ergenç, Özer:	“Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler” VIII. Türk Tarih Kongresi , C: II, Ankara, TTK. Basımevi, 1976, s. 1265-1275
Ergenç, Özer:	“Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, Osmanlı Araştırmaları Dergisi , Sayı: 4, İstanbul, 1984, s. 69-78
Ertaş, Mehmet Yaşar:	“Savaşlarla Şekillenen Yollar: Osmanlı Devleti’nde Yol Sistemi”, Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri , Uşak, 14-16 Nisan 2011, s. 625-652
Ertuğ Tarım, Zeynep:	“İmaret”, D.İ.A. , C: XXII, İstanbul, Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 219-220
Ertuğrul, Alidost:	“Hamam Yapıları ve Literatürü”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi , C: VII, Sayı: 13, 2009, s. 241-266
Evcin, Erol:	“Gazi Mustafa Kemal’in Bolu’yu Ziyaretleri“, Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi , Yıl: 11, Sayı: 21, Bahar 2015, s. 137-162
Evcin, Erol:	“Milli Mücadele Döneminde Bolu Livasında Düzenlenen Mitingler İhtifaller Ve Tezahürat”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , C: XXVII, Sayı: 8, Ankara, 2011, s. 241-292
Eyice, Semavi:	“Bedesten”, D.İ.A. , C: V, İstanbul, Yeni Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 302-311
Eyice, Semavi:	“Hamam” D.İ.A. , C: XV, İstanbul, Yeni Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 402-430
Eyice, Semavi:	“Tarihde Bolu”, T.T.O.K Belleteni , Sayı: 47/326, İstanbul, 1975
Göğünç, Nejat:	“Hane”, D.İ.A. , C: XV, İstanbul, Yeni Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 552-553
Göney, Süha:	“Türk Osmanlı Şehirlerinin Batırı Etkileyen Bazı Özellikleri”, İ.Ü. Sosyoloji Dergisi , Sayı: 22, 2011, s. 281-293

Gül, Muammer:	“İslam Şehrinin Doğuşu”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Sayı: 6, Aralık 2001, s. 78-87
Güneş, Mehmet:	“Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, Ankara, Gazi Akademik Bakış Dergisi , C: VIII, Sayı 15, Ankara, 2014, s. 221-240
Halaçoğlu, Yusuf:	“Anadolu: Ulaşım ve Yol Sistemi”, D.İ.A. , C:III, İstanbul, Yeni Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 127-128
Işık, Şevket:	“Tarihsel Coğrafya Açısından Temettüat Defterlerinin Değerlendirilmesi ve Aşağı Akçay Havzası Örneği”, Ege Coğrafya Dergisi , Sayı: 10, İzmir, 1999, s. 239-279
İnalçık, Halil, Bülent Arı:	“Türk-İslam-Osmanlı Şehirciliği ve Halil İnalçık'ın Çalışmaları”, TALİD , C: III, Sayı: 6, İstanbul, 2005, s. 27-56
İnalçık, Halil:	“İstanbul'un İncisi: Bedesten”, İktisat ve Din , haz. M. Özel, İstanbul, İz Yayıncılık, 1997, s. 119-136
Kapluhan, Erol:	“Türkiye’de Turizme Bağlı Kentleşmelere Farklı Bir Örnek: Milas (Muğla)”, Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi , C: V, Sayı: 15, 2014, s. 120-141
Kara, Adem:	“1828-29 Osmanlı - Rus Savaşı Ve Anadolu'da Alınan Tedbirler”, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , Sayı: 14, Balıkesir, 2005, s. 115-131.
Kara, Adem:	“Unutulmuş Bir Değer: Halı Hisarı Kalesi”, Tozlu Raflar , Ed. Hamdi Birgören, Bolu, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2017, s. 16-18
Karagülle, Can:	“Bolu’da Antik Dönem ve Mimari İzleri” V. Uluslararası Bolu Tarihi, Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu , Eylül 2014
Kazıcı, Ziya:	“Vakıfların Çevre ile İlgili Hizmetleri” Geleneksel Vakıf Kültüründe Çevre ve Çevre Vakıfları Sempozyumu , Ankara, 8 Mayıs 2007
Kılıç, Fahri, Murat Tarhan:	“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Bolu’da Eğitim Uygulamaları”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C: XIV, yıl:14, Sayı: 3, 2014, s. 157-190
Kınal, Firuzan:	“İlk Çağlarda Bolu”, Çele Dergisi , Sayı: 4, Bolu, 1963, s.13

Konukçu, Enver:	“Bolu ve Fatihleri”, Bolu’da Halk Kültürü ve Köroğlu Uluslararası Sempozyumu , Bolu, AİBÜ Basımevi,1998
Kuban, Doğan:	“Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler”, Vakıflar Dergisi , Sayı: 7, 1968, s. 53-73
Kunter, Halim Baki:	“Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd”, Vakıflar Dergisi , Sayı:1, 1938, s. 103-129
Kütükoğlu, Mübahat:	“Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, Belleten , C:LIX, Sayı: 225, Ankara 1995, s. 395-412
Metin, Rafet:	“1699-1718 Yıllarında Bolu’da Yatırım Araçları”, Karadeniz Araştırmaları Dergisi , Sayı: 33, 2012, s. 43-58
Metin, Rafet:	“XVI. Yüzyılın Sonu ve XVII. Yüzyılın Başlarında Bolu’da Sosyal Hayat”, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , Sayı: 32, 2012, s. 101-118
Orhonlu, Cengiz:	“Osmanlı Bolusu”, TTOK Belleteni , C: XLVII, Sayı: 326, 1975, s. 14-20
Öz, Mehmet:	“Tahrir”, D.İ.A. , C: XXXIX, İstanbul, Yeni Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 425-429
Öz, Mehmet:	“Tahrir Defterlerindeki Sayısal Veriler”, Osmanlılarda Bilgi ve İstatistik , Ed: Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara, DİE Yayınları, 2000, s.17-32
Özcan, Esin:	“Bolu İlinde Turizmi Etkileyen Faktörler İle Doğal, Tarihi ve Kültürel Turizm Değerleri”, Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi , C: XXV, Sayı: 1, 2005, s. 55-75
Özdemir, Nuray:	“Milli Mücadelede Kadın Desteği: Bolu Müdafaa-i Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , Sayı: 23, 2011-2, s. 49-63
Özkaya, Yücel:	“1750-1800 Arasında Bolunun Sosyal Durumuna Kısa Bir Bakış”, Çele Dergisi , C:I, Sayı: I, Bolu, 1963, s. 10-11
Özkaya, Yücel:	“Bolu’daki Vakıfların ve Eski Binaların Korunması“, Vakıf Haftası Dergisi , Sayı:11, 1994, s. 163-166
Özkaya, Yücel:	“XVII ve XVIII. Yüzyıllarda Bolu”, İkinci Tarih Boyunca

	Karadeniz Kongresi Bildirileri , Samsun, 1990, s. 115-116
Özlu, Zeynel:	“19. Yüzyılda Düzce Kazasına Göçler”, Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi , Bahar 2012, Sayı: 61, Ankara, s. 201-222
Özmen, Bülent:	“Bolu Yöresinin Deprem Tehlikesi Açısından İrdelenmesi”, Ulusal Deprem Sempozyumu , 2009, s. 171-181
Öztürk, Nazif:	“İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, Vakıflar Dergisi , Sayı: XXIX. Ankara 2005, s. 7-20
Öztürk, Nazif:	“Tarihte ve Bugün Vakıflar Eliyle Aileye Götürülen Hizmetler” Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi , C: III, Sayı: 3, 1993, s. 78-89
Öztürk, Said:	“Türkiye’de Temettüat Çalışmaları”, TALİD , C: I, Sayı: 1, İstanbul, 2003, s. 287-304
Özvar, Erol:	“Voyvoda”, D.İ.A. , C: XLIII, İstanbul, Yeni Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013, s. 129-131
Selen, Hamid Sadi:	“Türkiye’nin Yol Sistemi”, Türk Coğrafya Dergisi , Yıl: 1, Sayı: 3-4, Ankara, 1943, s. 352-371
Sezer, Cemal:	“1893 Büyük Bolu Yangını”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C: XV, yıl:15, Sayı:1, Bolu, 2015, s. 237-249
Sezer, Cemal:	“Bolu Mekteb-i İdâdîsi” Tarih Okulu Dergisi , Yıl: 6, Sayı: 16, Aralık 2013, s. 505-523
Solak, Mehmet, Murat Tarhan, Fahri Kılıç:	“Bolu Türk Ocağı’nın Faaliyetlerinden Bir Kesit” AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C:XVI, Sayı: 3, Bolu, 2016, s. 211-230
Süme, Mehmet, Cemal Sezer:	“Bolu’da Yaşayan Ermeniler (1840-1920)”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi , C:XV (USBES Özel Sayısı I), Bolu, 2015, s. 35-63
Süme, Mehmet:	“Osmanlı Devleti’nde Nüfus Sayımları ve Bolu Nüfus Defterleri” Tozlu Raflar , Ed. Hamdi Birgören, Bolu, Bolu Belediyesi Bolu Araştırmaları Merkezi, 2017, s. 55-62
Süme, Mehmet:	“Osmanlı Taşra Teşkilatının Alt Birimi Mahalleye Bir Örnek: Bolu Eski Cami Mahallesi”, Tarih Okulu Dergisi , Yıl: 11,

	Sayı:33, 2018, s. 443-455
Şahin, Burhan:	“Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Kastamonu Nüfusu” Akademik Bakış Dergisi , Sayı: 17, Celalabad, 2009, s. 1-10
Şahin, İlhan:	“Osmanlılarda Şehir”, D.İ.A. , C: XXXVIII, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, s. 446-449
Şahinalp, Mehmet Sait, Veysi Günel:	“Osmanlı Dönemi Anadolu Şehirleri Çarşısı Sisteminin Fonksiyonel Analizi” Turkish Studies , C: XI, Sayı: 8, 2016, s. 335 - 360
Şahinalp, Mehmet Sait, Veysi Günel:	“Osmanlı Şehircilik Kültüründe Çarşısı Sisteminin Lokasyon ve Çarşısı İçi Kademelenme Yönünden Mekansal Analizi”, Milli Folklor , Yıl: 24, Sayı: 93, 2012, s. 149-168
Taner, İsmail:	“Bolu Kentinin Mekansal Gelişimi”, Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C: XIV, Yıl: 2014, Sayı: 1, s. 377-411
Tanoğlu, Ali:	“İskan Coğrafyası: Esas Fikirler Problem ve Metod”, Türkiyat Mecmuası , C: XI, İstanbul, 1954, s. 1-35
Taş, Barış, İlker Yiğit:	“Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Beyşehir Kazası’nda Nüfus”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi , C: XXIX, Sayı: 81, Ankara, 2011, s. 489-532
Taş, Kenan Ziya:	“Fatih Devrine Ait Bir Tahrir Defteri”, OTAM , Sayı: 7, Ankara, 1996, s. 427-471
Taşlıgil, Nuran:	“Bolu’da Turizm”, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , C.II, Sayı:12, 1999, s. 177-186
Tellioglu, İbrahim:	“Vital Cuinet’e Göre Karadeniz Bölgesinin Nüfusu” Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi , C: III, Sayı: I, 1998, s. 95-102
Varlık, M. Çetin:	“Anadolu Eyaleti” , D.İ.A. , C: III, İstanbul, Yeni Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, s. 143-144
Yasa Aktaş, Azize, Turgay Yazar, Bilge Kaya Yiğit:	“Bolu'daki Osmanlı Dönemi Mezarlıkları ve Mezar Taşları”, XVI. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler , IV. Cilt, I. Kısım, 2015, s.173-194
Yediyıldız, Bahaeddin:	“Vakıf”, D.İ.A. , C: IVII, İstanbul, Yeni Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, s. 479-486

Yel, Ali Murat, Mustafa Sabri Küçükbaşçı:	“Mahalle”, D.İ.A. , C: XXVII, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, s. 323-326
Yıldırım, Kemal, Mehmet Lütfi Hidayetoğlu:	“Türk Yaşam Kültürünün Geleneksel Türk Evlerindeki Yansımaları”, 4th International Turkish Culture and Art Congress/Art Activity , Mısır, 2009
Yılmaz, Mehmet Emin, Hasan Fevzi Çüngen:	“Bolu Tabaklar Hamamı Restitüsyon Denemesi” Vakıflar Dergisi , Sayı: 34, Aralık 2010, s. 35-45
Yüksel, Hasan:	“Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, Nüfusbilim Dergisi , C:XXVIII, Sayı: 1, Ankara, 2016, s. 73-89

İNTERNET KAYNAKLARI	
Abant İzzet Baysal Üniversitesi:	http://www.ibu.edu.tr/tarihce 27/04/2018
Ağmanvermez, Ahmet:	“Bir Vakıf Medeniyeti Olarak Osmanlı”, http://www.e-tarih.org/makaleler.php?sayfa=makaledetay&makaleno=1173 04/10/2018
Akkaya Travertenleri:	http://www.bolukulturturizm.gov.tr/TR-70006/akkaya-travertenleri.html 08/05/2017
Bolu Adliyesi:	http://www.bolu.adalet.gov.tr/adliyemiz.html 07/10/2018
Bolu Aşağı Taşhan:	https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bolu/gezilecekyer/bolu---asagi-tashan 5/09/2018
Bolu İli Kültür Envanter Listesi:	http://www.korumakurullari.gov.tr/Eklenti/41318,bolu-envanter-son.pdf? 05/09/2018
Bolu İli Merkez İlçesi Eğitim Kurumları:	http://www.meb.gov.tr/baglantilar/okullar/index.php?ILKODU=14&ILCEKODU=1&SAYFANO=6 27/04/2018
Bolu İlindeki Antik Kentler:	http://www.basbayraktar.com/bolu/bithynion.htm 24/04/2018
Bolu İli Sağlık Kurumları:	http://bolu.gov.tr/saglik#top 07/10/2018

Bolu Merkez İlçesi Spor Tesisleri:	http://bolu.gov.tr/genclik-ve-spor 07/10/2018
Bolu Merkez İlçesi Camileri:	https://camiler.diyamet.gov.tr/Sayfalar/default.aspx?PageNumber=1 07/10/2018
Bolu Merkez İlçesi Tarihi Çeşmeleri:	http://www.bolu.gov.tr/esmeler 03/10/2018
Bolu Tarihi Çamaşırhane:	https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bolu/kulturenvanteri/camasirhane-yunak 03/10/2018
Bolu'nun İlk Kütüphanesi:	http://60yiloo.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/14/01/703057/icerikler/bolu-il-halk-kutuphanesi_3280469.html 03/10/2018
Claudiopolis'te Antinous Adına Basılan Sikke ve Claudopolis ile Bithynion'da Basılan Diğer Sikkeler:	https://www.asiaminorcoins.com/gallery/thumbnails.php?album=19 20/12/2017
Dinç, Ziya:	“XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Çarşı'nın Kent Hayatına Etkisi: Ankara Örneği” https://www.academia.edu/3861379 10/10/2018
Doğu Marmara Kalkınma Ajansı,	Bolu'nun İhracatı http://www.marka.org.tr/Uploads/Files/14_Bolu.pdf 26/01/2019
Günümüzde Bolu'nun İdari Yapısı:	http://www.bolu.gov.tr/briefingokuyucu?file=idari_yapi?ext=docx 18/07/2018
İzzet Baysal Kültür Merkezi:	http://www.ibu.edu.tr/sosyal-ve-kulturel-hayat 07/10/2018
Orhonlu, Cengiz:	“Bolu”, D.İ.A. , C:VI, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 276-278. https://islamansiklopedisi.org.tr/bolu 06/10/2018
Meteoroloji Genel Müdürlüğü, İllerimize Ait Genel İstatistik Verileri:	https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?k=A&m=BOLU 06/06/2017

Şemseddin Sami:	Kamus'ul-Alam, C:I, https://www.kamusulalam.com/osmanlica-ansiklopedi-madde-8482.html 10/12/2017
T.C. Başbakanlık Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Deprem Dairesi, Deprem Kataloğu:	https://deprem.afad.gov.tr/depremkatalogu 01/06/2017
T.C. Bolu Valiliği, Bolu'daki Antik Kentler:	http://www.bolu.gov.tr/antik-kentler 05/08/2017
T.C. İçişleri Bakanlığı:	Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı, Türkiye Deprem Tehlike Haritaları, https://tdth.afad.gov.tr/TDTH/main.xhtml 25/01/2019
TÜİK ADNKDS Bolu Merkez İlçesi Mahallelerinin 2017 Yılı Nüfus Verileri:	https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr 02/02/2018
Türk Dil Kurumu Sanayi Nedir:	http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5b703ad7587e64.83793978 12/08/2018

ARŞİV KAYNAKLARI

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3083 numaralı Debbağlar Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3088 numaralı Aslahaddin Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3094 numaralı Ermeniyan-ı Cedid Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3097 numaralı Gölyüzü Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3102 numaralı Semerkand Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3105 numaralı Cami-i Kebir Mahallesi Temettüat Defteri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3110 numaralı Akmesjid Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3155 numaralı Yeni Cami Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3166 numaralı Karaçayır Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3174 numaralı Akpınar Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3207 numaralı Karamanlı Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 3208 numaralı Ermeniyan-ı Atik Mahallesi Temettüat Defteri
Başbakanlık Osmanlı Arşivi:	ML.VRD.TMT.d 5020 numaralı Çukur Mahallesi Temettüat Defteri

DİĞER KAYNAKLAR

Bolu Belediyesi	1/5000 Nazım İmar Planı
Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi:	1/100.000 Ölçekli Türkiye Jeoloji Haritaları, G-27 Paftası, Ankara, 2002
Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü Jeoloji Etütleri Dairesi:	1/250.000 Ölçekli Türkiye Diri Fay Haritası, Bolu Paftası, Ankara, 2011
Meteoroloji Genel Müdürlüğü:	1960-2016 Bolu İklim Bülteni, Ankara, 2017
Resmi Gazete:	21 Haziran 1933, Sayı: 2433, Belediye Yapı ve Yollar Kanunu
Resmi Gazete:	6 Şubat 2008, Sayı: 26779
T.C. Bolu Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü:	Bolu İli 2011 Yılı Çevre Durum Raporu, Bolu, 2012

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı:	Bolu İli 1/100.000 Ölçekli Çevre Düzeni Planı (2025) , 2016
T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı:	Bolu Tarım İl Müdürlüğü, Bolu Tarım Master Planı , 2011
Tatar, Yusuf:	Bolu İl Gelişme Planı: Çevre ve Mekansal Yapı Sektörü Raporu , Bolu, 2003

ÖZGEÇMİŞ

1986 yılında Kocaeli’de doğdum. Eğitim-öğretim hayatıma Kocaeli’de başladım. Ortaokul ve lise eğitimini Bursa’nın Gemlik ilçesinde gördüm. 2003 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde Lisans eğitimine başladım. Ertesi yıl Coğrafya bölümünde çift anadal programına kabul edildim. 2007 yılında iki alandan da lisans programını tamamlayarak mezun oldum. Ayrıca lisans eğitimim sırasında iki yıl öğrenci asistanlık yaptım. Başbakanlık Osmanlı Arşivinde çalışmalar yapmaya başladım. 2007 yılında tarih bölümünde yüksek lisans programına kabul edildim. 2010 yılında “Osmanlı Döneminde Coğrafyanın Müfredatta Yer Alması ve Hazırlanan İlk Ders Kitapları” isimli tezimi sunarak mezun oldum. Aynı yıl tarihi coğrafya çalışmaları yapmak amacıyla başvurduğum İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Beşeri Coğrafya Anabilim Dalında doktora programına kabul edildim. Tarihi coğrafya ve coğrafya eğitimi tarihi konulu çalışmalar yapmaktayım.